

DEJINY

1/2021

ISSN 1337-0707

Dejiny 1/2021 – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12021.html>

Dejiny 1/2021 – e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov
in Prešov, <http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12021.html>

Ilustrácia na obálke: Ivana Pančáková – Maršál, 2020, akryl, plátno

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda/chairman (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Libuša Franková, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Vladimír Goněc, DrSc. (Masarykova univerzita, Brno)
PhDr. Ivan Halász, PhD. (Maďarská akadémia vied, Budapešť)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
prof. PhDr. Roman Holec, DrSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. (MV SR, Štátny archív Levoča, pobočka Poprad)
PhDr. Peter Koval', PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorodská národná univerzita, Užhorod)
prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
Dr. h. c. Prof. Dr. Karl Schwarz (Universität Wien)
Dr. hab. Krzysztof Strykowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)
prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice)
prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Uniwersytet Rzeszów)

Redakcia / Editors:

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (zodpovedná redaktorka/liable editor)
PhDr. Ján Džujko, PhD., PhDr. Peter Koval', PhD., Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Recenzenti čísla:

Doc. Mgr. Ján Adam, PhD., PaedDr. Marián Gajdoš, CSc.,
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., PhDr. Stanislav Konečný, CSc.,
PhDr. Peter Koval', PhD., PhDr. Peter Šalkovský, DrSc., Prof. PhDr. Švorc, CSc.,
prof. M. M. Vegeš, DrSc.

Jazykové korektúry: Mgr. Jozef Jurčišin

Preklady resumé: Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

- © Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
s vydavateľstvom UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov
- © Issued by Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov
with publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

Dejiny 1/2021 vyšli vďaka finančnej podpore firmy ML-audit vo Svidníku

OBSAH / CONTENTS

Peter ŠVORC	7
Slovo na úvod / Foreword	

ŠTÚDIE / SCIENTIFIC ARTICLES

Martin ILLÁŠ	10
Príspevok k poznaniu románskej profánnej architektúry Bratislavy / <i>Contribution to the knowledge of romanesque profane architecture of Bratislava.</i>	
Juraj KASARDA	64
Slovenský aspekt Varšavského povstania / <i>Slovak aspect of Warsaw uprising.</i>	
Vasyl MIŠČANYN	92
Становлення радянської влади і боротьба ОУН-УПА на Закарпатті в другій половині 1940-х років / <i>Formation of soviet power and the struggle of the OUN-UIA in Transcarpathia in the second half of the 1940s.</i>	

ĽUDIA A DOBA / PEOPLE AND TIME

David HUBENÝ	110
Viktor Géza Barany. Problémy podkarpatoruského úředníka v republice a exilu / <i>Viktor Géza Barany Troubles of Ruthenian clerk in the republic and exile.</i>	
Anton BARTUNEK	130
Rodák z Bardejova, lekárnik, lekár a vedecký pracovník PhMr. MUDr. Ervín Novák, CSc. / <i>A native of Bardejov, a pharmacist, physician and researcher PhMr. MUDr. Ervín Novák, CSc.</i>	
Peter ŠVORC	139
Univ. Prof. PhDr. Ladislav Tajták, CSc. / <i>Univ. Prof. PhDr. Ladislav Tajták, CSc.</i>	
Júlia KOTRUSOVÁ	143
Dr. h. c. univ. prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc. / <i>Dr. h. c. univ. prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc.</i>	

MATERIÁLY / MATERIALS

Marcela DOMENOVÁ	148
Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska z roku 1936 v Prešove / <i>Sports Events of Students of Eastern Slovakia Held in Prešov in 1936.</i>	

ROZHOVORY / INTERVIEWS

Marián GAJDOŠ	168
Rozhovor so Stepanom Vidňaským o peripetiách historického bádania na Ukrajine / <i>Interview with Stepan Vidňaský about the troubles of historical research in Ukraine</i>	

PREDSTAVUJEME / WE INTRODUCE

Ivan BALÁŽ	180
Živá veda a technika v Slovenskom technickom múzeu / <i>Living science and technology in the Slovak Technical Museum</i>	

PRIPOMÍNAME / WE REMEMBER

Nadežda JURČIŠINOVÁ	192
Pred 190 rokmi vypuklo Východoslovenské roľnícke povstanie / <i>The East Slovak Peasant Uprising broke out 190 years ago</i>	
Patrik DERFIŇÁK	196
Pred 155 rokmi zomrel predseda Uhorskej akadémie vied Emil Dessewffy / <i>Emil Dessewffy, president of the Hungarian Academy of Sciences, died 155 years ago</i>	
Patrik DERFIŇÁK	200
Pred 150 rokmi zomrel Wilhelm von Tegetthoff / <i>Wilhelm von Tegetthoff died 150 years ago</i>	
Nadežda JURČIŠINOVÁ	203
Priateľ a spolupracovník Slovákov v 19. storočí Rusín Adolf Ivanovič Dobriansky (120 rokov od úmrtia) / <i>Friend and collaborator of Slovaks in the 19th century Ruthenian Adolf Ivanovich Dobriansky (120 years since his death)</i>	
Nadežda JURČIŠINOVÁ	207
Kňaz či jurista? Študent evanjelického kolégia v Prešove Pavol Országh Hviezdoslav (Sto rokov od úmrtia) / <i>Priest or jurist? Student of the Evangelical College in Prešov Pavol Országh Hviezdoslav (One Hundred Years Since His Death)</i>	
Marcela DOMENOVÁ	210
Slovenskí biskupi v Československu vysvätení v roku 1921 I. / <i>Slovak bishops ordained in Czechoslovakia in 1921 I.</i>	
Peter KOVAL	217
Prešovský knihovník a kronikár Belo Klein-Tesnoskalský (80 rokov od úmrtia) / <i>Prešov librarian and chronicler Belo Klein-Tesnoskalský (80 years since death)</i>	

ENCYKLOPÉDIA DEJÍN / ENCYCLOPAEDIA OF HISTORY

Ján DŽUJKO	222
Šarišské hlasy (1919 – 1920) (úradný týždenník prešovského župana) / <i>Šarišské hlasy (1919 – 1920) (The Voices of Šariš region) (official weekly of Prešov district governor)</i>	
Ján DŽUJKO	224
Nimrod (1923 – 1931) (dvojazyčný odborný časopis) / <i>Nimrod (1923 – 1931) (bilingual professional magazine)</i>	
Ján DŽUJKO	226
Košícké noviny (1926 – 1928) (České noviny ze Slovenska a Podkarpatské Rusi) / <i>Košické noviny newspapers (1926 – 1928) (Czech newspapers from Slovakia and Subcarpathian Rus')</i>	

Ján DŽUJKO	228
Zástava (1927) (Ľudovýchovný časopis pre východoslovenský ľud) / Zástava (1927) (The Flag) (Educational Journal for East Slovak People)	

RECENZIE – ANOTÁCIE / REVIEWS – ANNOTATIONS

Patrik DERFIŇÁK	232
KOVAL, Peter. <i>Dejiny zdravotníctva v Prešove v medzivojnovom období</i> . Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2020. 122 s. ISBN 978-80-555-2542-6.	
Peter KOVAL'	233
RYCHLÍK, Jan. <i>Československo v období socializmu 1945 – 1989</i> . Praha : Vyše- hrad, 2020. 416 s. ISBN 978-80-7601-334-6.	
Peter ŠVORC	235
ORAVCOVÁ, Marianna. <i>Akcia B</i> . Bratislava : Ústav pamäti národa, 2020. 304 s. ISBN 978-80-89335-93-0.	
Patrik DERFIŇÁK	238
JURKOVÁ, Viera a kol. <i>Zo zbierok Vojenského historického múzea</i> . Bratislava : Vojenský historický ústav, 2020. 280 s. ISBN 978-80-89523-69-6.	
Patrik DERFIŇÁK	239
<i>Inter arma... Spisovatelia a výtvarníci vo vojenských dejinách Slovenska v rokoch 1848 – 1948</i> . Bratislava : Vojenský historický ústav, 2019. 318 s. ISBN 978-80- 89523-58-0.	
Predstavujeme slovenskú výtvarníčku: Ivana Pančáková	241
O AUTOROCH /A WORD ABOUT AUTHORS	243

Slovo na úvod

Vážení čitatelia!

Rok 2021 sa nezačal veľmi nádejne. Svet a s ním aj Slovensko vstúpili do druhej vlny pandémie koronavírusu, ktorý začal plniť nemocnice desiatkami nových pacientov, a žiaľ, nielen nemocnice. Počty obetí rástli príliš rýchlo na to, aby sme sa s nimi vedeli vysporiadať. Nakoniec, vyrovnať sa s definitívnym odchodom blízkeho človeka vždy bolo, je a bude ťažké. Vo vzťahu k agresívnemu vírusovému ochoreniu COVID-19 sme museli konštatovať, že zaskočil celú našu civilizáciu, nielen jednu, dve či tri krajiny, že sa s ním vysporiadať bude náročná úloha a že sa v mnohom zopakujú situácie, ktoré už ľudstvo zažilo pri španielskej chrípke pred sto rokmi, ale aj pri cholery, či predtým morových epidémiách v predchádzajúcich storočiach. To bola jedna stránka veci, druhou bola nútená izolácia, uzatváranie sa pred okolitým svetom, pred priateľmi, blízkymi, spolupracovníkmi, aby sa vírus nešíril a nespôsobil ďalšie problémy. Nový stav, v akom sa ocitla celá spoločnosť, mal svoj dopad aj na vedu, vrátane tej historickej.

Mnohí z nás využili čas izolácie a online spojenia na prácu s archívnymi materiálmi, ktoré získali predchádzajúcim výskumom v archívoch, knižniciach či iných pamäťových inštitúciách. Využili ho pri písaní vedeckých štúdií, článkov a monografií, ale aj pri príprave referátov na online konferencie. Už ťažšie to mali študenti histórie v končiacich ročníkoch, ktorí potrebovali výskum v archívoch, aby mohli napísať diplomové práce v požadovanej kvalite.

Moderná technika však ľudstvu dokáže uľahčiť plnenie mnohých úloh a v oblasti komunikácie takmer nahradiť naše predchádzajúce bežné stretávanie sa, a to nielen v osobnom živote, ale aj vo vedeckej komunikácii. Viaceré historické pracoviská to aj využili. Pripravili vedecké konferencie a semináre vo virtuálnom priestore, v ktorom sa mohli stretnúť a diskutovať ľudia z celého sveta, ba stávalo sa, že človek bol aj na dvoch podujatiach naraz. Stačilo len prepnúť platformu a o chvíľu referoval, diskutoval, alebo len počúval v inom auditóriu.

Počiatočné obavy v začiatkoch pandémie a vyhlásených „lockdown-ov“, že vedecká komunita stratí medzi sebou kontakt, sa tak rozplynuli. Ale, ako to už v živote často býva, ukáže sa, že tá istá minca má dve tváre – dobrú i tú horšiu. Aj virtuálne stretnutia, virtuálne konferencie. Ak sme sa na začiatku dobrovoľnej izolácie utešovali, že konečne máme čas na pokojnú a systematickú prácu, vstup virtuálneho prostredia do nášho života odrazu všetko zrýchlil, ba až znásobil. Redakcie vedeckých časopisov začali pripomínať autorom uzávierky svojich pripravovaných čísel, organizátori konferencií potrebu referátov, zostavovatelia vedeckých zborníkov taktiež pripomínali termíny uzávierok, atď. Svet, aj ten vedecký, sa dal do pohybu, rýchlejšieho pohybu ako ten predpandemický, v ktorom bolo potrebné počítať s časom na cestovanie, s časom na zabezpečenie ubytovania, konferenčných priestorov, ...

◀ *Priehrada na vodnej nádrži Solina v Podkarpatskom vojvodstve (blízko hranice so Slovenskom) s vodnou elektrárnou. Objekt vysoký 82 metrov a dlhý 664 metrov postavili na rieke San v rokoch 1960 – 1968. Vďaka hrádz, na jej hornej časti je miesto na prechádzky. Foto: Jozef Jurčisin*

Časopis DEJINY je od svojho vzniku v roku 2006 internetovým časopisom, jeho redakcia má skúsenosti s využívaním virtuálneho priestoru, ktorému rozumie a ktorý chce aj rozumne využiť pre sprostredkovanie nových poznatkov z oblasti histórie pre svojich stálych i nových čitateľov. Dúfame, že sa nám to podarí aj teraz – novým už 29. číslom.

Toto číslo sme obohatili o novú rubriku - Encyklopédia DEJÍN, v ktorej chceme uverejňovať slovníkovou formou tematické heslá. V tomto i nasledujúcich číslach časopisu sme vytvorili priestor pre dobovú tlač, ktorá vychádzala na východnom Slovensku. Veríme, že aj takto poskytneme čitateľom viac informácií viažúcich sa k východnému Slovensku i Slovensku ako celku.

Peter Švorc

ŠTÚDIE

*Šarišský hrad. Vchod na plošine 15 m vysokej vyhlídkovej veže.
Foto: Stanislav Kurimai*

PRÍSPEVOK K POZNANIU ROMÁNSKEJ PROFÁNNEJ ARCHITEKTÚRY BRATISLAVY

Martin ILLÁŠ

Abstract: *Contribution to the knowledge of romanesque profane architecture of Bratislava.* This study deals with the style analysis of the romanesque double-window in the house on Panská St. no. 15/17 in the context of pre-urban profane architecture of Bratislava in the 13th century. This window can be dated to the 1st half of the 13th century, eventually closer to 1210-1220 according to the Czech, Moravian and Austrian analogies. The medieval house in which it was discovered was a representative Romanesque house from the 1st half of the 13th century. Together with three other close houses from the 1st half of the 13th century which were orientated to the Danube bank line, not to Panská Street, they were parts of the enclosed courtyard grounds connected probably with the river ports, storehouses and merchant stations related to the transport function of the river and its commercial significance. These houses and courts presented the primary parcelling and urbanization of this part of the city. Within this context, the study deals also with the analysis of the two hypothetical market squares neighbouring the section of Panská Street concerned and joining section of Laurinská Street.

Key words: Romanesque architecture. Pre-urban Bratislava. Profane architecture.

Cieľom príspevku je slohové zaradenie združeného dvojitého okna objaveného v dome na Panskej č. 17 a jeho využitie pre poznanie kontextu predlokačnej profánnej murovanej architektúry Bratislavy v 13. stor. s užším zameraním na dotknutý úsek Panskej v období prvej polovice (1. pol.) 13. stor. Príspevok sa v súvislosti s tým dotkne aj niektorých otvorených otázok najstaršieho urbanistického vývoja Bratislavy.¹

Pre základnú orientáciu a slohové rozlíšenie objektov uvádzaných v texte sa v tejto štúdii za orientačnú hranicu románskej a gotickej architektúry považuje polovica 13. stor. Adjektívum „románske“ sa preto v tejto práci používa pre objekty datované do 1. pol. 13. stor., a to aj vtedy, ak nie sú známe ich tvaroslovné detaily. Analogicky sa pre objekty z druhej polovice (2. pol.) 13. stor. používa adjektívum „ranogotické“. Ak je objekt datovaný len rámcovo do 13. stor., slohové zaradenie sa nepoužíva. Datovanie jednotlivých objektov sa preberá z citovanej literatúry. Ak literatúra uvádza k jednotlivým objektom rozličné datovanie, preferuje sa spravidla datovanie podľa novej literatúry, pokiaľ je podložené presvedčivejším spôsobom než v staršej literatúre. Jednotlivé objekty sa identifikujú názvom ulice alebo ná-

1 Za rady pri výbere niektorých dôležitých prameňov ďakujem doc. Ing. arch. Mgr. Andrejovi Botekovi, PhD. Za pomoc s prístupom k časti literatúry a prameňov ďakujem Mgr. Andrei Bondorovej, Mgr. Silvii Droppovej a Mgr. Danielovi Gahérovi.

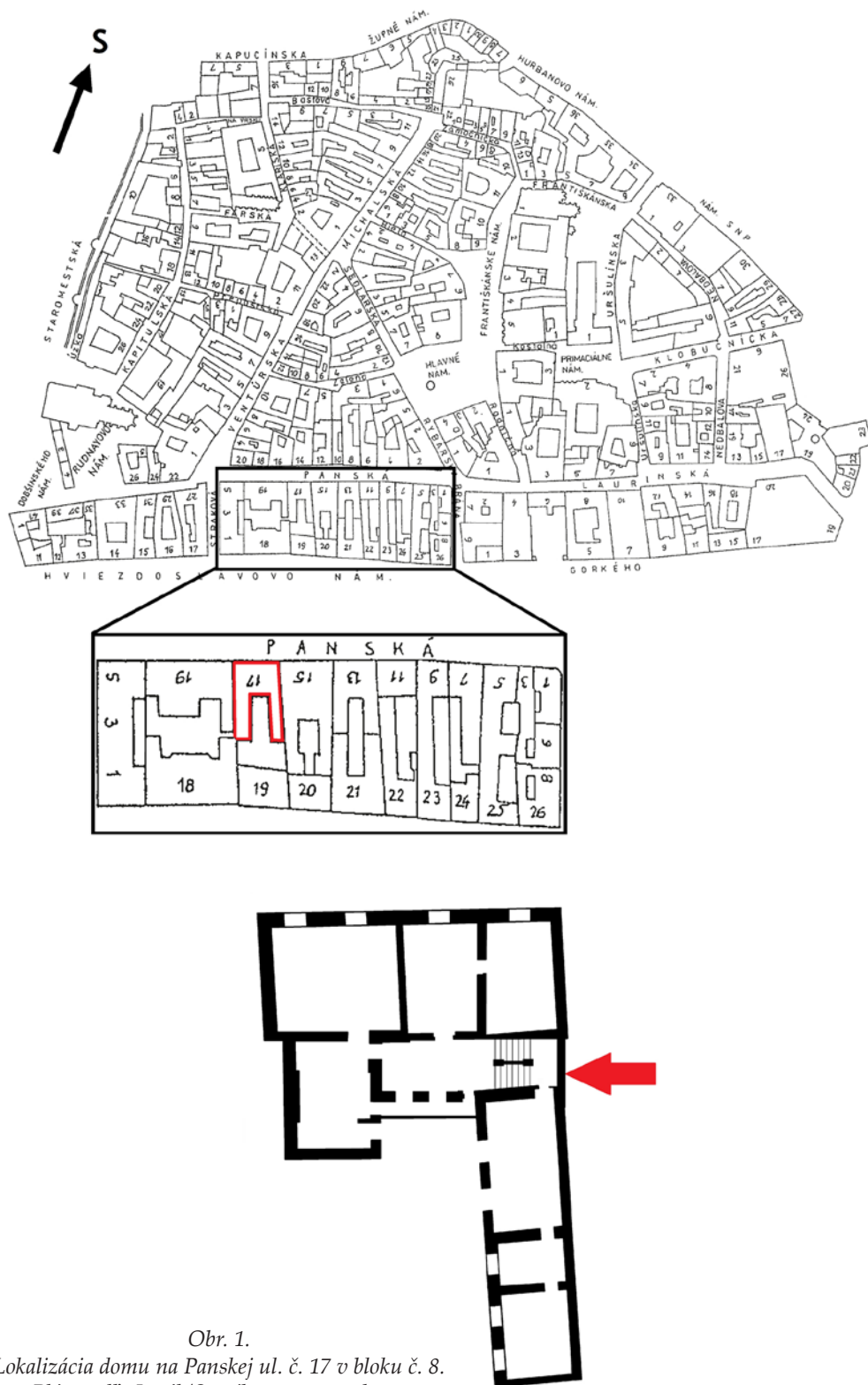
mestia podľa dnes platného názvoslovia² a orientačným číslom; parcelným číslom (v k. ú. Bratislava – Staré Mesto) sa identifikujú len pri prvej zmienke.

Románske združené okno v dome na Panskej č. 17

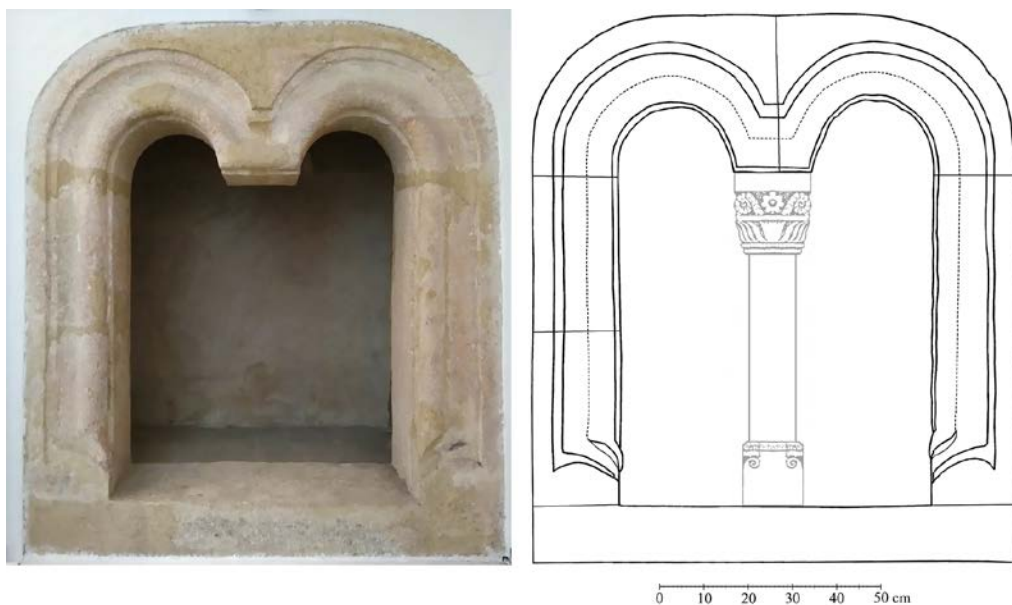
Dom na Panskej č. 17 (parc. č. 302/1) sa nachádza v bloku domov č. 8 ohraničenom Panskou zo severu, Rybárskou bránou z východu, Hviezdoslavovým námestím z juhu a Strakovou zo západu (obr. 1). Blok domov bol z hľadiska stredovekej historicko-urbanistickej topografie vymedzený z juhu bočným riečnym korytom Dunaja a neskôr južným úsekom mestských hradieb (od 14. stor.) a zo severu líniou pôvodne nábrežnej komunikácie na trase diaľkovej tzv. podunajskej, trnavskej či nitrianskej cesty smerujúcej od dunajského brodu z priestoru tzv. Vodnej veže a neskôr mestskou ulicou, ktorá dnes nesie meno Panská.³

Analyzované okno bolo objavené v r. 1974 pri stavebno-historickom a pamiatkovom výskume domu na Panskej č. 17⁴ v priestore prvej podesty schodišťa vo východnej časti domu v múre, ktorý je spoločný so susedným domom na Panskej č. 15 (Balassov palác, parc. č. 303/1; obr. 1). Ide o kamenné dvojité združené okno, ktorého stredný stĺpik sa nedochoval (obr. 2). Kamenné ostenie je osadené vo zvislej rovine povrchu múru, t. j. na jeho líci. Samotný konštrukčný otvor okna sa nachádza v múre bezprostredne za osteníom, je to otvor s mierne sa otvárajúcimi špaletami zaklenutý plytkým segmentovým záklenkom. Povrch múru, v ktorom sa ostenie nachádza, je teda exteriérom objektu, ktorý sa nachádza alebo nachádzal v hmote

- 2 V staršej odbornej literatúre pred rokom 1990 sa používajú vtedy platné názvy týchto ulíc a námestí uvádzaných v texte: pre Bielu Wolkrova, pre Františkánske nám. Dibrovovo nám., pre Františkánsku Pugačevova, pre Hlavné nám. Námestie 4. apríla, pre Laurinskú Leningradská, pre Panskú Nálepškova, pre Ventúrsku Jiráskova.
- 3 BAXA, Peter – FERUS, Viktor. Novoobjavená veža hradbového múru a Bratislava v druhej polovici 13. storočia. In LÍVOVÁ, Margita – MONCOL, Milan (eds.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*. Bratislava : Príroda, 1985, č. 9, s. 245; BAXA, Peter – FERUS, Viktor – MUSILOVÁ, Margaréta. K počiatkom kamennej meštianskej architektúry v Bratislave. In *Slovenská archeológia* 35, 1997, č. 2, s. 433; FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovine 13. storočia. In DOLEŽEL, Jiří (ed.). *Forum urbes medii aevi 3: vrcholně středověká zděná měšťanská architektura ve střední Evropě*. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 14. – 16. 4. 2004 v Jihlavě. Brno : Archiaia, 2006, s. 88; JANKOVIČ, Vendelín. Formovanie mesta. In HORVÁTH, Vladimír – LEHOTSKÁ, Darina – PLEVA, Ján (eds.). *Dejiny Bratislavy*. Bratislava : Obzor, 1978, s. 41; MELICHERČÍK, Martin. Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavného námestia v Bratislave (Výskumy stredovekých vežových domov). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*. Bratislava : MSPSOP, 1988, č. 10, s. 161; MELICHERČÍK, Martin – REXA, Daniel. Výsledky umelecko-historického a archeologického výskumu na Nálepčkovej ulici č. 19 – 21 v Bratislave. In *Archaeologia historica* 11, 1986, s. 271; ZEMKOVÁ, Miloslava – MUSILOVÁ, Margaréta. Funkcie mestských priestorov v 13. storočí v Bratislave. In *Archaeologia historica* 14, 1989, s. 149.
- 4 ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. Hmotné dokumenty stredovekej architektúry na Nálepčkovej ul. č. 17 v Bratislave. In KOČÍ, Jozef – SULO, Kazimír (eds.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*. Bratislava : MSPSOP, 1975, č. 3, s. 57-62.

Obr. 1.
Lokalizácia domu na Panskej ul. č. 17 v bloku č. 8.
Plán podľa Lesák/Staník 2006, 102 obr. 1.

Obr. 2.

Dvojité združené okno na Panskej ul. č. 17.

Stĺpik doplnený podľa nálezu na Hlavnom námestí č. 4. Foto a kresba: Martin Illáš.

domu na Panskej č. 15. Okno sa nachádza asi 9 m od dnešnej uličnej čiary Panskej. Parapet okna sa nachádza asi 250 cm nad dnešnou povrchovou úrovňou prejazdu domu na Panskej č. 17.

Združené okno je vytesané z vápenca okrovej farby a skladá sa z niekoľkých pôvodných segmentov (jednodielne pravé ostenie, ľavé ostenie zrejme z dvoch častí, dvojitá archivolta z dvoch polovic podopretých pôvodne stĺpikom, jednodielny parapet). Špalety ostení sú takmer rovné a kolmé na parapet. Ostenie je orámované jednoduchou profiláciou lesbickej kymy (*cyma reversa*). Pozostáva z vonkajšieho plochého poľa, ktoré prostredníctvom plytkého pravouhlého ústupku a úzkeho plochého poľa susedí s plytkým konkávnym poľom prechádzajúcim plynule do konvexného valcového profilu (prútu) na vnútornej hrane ostenia. Ten prostredníctvom ďalšieho plytkého pravouhlého ústupku susedí pod uhlom 90° vo vnútri ostenia s plochou špaletou. Pätky sú tvorené ukončením všetkých komponentov profilácie. Vonkajšie ploché pole v pätky prechádza do plochého, takmer polkruhového štítu so šikmým priebehom smerujúcim smerom dole k hrane špalety. Zúžené úzke pole za ústupkom, ako aj plytké konkávne pole sa lámu do zhodného smeru a kopírujú priebeh polkruhového štítu, zužujú sa a smerujú takisto šikmo dole k hrane špalety. Tým sa tu vytvoril motív pazúrika, ktorý je však plochý a nemá podobu inak typického plasticky vystupujúceho konvexného pazúrika, pretože tu chýba prút oddeľujúci vonkajšie ploché pole od vnútorného konkávneho poľa. Nárožný prút sa v pätky končí zvýraznenou špicou v podobe menšieho pazúrika či zrezaného písárskeho brka presne na hrane špalety. Plocha špalety na vnútornej strane ostenia prechádza v pätky pravouhlým ústupkom do plochého štvrtkruhového štítu a s vonkajším polkruhovým štítkom sa stretáva presne na hrane špalety pod špicou nárožného

prútu. Profilácia prebieha plynule bez akéhokoľvek predelu do oboch polkruhových záklenkov archivoly a v ich spojení uprostred archivoly má horizontálny priebeh. V čase objavu sa v okne už nenachádzal stĺpik ani jeho päťka a hlavica, hoci ich pôvodnú prítomnosť možno predpokladať (obr. 2). Združené okno má v exteriéri vnútornú svetlosť 70,5 až 71 cm, v interiéri 69,5 cm. Výška od parapetu po nábeh stredného stĺpika je 75,5 cm a po vrchol záklenkov 88 cm. Celková hĺbka kamenného ostenia je 24 cm, šírka plochej špalety od pravouhlého ústupku profilácie je 17 – 19 cm. Ostenie bolo v interiéri vybavené drevenými okenicami zavesenými na železných pántoch, hoci nie je jasné, či išlo o pôvodný zatvárací aparát.

V literatúre týkajúcej sa pamiatkového výskumu domu na Panskej č. 17 možno nájsť schematický nákres tohto združeného okna.⁵ Publikovaný nákres je naozaj len schematický, pretože v detailoch nezodpovedá skutočnosti. Priemer okna sa tu z neznámych dôvodov rozširuje smerom nahor. Zobrazenie päťiek je odlišné od ich reálneho tvaru, je zachytené len ako prosté priame šikmé ukončenie profilácie a úplne tu chýbajú polkruhové štítiky. Naproti tomu prierez profiláciou zodpovedá skutočnosti.

Autori výskumu pôvodne charakterizovali toto združené okno ako renesančné, resp. neskorogotické z 1. pol. 16. stor.,⁶ neskôr ho dávajú do súvislosti s románskymi bifóriami kostola sv. Egídia v Milevsu (koniec 12. stor.).⁷ V katalógu bratislavskej pamiatkovej rezervácie sa združené okno hodnotí raz ako typické pre 2. pol. 13. stor., raz ako neskororománske z polovice 13. stor. a raz dokonca ako ranostredoveké (sic!).⁸

Po komparácii s gotickými a renesančnými bifóriami možno jednoznačne vylúčiť, že by skúmané okno bolo prejavom neskorogotického či renesančného kamenárskeho umenia 1. pol. 16. stor. Naopak, k dispozícii je veľký počet zodpovedajúcich príkladov románskeho kamenárstva (ojedinele i románsko-gotického a ranogotického v 14. stor. – napr. Trenčín, Raabs alebo Ptuj) a to okien, portálov a sedílií v sakrálnej i v profánnej architektúre. Možno ich rozdeliť do troch kategórií: (1) s veľmi podobnými, (2) s analogickými až takmer totožnými a (3) len s príbuznými profiláciami a pätkami.⁹

5 PUŠKÁROVÁ, Blanka – PUŠKÁR, Imrich. *Bratislava. Pamiatková rezervácia*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 106; ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. Hmotné dokumenty stredovekej architektúry na Nálepkovej ul. č. 17 v Bratislave. In KOČÍ, Jozef – SULO, Kazimír (eds.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 3. Bratislava : MSPSOP, 1975, s. 60, obr. 21.

6 ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. Hmotné dokumenty stredovekej architektúry na Nálepkovej ul. č. 17 v Bratislave. In KOČÍ, Jozef – SULO, Kazimír (eds.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 3. Bratislava : MSPSOP, 1975, s. 61.

7 Nálepkova ul. č. 17 – Bratislava, bývalý Pálffyho palác. Správa z pamiatkového prieskumu. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. 507V, 1985, s. 16.

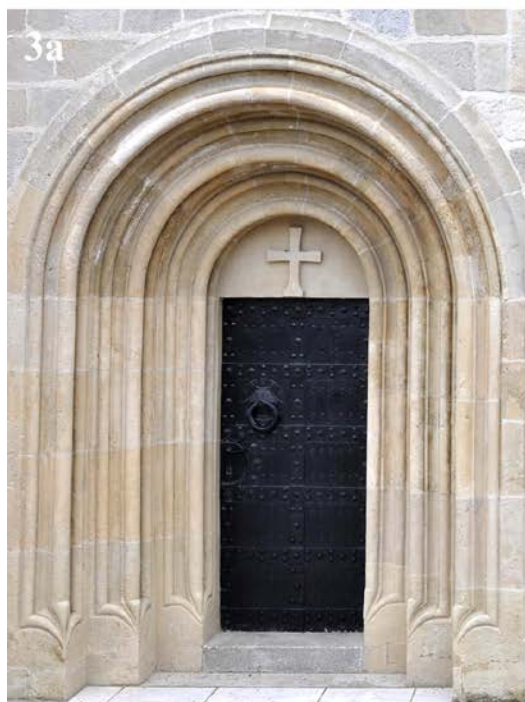
8 PUŠKÁROVÁ, Blanka – PUŠKÁR, Imrich. *Bratislava. Pamiatková rezervácia*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 14, 105 a 106.

9 K niektorým nemeckým a rakúskym lokalitám najmä SCHWARZ, Mario. *Die Baukunst des 13. Jahrhundert in österreich*. Viedeň : Böhlau Verlag, 2013, s. 61 a nasl., 64 a nasl., 77 a nasl., 96 a nasl., 149 a nasl., 176 a nasl., 181 a nasl., 186 a nasl., 194 a nasl., 200 a nasl., 287 a nasl., 311-312, 325 a nasl., 335 a nasl.; WIEDENAU, Anita. Form, Funktion und Bedeutung romanischer Wohnhäuser in Köln und im Rheinland. In *Wallraf-Richartz-Ja-*

(1) V prvej skupine ide o veľmi podobne profilované ostenia alebo archivoly a pätky s pazúrikom (ich výskyt na obr. 5, prázdne krúžky). Pazúrik je tu typicky konvexne plasticky tvarovaný, pretože vychádza z prútu vloženého do profilácie medzi vonkajšie ploché pole a vnútorné konkávne pole. Nájsť ich možno už v 12. stor. [napr. Hornberg (hrad, bifórium, 2. pol. 12. stor.), Maulbronn (kláštor, východný portál krížovej chodby, pred r. 1222), Brno – Zábřehovice (kláštor, východný portál krížovej chodby, pred r. 1222), Brno – Zábřehovice (kláštor, východný portál krížovej chodby, pred r. 1222), Údlice (kostol Povýšenia sv. Kríža, okná, 1. tretina 13. stor.), Skviřín (kostol sv. Petra a Pavla, bifóriá na veži, okolo r. 1230), Kostelec u Kyjova (kostol sv. Václava, portál, r. 1230 – 1240), Poříčí nad Sázavou (kostol sv. Havla, portál, r. 1225 – 1250), Potvorov (kostol sv. Mikuláša, pred r. 1250), Třebíč (okná a arkády severnej predsiene baziliky sv. Prokopa, r. 1240 – 1260; obr. 4: 2), Bukovník (kostol sv. Václava, portál, pol. 13. stor.) či geograficky k Bratislave najbližšie príklady Petronell (kostol sv. Petronily, portál, asi r. 1210; obr. 3: 1), Bad Deutsch Altenburg (kostol Nanebovzatia Panny Márie, severný a južný portál, r. 1213; obr. 3: 3a, 3b) a Hainburg (karner, portál, asi r. 1220; obr. 3: 2).

(2) V niektorých lokalitách možno nájsť analogickú až totožnú profiláciu lesbickej kymy ako aj pätky s polkruhovým plochým štítkom a plochým pazúrikom s takou skladbou, akú nachádzame v združenom okne v Bratislave (ich výskyt na obr. 5, plné krúžky): Frankfurt nad Mohanom (Saalhof, kaplnka, bifóriá, r. 1200 – 1208), Pulkau (karner, portál, okolo r. 1219), Kostomlaty pod Milešovkou (kostol sv. Vavrinca, okná, pred r. 1230) a Gościszów (kostol Matky Božej Czesłochowskej, okno v presbytériu, 1. pol. 13. stor.). Totožnú profiláciu avšak bez pätiiek možno nájsť v Landsbergu (okná apsíd hradnej kaplnky sv. Kríža, koniec 12. až začiatok 13. stor.), v Kvášňoviciach (portál kostola sv. Bartolomeja, 1. pol. 13. stor.), v románsko-gotickom príklade z Jihlavy (kláštor, východný portál krížovej chodby, pred r. 1222), Brno – Zábřehovice (kláštor, východný portál krížovej chodby, pred r. 1222), Údlice (kostol Povýšenia sv. Kríža, okná, 1. tretina 13. stor.), Skviřín (kostol sv. Petra a Pavla, bifóriá na veži, okolo r. 1230), Kostelec u Kyjova (kostol sv. Václava, portál, r. 1230 – 1240), Poříčí nad Sázavou (kostol sv. Havla, portál, r. 1225 – 1250), Potvorov (kostol sv. Mikuláša, pred r. 1250), Třebíč (okná a arkády severnej predsiene baziliky sv. Prokopa, r. 1240 – 1260; obr. 4: 2), Bukovník (kostol sv. Václava, portál, pol. 13. stor.) či geograficky k Bratislave najbližšie príklady Petronell (kostol sv. Petronily, portál, asi r. 1210; obr. 3: 1), Bad Deutsch Altenburg (kostol Nanebovzatia Panny Márie, severný a južný portál, r. 1213; obr. 3: 3a, 3b) a Hainburg (karner, portál, asi r. 1220; obr. 3: 2).

hrbuch 41, 1980, s. 12, 14. K niektorým českým a moravským lokalitám najmä MENCL, Václav. Vývoj středověkého portálu v českých zemích. In *Zprávy památkové péče* 20, 1960, č. 1 a 3 – 4, 8 – 26, s. 112-153; MENCL, Václav. Vývoj okna v architektuře českého středověku. In *Zprávy památkové péče* 20, 1960, č. 5 – 6, s. 181-232; MERHAUTOVÁ, Anežka – TŘEŠTÍK, Dušan. *Románské umění v Čechách a na Moravě*. Praha : Odeon, 1984, s. 191, 216, 226, 238, 239, 244, 245, 247-250, 259, 261-266, 282, 284, 285; POCHÉ, Emanuel (ed.). *Umělecké památky Čech 1. A/J*. Praha : Academia, 1977; POCHÉ, Emanuel (ed.). *Umělecké památky Čech 2. K/O*. Praha : Academia, 1978; POCHÉ, Emanuel (ed.). *Umělecké památky Čech 3. P/Š*. Praha : Academia, 1980; POCHÉ, Emanuel (ed.). *Umělecké památky Čech 4. T/Ž*. Praha : Academia, 1982; SAMEK, Bohumil. *Umělecké památky Moravy a Slezska 1. A/I*. Praha : Academia, 1994. K niektorým slovenským príkladom napr. MENCL, Václav. *Středověká architektura na Slovensku I*. Praha – Prešov : Československá grafická unie, úč. spol., 1937, s. 198-202, tab. XXVII obr. 38; POMFYOVÁ, Bibiana. Skalka nad Váhom (okr. Trenčín), poloha Veľká Skalka. Zaniknutý benediktínsky Kláštor sv. Benedikta a Všetkých svätých. In POMFYOVÁ, Bibiana (ed.). *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*. 1. zväzok. Bratislava : FO ART, s. r. o., 2015, s. 526.

Obr. 3.

- 1: Petronell (kostol sv. Petronily, portál, asi 1210);
 2: Bad Deutsch Altenburg (kostol Nanebovzatia Panny Márie, severný a južný portál, 1213);
 3a a 3b: Hainburg (karner, portál, asi 1220).

Foto: Štefan Podolinský.

Obr. 4.

Milevsko (kostol sv. Egídia, okná na juhu západnej veže, koniec 12. storočia).

Foto: Ústav dejín kresťanského umění, Katolícka teologická fakulta.

koniec 12. stor.),¹⁰ ktoré majú prakticky totožnú profiláciu a riešenie pätiiek len s tým rozdielom, že vnútorný nárožný prút profilácie nemá na spodnom ukončení tak výrazný špic, resp. pazúrik, ako je to v Bratislave (obr. 4). Oproti kategórii (1) ide v týchto prípadoch o akési zjednodušenie: v lesbickej kyme je len jeden prút (na vnútornej hrane ostenia) a v pätkke je horizontálny pazúrik len plochý, vychádzajúci z úzkeho plochého poľa za ústupkom medzi vonkajším plochým poľom a vnútorným konkávnym poľom.

(3) Okrem uvedených dvoch kategórií možno nájsť aj množstvo príbuzných ale predsa odlišnejších riešení profilácie a najmä použitia pazúrika v pätkke ostení či archivolty. Vyskytujú sa od začiatku 12. stor. do 70. rokov 13. stor., prevažne však v 1. pol. 13. stor. (ich výskyt na obr. 5, krížiky). Tieto príklady dokladajú predovšetkým obľúbenosť a variabilitu používania motívu pazúrika v pätkke ako ukončenia profilácie ostenia, resp. archivolty.

Z identifikovaných príkladov (zoznam lokalít a objektov podľa uvedených kategórií pozri v Prílohe) vyplýva, že ide o typickú stredoeurópsku románsku vrcholnostredovekú kamenársku prácu. Preto aj bratislavské združené okno treba jednoznačne hodnotiť ako románske. Je teda vylúčené, že by mohlo ísť o dielo neskorogotické či renesančné na jednej strane alebo ranostredoveké na strane druhej.

Prevažná väčšina identifikovaných príkladov patrí do 1. pol. 13. stor., čo takmer výlučne platí pre tie príklady, ktoré stoja bratislavskému združenému oknu charakterom svojho stvárnenia najbližšie [kategória (2)]. Príklad z Milevska, ktorý je

10 ZELENKOVÁ, Pavla. *Premonstrátsky klášter a kostel sv. Jiljí v Milevsku a jejich stavební a architektonický vývoj ve středověku*. (Disertační práce). Praha : Univerzita Karlova v Praze. Katolícka teologická fakulta. Ústav dejín kresťanského umění, 2016, s. 49-111.

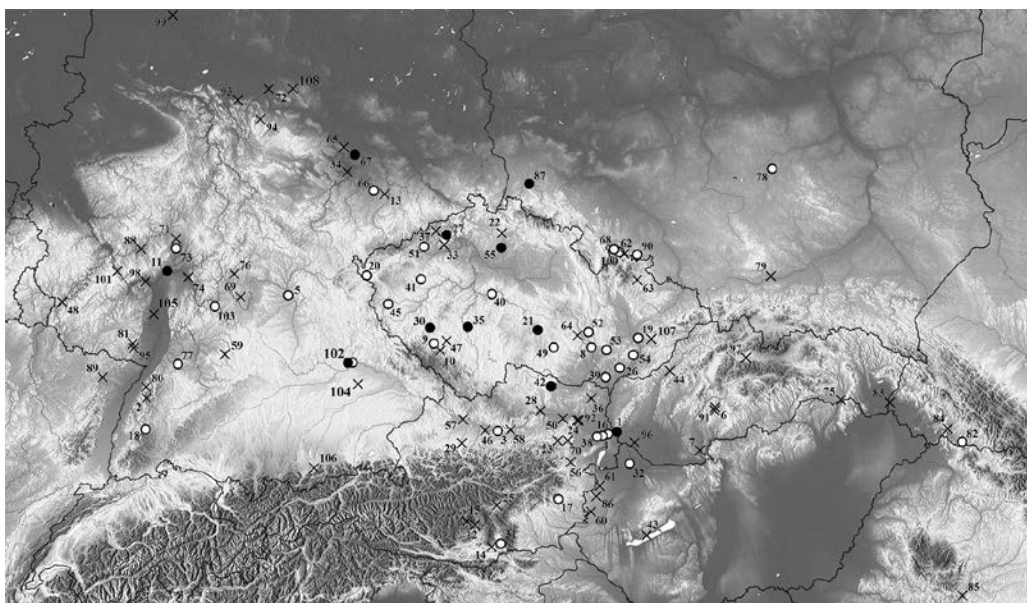
s bratislavským tvaroslovne takmer totožný, patrí už na koniec 12. stor. a považuje sa za najranejší príklad tejto kompozície románskeho okna v českom prostredí.¹¹ Združené okná v Milevsku sa s bratislavským združeným oknom zhodujú aj tým, že profilácia prebieha po celom orámovaní okna bez prerušenia, t. j. bez hlavice, abaku či rímasy oddeľujúcej ostenia od archivoly. Takýto plynulý priebeh orámovania okna nachádzame vo všetkých troch vyššie vymedzených skupinách, najmä v prevažnej väčšine menovite uvedených príkladov v kategóriách (1) a (2).

Z územnej distribúcie viac ako stovky identifikovaných príkladov (obr. 5) je zrejmé, že tie, ktoré sú bratislavskému oknu analogické alebo totožné [kategória (2)], nachádzame takmer výlučne na území Čiech a Moravy; mimo tohto územia ich nachádzame len v Pulkau, Frankfurte nad Mohanom a Gościszowe. Tak môžeme s istou dávkou pravdepodobnosti identifikovať prostredie, z ktorého prišli do Bratislavy stavební remeselníci, ktorí tu vytvorili analyzované združené okno. Otázkou je, či títo stavební remeselníci prišli priamo z oblasti najvyššej koncentrácie analogických príkladov, t. j. z Čiech či Moravy, alebo či išlo o remeselníkov z inej oblasti, z ktorej do Čiech a na Moravu len prichádzali za prácou podobne, ako za ňou prišli i do Bratislavy. Ich domácim prostredím bol s najväčšou pravdepodobnosťou región, kde nepretržite alebo dlhodobo pôsobila stavebná huta produkujúca stavebné a kamenárske diela tak vo svojej oblasti, ako aj v susedných krajinách. Vyššie uvedené stavebné diela v Čechách a na Morave sú so všetkou pravdepodobnosťou dielom práve takých stavebných remeselníkov, ktorí sem prišli z oblastí s rozvinutým stavebníctvom, kde vznikali a uplatňovali sa rôzne umelecké a slohové prístupy a trendy (napr. Viedeň, Wiener Neustadt, Bamberg, Regensburg). Možno vysloviť záver, že kamenári, ktorí pracovali v Čechách, na Morave či v Bratislave, pochádzali z niektorého takého strediska, ktoré sa nachádzalo najskôr v blízkej oblasti rakúskeho Podunajska. Tam nachádzame skupinu stavieb s veľmi podobnou kamenárskou výzdobou portálov (Petronell, Bad Deutsch Altenburg, Hainburg) ako aj jeden analogický alebo takmer totožný príklad (Pulkau).

Uvedli sme, že v prípade profilácie z Bratislavy a jej analógií [kategória (2)] išlo o zjednodušený variant profilácie a pätky. Tento jav možno interpretovať tak, že stavební remeselníci z podunajských dielní produkovali v periférnych oblastiach svojej činnosti okrem štandardných a bohatšie stvárnených kamenárskych diel aj jednoduchšie koncipované tvary a kompozície, ktoré naopak spravidla nevytvárali vo svojej domácej oblasti.

Naznačené vzťahy prinášajú odpoveď na otázku užšieho datovania bratislavského združeného okna. Mýliť sa nebudeme, ak vznik dvojitého združeného románskeho okna na Panskej č. 17 v Bratislave budeme datovať rámcovo do 1. pol. 13. stor., kam ukazuje prevažná väčšina príkladov v kategórii (2) s dolnou hranicou na konci 12. stor. (Milevsko) a hornou hranicou okolo polovice 13. stor. (Jihlava). Ak budeme vychádzať z predpokladu, že stavebné aktivity v Čechách, na Morave a v Bratislave sú výsledkom činnosti remeselníkov pochádzajúcich v tomto prípade zrejme z podunajských rakúskych stavebných dielní, môžeme pôvod bratislavského

11 MENCL, V. Vývoj okna v architektúre českého středověku. In *Zprávy památkové péče* 20, 1960, č. 5 – 6, s. 184.

Obr. 5.

Mapa s umiestnením lokalít uvádzaných v texte:

1: Bratislava; 2: Allerheiligen; 3: Ardagger; 4: Bad Deutsch Altenburg; 5: Bamberg; 6: Banská Štiavnica; 7: Bína; 8: Brno – Zábrdovice; 9: Bukovník; 10: Dobruška; 11: Frankfurt nad Mohanom; 12: Friesach; 13: Geithain; 14: Griffen; 15: Gurk; 16: Hainburg; 17: Hartberg; 18: Hornberg; 19: Hulín; 20: Cheb; 21: Jihlava; 22: Klášter Hradiště nad Jizerou; 23: Klein Mariazell; 24: Klosterneuburg; 25: Knittelfeld; 26: Kostelec u Kyjova; 27: Kostomlaty pod Milešovkou; 28: Krems; 29: Kremsmünster; 30: Kvášňovice; 31: Lavanttal; 32: Lebény; 33: Libčevy; 34: Merseburg; 35: Milevsko; 36: Mistelbach; 37: Osek; 38: Petronell; 39: Podivín; 40: Poříčí nad Sázavou; 41: Potvorov; 42: Pulkau; 43: Révfülöp; 44: Skalka nad Váhom; 45: Skviřín; 46: St. Valentin; 47: Strakonice; 48: Trevír; 49: Třebíč; 50: Tulln; 51: Údlice; 52: Újezd u Černé hory; 53: Vážany nad Litavou; 54: Velehrad; 55: Vinec; 56: Wiener Neustadt; 57: Wilhering; 58: Ybbs; 59: Schwäbich Hall; 60: Ják; 61: Sopronhorpács; 62: Vidnava; 63: Staré Město u Buntálu; 64: Dolní Loučky; 65: Petersberg; 66: Gnanstein; 67: Landsberg; 68: Javorník; 69: Würzburg; 70: Heiligenkreuz; 71: Arnsburg; 72: Braunschweig-Riddagshausen; 73: Müenzenberg; 74: Seligenstadt; 75: Seňa; 76: Schöna; 77: Maulbronn; 78: Sulejow; 79: Krakow; 80: Seebach; 81: Eußerthal; 82: Tjačiv; 83: Palad Komariovci; 84: Chust; 85: Alba Iulia; 86: Meszlen; 87: Gościszów; 88: Limburg an der Lahn; 89: Neuwiller-lès-Saverne; 90: Głucholazy; 91: Ilija; 92: Viedeň; 93: Hildesheim; 94: Goslar; 95: Trifels; 96: Holice; 97: Partizánska Ľupča; 98: Mainz; 99: Brémy; 100: Bernartice; 101: Niederbur (= Brömsburg); 102: Regensburg; 103: Bronnbach; 104: Mallsdorf; 105: Worms; 106: Benediktbeuern; 107: Lukov; 108: Mariental. Legenda: plný krúžok - Bratislava a lokality s výskytom analogickej až totožnej profilácie alebo pätiok; prázdny krúžok - lokality s výskytom veľmi podobnej profilácie alebo pätiok; krížik - lokality s výskytom príbuzných pätiok. Mapa: Martin Illáš.

združeného okna spojiť s takými ich aktivitami, ktoré boli k Bratislave relatívne najbližšie a ktorých výsledkom bola podobná či dokonca totožná kamenárska výzdoba v lokalitách Pulkau, Petronell, Bad Deutsch Altenburg a Hainburg. Vznik tunajších kostolov patrí asi do r. 1210, 1213, 1219 a 1220. Je možné, že kamenári pracujúci postupne na výstavbe a výzdobe týchto štyroch kostolov našli v týchto rokoch svoje uplatnenie aj v blízkej Bratislave, kde realizovali len jednoduchšie, menej náročné dielo.

Románsky dom na rozhraní parciel na Panskej č. 15 a č. 17

Prostredníctvom datovania analyzovaného dvojitého združeného románskeho okna možno logicky datovať i samotný objekt stredovekého domu, ktorý sa nachádza na rozhraní domov na Panskej č. 15 a 17. Z tohto objektu je známa len časť jeho západného múru, v ktorom sa nachádza analyzované združené okno. Zo zistených situácií je zrejmé, že išlo o kamenný dom vysoký minimálne 11,5 m, pretože až v tejto výške bolo zistené totožné murivo a omietková úprava, aká patrí aj k románskemu oknu.¹² Na základe tohto nálezu ako aj na základe analógií prevažne z nemeckých krajín¹³ možno hypoteticky predpokladať, že dom mal asi tri nadzemné podlažia a jedno podlažie čiastočne zapustené pod úroveň terénu (či už išlo o blokovú stavbu, dom s vežou alebo vežový dom).

Rozmery, pôdorys, dispozícia ani iné časti tohto románskeho domu nie sú bližšie známe. Zdá sa však, že bol orientovaný pozdĺžnou osou kolmo na priebeh Panskej. Podobne bol orientovaný románsky dom stojaci v susedstve, ktorého západný múr bol identifikovaný na rozhraní domov na Panskej č. 17 a 19 (Pálffyho palác, parc. č. 300) a jeho severovýchodné nárožie bolo identifikované v západnom dvornom trakte domu na Panskej č. 17; dom je archeologicky datovaný do 1. tretiny 13. stor.¹⁴ Tento objekt navyše stál v hĺbke dnešnej parcely a bol od dnešnej uličnej čiary vzdialený asi 16 – 16,5 m. Podobnú polohu by teoreticky bolo možné predpokladať i pri románskom dome na Panskej č. 15 a 17. Túto predstavu však spochybňuje nález základov muriva prebiehajúceho tesne pred priečelím domu na Panskej č. 15 presne

-
- 12 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 221; ŠEV-ČÍKOVÁ, Zuzana. Hmotné dokumenty stredovekej architektúry na Nálepckovej ul. č. 17 v Bratislave. In KOČÍ, Jozef – SULÓ, Kazimír (eds.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 3. Bratislava : MSPSOP, 1975, s. 61.
 - 13 Napr. WIEDENAU, Anita. Form, Funktion und Bedeutung romanischer Wohnhäuser in Köln und im Rheinland. In *Wallraf-Richartz-Jahrbuch* 41, 1980, s. 18-21.
 - 14 DOBŠOVIČ, Jozef – MELICHERČÍK, Martin – REXA, Daniel. Súčasný stav pamiatkovej obnovy a predbežné výsledky stavebno-historického výskumu bývalého Pálffyho paláca na Nálepckovej ulici č. 19 – 21 v Bratislave. In LÍVOVÁ, Margita – MONCOLE, Milan (eds.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 9. Bratislava : Príroda, 1985, s. 259-260; Nálepckova ul. č. 17 – Bratislava, bývalý Pálffyho palác. Správa z pamiatkového prieskumu. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. 507V, 1985, s. 17-18; MELICHERČÍK, Martin – REXA, Daniel. Výsledky umelecko-historického a archeologického výskumu na Nálepckovej ulici č. 19 – 21 v Bratislave. In *Archaeologia historica* 11, 1986, s. 275-278; MELICHERČÍK, Martin – REXA, Daniel. Nálepckova 19 – 21 (výsledky stavebno-historického výskumu MSPSOP v bývalom Pálffyho paláci). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 11. Bratislava : MSPSOP, 1989, s. 92-94. Zdá sa, že ho možno stotožniť s objektom v juhozápadnej časti domu na Panskej č. 17 pôvodne charakterizovaným ako trakt z 1. štvrtiny 16. stor. [Nálepckova ul. č. 17 – Bratislava, bývalý Pálffyho palác. Správa z pamiatkového prieskumu. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. 507V, 1985, s. 17-18, 21; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 223].

v uličnej čiare Panskej,¹⁵ ktoré mohlo patriť k románskemu domu na rozhraní Panskej č. 15 a 17 a k jeho parcelačnému alebo obrannému múru. O tom, že románsky dom na Panskej č. 15 a 17 siahal zrejme až po uličnú čiaru, svedčí zameranie a periodizácia murív v tomto objekte, podľa ktorej murivo na rozhraní domov na Panskej č. 15 a 17, ktoré bezprostredne stavebne súviselo s románskym združeným oknom, začínalo už na uličnej čiare a siahalo asi 14 – 15 m do hĺbky parcely.¹⁶ Románske okno vzdialené od uličnej čiary asi 9 m by sa tak nachádzalo za polovicou dĺžky tohto muriva a bolo by orientované do susedskej uličky, resp. do susednej parcely. Dĺžku románskeho domu na rozhraní domov na Panskej č. 15 a 17 môžeme teda odhadnúť asi na 14 – 15 m. Pre odhad jeho šírky nemáme k dispozícii konkrétne indície. Z nálezu základov muriva tesne pred priečelím domu na Panskej č. 15 prebiehajúceho presne v uličnej čiare Panskej, ktoré mohli patriť k tomuto románskemu domu a k jeho parcelačnému múru, nemožno určiť, ktorý úsek týchto základov patril k domu samotnému a ktorý len k parcelačnému múru. Môžeme však uvažovať, že tento románsky dom mal analogickú šírku ako už spomenutý románsky dom stojaci v susedstve na rozhraní domov na Panskej č. 17 a 19 (Pálffyho palác) s rekonštruovanými rozmermi 15 m x 6,5 m (pri zachovanej dĺžke 8,7 m).¹⁷ Šírku románskeho domu na rozhraní domov na Panskej č. 15 a 17 možno tak hypoteticky odhadnúť asi na 6 – 7 m. Skúmaný románsky dom by teda mohol mať približne tieto rozmery: dĺžku asi 14 – 15 m, šírku asi 6 – 7 m a výšku viac ako 11,5 m.

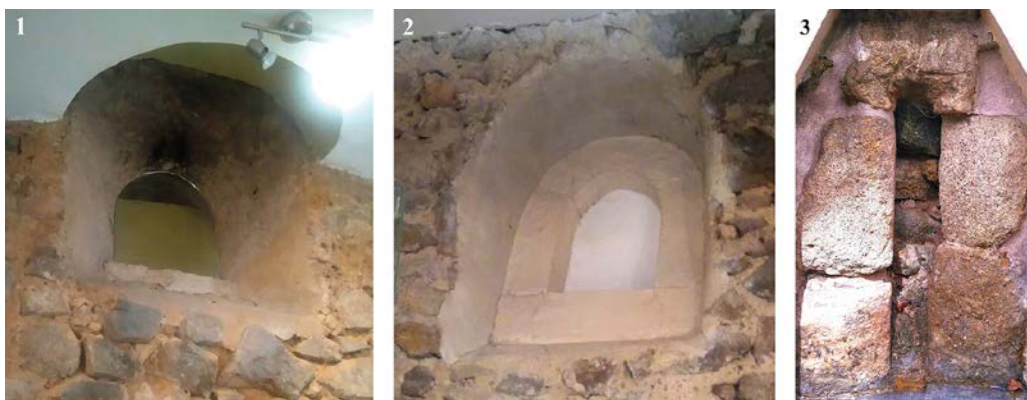
Jediným kamenárskym detailom známym z tejto stavby je analyzované dvojité združené okno. Románsky dom na rozhraní Panskej č. 15 a 17 patrí vďaka tomu do skupiny tých objektov v historickom jadre Bratislavy, ktoré možno bezpečne charakterizovať ako románske vďaka zachovaniu ich výtvarných, resp. tvaroslovných detailov. Takými objektmi sú ešte dva domy objavené na rozhraní Bielej č. 4 a 6 (parc. č. 20 a 21) a Bielej č. 6 a Michalskej č. 2 (parc. č. 21 a 19); domy sú datované pomerne široko od 2. pol. 12. až do 2. pol. 13. stor.¹⁸ V oboch sa zachovali typické románske okná. Objekt na rozhraní Bielej č. 4 a 6 bol jednopriestorový dvojpodlažný

- 15 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 221-222.
- 16 HABERLANDOVÁ, Helena. *Bratislava, ŠMPP, Blok č. 8. Periodizácia vývoja objektov. 1. NP*. MSPSOP Bratislava. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. 507V, 1983.
- 17 MELICHERČÍK, Martin – REXA, Daniel. Výsledky umelecko-historického a archeologického výskumu na Nálepckovej ulici č. 19 – 21 v Bratislave. In *Archaeologia historica* 11, 1986, s. 275; MELICHERČÍK, Martin – REXA, Daniel. Nálepckova 19 – 21 (výsledky stavebno-historického výskumu MSPSOP v bývalom Pálffyho paláci). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 11. Bratislava : MSPSOP, 1989, s. 92.
- 18 MELICHERČÍK, Martin. Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavného námestia v Bratislave (Výskumy stredovekých vežových domov). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 159-160; MELICHERČÍK, Martin. *Bratislava – Wolkrova ul. č. 6: meštiansky dom – záchranný umelecko-historický a architektonický výskum v interiéroch objektu, meštiansky dom – Wolkrova ul. č. 4 – obhliadkový prieskum suterénu*. MSPSOP Bratislava. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. V558, 1986, s. 10-13; MELICHERČÍK, Martin. Predbežné výsledky umelecko-historického výskumu v dome na Wolkrovej ulici č. 6 v Bratislave. In LÍVOVÁ, Margita – MONCOË, Milan (eds.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 9. Bratislava : Príroda, 1985, s. 265-268; ŠEDIVÁ,

dom obdĺžnikového pôdorysu s vysokým štítom s uhlom 65° orientovaný pozdĺžnou osou do vtedy nezastavaného hypotetického šošovkovitého námestia na mieste dnešného Hlavného nám. a Františkánskeho nám.¹⁹ (k šošovkovitému námestiu viď nižšie). Na jeho priečelí sa zachovalo polkruhovo zaklenuté románske okno so špaletami široko roztvorenými do exteriéru situované v strede priečelia (obr. 6: 1; rekonštrukcia domu na obr. 8: 3). V okne bola pôvodne vsadená kamenná šambrána, po ktorej sa na obvod okna zachoval odtlačok.²⁰ Objekt na rozhraní Bielej č. 6 a Michalskej č. 2 bol vežovým domom vysokým viac ako 12 m, ktorý stál v susedstve uvedeného jednopriestorového domu na totožnej pôvodnej uličnej čiare, čiže rovnako orientovaný do predpokladaného šošovkovitého námestia. Na jeho priečelí sa taktiež zachovalo románske okno. Okenný otvor mal parapet a špalety mierne roztvorené do exteriéru a bola v ňom umiestnená kamenná polkruhovo zaklenutá okenná šambrána prostej pravouhlej profilácie. Nebola však umiestnená vo zvislej, ale v mierne šikmej rovine, takže okno bolo do exteriéru orientované šikmo nahor (obr. 6: 2; rekonštrukcia vežového domu na obr. 8: 2). Medzi stavby s románskymi oknami možno zaradiť aj dom na Kapitulskej č. 15 na rohu s Prepoštskou (parc. č. 474/1) datovaný do 2. pol. 13. stor.²¹ Pivničné okienko tohto domu orientované do Prepoštskej možno charakterizovať ako románske úzke štrbinové okienko, ktorého polkruhový záklenok je vytesaný v jednom bloku kameňa (obr. 6: 3), čo je spôsob zaklenutia charakteristický pre romaniku.²²

Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 84-85.

- 19 MELICHERČÍK, Martin. Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavného námestia v Bratislave (Výskumy stredovekých vežových domov). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 156-167; MELICHERČÍK, Martin. Stredoveké vežové domy v Bratislave. In HORVÁTH, Vladimír (ed.). *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Referáty zo sympózia 28. – 30. 10. 1986. Bratislava : Archív Hlavného mesta SSR Bratislavy, 1988, s. 137-145.
- 20 MELICHERČÍK, Martin. *Bratislava – Wolkrova ul. č. 6: meštiansky dom – záchranný umelecko-historický a architektonický výskum v interiéroch objektu, meštiansky dom – Wolkrova ul. č. 4 – obhliadkový prieskum suterénu*. MSPSOP Bratislava. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. V558, 1986, s. 11. Táto šambrána, resp. ostenie pravouhlého prierezu profilované po celom obvode úzkym a plytkým ústupkom sa pri neskoršej prestavbe ocitlo v nike v susednej miestnosti [MELICHERČÍK, Martin. *Bratislava – Wolkrova ul. č. 6: meštiansky dom – záchranný umelecko-historický a architektonický výskum v interiéroch objektu, meštiansky dom – Wolkrova ul. č. 4 – obhliadkový prieskum suterénu*. MSPSOP Bratislava. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. V558, 1986, s. 19].
- 21 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 39, 132-134.
- 22 V stredovekej architektúre historického jadra Bratislavy možno nájsť ešte ďalšie románske okná. V dome na Hlavnom nám. č. 4 bolo v múre patriacom k domu na Hlavnom nám. č. 3 odkryté románske okno analogické románskym oknám na Bielej č. 6 (MELICHERČÍK, Martin. *Záverečná nálezová správa zo záchranného umelecko-historického výskumu objektu: Námestie 4. apríla č. 4 v MPR Bratislava (textová časť)*. MSPSOP Bratislava. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. V923, 1990, s. 16; v súvisiacej dokumentácii však nie je uvedená fotografia ani výkres okna). Vo františkánskom kláštore v juhovýchodnej stene lode je zachované štrbinové románske okno so široko roztvorenými špaletami [POMFYOVÁ,

Obr. 6.

- 1: Románske okno na rozhraní domov na Bielej ul. č. 4 a 6;
 2: románske okno na rozhraní domov na Bielej ul. č. 6 a Michalskej ul. č. 2;
 3: románske štrbinové okienko v dome na rohu Kapitulskej ul. č. 15 a Prepoštskej ul.

Foto: Martin Illáš.

Tieto románske okná nie je možné užšie datovať len na základe ich tvaru a konštrukcie. Z ich porovnania so združeným oknom na Panskej č. 17 je však zrejmé, že išlo o okná jednoduchšej konštrukcie bez kamenárskej výzdoby. Združené okno na Panskej č. 17 je z tohto aspektu remeselne a umelecky neporovnateľne náročnejším a teda pre stavebníka domu aj nákladnejším dielom. To zrejme vyplývalo z požiadavky stavebníka na vyššiu úroveň reprezentácie jeho postavenia alebo majetku. Objekt na rozhraní Panskej č. 15 a 17 mal teda pravdepodobne reprezentačný vzhľad a vybavenie, čo sa prejavilo prinajmenšom náročnejšou kamenárskou výzdobou

Bibiana. Letnery v stredovekých kostoloch na Slovensku. Príspevok k stavebným dejinám mendikantských kláštorov. In *Archaeologia historica* 44, 2019, č. 2, s. 722-723]. Z výskumu dómu sv. Martina je doložený nález masívneho kamenného prekladu s vytesanými polkruhovými záklenkami zdvojeného združeného okna (ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana et al. *Dóm sv. Martina v Bratislave. Archeologický výskum 2002 – 2003*. Bratislava : Elán, 2004, s. 28). Podobný masívny kamenný preklad s jedným vytesaným polkruhovým záklenkom s roztvorenými špaletami sa nachádza v sekundárnej polohe zamurovaný v južnej stene bašty Luginsland na Bratislavskom hrade; pochádza zrejme z asanovaného donjonu postaveného pred polovicou 13. stor. [ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – FIALA, Andrej. Stavebný vývoj Bratislavského hradu od 11. do 13. storočia. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica* 16, (1965), s. 91-94]. V katalógu k výstave Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291 (BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*. Bratislava : Pallas, 1991, s. 25 obr. 70) je uvedená kresba a prierez románskeho polkruhovo zaklenutého okna so široko roztvorenými špaletami a parapetom objaveného údajne na Sedlárskej č. 3. Táto kresba sa však úplne zhoduje s oknom objaveným v dome na rozhraní Bielej č. 4 a 6, takže je otázne, aký nález majú autori na mysli. Lokalizácia románskeho okna do domu na Sedlárskej č. 3 je pochybná, pretože tento objekt pochádza zo 14. stor. [ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 262-263].

uvedeného okna. Nie je vylúčené, že toto okno tu nebolo jediným príkladom náročnejšej kamenárskej práce, aleže takých alebo podobných okien, prípadne i portálov, sa v hmote stavby nachádzalo viac.

V mnohých prípadoch románskych meštianskych domov najmä na území Nemecka prítomnosť kamenársky kvalitne vyhotovených združených okien indikuje existenciu obytnej alebo pravdepodobnejšie reprezentačnej miestnosti situovanej na poschodí.²³ Táto miestnosť alebo sála bývala relatívne rozľahlá a vybavená viacerými združenými oknami. Vzorom tohto usporiadania románskych meštianskych domov boli pravdepodobne románske cisárske falce.²⁴ Táto analógia teda dovoľuje predpokladať aj v románskom dome na rozhraní Panskej č. 15 a 17 existenciu miestnosti reprezentačného charakteru. O usporiadaní tejto miestnosti možno uvažovať len hypoteticky. Nezaberala zrejme celé podlažie, pretože časť podlažia musela byť vyhradená na nejakú obslužnú funkciu, prípadne na vnútornú vertikálnu komunikáciu medzi podlažiami. Predpokladať ďalej možno, že táto miestnosť bola práve z dôvodu jej reprezentačnej povahy orientovaná svojou kratšou stranou do ulice. Predpokladať možno i to, že podlažie, na ktorom sa nachádzala táto miestnosť, malo väčšiu výšku, než ostatné podlažia slúžiace iným funkciám.²⁵

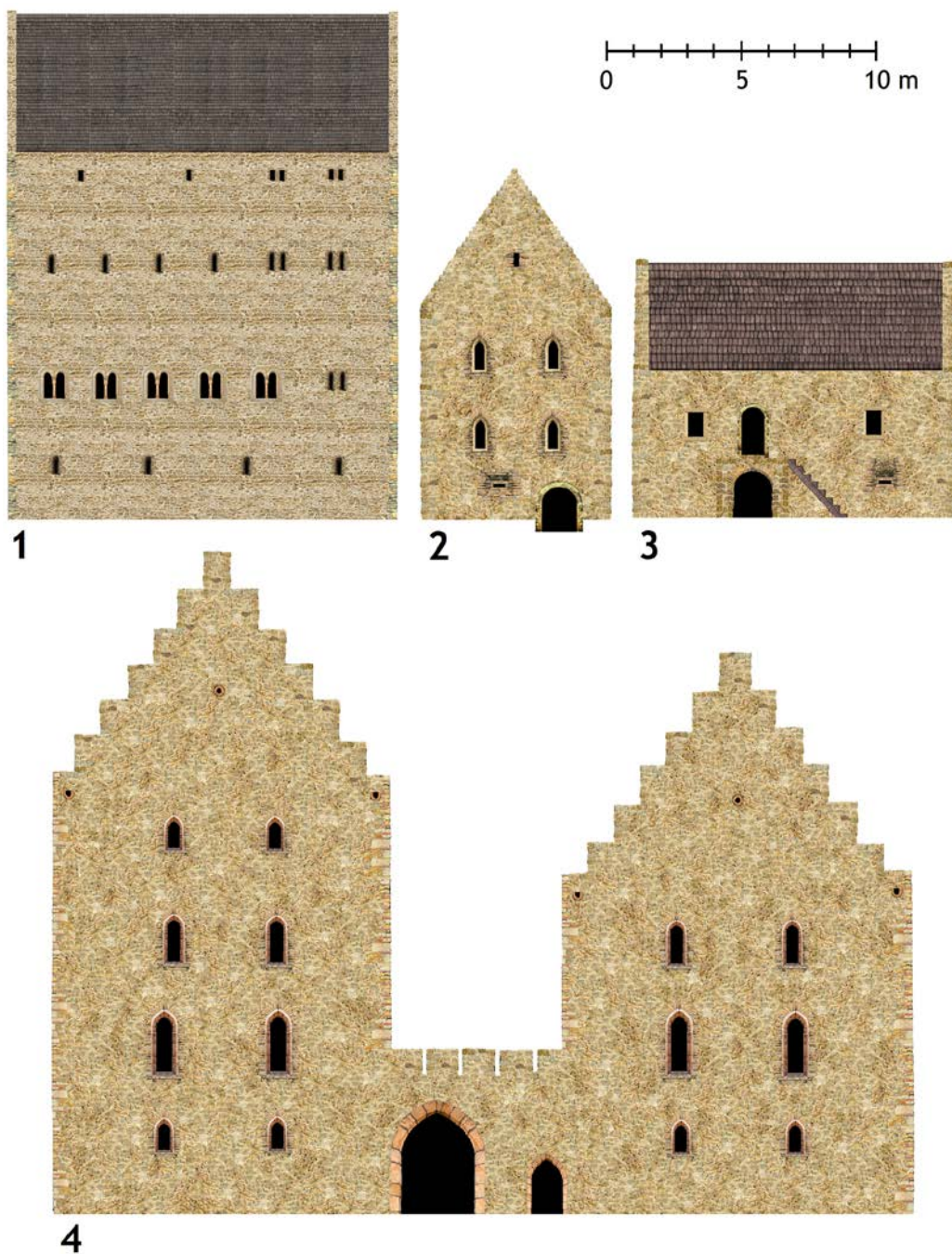
Možno sa teda domnievať, že románsky dom na Panskej č. 15 a 17 bol nadštandardne usporiadaným a vybaveným objektom s reprezentačnými funkciami. Vyplýva to tak z jeho značnej výšky (viac ako 11,5 m), ako aj z kontextu prítomnosti kamenársky kvalitne vyhotoveného združeného okna, ktoré dovoľuje predpokladať existenciu reprezentačnej miestnosti (hypotetická rekonštrukcia vzhľadu domu na obr. 7: 1).

Tieto poznatky možno analogickým spôsobom aplikovať aj na ďalší doklad existencie podobných okenných otvorov v románskej profánnej architektúre Bratislavy. Ide o nález románskych stĺpikov s hlavicami a pätkami predstavujúcimi zjavne sú-

23 HERRMANN, Christofer. Fensterbegründungen an Profanbauten von 1250 bis zum Ende des 16. Jahrhunderts im Trierer Raum. In SCHOCK-WERNER, Barbara – HOFRICHTER, Hartmut – BINGENHEIMER, Klaus (ed.). *Fenster und Türen in historischen Wehr- und Wohnbauten*. Stuttgart : Theiss, 1995, s. 66; STROBEL, Richard. Forschungsprobleme des mittelalterlichen Wohnbaus in Regensburg. In *Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg* 103, (1963), s. 366-368; WIEDENAU, Anita. Form, Funktion und Bedeutung romanischer Wohnhäuser in Köln und im Rheinland. In *Wallraf-Richartz-Jahrbuch* 41, 1980, s. 21, 23.

24 WIEDENAU, Anita. Form, Funktion und Bedeutung romanischer Wohnhäuser in Köln und im Rheinland. In *Wallraf-Richartz-Jahrbuch* 41, 1980, s. 20-21.

25 Z viacerých nemeckých analógií vyplýva zaujímavý poznatok, že združené okná obvykle nemali žiadne okenice ani iný zatvárací prvok, čiže nemali ochranu pred zimou. To znamená, že miestnosti vybavené týmito okennými otvormi nemohli byť využívané v chladnej časti roka, ale len v lete [HERRMANN, Christofer. Fensterbegründungen an Profanbauten von 1250 bis zum Ende des 16. Jahrhunderts im Trierer Raum. In SCHOCK-WERNER, Barbara – HOFRICHTER, Hartmut – BINGENHEIMER, Klaus (ed.). *Fenster und Türen in historischen Wehr- und Wohnbauten*. Stuttgart : Theiss, 1995, s. 66]; nemohli teda slúžiť na obytné účely. V združenom okne v dome na rozhraní Panskej č. 15 a 17 je ale prítomnosť okeníc doložená, hoci nie je jasné, či boli pôvodné.

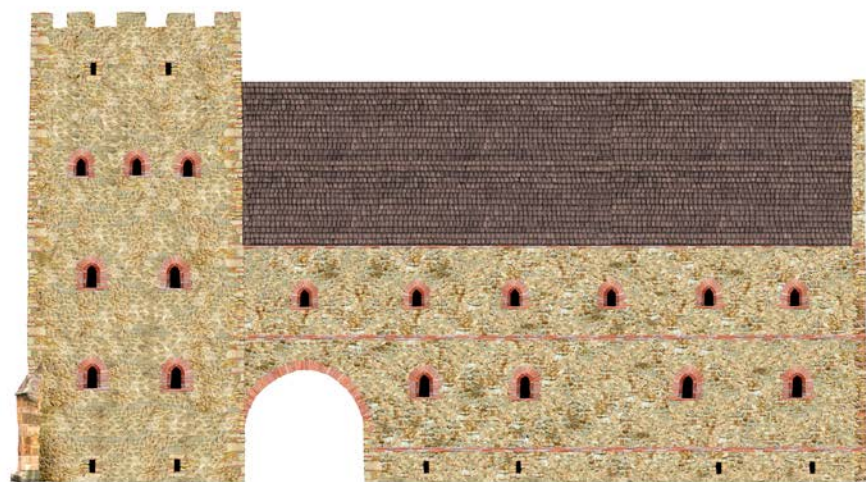

Obr. 7.

Hypotetické rekonštrukcie:

- 1: románskeho domu na Panskej ul. č. 15 a 17, pohľad zo západu;
- 2: ranogotického domu na Panskej ul. č. 16, pohľad z juhu;
- 3: ranogotického domu na Uršulínskej ul. č. 9, pohľad z východu;
- 4: ranogotických vežových domov na Panskej ul. č. 3 a 5, pohľad zo severu.

Kresba: Martin Illáš.

1

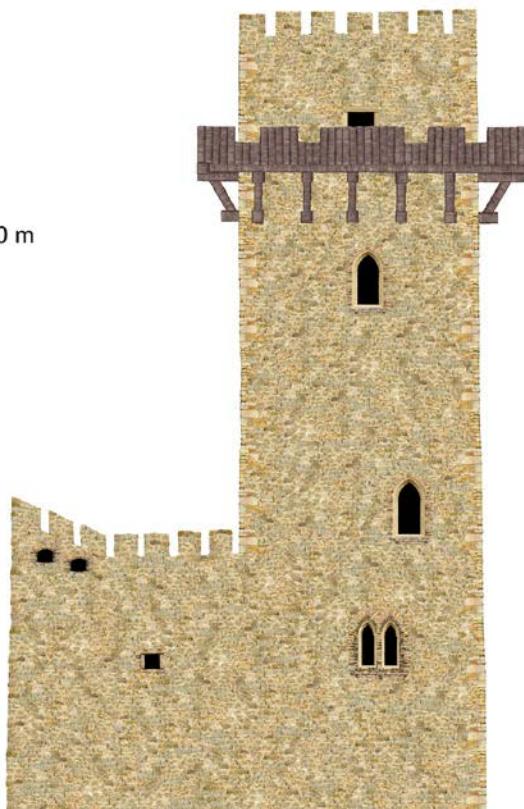
0 5 10 m

2

3

4

Obr. 8.

Hypotetické rekonštrukcie:

- 1: komplexu ranogotického vežového domu na Hlavnom nám. č. 2 a 3, pohľad zo severu;
 2: románskeho vežového domu na rozhraní Bielej ul. č. 6 a Michalskej ul. č. 2, pohľad z východu;
 3: románskeho domu na rozhraní Bielej ul. č. 4 a 6, pohľad z východu;
 4: komplexu ranogotického vežového domu v Starej radnici na Hlavnom nám. č. 1, pohľad zo severu.

Kresba: Martin Illáš.

časť združených okien,²⁶ ktoré pochádzajú z niektorého objektu v bloku domov č. 6 ohraničenom Hlavným nám., Rybárskou bránou, Radničnou a Laurinskou. Viacerí bádatelia uvádzajú, že tieto románske články pochádzajú z domu na Hlavnom nám. č. 4 (parc. č. 11),²⁷ keďže podľa svedectva T. Ortvaya²⁸ boli objavené v tomto dome pri asanácii jeho „mohutných podpier“. Je zrejmé, že tieto románske architektonické články neboli objavené v ich primárnom funkčnom umiestnení, ale v sekundárnej polohe (v „mohutnej podpere“), do ktorej sa museli dostať po deštrukcii pôvodného románskeho okna. Uvedenú „mohutnú podperu“ domu na Hlavnom nám. č. 4 možno bezpečne lokalizovať na jeho severozápadné nárožie, na ktorom sa masívny pilier skutočne nachádzal, čomu jednak nasvedčuje ikonografický prameň – obraz Eduarda Gurka Korunovacia J. K. V. arcivojvodu korunného princa Ferdinanda za kráľa Uhorska v Prešporku z r. 1830 (obr. 16: 1)²⁹ – a jednak bola časť otesaného nárožného piliera odkrytá pri výskume v r. 1969 (vtedy omylom považovaná za zvyšok ostenia portálu).³⁰ Tento nárožný pilier bol vybudovaný z veľkých kamenných kvádrov, bol diagonálne umiestnený voči nárožiu domu, mal hranolový prierez a bol ukončený skosenou strieškou. Svojou podobou tak bol analogický k oporným pilierom na nárožiach ranogotických vežových domov na Hlavnom nám. č. 2 (parc. č. 13, rekonštrukcia vežového domu na obr. 8: 1) a na Františkánskom nám. č. 9 (tzv. Himmelreich, parc. č. 23). Tieto ranogotické vežové domy sú datované najneskôr do 3. tretiny 13. stor., resp. do doby okolo r. 1300.³¹ Možno sa preto domnievať, že

26 ORIŠKO, Štefan. Príspevok k problematike kamenárskej výzdoby profánnych stavieb v neskororománskom období na Slovensku. In *Archaeologia historica* 32, 2007, s. 646-647.

27 BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*. Bratislava : Pallas, 1991, s. 23; ORIŠKO, Štefan. Príspevok k problematike kamenárskej výzdoby profánnych stavieb v neskororománskom období na Slovensku. In *Archaeologia historica* 32, 2007, s. 645; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 100.

28 ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy. Staré Mesto. Altstadt – Óváros*. (Ortvay, Tivadar. *Pozsony város utcái és terei*. Pozsony: 1905). Bratislava : Marenčin PT, s. r. o., 2020, s. 175.

29 Originál „Erinnerungs-Blätter an die Krönung S.K.H. des Erzherzogs Kronprinzen Ferdinand zum König von Ungarn in Pressburg d. 28. Sept. 1830. No. 1“ v zbierke Österreichische Nationalbibliothek, inv. č. oai:baa.onb.at:18788075. In

<<http://www.kulturpool.at/plugins/kulturpool/showitem.action?itemId=124554857167&ku-poContext=default>>

30 *Námestie 4. apríla čis. 4. Výskumná správa*. Archív SÚPSOP. Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky. Bratislava. Ev. č. T1103 Blok 6. 1969, s. 16, 31.

31 BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*. Bratislava : Pallas, 1991, s. 19; MELICHERČÍK, Martin. Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavného námestia v Bratislave (Výskumy stredovekých vežových domov). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 158-159, MELICHERČÍK, Martin. Stredoveké vežové domy v Bratislave. In HORVÁTH, Vladimír (ed.). *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Referáty zo sympózia 28. – 30. 10. 1986. Bratislava : Archív Hlavného mesta SSR Bratislavy, 1988, s. 138; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 109-113, 116. Rovnaký nárožný

aj v prípade nárožnej „mohutnej podpery“ domu na Hlavnom nám. č. 4 ide analogicky o súčasť ranogotického vežového domu z 3. tretiny 13. stor., resp. z doby okolo r. 1300. Tým možno datovať obdobie, kedy sa románske stĺpiky s hlavicami a pätkami objavené pri asanácii nárožného piliera dostali do tejto sekundárnej polohy. Museli teda pochádzať zo staršieho objektu, ktorý bol úplne alebo aspoň sčasti asanovaný pri výstavbe ranogotického domu na Hlavnom nám. č. 4. Týmto starším objektom bol najskôr susedný románsky dom z 2. pol. 12. až začiatku 13. stor. identifikovaný v zadnej časti domu na Hlavnom nám. č. 3 (parc. č. 12) a na rozhraní domov na Hlavnom nám. č. 4 a na Rybárskej bráne č. 1 (parc. č. 10).³² Tento starší románsky objekt bol situovaný na uličnej čiare vtedy nezastavaného predpokladaného šošovkovitého námestia na mieste dnešného Hlavného nám. (obr. 13, obr. 17). Ak bol tento objekt vybavený románskymi združenými oknami s náročnejšou kamenárskou výzdobou, mohlo ísť rovnako o dom reprezentačného vzhľadu.³³

pilier vybudovaný z veľkých kamenných kvádrov bol súčasťou druhej fázy synagógy na Judenplatz vo Viedni, ktorá vznikla zrejme r. 1270/1280, rozhodne pred r. 1294 [HELGERT, Heidrun – MITCHELL, Paul. Wien 1, Judenplatz. Fundort Wien. In *Berichte zur Archäologie*, 1999, č. 2, s. 178-179; MITCHELL, Paul. Synagoge und jüdisches Viertel im mittelalterlichen Wien. In WAMERS, Egon – BACKHAUS, Fritz (eds.). *Synagogen, Mikwen, Siedlungen: jüdisches Alltagsleben im Lichte neuer archäologischer Funde* (Schriften des Archäologischen Museums Frankfurt 19). Frankfurt nad Mohanom : Archäologisches Museum Frankfurt, 2004, s. 141, 144; MITCHELL, Paul. Topographie und Infrastruktur des Judenviertels im spätmittelalterlichen Wien. In PAULUS, Simon – STÜRZEBECKER, Maria (eds.). *Erfurter Schriften zur Jüdischen Geschichte. Band 5 Inter Judeos – Topographie und Infrastruktur jüdischer Quartiere im Mittelalter*. Erfurt : Landeshauptstadt Erfurt – Universität Erfurt, 2019, s. 56-57]. Oporný pilier analogických parametrov a rovnako vybudovaný z veľkých kamenných kvádrov je známy z viedenského Binderhofu, kde bol súčasťou objektu zo začiatku 13. stor.; tu však nešlo o nárožný pilier [KALTENEGGER, Marina – MITCHELL, Paul. Zur Baugeschichte des Heiligenkreuzer Hofes. In *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 56, 2002, č. 4, s. 383, 385].

- 32 BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*. Bratislava : Pallas, 1991, s. 23; MELICHERČÍK, Martin. *Záverečná nálezová správa zo záchranného umelecko-historického výskumu objektu: Námestie 4. apríla č. 4 v MPR Bratislava (textová časť)*. MSPSOP Bratislava. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. V923, 1990; ORIŠKO, Štefan. Príspevok k problematike kamenárskej výzdoby profánných stavieb v neskororománskom období na Slovensku. In *Archaeologia historica* 32, 2007, s. 645; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 114, 253-254. Rovnakú lokalizáciu pôvodu románskych stĺpikov uvádza aj Š. Holčík (HOLČÍK, Štefan. *Spomienkové album*. In *Bratislavské noviny*, roč. 4, 18. 10. 2001, č. 19, s. 15.).
- 33 Tieto románske stĺpiky, pätky a hlavice majú analógie v regensburskej kamennej plastike z konca 12. a prvých desaťročí 13. stor. [ORIŠKO, Štefan. Príspevok k problematike kamenárskej výzdoby profánných stavieb v neskororománskom období na Slovensku. In *Archaeologia historica* 32, 2007, s. 646-647].

Románska zástavba Panskej ulice

Románsky dom na rozhraní Panskej č. 15 a 17 z 1. pol. 13. stor. bol súčasťou prvej urbanizácie tejto ulice. Je veľmi pravdepodobné, že tento dom vymedzoval svojím priečelím, ako aj parcelačným múrom južnú uličnú čiaru Panskej v tom priebehu, aký má dodnes.

Odlišne však bol umiestnený už spomenutý susediaci románsky dom na rozhraní Panskej č. 17 a 19 (Pálffyho palác) z 1. tretiny 13. stor., ktorý nestál na uličnej čiare Panskej ale v hĺbke dnešnej parcely, vzdialený od dnešnej uličnej čiary asi 16 – 16,5 m.³⁴ Nie je síce vylúčené, že k tomuto domu patrila parcelačný múr, ktorý mohol siahať až po dnešnú uličnú čiaru, no nebol objavený.

Podobných objektov je v tomto úseku Panskej, t. j. v bloku domov č. 8, viac. Od uličnej čiary bol až 24 m ustúpený aj jednopriestorový, zrejme ešte románsky objekt identifikovaný v pravom dvorovom krídle domu na Panskej č. 13 (Eszterházyho palác, parc. č. 304/1) datovaný do 1. pol. 13. stor.;³⁵ tu však išlo zrejme o súčasť zástavby väčšieho dvorcového komplexu,³⁶ ktorý teoreticky mohol vymedzovať aj dnešnú uličnú čiaru Panskej, no jeho ďalšie súčasti nie sú známe.

V tomto bloku domov bol sčasti preskúmaný ešte jeden objekt z 1. pol. 13. stor., ktorý bol výrazne vzdialený od uličnej čiary Panskej. Nachádzal sa v Kernovom dome na Rybárskej bráne č. 8, resp. Hviezdoslavovom nám. č. 26 (parc. č. 310).³⁷ Napriek tomu, že je z neho známa len časť a nie je možné rekonštruovať jeho dispozíciu či celkovú podobu, dá sa uvažovať o vežovom dome a to vzhľadom na hrúbku múru, hĺbku základov, zachovanú výšku muriva, jeho technické vyhotovenie a ďalšie indicie. Išlo pritom nepochybne o románsky objekt, čo vyplýva z dendrochronologického datovania drevených podzákladových pilót, na ktorých murivo stálo, do doby tesne po r. 1209. Objekt stál na podmáčanom podloží na vtedajšom brehu

-
- 34 DOBŠOVIČ, Jozef – MELICHERČÍK, Martin – REXA, Daniel. Súčasný stav pamiatkovej obnovy a predbežné výsledky stavebno-historického výskumu bývalého Pálffyho paláca na Nálepkovej ulici č. 19 – 21 v Bratislave. In LÍVOVÁ, Margita – MONCOL, Milan (eds.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 9. Bratislava : Príroda, 1985, s. 259-260; MELICHERČÍK, Martin – REXA, Daniel. Výsledky umelecko-historického a archeologického výskumu na Nálepkovej ulici č. 19 – 21 v Bratislave. In *Archaeologia historica* 11, 1986, s. 275-278; MELICHERČÍK, Martin – REXA, Daniel. Nálepkova 19 – 21 (výsledky stavebno-historického výskumu MSPSOP v bývalom Pálffyho paláci). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 11. Bratislava : MSPSOP, 1989, s. 92-94; Nálepkova ul. č. 17 – Bratislava, bývalý Pálffyho palác. Správa z pamiatkového prieskumu. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. 507V, 1985, s. 17-18.
- 35 BAXA, Peter. Výskumy bratislavskej expedície Archeologického ústavu SAV. In CHROPOVSKÝ, Bohuslav (ed.). *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1984*. Nitra : AÚ SAV, 1985, s. 48.
- 36 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 220.
- 37 MUSILOVÁ, Margaréta. Nález dubových pilót. Archeologický výskum Kernovho domu. Bratislava. In *Zborník Múzea mesta Bratislavy* 23, 2011, s. 36, 40-45; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 255-256.

Dunaja, resp. v jeho inundačnom pásme. Nie je vylúčené, že k tomuto objektu patril aj parcelačný múr odkrytý pod komunikáciou južnej časti ulice Rybárska brána.³⁸

Kontext tejto zástavby na Panskej dopĺňa aj zástavba nachádzajúca sa ešte ďalej východným smerom, t. j. na Laurinskej v bloku domov č. 7. Na parcele domu na Laurinskej č. 4 (parc. č. 116) sa nachádzal románsky dom z 12. až 1. pol. 13. stor. ležiaci na dnešnej uličnej čiare.³⁹

Situovanie viacerých z týchto románskych objektov na Panskej⁴⁰ bolo teda charakteristické tým, že svojím severným priečelím nekopírovali nábrežnú komunikáciu, ktorá sa neskôr stala Panskou ulicou a ktorá prebiehala paralelne s vtedajším brehom najbližšieho ramena, resp. bočného koryta Dunaja.⁴¹ Uvedené objekty boli situované v rôznej vzdialenosti od tejto komunikácie a posunuté smerom na juh, k dunajskému brehu (obr. 9, obr. 17). Objekt v Kernovom dome stál už zrejme na samotnom brehu s podmáčaným podloží. Líniou, ktorá bola určujúca pre situovanie väčšiny uvedených objektov, bol teda zrejme priebeh samotného brehu Dunaja a uvedené objekty boli tak svojimi južnými priečeliami orientované k Dunaju.⁴²

Situovanie najstarších domov na Panskej na líniu dunajského brehu nebolo len dôsledkom prítomnosti tohto prirodzeného priestorového a orientačného limitu, ale pravdepodobne bolo dôsledkom priamej súvislosti uvedených objektov s prítomnosťou rieky. Analogický vzťah k brehu Dunaja mal ešte jeden románsky objekt – Vodná veža v podhradí.⁴³ Jej stavebný vývoj je relatívne dlhší, snáď už od prelomu 11. a 12. stor., a značne komplikovaný. V najstaršej fáze išlo zrejme o predmostie, resp. priamo most cez dunajské riečisko, cez ktoré v týchto miestach prechádzal brod. Predmostie malo podobu ohradeného, resp. opevneného areálu, ktorý prešiel do 13. stor. viacerými úpravami. Pred r. 1254 došlo k jeho výraznejšej prestavbe na

38 POLLA, Belo – VALLAŠEK, Adrian (eds). *Archeologická topografia Bratislavy*. Bratislava : Veda, 1991, s. 145; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 173, 255, 256.

39 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 171-172.

40 Je zaujímavé, že s týmito románskymi domami datovanými do prvých desaťročí 13. stor. ako s preukázanými objektmi vôbec nepočíta mapové spracovanie urbanistického vývoja historického jadra Bratislavy [BADA, Dušan – ANDRÁŠI, Peter. *Bratislava – minulosť a budúcnosť. Prelomové obdobia vývoja mestského priestoru*. Bratislava : Občianske združenie Bratislavské ostrovy, 2008, mapa „Bratislava – prvá polovica 13. storočia“, mapa „Bratislava druhá polovica 13. storočia“; BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*. Bratislava : Pallas, 1991, s. 9].

41 Napr. BAXA, Peter – FERUS, Viktor – MUSILOVÁ, Margaréta. K počiatkom kamennej meštianskej architektúry v Bratislave. In *Slovenská archeológia* 35, 1997, č. 2, s. 419, 433.

42 Podobne ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 40.

43 Najmä BAXA, Peter. Dve podoby Vodnej veže v Bratislave. In *Pamiatky a múzeá*, 1999, č. 4, s. 9-11; KLINČOKOVÁ, Katarína – FERUS, Viktor. Stavebnohistorický vývoj Vodnej veže v Bratislave. In MONCOL, Milan (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 7. Bratislava : Príroda, 1983, s. 109-132.

pevnosť s viacerými vežami,⁴⁴ no tento areál mal už i predtým pevnostný charakter s vežovým románskym objektom. Podstatné je, že už táto najstaršia románska profánna architektúra v bratislavskom podhradí sa orientovala na dunajský breh. Motívom bola nepochybne dopravná funkcia Dunaja a jej hospodársky a obchodný význam pre tunajšie osídlenie. V priestore Vodnej veže sa okrem vyústenia brodu nachádzalo zrejme aj prístavisko a mýtnica.⁴⁵

Bočné dunajské riečisko, ktoré východne od Vodnej veže smerovalo ďalej na severovýchod, bolo určujúce pre vznik paralelnej nábrežnej komunikácie v miestach neskoršej Vydrice a dnešnej Panskej a Laurinskej.⁴⁶ Je možné predpokladať, že podobne ako pri Vodnej veži sa aj v tomto úseku dunajského brehu nachádzali prístavy, resp. kotviská lodí využívané pre riečnu obchodnú dopravu a že na brehu stáli skladiská tovaru a stanice obchodníkov. Rovnaký predpoklad vyplynul aj z výskumu objektu v Kernovom dome.⁴⁷

V prospech tohto predpokladu svedčí aj hypotéza o prítomnosti trhoviska na križovatke Panskej a Ventúrskej v 13. stor.⁴⁸ nachádzajúceho sa v bezprostrednej blíz-

44 BAXA, Peter – FERUS, Viktor – KLINČOKOVÁ, Katarína. Neznáma veža Vodnej veže v Bratislave? In *Archaeologia historica* 14, 1989, s. 166, 168; KLINČOKOVÁ, Katarína – FERUS, Viktor. Stavebnohistorický vývoj Vodnej veže v Bratislave. In MONCOL, Milan (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 7. Bratislava : Príroda, 1983, s. 122.

45 Napr. JANKOVIČ, Vendelín. Formovanie mesta. In HORVÁTH, Vladimír – LEHOTSKÁ, Darina – PLEVA, Ján (eds.). *Dejiny Bratislavy*. Bratislava : Obzor, 1978, s. 41; KLINČOKOVÁ, Katarína – FERUS, Viktor. Stavebnohistorický vývoj Vodnej veže v Bratislave. In MONCOL, Milan (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 7. Bratislava : Príroda, 1983, s. 109.

46 Vnímanie tejto dlhej ulice ako jednej priebežnej komunikácie pretrvalo až do 19. stor., keďže dnešná Panská ulica a prevažná časť Laurinskej ulice niesli dovtedy spoločný názov Dlhá ulica [HORVÁTH, Vladimír. *Bratislavský topografický lexikon*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 168, 198; ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy. Staré Mesto. Altstadt – Óváros*. (Ortvay, Tivadar. *Pozsony város utcái és terei*. Pozsony: 1905). Bratislava : Marenčin PT, s. r. o., 2020, s. 42].

47 Z. Šedivá tu predpokladá aj prítomnosť mýtnice ako pri Vodnej veži [ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 30, 253, 255]. Prítomnosť skladísk a prekladísk tovaru pozdĺž Dunaja predpokladá aj J. Šedivý v súvislosti so vznikom a vývojom najstaršieho mestského patriciátu [ŠEDIVÝ, Juraj. Od županovho podhradia ku kráľovskému mestu. In ŠEDIVÝ, Juraj – ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana (eds.). *Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia*. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava : Slovart, 2012, s. 439].

48 BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*. Bratislava : Pallas, 1991, s. 6; FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovine 13. storočia. In DOLEŽEL, Jiří (ed.). *Forum urbes medii aevi 3: vrcholně středověká zděná měšťanská architektura ve střední Evropě*. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 14. – 16. 4. 2004 v Jihlavě. Brno : Archaia, 2006, s. 89; FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Das Bürgerhaus in Bratislava in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. In *Archaeologia historica* 43, 1991, č. 2, s. 301; FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v druhej polovici 13. storočia (príspevok k typológii stredovekej meštianskej architektúry). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 138; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ra-*

kosti objektov na Panskej č. 15 až 19. Toto hypotetické trhovisko vejárovitého alebo trojuholníkového tvaru ležalo v blízkosti dunajského brehu, ktorý bol využívaný obchodníkmi na prekladanie a skladovanie tovaru.

Úsek Panskej, v ktorom sa nachádzajú vyššie uvedené románske domy kopírujúce priebeh dunajského brehu, by tak bol zo západu ohraničený predpokladaným trojuholníkovým trhoviskom vo vyústení Ventúrskej do Panskej. Je zaujímavé, že zo svojej opačnej, východnej strany by tento úsek Panskej bol ohraničený ďalším verejným priestorom – južným ukončením hypotetického trhového námestia šošovkovitého pôdorysu v priestore dnešného Hlavného nám. a Františkánskeho nám. Zástavba románskych domov na Panskej by tak ležala medzi dvoma trhoviskami na spojnici lemovanej riečnymi prístavmi, obchodnými stanicami a skladmi.

Otázka trojuholníkového trhoviska na križovatke Panskej a Ventúrskej a otázka šošovkovitého námestia na mieste Hlavného nám. a Františkánskeho nám.

Na tomto mieste je potrebné dotknúť sa otázky existencie oboch spomenutých hypotetických trhovísk. Hypotetické trojuholníkové trhovisko na križovatke Ventúrskej s Panskou je v literatúre interpretované pomerne jednoznačne, hoci nie je bez kontradikcií. Predpokladané šošovkovité námestie na ploche Hlavného nám. a Františkánskeho nám. a priľahlých parcelách je predmetom kontroverzie a zaslúži si podrobnejšiu analýzu.

V prospech existencie trojuholníkového trhoviska na križovatke Ventúrskej s Panskou svedčia viaceré zistenia. Západná uličná čiara Ventúrskej, t. j. zároveň aj predpokladaného trojuholníkového námestia, bola v priebehu 13. stor. fixovaná murovanými objektmi odkrytými v priestore Académie Istropolitany na Ventúrskej č. 3 (parc. č. 480) a drevenou chatou na kamennej podmurovke v Zichyho paláci na Ventúrskej č. 9 (parc. č. 477).⁴⁹ Tejto zástavbe z 13. stor. na západnej strane Ventúrskej predchádzala komunikácia funkčná v 12. stor., odkrytá na nádvorí Académie Istropolitany na Ventúrskej č. 3,⁵⁰ ktorá zrejme prebiehala ďalej severným smerom až na Klariskú (obr. 12: 1). Jej pozostatkom môže byť dnešné slepé ukončenie Klariskej

nonovovekej Bratislavy. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 42, 205; ZEMKOVÁ, Miloslava. Nové nálezy stredovekých objektov z konca 13. storočia v Bratislave. In *Archaeologia historica* 13, 1988, s. 48; ZEMKOVÁ, Miloslava – MUSILOVÁ, Margaréta. Funkcie mestských priestorov v 13. storočí v Bratislave. In *Archaeologia historica* 14, 1989, s. 149, 150, 153.

49 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy.* (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 283; VALLAŠEK, Adrian. Výsledky výskumu Académie Istropolitany v Bratislave. In *Archeologické rozhledy* 24, 1972, s. 151-152.

50 VALLAŠEK, Adrian. Výsledky výskumu Académie Istropolitany v Bratislave. In *Archeologické rozhledy* 24, 1972, s. 151.

pri napojení na Farskú,⁵¹ v minulosti nazývané Sandwinkel,⁵² a jej priebeh zrejme potvrdzuje aj parcelačný múr datovaný do 14. stor. odkrytý v Lisztovej záhrade na Ventúrskej č. 11.⁵³

Východná uličná čiara predpokladaného trojuholníkového trhoviska bola podľa polohy ranogotických objektov z 2. pol. 13. stor. v domoch na Panskej č. 16 (parc. č. 323) a Ventúrskej č. 10 (parc. č. 329) pôvodne posunutá o niekoľko metrov východne od dnešnej uličnej čiary Ventúrskej, pričom dom na Panskej č. 16 stál na juhovýchodnom nároží tohto námestia⁵⁴ – išlo o pomerne široké priestranstvo zužujúce sa severným smerom (obr. 12, obr. 17).

Túto predstavu narúša existencia staršieho románskeho domu na rozhraní parciel na Ventúrskej č. 6 a 8 (parc. č. 327 a 328) a Panskej č. 16, ktorý by tak stál na ploche predpokladaného trojuholníkového trhoviska, t. j. západne od jeho predpokladanej pôvodnej východnej uličnej čiary (obr. 12: 2, obr. 17).⁵⁵ Zástavba okolo predpokladaného trojuholníkového trhového námestia teda nebola limitovaná len východnejšie prebiehajúcou uličnou čiarou, na ktorej stáli mladšie ranogotické domy z 2. pol. 13. stor., ale vyvíjala sa zrejme zložitejším spôsobom už od 1. pol. 13. stor. Možno je, že toto trhové námestie bolo menšie alebo že malo iný, pravidelnejší tvar, ale aj to, že nesiahalo až po severný úsek Ventúrskej. Uvedený románsky dom na Ventúrskej č. 6 a 8 stojaci na ploche predpokladaného trojuholníkového trhoviska totiž stál takmer

-
- 51 POLLA, Belo – VALLAŠEK, Adrian (eds). *Archeologická topografia Bratislavy*. Bratislava : Veda, 1991, s. 91; PUŠKÁROVÁ, Blanka – PUŠKÁR, Imrich. *Bratislava. Pamiatková rezervácia*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 90; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 39-40.
- 52 ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy. Staré Mesto. Altstadt – Óváros*. (Ortvay, Tivadar. *Pozsony város utcái és terei*. Pozsony: 1905). Bratislava : Marenčin PT, s. r. o., 2020, s. 71.
- 53 BONDOROVÁ, Andrea. *Archeologická analýza materiálu z Bratislavy – Ventúrskej ulice (poloha nádvorie Univerzitnej knižnice – Lisztova záhrada)*. (Diplomová práca). Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta. Katedra archeológie, 2018, s. 22, 32-36, 79, 83, 85, 114, mapa 3.
- 54 FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovine 13. storočia. In DOLEŽEL, Jiří (ed.). *Forum urbes medii aevi 3: vrcholně středověká zděná měšťanská architektura ve střední Evropě*. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 14. – 16. 4. 2004 v Jihlavě. Brno : Archaia, 2006, s. 94-95, 98; FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Das Bürgerhaus in Bratislava in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. In *Archaeologia historica* 43, 1991, č. 2, s. 290, 292-294; FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v druhej polovici 13. storočia (príspevok k typológii stredovekej meštianskej architektúry). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 130, 132, 138-139, 143, 145; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 204-207, 291, 292; ZEMKOVÁ, Miloslava. Nové nálezy stredovekých objektov z konca 13. storočia v Bratislave. In *Archaeologia historica* 13, 1988, s. 44-48; ZEMKOVÁ, Miloslava – MUSILOVÁ, Margaréta. Funkcie mestských priestorov v 13. storočí v Bratislave. In *Archaeologia historica* 14, 1989, s. 149-151.
- 55 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 206, 293.

na jednej línii minimálne s jedným z objektov v areáli Academie Istropilitany, takže spolu mohli vymedzovať plochu nepravidelne obdĺžnikového tvaru.

Severný úsek východnej uličnej čiary predpokladaného trojuholníkového trhového námestia na Ventúrskej nemá jednoznačne vymedzený priebeh, ale len približne ho možno dať do súvislosti s polohou ranogotických domov hlboko ustúpenných od dnešnej uličnej čiary a datovaných rámcovo do 13. – 14. stor. na rozhraní Ventúrskej č. 14 a Zelenej č. 6 a 8 (parc. č. 335 a 336)⁵⁶ a na Ventúrskej č. 18 (parc. č. 342).⁵⁷ Ranogotický dom na Ventúrskej č. 22 stál už na dnešnej uličnej čiare (parc. č. 345).⁵⁸

Pokiaľ ide o šošovkovité trhové námestie v priestore Hlavného nám. a Františkánskeho nám., hypotézu existencie tohto predlokačného urbanistického útvaru vyslovil M. Melicherčík na základe identifikácie niekoľkých románskych objektov vymedzujúcich západnú uličnú čiaru tohto námestia a niekoľkých ranogotických vežových domov s opevnenými dvorcami, ktoré vznikli na ploche predpokladaného námestia, čím sa položil základ sformovania dnešného Hlavného nám. a Františkánskeho nám.⁵⁹ Je zaujímavé, že táto hypotéza nie je nová, pretože myšlienku, že Hlavné nám. a Františkánske nám. sú reliktom staršieho väčšieho pôvodného trhoviška vyslovili už omnoho skôr J. Hofman,⁶⁰ ktorý vychádzal z iných priestorových parametrov, a F. Bokes, ktorý predpokladal, že pôvodné trhové námestie malo len šírku Františkánskeho nám.⁶¹ Po ďalších stavebno-historických a archeologických výskumoch je možné konštatovať, že hypotéza M. Melicherčíka je opodstatnená a že námestie šošovkovitého tvaru lemované románskymi a ranogotickými jednopriestorovými, dvojpriestorovými a vežovými domami s opevnenými dvorcami bolo zrejme skutočnosťou. M. Melicherčík vymedzil obvod šošovkovitého námestia zo západnej strany (už spomínaným) románskym domom na rozhraní Bielej č. 4 a 6,

56 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 307-308.

57 FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v druhej polovici 13. storočia (príspevok k typológii stredovekej meštianskej architektúry). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 130; REXA, Daniel. Zisťovací archeologický výskum na Jiráskovej ul. č. 18. In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 262.

58 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 285-287.

59 MELICHERČÍK, Martin. Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavného námestia v Bratislave (Výskumy stredovekých vežových domov). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 156-167; MELICHERČÍK, Martin. Predbežné výsledky umelecko-historického výskumu v dome na Wolkrovej ulici č. 6 v Bratislave. In LÍVOVÁ, Margita – MONCOL, Milan (eds.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 9. Bratislava : Príroda, 1985, s. 264-268; MELICHERČÍK, Martin. Stredoveké vežové domy v Bratislave. In HORVÁTH, Vladimír (ed.). *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Referáty zo sympózia 28. – 30. 10. 1986. Bratislava : Archív Hlavného mesta SSR Bratislavy, 1988, s. 137-145.

60 HOFMAN, Jan. *Zo zaniklej Bratislavy: Príspevky k historickej topografii Bratislavy*. Bratislava : Vedecké ústavy mesta Bratislavy, 1934, s. 8-10.

61 BOKES, František. *Bratislava v historických črtách*. Bratislava : Práca, 1958, s. 34-35, 37.

románskym vežovým domom na rozhraní Bielej č. 6 a Michalskej č. 2 a románskym vežovým domom na Sedlárskej č. 1 (parc. č. 18); všetky tri dotoval buď rámcovo od 2. pol. 12. stor. do poslednej tretiny 13. stor. alebo užšie do 40. rokov 13. stor. Z východnej strany vymedzil toto námestie františkánskym kláštorom s kostolom Panny Márie (parc. č. 59 a 61/1, pred r. 1270, možno už okolo r. 1250)⁶² a ranogotickým vežovým domom s opevneným dvorcom v komplexe Starej radnice (parc. č. 1, 3. tretina 13. stor.,⁶³ po r. 1278, čo vyplýva z dendrochronologického datovania; rekonštrukcia vežového domu na obr. 8: 4).⁶⁴

Viacere archeologické výskumy na ploche Hlavného nám. preukázali, že sa tu v 13. stor. nachádzali zväčša murované domy a že dokonca ležali presne na M. Melicherčíkom predpokladanej línii vymedzujúcej západnú stranu šošovkovitého námestia spolu s ďalšími objektmi zachovanými v existujúcej zástavbe (obr. 13, 14 a 17). V západnej časti pôvodného šošovkovitého námestia ide o časť objektov ranogotického komplexu dvora cistercitov na Bielej č. 3 a 5 (parc. č. 27 a 28, pred r. 1307).⁶⁵ Na ploche západnej časti dnešného Hlavného nám. ide o archeologicky zistený kamenný dom v severozápadnom cípe Hlavného nám. (parc. č. 21399, západne od Maximiliánovej fontány, 13. – 14. stor.),⁶⁶ malý románsky dvojpriestorový dom v južnom cípe Hlavného nám. južne od Maximiliánovej fontány (najneskôr pol. 13. stor., zaniknutý po r. 1278) a na jeho mieste ešte starší drevohlinitý dom

62 POMFYOVÁ, Bibiana. Kláštory a kapituly. In POMFYOVÁ, Bibiana (ed.). *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*. 1. zväzok. Bratislava : FO ART, s. r. o., 2015, s. 312; POMFYOVÁ, Bibiana. Letnery v stredovekých kostoloch na Slovensku. Príspevok k stavebným dejinám mendikantských kláštorov. In *Archaeologia historica* 44, 2019, č. 2, s. 716-730.

63 FIALA, Andrej. O opevnenom dvorci bratislavských Jakubovcov. In *Archaeologia historica* 2, 1977, s. 195-202.

64 LESÁK, Branislav. Archeologický výskum – súčasť pamiatkovej obnovy vo vlastníctve hlavného mesta SR Bratislavy a jeho mestských častí. Projekty pamiatkovej obnovy v rokoch 2004 až 2015. In ŠTASSEL, Ivo (ed.). *Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave*. Zborník k 50. výročiu vzniku. Bratislava : MÚOP, 2019, s. 151.

65 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 82-83, 181-183; ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. Dvorec cisterciánov na Michalskej ulici v Bratislave. Niekoľko novších poznatkov. In *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 471-472; ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana – OBUCHOVÁ, Viera. Niektoré nové poznatky k dvorcu cistercitov v Bratislave. In *Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica* 46, 2005, s. 68-70.

66 ČAPLOVIČ, Dušan – LESÁK, Branislav. Štvrtá záverečná sezóna v Bratislave na Hlavnom námestí. In OŽDÁNI, Ondrej (ed.). *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1992*. Nitra : AÚ SAV, 1993, s. 30; IŠTVÁNFFY, Ivan. *Polohopisné a výškopisné zameranie objektu pôdorysu stredovekého domu v severo-západnej časti Hlavného nám. v Bratislave*. MÚOP v Bratislave. Archív MÚOP v Bratislave. Ev. č. 2585, 1992; LESÁK, Branislav. Archeologický výskum – súčasť pamiatkovej obnovy vo vlastníctve hlavného mesta SR Bratislavy a jeho mestských častí. Projekty pamiatkovej obnovy v rokoch 2004 až 2015. In ŠTASSEL, Ivo (ed.). *Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave*. Zborník k 50. výročiu vzniku. Bratislava : MÚOP, 2019, s. 121-123, 125; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 101.

(prelom 12. a 13. stor.)⁶⁷ a v severozápadnom cípe Hlavného nám. ide o dom s kamennou podmurovkou (koniec 12. – začiatok 13. stor.).⁶⁸ V juhozápadnej časti šošovkovitého námestia ide o (už spomínaný) románsky dom z 2. pol. 12. až začiatku 13. stor. v zadnej časti domu na Hlavnom nám. č. 3 v spojení s objektom z 13. stor. na rozhraní domov na Hlavnom nám. č. 4 a na Rybárskej bráne č. 1.⁶⁹ Východnú stranu šošovkovitého námestia vymedzuje okrem M. Melicherčíkom uvádzaných objektov aj dvojpriestorový ranogotický dom v Apponyiho paláci na Radničnej č. 1 (parc. č. 7, 2. pol. 13. stor.)⁷⁰ a ranogotický vežový dom na mieste jezuitského kostola (parc. č. 67, okolo r. 1300,⁷¹ išlo o tzv. Ambrusterov dom).⁷² Pokiaľ ide o polohu františkánskeho kláštora na Františkánskom nám., jeho stredoveká budova stála pôvodne o niekoľko metrov hlbšie v porovnaní s dnešnou uličnou čiarou a to na spoločnej línii s prie-

-
- 67 LESÁK, Branislav. Archeologický výskum – súčasť pamiatkovej obnovy vo vlastníctve hlavného mesta SR Bratislavy a jeho mestských častí. Projekty pamiatkovej obnovy v rokoch 2004 až 2015. In ŠTASSEL, Ivo (ed.). *Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave*. Zborník k 50. výročiu vzniku. Bratislava : MÚOP, 2019, s. 122, 125-126; LESÁK, Branislav. Archeológia na Hlavnom námestí v Bratislave. In *Pamiatky a múzeá* 55, 2006, č. 2, s. 25; LESÁK, Branislav. Výskum v areáli klarisiek v Bratislave. In *Pamiatky a múzeá* 57, 2008, č. 2, s. 21.
- 68 BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*. Bratislava : Pallas, 1991, s. 10, obr. 19.
- 69 BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*. Bratislava : Pallas, 1991, s. 23; HOLČÍK, Štefan. Spomienkový album. In *Bratislavské noviny*, roč. 4, 18. 10. 2001, č. 19, s. 15; MELICHERČÍK, Martin. *Záverečná nálezová správa zo záchranného umelecko-historického výskumu objektu: Námestie 4. apríla č. 4 v MPR Bratislava (textová časť)*. MSPSOP Bratislava. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. V923, 1990, s. 2, 15-17; ORIŠKO, Štefan. Príspevok k problematike kamenárskej výzdoby profánnych stavieb v neskororománskom období na Slovensku. In *Archaeologia historica* 32, 2007, s. 645; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 114, 253-254.
- 70 LESÁK, Branislav. Archeologický výskum – súčasť pamiatkovej obnovy vo vlastníctve hlavného mesta SR Bratislavy a jeho mestských častí. Projekty pamiatkovej obnovy v rokoch 2004 až 2015. In ŠTASSEL, Ivo (ed.). *Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave*. Zborník k 50. výročiu vzniku. Bratislava : MÚOP, 2019, s. 129-130, 132; LESÁK, Branislav – VRTEL, Andrej. Archeologický výskum v Apponyiho paláci v Bratislave. In *Pamiatky a múzeá* 58, 2009, č. 1 s. 46-48; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 246-247.
- 71 HOLČÍK, Štefan P. *Bratislavská radnica*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 9; ZEMKOVÁ, Miloslava – MUSILOVÁ, Margaréta. Funkcie mestských priestorov v 13. storočí v Bratislave. In *Archaeologia historica* 14, 1989, s. 158.
- 72 ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy. Staré Mesto. Altstadt – Óváros*. (Ortvay, Tivadar. *Pozsony város utcái és terei*. Pozsony: 1905). Bratislava : Marenčin PT, s. r. o., 2020, s. 144. Nie je vylúčené, že išlo o tzv. Starý dom (Altes Haus), ktorý bol radnicou a starším domom richtárskej dynastie Jakubovcov pred presťahovaním sa do tzv. Nového domu (dnešnej Starej radnice), ako vyplýva zo zmienky z r. 1370 o bezprostrednom susedstve Starého a Nového domu, ktoré oddeľovala len Kostolná ul. (HOLČÍK, Štefan P. *Bratislavská radnica*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 9).

čelím kláštorného kostola.⁷³ Nie je pritom vylúčené, že toto západné krídlo františkánskeho kláštora mohlo vo svojej štruktúre obsahovať vežový dom. Na niektorých historických obrazoch a vedutách zachytávajúcích Františkánske námestie (Eduard Gurk, r. 1830; Rudolf Alt, r. 1845 – 1855; Joseph Maximilian Kolb a Ludwig Rohbock, r. 1840 – 1860)⁷⁴ sú domy na Františkánskom námestí č. 2 a 3 (podľa dnešného číslovaní) zobrazené tak, že dom č. 3 (bývalá tzv. Burgundia)⁷⁵ má dvojpodlažnú šesťosovú fasádu a dom č. 2 má 11-osovú fasádu, z ktorej severných osem osí predstavuje nižší dvojpodlažný trakt a južné tri osi predstavujú vežovito vyvýšený trojpodlažný trakt s mimoriadne vysokou strechou pokračujúci do hĺbky parcely.

Napriek týmto presvedčivým indiciám však téza existencie urbanistického celku šošovkovitého námestia nenachádza v odbornej verejnosti ohlas a Hlavné nám. súčasného nepravidelne štvoruholníkového pôdorysu sa považuje za typické pravouhlé trhové námestie úmyselne naprojektované už od počiatku zástavby v tejto časti historického jadra Bratislavy v 13. stor.⁷⁶ Pôvodnosť štvoruholníkového námestia a jeho intencionálne založenie dokonca už na konci 12. až začiatku 13. stor. (sic!) uvádza v súhrnnom spracovaní dejín Bratislavy z r. 2012 B. Lesák,⁷⁷ hoci sa tu zároveň reprodukuje aj fotografie z archeologického výskumu Hlavného nám. s explicitným konštatovaním objavu základov románskeho domu z pol. 13. stor. na tomto námestí.⁷⁸ S objektmi archeologicky doloženými na ploche Hlavného nám.

73 ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy. Staré Mesto. Altstadt – Óváros.* (Ortvay, Tivadar. *Pozsony város utcái és terei.* Pozsony: 1905). Bratislava : Marenčin PT, s.r.o., 2020, s. 140.

74 Zbierky Slovenskej národnej galérie: E. Gurk : Korunovácia Ferdinanda V. v Bratislave, príchod do Františkánskeho kostola, inv. č. C 25400. In <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_25400>; R. Alt : Hlavné námestie v Bratislave, inv. č. C 8153. In <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_8153>; J. M. Kolb a L. Rohbock : Hlavné námestie v Bratislave, inv. č. C 8875. In <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_8875>.

75 ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy. Staré Mesto. Altstadt – Óváros.* (Ortvay, Tivadar. *Pozsony város utcái és terei.* Pozsony: 1905). Bratislava : Marenčin PT, s. r. o., 2020, s. 141.

76 Napr. BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície.* Bratislava : Pallas, 1991, s. 14; HOLČÍK, Štefan P. *Bratislavská radnica.* Bratislava : Tatran, 1990, s. 6; HOŠŠO, Jozef – LESÁK, Branislav. Archeologický výskum horizontu 12. až 13. storočia v historickom jadre Bratislavy. (Príspevok k morfológickým a technologickým zmenám v keramike a k počiatkom mestotvorného procesu). In *Archaeologia historica* 26, 2001, s. 243; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy.* (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 37, 41, 42; ZEMKOVÁ, Miloslava – MUSILOVÁ, Margaréta. Funkcie mestských priestorov v 13. storočí v Bratislave. In *Archaeologia historica* 14, 1989, s. 153.

77 LESÁK, Branislav. Osídlenie bratislavského podhradia od 11. do prvej polovice 13. storočia. In ŠEDIVÝ, Juraj – ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana (eds.). *Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia.* Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava : Slovart, 2012, s. 402.

78 B. Lesák na inom mieste [LESÁK, Branislav. Archeológia na Hlavnom námestí v Bratislave. In *Pamiatky a múzeá* 55, 2006, č. 2, s. 25] hodnotí tento románsky dom paradoxne ako relikt staršej radovej zástavby na ploche Hlavného nám. v línii Sedlárska – Rybárska

a vymedzujúcimi zo západu predpokladané pôvodné šošovkovité námestie nepočíta ani mapové spracovanie urbanistického vývoja historického jadra Bratislavy.⁷⁹

Jedným z hlavných dôvodov odmietania hypotézy o šošovkovitom tvare trhového námestia na mieste Hlavného nám. a Františkánskeho nám. je umiestnenie dnes už zaniknutého vežového domu na Hlavnom nám. č. 6 (tzv. Burg, parc. č. 332/4), o ktorom sa predpokladá, že pochádzal z doby okolo r. 1300, a ktorý vôbec nestál na západnej línii predpokladaného šošovkovitého námestia,⁸⁰ ale práve na západnej línii dnešného štvoruholníkového Hlavného nám., čo má dokladať primárnosť tohto štvoruholníkového priestranstva. Taký názor je však neudržateľný. Primárnosť útvaru štvoruholníkového trhového námestia je jednoznačne vylúčená nálezmi kamennej zástavby z konca 12. a z priebehu 13. stor. priamo na ploche Hlavného nám., ktoré dokazujú, že existencii štvoruholníkového Hlavného nám. predchádzala zástavba objektov ležiacich na spoločnej línii predstavujúcej západnú stranu oveľa väčšieho voľného priestranstva a to východne od polohy vežového domu na Hlavnom nám. č. 6 (tzv. Burgu). Tému o primárnosti projektu štvoruholníkového tvaru Hlavného nám. spochybňuje aj absencia akejkoľvek zástavby na rozhraní dnešného Hlavného nám. a Františkánskeho nám., ktorá by tieto plochy od seba oddeľovala a ktorá by tak vytvárala ucelenú severnú frontu štvoruholníkového námestia. Tieto námestia však nikdy neboli od seba oddelené žiadnou zástavbou, ale sú s veľkou pravdepodobnosťou naopak reliktom pôvodne oveľa väčšieho voľného priestranstva.

Napriek tomu však možno súhlasiť s tým, že dnešný štvoruholníkový tvar Hlavného nám. je výsledkom úmyselného zásahu do staršieho už existujúceho urbanistického usporiadania južnej polovice pôvodného šošovkovitého námestia. Indíciou je tu výstavba viacerých ranogotických objektov vrátane spomínaného vežového domu na Hlavnom nám. č. 6 (tzv. Burg). Možno sa domnievať, že k zásahom do zástavby pôvodného šošovkovitého námestia dochádzalo postupne, ale k vytýčeniu jeho nového štvoruholníkového tvaru došlo úmyselným riadeným zásahom. Proces postupného zastavovania plochy pôvodného šošovkovitého námestia začal zrejme ešte počas jeho plnej funkčnosti (obr. 15, obr. 17). Za doklad tohto procesu možno považovať prinajmenšom ranogotický objekt na Františkánskom nám. č. 6 a 7 (parc. č. 22) umiestnený v strednej časti plochy šošovkovitého námestia.⁸¹ Za cieľený zásah

brána z pol. 13. stor., čo však logicky priamo vylučuje tézu o pôvodnosti štvoruholníkového námestia už na prelome 12. a 13. storočia.

79 BADA, Dušan – ANDRÁŠI, Peter. *Bratislava – minulosť a budúcnosť. Prelomové obdobia vývoja mestského priestoru*. Bratislava : Občianske združenie Bratislavské ostrovy, 2008, mapa „Bratislava – prvá polovica 13. storočia“, mapa „Bratislava druhá polovica 13. storočia“; BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*. Bratislava : Pallas, 1991, s. 9, 15.

80 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 71.

81 FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovine 13. storočia. In DOLEŽEL, Jiří (ed.). *Forum urbes medii aevi 3: vrcholně středověká zděná měšťanská architektura ve střední Evropě*. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 14. – 16. 4. 2004 v Jihlavě. Brno : Archaia, 2006, s. 99; HOŠŠO, Jozef – LESÁK, Branislav – RESUTÍK, Branislav. Nálezový súbor z odpadovej jamy patricijského domu na Františkánskom námestí č. 6 v Bratislave. In *Archaeologia historica* 27, 2002, s. 607-608; MELICHER-

do formy pôvodného šošovkovitého námestia s úmyslom vybudovania štvoruholníkového trhového námestia možno považovať uzavretie šošovkovitého námestia z južnej strany rozsiahlejším komplexom ranogotického vežového domu a súvisiacich objektov na Hlavnom nám. č. 2 a 3 (parc. č. 12 a 13, rekonštrukcia komplexu vežového domu na obr. 8: 1)⁸² a ranogotickým domom, resp. domami na Hlavnom nám. č. 4,⁸³ ďalej asanáciu kamenného domu objaveného južne od Maximiliánovej fontány, ku ktorej došlo po r. 1278 (čo dosvedčuje nález mince), pravdepodobne aj zánik kamenného domu západne od Maximiliánovej fontány (datovaného len rámcovo do 13. – 14. stor.). Vybudovanie dnes už zaniknutého vežového domu označovaného ako Burg na Hlavnom nám. č. 6 hypoteticky datovaného do doby okolo r. 1300 možno považovať za vybudovanie západnej fronty nového námestia po asanácii starších objektov stojacich východne od neho. Severnú frontu nového štvoruholníkového námestia mohol už na prelome 13. a 14. stor. vymedzovať ranogotický dom na nároží Miestodržiteľského paláca na Hlavnom nám. č. 8 (parc. č. 14).⁸⁴ Počiatok

ČÍK, Martin. Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavného námestia v Bratislave (Výskumy stredovekých vežových domov). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 160-161; MELICHERČÍK, Martin. Stredoveké vežové domy v Bratislave. In HORVÁTH, Vladimír (ed.). *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Referáty zo sympózia 28. – 30. 10. 1986. Bratislava : Archív Hlavného mesta SSR Bratislavy, 1988, s. 139; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 93-94.

- 82 BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*. Bratislava : Pallas, 1991, s. 19; MELICHERČÍK, Martin. Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavného námestia v Bratislave (Výskumy stredovekých vežových domov). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 158-159; MELICHERČÍK, Martin. Stredoveké vežové domy v Bratislave. In HORVÁTH, Vladimír (ed.). *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Referáty zo sympózia 28. – 30. 10. 1986. Bratislava : Archív Hlavného mesta SSR Bratislavy, 1988, s. 138; SLIVKA, Michal. *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska*. Martin : Matica slovenská, 2013, s. 89; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 109-113, 116. Tento vežový dom možno bez pochybností označiť za ranogotický, ako o tom svedčia tupo lomené oblúky portálov, okien a ník vybudované z tehál odkryté v jednotlivých častiach tohto komplexu, ako aj gotické sedílie v prejazde (MELICHERČÍK, Martin. *Pamiatkový výskum*. Bratislava, Námestie 4. apríla č. 2, meštiansky dom. Melicherčík – ateliér pre pamiatkový výskum. MSPSOP Bratislava. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. V700, 1990), hoci sa v ňom vyskytuje aj jednoduché románske okno [MELICHERČÍK, Martin. *Záverečná nálezová správa zo záchranného umelecko-historického výskumu objektu: Námestie 4. apríla č. 4 v MPR Bratislava (textová časť)*. MSPSOP Bratislava. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. V923, 1990, s. 16].
- 83 MELICHERČÍK, Martin. *Záverečná nálezová správa zo záchranného umelecko-historického výskumu objektu: Námestie 4. apríla č. 4 v MPR Bratislava (textová časť)*. MSPSOP Bratislava. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. V923, 1990, s. 16-17; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 115-117.
- 84 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 121-

cieleného formovania štvoruholníkového námestia tak možno datovať s najväčšou pravdepodobnosťou až do poslednej štvrtiny 13. stor., ako to vyplýva z datovania zániku jedného z objektov na Hlavnom nám. po r. 1278.⁸⁵ Podobné datovanie vyplýva aj z dendrochronologického datovania vzniku časti ranogotického komplexu Starej radnice rovnako po r. 1278.⁸⁶ S týmto dátumom môže súvisieť aj zmienka o tom, že v roku 1277 traja bratia predali kúriu v Bratislave, ktorú predtým vlastnil ich otec *comes Woynus*;⁸⁷ mohlo ísť o predaj domu práve na účely stavebných úprav súvisiacich so sformovaním štvoruholníkového námestia. Ustálenie obvodu a zástavby nového námestia možno datovať pred rok 1313, keď sa už spomína ako *forum*.⁸⁸ V tejto súvislosti je zaujímavé, že tzv. Burg na Hlavnom nám. č. 6 bol tradične považovaný za najstarší dom v meste, a to z dôvodu nápisu v tomto dome, ktorý ho spája s počiatkami mesta.⁸⁹ Možno tu ide o pamiatku práve na úmyselné prebudovanie šošovkovitého trhového námestia na plochu štvorcového tvaru na konci 13. stor. Cielené vytvorenie štvoruholníkového námestia bolo s najväčšou pravdepodobnosťou súčasťou stavebnej obnovy mesta po útoku českého kráľa Přemysla Otakara II. v r. 1270 a 1273, ktorého okupácia (vrátane územia západného Slovenska) sa skončila až v r. 1276. Bezprostredne po tomto roku totiž v r. 1277 nasleduje prevod vlastníctva kúrie potomkami *comesa Woynusa*⁹⁰ a v r. 1278 asanácia malého dvojpriestorového domu na ploche Hlavného nám. a stavebná činnosť v areáli Starej radnice. Podnetom na stavebný rozvoj však mohla byť aj situácia po obsadení

122; ŠTASSEL, Ivo. Miestodržiteľský palác v centre. In *Pravda. Príloha Bratislava*, roč. 30, 29. máj 2004, č. 123, s. 3.

- 85 Hoci v prípade komplexu ranogotických objektov na Hlavnom nám. č. 2 a 3 predpokladá M. Melicherčík pracovné datovanie už do r. 1240 – 1250 [MELICHERČÍK, Martin. *Záverečná nálezová správa zo záchranného umelecko-historického výskumu objektu: Námestie 4. apríla č. 4 v MPR Bratislava (textová časť)*. MSPSOP Bratislava. Archív MÚOP Bratislava, Ev. č. V923, 1990, s. 16].
- 86 LESÁK, Branislav. Archeologický výskum – súčasť pamiatkovej obnovy vo vlastníctve hlavného mesta SR Bratislavy a jeho mestských častí. Projekty pamiatkovej obnovy v rokoch 2004 až 2015. In ŠTASSEL, Ivo (ed.). *Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave. Zborník k 50. výročiu vzniku*. Bratislava : MÚOP, 2019, s. 151.
- 87 JANKOVIČ, Vendelín. Formovanie mesta. In HORVÁTH, Vladimír – LEHOTSKÁ, Darina – PLEVA, Ján (eds.). *Dejiny Bratislavy*. Bratislava : Obzor, 1978, s. 43.
- 88 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 28.
- 89 „*Cerne domum, fuerat turris, primordia Posonii duxit ab hac, majus nomen et omen habet*“ [HOLČÍK, Štefan. Podľa legendy to je najstarší dom v meste. (Pamätníci histórie). In *Bratislavské noviny*, roč. 8, 13. 10. 2005, č. 22, s. 15; ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy. Staré Mesto. Altstadt – Óváros*. (Ortvay, Tivadar. *Pozsony város utcái és terei*. Pozsony: 1905). Bratislava : Marenčin PT, s. r. o., 2020, s. 174, 213 pozn. 148].
- 90 Nemožno vylúčiť, že v prípade prevodu domu v r. 1277 išlo o objekt poškodený vojnovými udalosťami z r. 1270 a 1273. Hypoteticky možno za túto kúriu označiť románsky objekt na rozhraní domov na Hlavnom nám. č. 3 a č. 4 a Rybárskej bráne č. 1, ktorý bol sčasti asanovaný práve následkom výstavby ranogotických domov na Hlavnom nám. č. 2 až 4.

mesta rakúskym a štajerským vojvodom Albrechtom I. v r. 1287.⁹¹ Mohlo však ísť aj o stavebnú aktivitu súvisiacu až s udelením privilégia v r. 1291, čím by tento urbanistický zásah mohol nadobudnúť symbolický význam zakladateľského aktu mesta ako právne samostatnej komunity.

Dalšie objekty na ploche pôvodného šošovkovitého námestia vznikli zrejme až v dôsledku straty jeho urbanistického opodstatnenia po cielenom zásahu do jeho štruktúry alebo zároveň s ním. Nachádzajú sa v severnej časti pôvodného šošovkovitého námestia v bloku domov č. 2 (medzi Bielou, Michalskou a Zámočnickou a Františkánskym nám.), ktorá sa ocitla už mimo priestoru novozaloženého štvoruholníkového námestia (obr. 15, obr. 17). Ide tu o najvýchodnejší z objektov ranogotického komplexu dvora cistercitov na Bielej č. 5 (asi pred r. 1307),⁹² ranogotický vežový dom na Františkánskom nám. č. 9 (tzv. Himmelreich), komplex ranogotických objektov na Františkánskom nám. č. 10 (parc. č. 24) a ranogotický dvorec na Františkánskom nám. č. 11 (tzv. Weitenhof, dnes Mirbachov palác, parc. č. 43/1) – všetky tri celky datované do doby okolo r. 1300 alebo do 1. pol. 14. stor.⁹³

Pre podobu a transformáciu severozápadnej časti pôvodného šošovkovitého námestia chýba v zachovanej zástavbe stopa najstaršej architektúry ako východiskového stavu. Zreteľnejšie tu možno sledovať len mladšiu zástavbu budovanú počas alebo až následne po cielenom zásahu do usporiadania šošovkovitého námestia. Ako problematická sa javí severozápadná línia predpokladanej uličnej čiar y šošovkovitého námestia v bloku domov č. 2. Túto líniu možno ešte identifikovať v rozhraní objektov komplexu dvora cistercitov na Bielej č. 5 a Bielej č. 7 (asi pred r. 1307), avšak ďalej na sever ju nemožno spojiť so žiadnym dosiaľ identifikovaným

91 Deštrukciu domov a majetku požiarom v Bratislave počas útokov českého kráľa a štajerského vojvodu výslovne uvádza mestské privilégium kráľa Ondreja II. z r. 1291: „... quod cum hospites nostri de civitate Posoniensi per servitiam seu furiam Teutonicorum tempore guerre inter dominum regem Ladislaum, fratrem nostrum patrualem et regem Bohemorum habite, necnon per Albertum, ducem Austrie et Stirie dispersi extitissent et in combustione domorum suarum ac in amissione aliorum bonorum suorum magnum dampnum perpassi fuissent...“ (HORVÁTH, Vladimír. *Bratislavské mestské privilégium*. Bratislava : Obzor, 1991, s. 13).

92 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 82-83, 181-183; ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana. Dvorec cisterciánov na Michalskej ulici v Bratislave. Niekoľko novších poznatkov. In *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 471-472; ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana – OBUCHOVÁ, Viera. Niektoré nové poznatky k dvorcu cistercitov v Bratislave. In *Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica* 46, 2005, s. 68-70.

93 FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovine 13. storočia. In DOLEŽEL, Jiří (ed.). *Forum urbes medii aevi 3: vrcholné středověká zděná měšťanská architektura ve střední Evropě*. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 14. – 16. 4. 2004 v Jihlavě. Brno : Archaia, 2006, s. 99; MELICHERČÍK, Martin. Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavného námestia v Bratislave (Výskumy stredovekých vežových domov). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 163; MELICHERČÍK, Martin. Stredoveké vežové domy v Bratislave. In HORVÁTH, Vladimír (ed.). *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Referáty zo sympózia 28. – 30. 10. 1986. Bratislava : Archív Hlavného mesta SSR Bratislavy, 1988, s. 139; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 95-99.

objektom z 13. – 14. stor. Z priebehu tunajšej parcelácie (najmä v zadnej časti parcely na Františkánskom nám. č. 10 a parcely na Františkánskom nám. č. 11 – Mirbachov palác, niekdajší Weitenhof), ale aj z priebehu východného úseku Zámočnickej sa skôr zdá, že severné ukončenie šošovkovitého námestia zabáčalo severozápadným smerom, t. j. do priestoru osady sv. Michala pred vybudovaním severného úseku hradieb (obr. 13), resp. k Michalskej bráne (obr. 14, obr. 17) po jej vybudovaní a po vybudovaní severného úseku hradieb okolo polovice alebo v 3. štvrtine 13. stor.⁹⁴ Takému smerovaniu severného konca šošovkovitého námestia zodpovedá aj orientácia jedného či dvoch ranogotických dvojpodlažných dvojpriestorových domov na Františkánskej č. 3 (parc. č. 58), ktoré sú datované do 2. pol. 13. stor.⁹⁵ Zdá sa, že aj po zániku funkcie pôvodného šošovkovitého námestia prechádzala priestorom jeho severozápadnej uličnej čiary v týchto miestach nejaká komunikácia severozápadnej orientácie, t. j. smerom k Michalskej bráne. Len hypoteticky možno predpokladať, že táto komunikácia bola lemovaná zástavbou, ktorej zvyškom by snáď mohol byť ranogotický dom v zadnej časti dvora na Františkánskom nám. č. 10 datovaný do 14. stor.,⁹⁶ resp. do jeho prvých desaťročí.⁹⁷

Podobne nejasné sú konkrétne kontúry južného zúženého ukončenia šošovkovitého námestia, ktoré sa juhovýchodným smerom napájalo na komunikáciu prebiehajúcu Panskou a Laurinskou niekde v mieste vyústenia Radničnej do Laurinskej. Zo zástavby tejto najjužnejšej časti predpokladaného šošovkovitého námestia však nie je známy žiadny objekt z 13. stor. Napojenie námestia na Laurinskú možno vymedziť len kontextom iných doložených objektov z 13. stor. v tomto úseku Laurinskej (obr. 17). Toto napojenie tak možno očakávať až v miestach východne od románskeho domu na Laurinskej č. 4, ktorý ležal priamo na južnej uličnej čiare

94 BAXA, Peter – FERUS, Viktor. Novoobjavená veža hradbového múru a Bratislava v druhej polovici 13. storočia. In LÍVOVÁ, Margita – MONCOL, Milan (eds.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 9. Bratislava : Príroda, 1985, s. 250.

95 FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovine 13. storočia. In DOLEŽEL, Jiří (ed.). *Forum urbes medii aevi 3: vrcholné středověká zděná měšťanská architektura ve střední Evropě*. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 14. – 16. 4. 2004 v Jihlavě. Brno : Archaia, 2006, s. 90-91; FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Das Bürgerhaus in Bratislava in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. In *Archaeologia historica* 43, 1991, č. 2, s. 291-292; FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v druhej polovici 13. storočia (príspevok k typológii stredovekej meštianskej architektúry). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 127, 129, 133. Tieto ranogotické objekty nesúvisia s orientáciou severného úseku hradieb, sú teda zrejme staršie než hradba.

96 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 98-99.

97 Portál tohto domu možno datovať do prvej tretiny 14. stor. podľa portálov s prakticky totožnou profiláciou (polkruhový kamenný portál so skosenou hranou a v päte šikmým nábežníkom) v hrádku v Diessenhofene, ktoré sú dendrochronologicky datované do r. 1318 [BAERISWYL, Armand. Bauphase 3: 1318. In BAERISWYL, Armand – JUNKES, Marina (eds.). *Der Unterhof in Diessenhofen. Von der Adelsburg zum Ausbildungszentrum. Archäologie im Thurgau* 3. Frauenfeld : Departement für Erziehung und Kultur des Kantons Thurgau, 1995, s. 107, 108, prílohy 320, 321].

a bol orientovaný rovnobežne s ňou.⁹⁸ Jeho poloha teda nebola ovplyvnená nejakou inak smerujúcou komunikáciou, takže nesúvisel s orientáciou západnej línie uličnej čiar šošovkovitého námestia. Východná uličná čiara šošovkovitého námestia vstupovala do komunikácie prebiehajúcej Laurinskou v mieste ležiacom na jej severnej uličnej línii niekde na západ od objektov niekdajšieho Desiatkového domu (Zehnthoff) na Laurinskej č. 5 (parc. č. 5) patriaceho ostrihomskému arcibiskupovi.⁹⁹ Z jeho najstaršej štruktúry sa zachoval len základ muriva s nárožím smerujúcim dovnútra parcely prebiehajúci takmer rovnobežne s uličnou čiarou Laurinskej tesne pred súčasným domom a datovaný do pol. 13. stor. – 14. stor.¹⁰⁰ Ani tento objekt teda nesúvisel s orientáciou východnej uličnej čiar šošovkovitého námestia.

Otázku existencie šošovkovitého trhového námestia možno napriek jeho niektorým dosiaľ neobjasneným častiam považovať za zodpovedanú. Tento urbanistický celok je v štruktúre zachovanej i archeologicky odkrytej zástavby celkom zreteľne vystopovateľný. Najstaršiu zástavbu po jeho obvode možno datovať najskôr na prelom 12. a 13. stor.¹⁰¹ Zánik tohto celku možno položiť do poslednej štvrtiny 13. stor. a spojiť ho so zámerným a cielene plánovaným vybudovaním štvoruholníkového trhoviska (dnešného Hlavného nám.) lemovaného reprezentačnými ranogotickými vežovými domami s opevnenými dvorcami (obr. 15, obr. 17). O pôvodnej jednote priestoru Hlavného nám. a Františkánskeho nám. ako súčasti jedného pôvodného trhoviska svedčí napokon aj ich spoločný názov v 14. – 15. stor. – *Forum*, *Mestský ring*, *Veľký trh*, *Hlavný trh*.¹⁰² Svedčí to zároveň o tom, že tieto priestory neboli od seba nikdy stavebne a urbanisticky oddelené a že ani jeden z nich nebol založený „na zelenej lúke“ ako primárny trhový priestor.

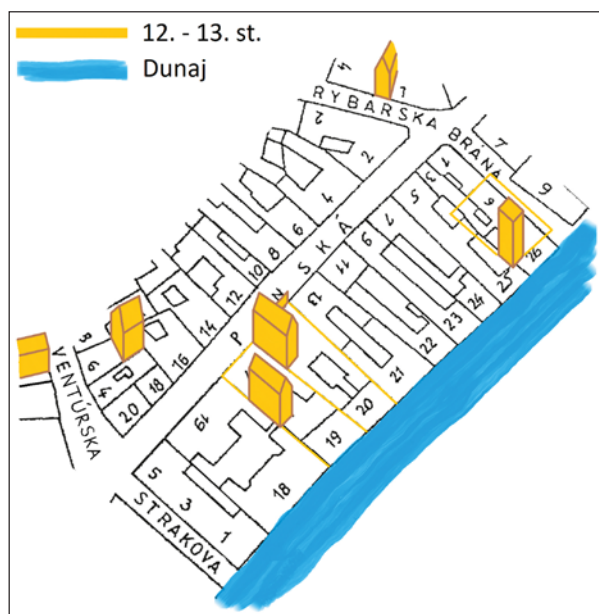
98 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 171-172.

99 ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy. Staré Mesto. Altstadt – Óváros*. (Ortvay, Tivadar. *Pozsony város utcái és terei*. Pozsony: 1905). Bratislava : Marenčin PT, s. r. o., 2020, s. 46; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 159-160.

100 LESÁK, Branislav – MUSILOVÁ, Margaréta – HOŠŠO, Jozef. Výskumy v Štátnej mestskej pamiatkovej rezervácii Bratislava. In OŽDÁNI, Ondrej (ed.). *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1994*. Nitra : AÚ SAV, 1996, s. 121.

101 Rovnaké datovanie trhovej funkcie námestia snáď podporujú nálezy mincí z konca 12. stor. [ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 42].

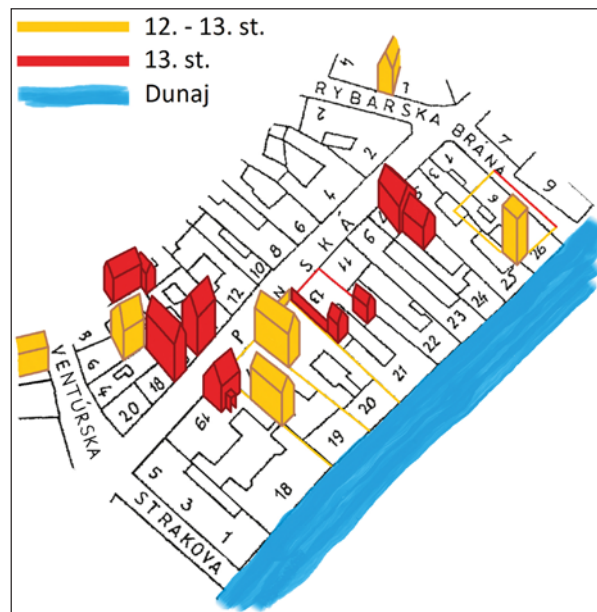
102 HORVÁTH, Vladimír. *Bratislavský topografický lexikon*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 49, 81; ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy. Staré Mesto. Altstadt – Óváros*. (Ortvay, Tivadar. *Pozsony város utcái és terei*. Pozsony: 1905). Bratislava : Marenčin PT, s. r. o., 2020, s. 130, 142.

Obr. 9.

Axonometrická rekonštrukcia zástavby Panskej ulice v úseku bloku č. 8 – objekty datované rámcovo do 12.-13. storočia a do 1. polovice 13. storočia.

Kresba: Martin Illáš.

Obr. 10.

Axonometrická rekonštrukcia zástavby Panskej ulice v úseku bloku č. 8 – vývoj zástavby v priebehu 13. storočia.

Kresba: Martin Illáš.

Obr. 11.

Axonometrická rekonštrukcia zástavby Panskej ulice v úseku bloku č. 8 – vývoj zástavby objektmi rámcovo datovanými do doby okolo roku 1300 a do 13.-14. storočia. Kresba: Martin Illáš.

Obr. 12.

Axonometrická rekonštrukcia zástavby Ventúrskej ulice: 1: objekty datované rámcovo do 12.-13. storočia a do 1. polovice 13. storočia; 2: vývoj zástavby objektmi datovanými do 13. storočia a rámcovo do 13.-14. storočia. Kresba: Martin Illáš.

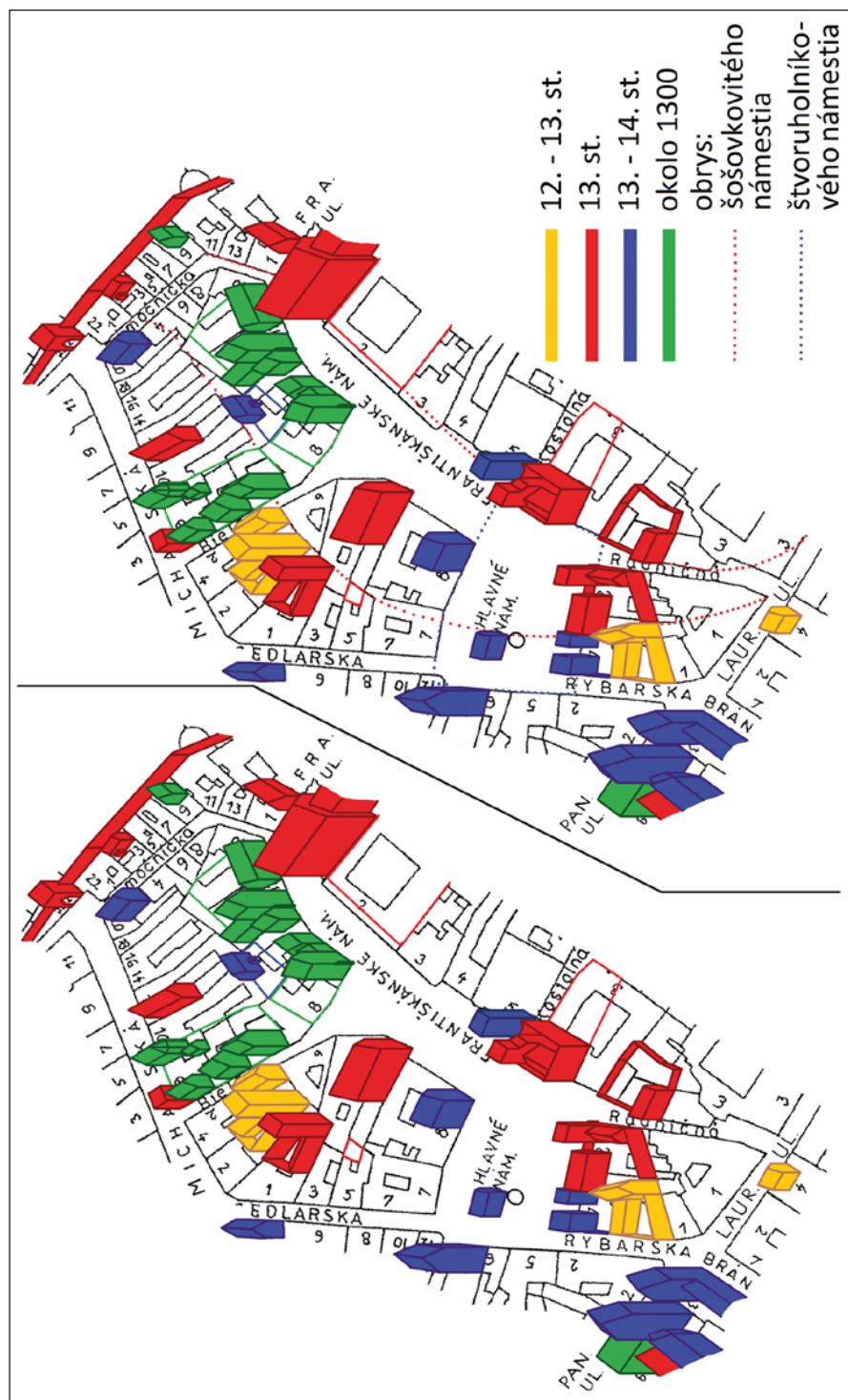
Obr. 13.

Axonometrická rekonštrukcia zástavby predpokladaného šoškovitého námestia na mieste Hlavného námestia a Františkánskeho námestia – objekty datované rámcovo do 12.-13. storočia a do 1. polovice 13. storočia. Kresba: Martin Illáš.

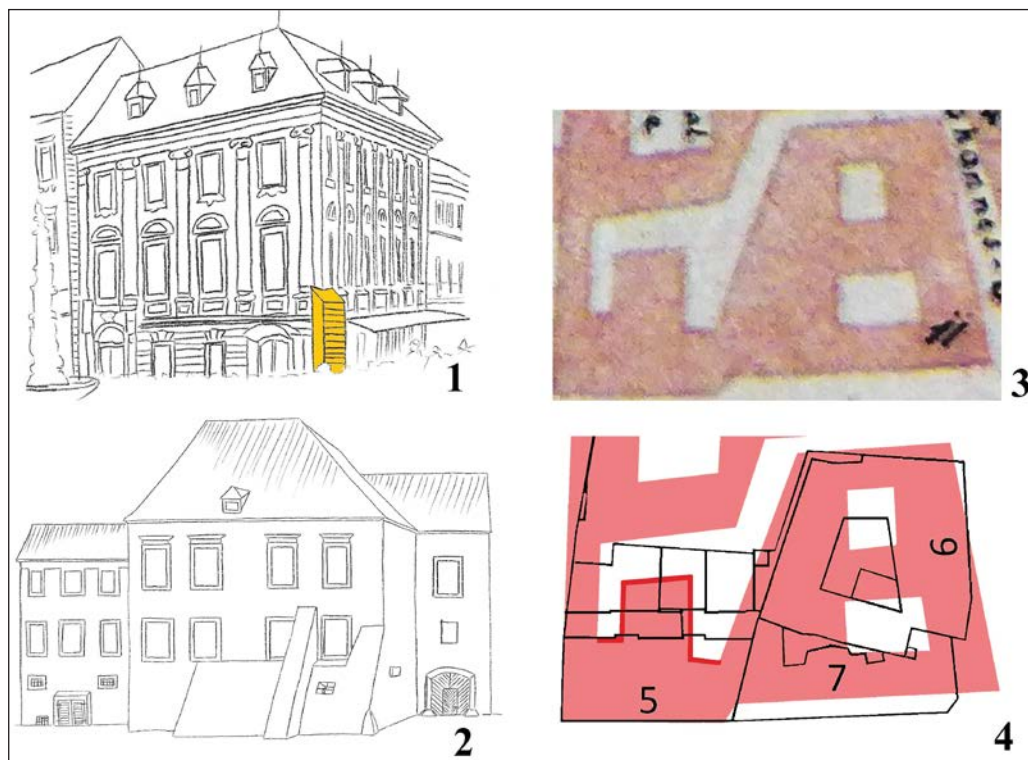
Obr. 14.

Axonometrická rekonštrukcia zástavby predpokladaného šoškovitého námestia na mieste Hlavného námestia a Františkánskeho námestia – vývoj zástavby objektmi datovanými do 13. storočia a rámcovo do 13.-14. storočia, ktoré rešpektujú uličné čiary predpokladaného šoškovitého námestia. Kresba: Martin Illáš.

Obr. 15.

Axonometrická rekonštrukcia zástavby predpokladaného šošovkovitého námestia na mieste Hlavného námestia a Františkánskeho námestia – vývoj zástavby objektmi datovanými do doby okolo roku 1300 a rámcovo do 13.-14. storočia, ktoré narušujú plochu predpokladaného šošovkovitého námestia. Kresba: Martin Illáš.

Obr. 16.

- 1: Dom na Hlavnom nám. č. 4. Voľne podľa E. Gurka, 1830. Nárožná podpera zvýraznená žltou farbou. Kresba: Martin Illáš;
 2: Dom na Laurinskej ul. č. 5. Voľne podľa A. A. Langa, 1903. Kresba: Martin Illáš;
 3: Dom na Laurinskej ul. č. 5 na Neyderovom pláne Bratislavy, 1820;
 4: Porovnanie situácie domu na Laurinskej ul. č. 5 na Neyderovom pláne Bratislavy (1820) so súčasnou parceláciou a zástavbou. Červenou farbou zvýraznená fasáda objektu zobrazená na skici A. A. Langa (1903). Kresba: Martin Illáš.

Plán historického jadra mesta Bratislavy s vyznačenými románskymi a ranogotickými murovanými objektmi. Upravené a doplnené podľa plánu v Lesák/Štaník 2006, 102 obr. 1.

Ranogotický vývoj zástavby Panskej ulice

Situovanie najstarších románskych domov na Panskej je zrejme priamym dôsledkom obchodných aktivít vlastníkov a užívateľov týchto domov, ktorí využívali dve predpokladané trhoviská ohraničujúce tento úsek nábrežnej komunikácie, a dôsledkom využívania funkcie, ktorú pre nich breh Dunaja v tomto úseku plnil. Tieto domy zrejme vybudovali tie osoby, ktoré tento obchod prevádzkovali, resp. ktoré z neho profitovali alebo pod ktorých ochranou alebo riadením sa realizoval.¹⁰³ Boli súčasťou prvotnej urbanizácie tejto časti mesta, ktorá rešpektovala funkčné priestorové potreby predpokladaných obchodných staníc a skladov s prístaviskami pozdĺž dunajského brehu. Tým možno vysvetliť, prečo tieto románske domy zaujali prevažne polohu orientovanú na breh Dunaja a nie na líniu nábrežnej komunikácie. Okrem funkcie obchodných staníc a skladov plnili tieto domy nepochybne i rezidenčnú a reprezentačnú funkciu svojich vlastníkov a obyvateľov.

Uvedené románske domy stáli solitérne a boli zrejme súčasťou ohradených areálov dvorcového charakteru.¹⁰⁴ Hranice týchto dvorcov možno dedukovať z polohy samotných murovaných objektov stojacich zrejme vždy na okraji alebo v rohu dvorca, ako aj z odstupov medzi nimi a z nadväzujúcej mladšej zástavby. Hranice týchto dvorcov tak možno považovať za prvotnú parceláciu tejto časti mesta – bola orientovaná kolmo na dunajský breh a zo severnej strany ju vymedzovala nábrežná komunikácia Panskej.¹⁰⁵

Opísanú priestorovú tendenciu najstaršej zástavby tohto úseku Panskej modifikuje jej nasledujúci urbanistický vývoj. Zástavba predpokladaných dvorcov s ro-

103 Nech už to boli obchodníci alebo mestská šľachta, jobagióni, *civiles* či *cives* a *hospites* [napr. ŠEDIVÝ, Juraj. Od županovho podhradia ku kráľovskému mestu. In ŠEDIVÝ, Juraj – ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana (eds.). *Dejiny Bratislavy 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia*. Brezalauspurc na križovatke kultúr. Bratislava : Slovart, 2012, s. 431-439; ŠEDIVÝ, Juraj. Najstarší patriciát v stredovekej Bratislave: šľachtici alebo mešťania? In *Forum historiae* 2, 2008, č. 2 s. 1-21; ŠEDIVÝ, Juraj. Woch, Forma, Pech a ďalší (takmer) neznámi Bratislavčania. In *Woch* 1, 2013, č. 1, s. 6-13].

104 Napr. FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v druhej polovici 13. storočia (príspevok k typológii stredovekej meštianskej architektúry). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 120; MELICHERČÍK, Martin. Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavného námestia v Bratislave (Výskumy stredovekých vežových domov). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 158; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 27; ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana – OBUCHOVÁ, Viera. Niektoré nové poznatky k dvorcu cistercitov v Bratislave. In *Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica* 46, 2005, s. 66.

105 V. Ferus, P. Baxa a Z. Šedivá [BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*. Bratislava : Pallas, 1991, s. 14; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 28] sa domnievajú, že k parcelácii južnej strany Panskej ulice došlo až po terénnych úpravách dunajského brehu po polovici či až v tretej tretine 13. stor., čo však odporuje doloženej murovanej románskej zástavbe z 1. pol. 13. stor. s predpokladanými dvorcami.

mánskymi domami sa v priebehu 2. pol. 13. stor. rozšírila a rozvinula a nová zástavba vznikla v ich bezprostrednom susedstve smerom na sever, t. j. už smerom k línii nábrežnej komunikácie, neskoršej Panskej (obr. 10, 11 a 17). V severozápadnom susedstve románskeho domu na rozhraní Panskej č. 17 a 19 vznikol ranogotický dvojpodlažný dom na Panskej č. 19 rešpektujúci dnešnú uličnú čiaru (jadro neskoršieho Pálffyho paláca).¹⁰⁶ V severnom susedstve románskeho objektu v Kernovom dome vznikol väčší ranogotický dvorec s dvoma vežovými domami na Panskej č. 1, 3 a 5 na dnešnej uličnej čiare (tzv. Judenhof, parc. č. 311 až 314, rekonštrukcia komplexu vežových domov na obr. 7: 4).¹⁰⁷ Na uličnej čiare vznikol v 2. pol. 13. stor. a okolo r. 1300 bol prestavaný i ranogotický dom na Panskej č. 7 (parc. č. 308/1).¹⁰⁸ Všetky tieto ranogotické objekty stoja už priamo na uličnej línii dnešnej Panskej, čím došlo k jej konečnému fixovaniu.

Vznik týchto ranogotických objektov možno interpretovať ako priestorový a stavebný rozvoj dovtedajších dvorcov a zmenu ich orientácie smerom k nábrežnej komunikácii spájajúcej dve trhoviská. Tento posun zástavby smerom na sever k línii nábrežnej komunikácie mal zrejme dve etapy. Ich medzníkom bol začiatok výstavby južného úseku hradieb po začiatku 14. stor.,¹⁰⁹ resp. najskôr na konci 13. stor.¹¹⁰ Pred začiatkom výstavby južného úseku hradieb (t. j. v priebehu 2. pol. 13. stor.) súvisel posun zástavby ranogotických objektov na Panskej smerom k línii komunikácie zrejme s postupnou urbanizáciou ostatných častí bratislavského suburbia, oboch trhových námestí a súvisiacich komunikácií medzi týmito trhoviskami, teda aj Panskej. Panská nadobúdala význam verejného komunikačného priestoru, z ktorého sa priamo vstupovalo do dvorcov lemujúcich dunajský breh. Ich vlastníci a užívatelia preto budovali svoje nové domy priamo na tejto ulici, aby tak zabezpečili bezprostredný styk s verejným priestorom Panskej, či už išlo o realizáciu ich obytnej alebo obchodnej funkcie. Po začiatku výstavby južného úseku mestských hradieb (t. j. od konca 13. stor.) došlo k radikálnemu zásahu do priameho kontaktu dovtedajšej

106 FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Das Bürgerhaus in Bratislava in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. In *Archaeologia historica* 43, 1991, č. 2, s. 293, 294-295; FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v druhej polovici 13. storočia (príspevok k typológii stredovekej meštianskej architektúry). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 132-133, 147-149.

107 BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*. Bratislava : Pallas, 1991, s. 18-19; BAXA, Peter – FERUS, Viktor. Výskum na Nálepckovej ul. 3 – 5 v Bratislave. In CHROPOVSKÝ, Bohuslav (ed.). *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1986*. Nitra : AÚ SAV, 1987, s. 37; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 213-216.

108 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 216-218.

109 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 48.

110 LESÁK, Branislav. Fortifikačná štruktúra torzálné dochovaných úsekov stredovekého mestského opevnenia Bratislavy v lokalitách Hviezdoslavovo námestie 13 a Klariská 7. In ŠIMONČÍČOVÁ KOŇŠOVÁ, Petra – GONDOVÁ, Anna (eds.). *Fortifikačné systémy na území Bratislavy. Od praveku po 2. svetovú vojnu*. Bratislava : MÚOP, 2019, s. 143-150.

zástavby s dunajským brehom. Tým nevyhnutne stratila orientácia dovtedajšej zástavby na dunajský breh už akýkoľvek význam a primárnym orientačným faktorom sa stala iba komunikácia Panskej. Ranogotické domy, ktoré možno datovať až do doby okolo r. 1300, museli túto zmenu rešpektovať, a preto ich výstavbu na uličnej čiare Panskej treba už dať do priamej súvislosti s obmedzením kontaktu s dunajským brehom v dôsledku výstavby hradieb.

Panská sa v tomto procese urbanizovala a fixovala aj na svojej severnej strane (obr. 10, obr. 17). Dokladom je (už spomenutý) ranogotický trojpodlažný dom na Panskej č. 16 z 2. pol. 13. stor. (rekonštrukcia domu na obr. 7: 2), stojaci na línii dnešnej Panskej takmer presne oproti komplexu domov na Panskej č. 15, 17 a 19.¹¹¹ Tento objekt stál pravdepodobne na nároží predpokladaného trojuholníkového trhoviska na križovatke Panskej a Ventúrskej. V jeho východnom susedstve vznikol rovnako v 13. stor. vežový dom na Panskej č. 14 (parc. č. 322), stojaci takisto na uličnej čiare Panskej.¹¹²

Zástavba uvedených románskych a ranogotických domov na Panskej, ktorá tu vznikala v priebehu 13. stor., má v porovnaní s väčšinou ostatných známych murovaných domov na ploche bratislavského suburbia, resp. raného mesta relatívne vyššiu, nadštandardnú úroveň. Ako je uvedené už vyššie, románske združené okno v dome na Panskej č. 15 a 17 je dokladom vyššej stavebnej a výtvarnej úrovne tohto objektu, a teda i vyšších nárokov jeho stavebníka na reprezentáciu v porovnaní s ďalšími románskymi domami známymi v Bratislave a indikuje prítomnosť reprezentačnej miestnosti. Románsky dom odkrytý v Kernovom dome na Rybárskej bráne č. 8, resp. Hviezdoslavovom nám. č. 26 nemá mohutnosťou a technickým vyhotovením v známej románskej ani ranogotickej architektúre bratislavského suburbia zatiaľ obdobu. Podobne možno hodnotiť i mladší, pomerne zložitý a rozmerný ranogotický komplex tzv. Judenhofu na Panskej č. 3 a 5, ktorého súčasťou boli až dva vežové domy (rekonštrukcia na obr. 7: 4). Rovnako už spomenutý ranogotický dom na Panskej č. 16 (obr. 7: 2) je v rámci skupiny ranogotických zväčša dvojpodlažných

111 FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovine 13. storočia. In DOLEŽEL, Jiří (ed.). *Forum urbes medii aevi 3: vrcholně středověká zděná měšťanská architektura ve střední Evropě*. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 14. – 16. 4. 2004 v Jihlavě. Brno : Archaia, 2006, s. 94-95, 98; FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Das Bürgerhaus in Bratislava in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. In *Archaeologia historica* 43, 1991, č. 2, s. 290, 292-294; FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v druhej polovici 13. storočia (príspevok k typológii stredovekej meštianskej architektúry). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 130, 132, 138-139, 143, 145; ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 204-207, 291, 292; ZEMKOVÁ, Miloslava. Nové nálezy stredovekých objektov z konca 13. storočia v Bratislave. In *Archaeologia historica* 13, 1988, s. 44-48; ZEMKOVÁ, Miloslava – MUSILOVÁ, Margaréta. Funkcie mestských priestorov v 13. storočí v Bratislave. In *Archaeologia historica* 14, 1989, s. 149-151.

112 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 207-208.

dvojpriestorových domov¹¹³ (napr. v porovnaní s domom na Uršulínskej č. 9, rekonštrukcia na obr. 7: 3) nadštandardne usporiadaný: na rozdiel od väčšiny ostatných príkladov tohto typu domov mal až tri podlažia, dva vstupy do najspodnejšieho podlažia a unikátne schodište umiestnené v hrúbke múru.¹¹⁴ Vežový dom na Panskej č. 14 je pomerne mohutnou stavbou, ktorá mala možno od počiatku funkciu zbrojnice,¹¹⁵ t. j. objektu strategického významu pre širšie spoločenstvo prvotného mestského patriciátu.

Aj v 14. stor. je Panská lokalitou, na ktorej sa vyskytovala nadštandardná až mimoriadne výpravná architektúra. Je zaujímavé, že vznikla opäť v komplexe stavieb na Panskej č. 17 a 19. Ranogotický objekt na Panskej č. 19 bol v 1. pol. 14. stor. zahrnutý do novostavby gotického paláca. Následne v 2. pol. 14. stor. bol románsky dom na rozhraní domov na Panskej č. 17 a 19 zahrnutý do komplexu gotického opevneného dvorca s vežou v dome na Panskej č. 17.¹¹⁶ Tento dlhodobý nadštandardný charakter najranejšej murovanej zástavby Panskej dovoľuje predpokladať, že od počiatku v nej mali sídla najbohatší členovia mestského (predmestského) patriciátu, resp. že ich budovali vlastníci z najvyšších spoločenských vrstiev; nie je vylúčená ani súvislosť s prostredím kráľovského dvora alebo okolím niektorého vysoko postaveného kráľovského úradníka.

Podobne nadštandardný charakter mala v 13. stor. zástavba na tejto komunikácii aj v jej východnom pokračovaní dnešnou Laurinskou. Na Laurinskej č. 5 sa zrejme od pol. 13. stor. nachádzal už spomínaný tzv. Desiatkový dom (Zehnthoff) patriaci ostrihomskému arcibiskupovi.¹¹⁷ Išlo najskôr o reprezentačný objekt slúžiaci okrem arcibiskupovi napríklad aj kráľovi počas jeho pobytu v Bratislave. Z objektu sú dnes

113 FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovine 13. storočia. In DOLEŽEL, Jiří (ed.). *Forum urbes medii aevi 3: vrcholně středověká zděná měšťanská architektura ve střední Evropě*. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 14. – 16. 4. 2004 v Jihlavě. Brno : Archaia, 2006, s. 89; FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Das Bürgerhaus in Bratislava in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. In *Archaeologia historica* 43, 1991, č. 2, s. 286; FERUS, Viktor – BAXA, Peter. Meštiansky dom v druhej polovici 13. storočia (príspevok k typológii stredovekej meštianskej architektúry). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 121-122; ZEMKOVÁ, Miloslava. Nové nálezy stredovekých objektov z konca 13. storočia v Bratislave. In *Archaeologia historica* 13, 1988, s. 43.

114 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 25.

115 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 208.

116 MELICHERČÍK, Martin. Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavného námestia v Bratislave (Výskumy stredovekých vežových domov). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 10. Bratislava : MSPSOP, 1988, s. 157-158; MELICHERČÍK, Martin – REXA, Daniel. Výsledky umelecko-historického a archeologického výskumu na Nálepckovej ulici č. 19 – 21 v Bratislave. In *Archaeologia historica* 11, 1986, s. 273-274; MELICHERČÍK, Martin – REXA, Daniel. Nálepckova 19 – 21 (výsledky stavebno-historického výskumu MSPSOP v bývalom Pálffyho paláci). In GULDAN, Patrik (ed.). *Pamiatky a príroda Bratislavy*, č. 11. Bratislava : MSPSOP, 1989, s. 91-92.

117 ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovovekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 159-160.

známe len základy múru s nárožím smerujúcim dovnútra parcely rovnobežnej s uličnou čiarou Laurinskej.¹¹⁸ Pokiaľ ide o podobu tohto objektu, je k dispozícii jeden ikonografický prameň – skica Adolfa Alexandra Langa z r. 1903¹¹⁹ zobrazujúca trojpodlažný trojtraktový objekt na Laurinskej č. 5, ktorého stredná dominantná časť je vybavená šikmými opornými piliermi a soklami (obr. 16: 2). Identifikáciu konkrétnej polohy tohto členitého objektu v historickej topografii parcely na Laurinskej č. 5 umožňuje Neyderov plán Bratislavy z r. 1820,¹²⁰ z ktorého je zrejmé, že trojtraktovú dispozíciu so strednou časťou v podobe výrazného rizalitu mala dvorová časť domu na Laurinskej č. 5 (obr. 16: 3 a 4, obr. 17). Skica A. A. Langa teda zobrazuje pohľad na tzv. Desiatkový dom z dvora, t. j. zo severu. Stredná dominantná časť objektu mohla byť pôvodným stredovekým domom z 13. – 14. stor.¹²¹ Uličná strana objektu prebiehala podľa Neyderovej mapy síce priamo pozdĺž uličnej čiary Laurinskej, no je pravdepodobné, že staršia situácia bola pôvodne komplikovanejšia. Vyplýva to z oblúkovitého priebehu uličnej fasády susedného domu na Laurinskej č. 7 (parc. č. 4), ktorý v kontakte s tzv. Desiatkovým domom výrazne ustupoval do hĺbky parcely;¹²² snáď išlo o pozostatok starej komunikácie smerujúcej z ulice do dvora tzv. Desiatkového domu z východnej strany.¹²³

Kontinuita výskytu relatívne nadštandardnej zástavby sústredenej v objektoch na Panskej č. 3 až 19 môže svedčiť i o kontinuite vlastníctva týchto domov a parciel a o pretrvávajúcom záujme ich vlastníkov o nadštandardnú a reprezentačnú architektúru. Z písomných prameňov o ich vlastníkoch nie je pre toto najstaršie obdobie nič známe. Určitou výnimkou je len komplex tzv. Judenhofu, ktorý zjavne vlastnili bohatí židovskí kupci. Možno sa domnievať, že ak tzv. Judenhof nadviazal priestorovo i časovo na susedný starší románsky dom v Kernovom dome, mohol byť i tento starší románsky objekt vo vlastníctve židovskej obchodníckej komunity.

118 LESÁK, Branislav – MUSILOVÁ, Margaréta – HOŠŠO, Jozef. Výskumy v Štátnej mestskej pamiatkovej rezervácii Bratislava. In OŽDÁNI, Ondrej (ed.). *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1994*. Nitra : AÚ SAV, 1996, s. 121.

119 V zbierkach Galérie Mesta Bratislavy, inv. č. C 1803. In < https://www.webumenia.sk/cs/dielo/SVK:GMB.C_1803 >.

120 Reprodukcia vydaná Slovenskou kartografiou (Bratislava, mapa z r. 1820. Bratislava, 1989).

121 Pre porovnanie možno uviesť príklady iných desiatkových domov z vyspelého prostredia nemeckej románskej profánnej architektúry: jedným je desiatkový dom (Zehnthaus) v Karden-Treis z r. 1238 a druhým je dnes už zaniknutý desiatkový dom (Zehnthaus) v Koblenz-Winningen z 12. stor. V týchto prípadoch išlo o pozdĺžny trojpodlažný jedno-, resp. dvojpriestorový dom so zapusteným prízemím [WIEDENAU, Anita. Form, Funktion und Bedeutung romanischer Wohnhäuser in Köln und im Rheinland. In *Wallraf-Richartz-Jahrbuch* 41, 1980, s. 9 Abb. 1-16, 11 Abb. 2-7, 13 Abb. 3-16, 15 Abb. 5-14 a 5-15].

122 Viď fotografia v ORTVAY, Tivadar. *Ulice a námestia Bratislavy. Staré Mesto. Altstadt – Óváros*. (Ortvay, Tivadar. *Pozsony város utcái és terei*. Pozsony: 1905). Bratislava : Marenčin PT, s. r. o., 2020, s. 47.

123 Podľa modelu tereziánskej Bratislavy od Adolfa Stéphanieho z r. 1913 (v Múzeu mesta Bratislava) mal Desiatkový dom podobu objektu s vysokým západným traktom presahujúcim do Laurinskej ulice.

Širší kontext stavebných aktivít v Bratislave

Otázka pôvodu stavebníkov najstarších románskych domov môže bezprostredne súvisieť s otázkou pôvodu stavebných remeselníkov, ktorí sa na výstavbe románskych domov na Panskej zúčastňovali.

Najstarší bratislavský patriciát bol pravdepodobne etnicky pestrý, hoci v ňom dominovala jazykovo nemecká zložka. Jej pôvod sa hľadá predovšetkým v Rakúsku a hornom Bavorsku.¹²⁴ Táto okolnosť môže predstavovať indíciu pre hľadanie pôvodu stavebných remeselníkov pracujúcich na výstavbe najstaršej profánnej architektúry v Bratislave vrátane románskeho domu na Panskej č. 15 a 17. Ak by stavebník, ktorý dal vybudovať románsky dom na rozhraní Panskej č. 15 a 17, bol príslušníkom najstaršieho mestského patriciátu pôvodom z Rakúska, je možné, že stavebných remeselníkov obstaral v rovnakom prostredí, z ktorého sám pochádzal, t. j. rovnako v Rakúsku,¹²⁵ pretože toto prostredie dôverne poznal, mal k nemu úzke vzťahy a udržiaval ich aj na všetkých úrovniach svojej činnosti. Vyššie sme identifikovali užšie datovanie vzniku románskeho združeného okna v dome na Panskej č. 15 a 17 do r. 1210 až 1220 na základe jeho výtvarných analógií a súvisu so stavebnými aktivitami v susednom dolnorakúskom pohraničí (Pulkau, Petronell, Bad Deutsch Altenburg, Hainburg). Je tu teda zhoda s výsledkom umelecko-historickej analýzy, ktorá tiež identifikuje pôvod kamenárov pracujúcich pri výstavbe tohto domu v susednom Rakúsku.

Obstaranie stavebných remeselníkov ale záviselo rovnako od ich aktuálnej dostupnosti. V Bratislave a ani v jej bezprostrednom okolí nemožno v tomto období predpokladať nejakú stabilnú stavebnú dielňu. Stavebníci bratislavských domov bez ohľadu na svoj pôvod boli preto vždy odkázaní na činnosť stavebných remeselníkov z cudziny. Tí spravidla neboli trvale viazaní na jedno miesto, ale migrovali na miesta, v ktorých bol dopyt po ich službách. Boli teda dostupní len vtedy, keď vykonávali svoju činnosť na stavebných projektoch v relatívne blízkom okolí. Ak v Bratislave naozaj pracovali stavební remeselníci zo susedného dolnorakúskeho pohraničia, bolo to najskôr dôsledkom ich aktuálnej dostupnosti, pričom nie je vylúčené, že ich obstaranie mohlo byť ovplyvnené aj rovnakým pôvodom stavebníka.

Cielené obstaranie stavebných remeselníkov z nejakej vzdialenejšej stabilnej a vplyvnej stavebnej huty si mohol dovoliť len veľmi majetný a vplyvný stavebník, najmä kráľ, významnejší šľachtic, župan, biskup, arcibiskup, opát bohatého kláštora alebo bohatý jobagión ako v prípade výstavby obytnej veže na Bratislavskom hrade. Práve výstavba obytnej veže na Bratislavskom hrade pred r. 1245¹²⁶ môže byť príkla-

124 Napr. ŠEDIVÝ, Juraj. Jazyková a etnická pluralita v stredovekom Prešporku/Bratislave – stredoveká realita alebo moderný obraz? In *Forum historiae* 6, 2012, č. 2, s. 31-32; ŠEDIVÝ, Juraj. Woch, Forma, Pech a ďalší (takmer) neznámi Bratislavčania. In *Woch* 1, 2013, č. 1, s. 10-11.

125 Podobne napr. ŠEDIVÁ, Zdenka. *Architektonicko-urbanistický vývoj stredovekej a ranonovo-vekej Bratislavy*. (Dizertačná práca). Bratislava : STU v Bratislave, Fakulta architektúry, 2016, s. 67, 71.

126 ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – FIALA, Andrej. Stavebný vývoj Bratislavského hradu od 11. do 13. storočia. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica* 16, 1965, s. 90-100.

dom nákladného stavebného zadania na podnet stavebníka z prostredia vyššej elity a s využitím stavebných remeselníkov pravdepodobne z nejakého vzdialenejšieho centra. Tento objekt dali vybudovať jobagióni Bratislavského hradu Leko, syn Mochov, s bratmi a Peter, syn Chueghov, s bratmi za pomoci preceptora rádu johanitov Rembalda. Spoluúčasť johanitského preceptora na výstavbe a opevňovaní hradu umožňuje predpokladať, že práve on mohol byť prostredníkom, ktorý obstaral na výstavbu obytnej veže staviteľov a stavebných remeselníkov zo západnej Európy. Interpretácia tohto objektu ako rozmerného *donjonu* s výraznými exteriérovými kontrefortami má k dispozícii celý rad analogicky usporiadaných francúzskych románskych obytných veží z 11. – 13. stor. (napr. Domfront, Chevreuse, Grand-Presigny, Montrichard, Nogent-le-Rotrou, Saint-Christophe, Saumur, Semblançay).¹²⁷ J. Šulcová¹²⁸ naproti tomu interpretuje túto stavbu ako palác so sedlovou strechou, pričom túto interpretáciu zakladá na analýze ikonografického prameňa, ktorým je miniatúra Bratislavského hradu z Viedenskej maľovanej kroniky z r. 1358 – 1370¹²⁹ s vyobrazením vysokého komína nad sedlovou strechou paláca. Taký typ výrazného komína nachádzame skutočne vo viacerých francúzskych románskych a ranogotických palácoch a domoch z 12. – 13. stor. (napr. hrad v Castelnau-Bretenoux, dom kardinála v Bolléne, kapitulný dom v Cahors).¹³⁰ Nemožno ale vylúčiť, že pôvodný *donjon* bol neskôr v 14. stor. prestavaný na palác so sedlovou strechou a s vysokým komínom (francúzske príklady zo 14. stor. možno nájsť napr. v lokalitách Peyrusse-le-Roc, Gourdon, Fons, Cahors, Figeac, Bergerac).¹³¹

Prítomnosť stavebných remeselníkov prichádzajúcich z dolnorakúskeho susedstva do Bratislavy na účel výstavby domu na Panskej č. 15 a 17 v r. 1210 až 1220 mohla súvisieť aj s inými súdobými stavebnými aktivitami v Bratislave. V písomných a hmotných prameňoch je možné v Bratislave pre obdobie od konca 12. stor. do polovice 13. stor. identifikovať niekoľko stavebných akcií. V súvisiacej odbornej literatúre ide o často konštatované skutočnosti,¹³² ktoré možno stručne zrekapitulo-

127 LORANS, Élisabeth. Les tours-mâitresses des 11e at 12e s. In Élisabeth Zadora-Rio (ed.). *Atlas archéologique de Touraine. Supplément à la Revue Archéologique du Centre de la France* 53. Tours : FERACF, 2013, s. 8.

128 ŠULCOVÁ, Jana. K otázke stavebného vývoja a typologického určenia Bratislavského hradu v 13. storočí. In *Zborník Slovenského národného múzea. História* 40, 2000.

129 Napr. *Viedenská maľovaná kronika. Marek z Káltu*. Preložili Sopko, Július – Lengyelová, Tünde. Bratislava : Perfekt, 2016, s. 65.

130 NAPOLÉON, Anne-Lure. L'équipement domestique dans l'architecture civile médiévale. In SCELLÈS, Maurice (ed.). *La maison au Moyen Âge dans le midi de la France: actes des journées d'étude de Toulouse, 19 – 20 mai*. Toulouse : Société archéologique du Midi de la France, 2003, s. 240, 246-248.

131 NAPOLÉON, Anne-Lure. L'équipement domestique dans l'architecture civile médiévale. In SCELLÈS, Maurice (ed.). *La maison au Moyen Âge dans le midi de la France: actes des journées d'étude de Toulouse, 19 – 20 mai*. Toulouse : Société archéologique du Midi de la France, 2003, s. 248-250, 256, 258.

132 Napr. BAXA, Peter – FERUS, Viktor. *Bratislava mešťana Wocha 1243 – 1291. Katalóg expozície*. Bratislava : Pallas, 1991, s. 11; FIALA, Andrej – ŠULCOVÁ, Jana – KRÚTKY, Peter. *Die Bratislaver Burg*. Bratislava : Alfa-press, 1995, s. 25-30; JANKOVIČ, Vendelín. Formovanie mesta. In HORVÁTH, Vladimír – LEHOTSKÁ, Darina – PLEVA, Ján (eds.). *Dejiny Bratislavy*. Bratislava : Obzor, 1978, s. 41-43; ŠULCOVÁ, Jana. K otázke stavebného

vať. Vznik románskeho paláca na Bratislavskom hrade, ktorý má znaky štaufských falcových palácov¹³³ možno dať do súvislosti s úzkymi vzťahmi kráľa Bela III. (1173 – 1196) s cisárom Fridrichom I. Barbarossom (1152 – 1190) a zrejme s trefou krížovou výpravou, ktorej jeden prúd sa r. 1189 zišiel kdesi v priestore južného predpolia Bratislavy; hypoteticky tu možno počítať s prítomnosťou stavebných remeselníkov v službách cisára.¹³⁴ V r. 1204 sa z hradu do suburbia sťahuje prepošstvo,¹³⁵ čo si nepochybne vyžadovalo vybudovanie adekvátnych priestorov pre prepošta a kanonikov kapituly v porovnateľnej alebo vyššej kvalite ako na hrade. V r. 1221 sa z hradu do suburbia sťahuje i samotný prepošský kostol,¹³⁶ t. j. jeho funkcia a patrocinium, čoho nevyhnutným predpokladom je existencia staršieho kostola v suburbiu a zrejme jeho adaptácia. Na prelom 12. a 13. stor. alebo na začiatok 13. stor. sa datuje druhá stavebná fáza kostola sv. Martina, ku ktorému sa z hradu presťahoval prepoš, ako aj výstavba karnera pri tomto kostole.¹³⁷ Niekedy pred touto udalosťou sa na hrade začalo s výstavbou karnera, ktorý však nebol nikdy na svoj účel využitý, možno ostal nedokončený.¹³⁸ Na začiatku 13. stor. alebo okolo r. 1200 vznikol karner (ako druhá stavebná fáza rotundy) sv. Jakuba, zrejme v súvislosti so vznikom trojlodového kostola sv. Vavrinca na dnešnom Námestí SNP.¹³⁹ Niekedy začiatkom 30. rokov 13. stor. sa v bratislavskom suburbiu usadili cistercitky doložené v r. 1235, z čoho vyplývajú stavebné aktivity spojené so založením kláštora a kostola.¹⁴⁰ Pred r. 1245

vývoja a typologického určenia Bratislavského hradu v 13. storočí. In *Zborník Slovenského národného múzea. História* 40, 2000, s. 7-8.

- 133 ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – FIALA, Andrej. Stavebný vývoj Bratislavského hradu od 11. do 13. storočia. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica* 16, 1965, s. 90.
- 134 FIALA, Andrej – ŠULCOVÁ, Jana – KRÚTKY, Peter. *Die Bratislaver Burg*. Bratislava : Alfa-press, 1995, s. 25-26.
- 135 MARSINA, Richard. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. v kráľovstve svätého Štefana*. DVOŘÁK, Pavel (ed.). Bratislava : Literárne informačné centrum Bratislava, 2003, s. 83.
- 136 MARSINA, Richard. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. v kráľovstve svätého Štefana*. DVOŘÁK, Pavel (ed.). Bratislava : Literárne informačné centrum Bratislava, 2003, s. 101.
- 137 ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana et al. *Dóm sv. Martina v Bratislave. Archeologický výskum 2002 – 2003*. Bratislava : Elán, 2004, s. 27-30.
- 138 POMFYOVÁ, Bibiana – SAMUEL, Marián – ŠEDIVÝ, Juraj. Bratislava, hrad. Zaniknuté ranostredoveké stavby. In POMFYOVÁ, Bibiana (ed.). *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*. 1. zväzok. Bratislava : FO ART, s. r. o., 2015, s. 95; ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – FIALA, Andrej. Veľkomoravská bazilika, kostol sv. Salvátora a pohrebisko na Bratislavskom hrade. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica* 18, 1967, s. 167-168; VANČO, Martin. *Stredoveké rotundy na Slovensku*. Bratislava : Chronos, 2000, s. 103-104.
- 139 HOŠŠO, Jozef – LESÁK, Branislav. Archeologický výskum horizontu 12. až 13. storočia v historickom jadre Bratislavy. (Príspevok k morfológickým a technologickým zmenám v keramike a k počiatkom mestotvorného procesu). In *Archaeologia historica* 26, 2001, s. 243-244; HOŠŠO, Jozef – LESÁK, Branislav. Sakrálne stavby pri Kostole sv. Vavrinca v Bratislave. In *Pamiatky a múzeá* 48, 1999, č. 4, s. 13-14.
- 140 KOPTÁK, Tomáš. Ženské cistercitské opátstvo v Bratislave (1235 – 1297). In *Historický zborník* 23, 2013, č. 1, s. 46-47, 55-56; LESÁK, Branislav. Výskum v areáli klarisiek v Bratislave. In *Pamiatky a múzeá* 57, 2008, č. 2 s. 20-21.

vznikla na hrade (už spomínaná) rozmerná obytná veža a v r. 1248 až 1259 korunná veža ako súčasť hradieb okolo obytnej veže;¹⁴¹ vznikla tak pevnosť patriaca do skupiny podobne usporiadaných rakúskych hradov.¹⁴² V r. 1254 došlo k výstavbe, resp. radikálnej prestavbe tzv. Vodnej veže.¹⁴³

Ak tento prehľad posúdime z hľadiska datovania a pôvodu dvojitého združeného okna na Panskej č. 17 a jeho možnej súvislosti s aktivitami stavebných remeselníkov v blízkom dolnorakúskom pohraničí v r. 1210 až 1220, môžeme vysloviť predpoklad, že títo remeselníci sa mohli zúčastniť aj ďalších stavebných aktivít v Bratislave, ktoré možno datovať do druhého a tretieho desaťročia 13. stor., najmä pri budovaní prepošstva v suburbiu, prestavbe kostola sv. Martina a Najsvätejšieho Spasiteľa, možno i karnera sv. Jakuba a kostola sv. Vavrinca a pravdepodobne aj iných románskych domov na dunajskom brehu pri Panskej ulici (najmä na rozhraní Panskej ul. č. 17 a 19).

Na záver možno konštatovať, že Bratislava (snáď spolu s Banskou Štiavnicou)¹⁴⁴ vyniká spomedzi ostatných stredovekých miest na Slovensku tým, že už vo svojom predlokačnom vývoji (t. j. pred udelením mestských práv r. 1291) nadobudla podobu relatívne vysoko urbanizovaného sídla s fixovanou uličnou sieťou a so zástavbou románskych a ranogotických profánnych rezidenčných objektov, nezriedka reprezentačného charakteru aj s kvalitnou kamenárskou výzdobou. Existencia zástavby románskych profánnych obytných stavieb rozličných foriem a rôznej kvality, ktoré v suburbiu Bratislavského hradu vznikali najneskôr od začiatku 13. stor., dovoľuje v rámci urbanistického vývoja Bratislavy hovoriť o etape románskej Bratislavy ako o predchodcovi gotického mesta. Z hľadiska stavebnej techniky týchto románskych a ranogotických objektov šlo výlučne o domy budované z lomového kameňa, ktoré mali kamennými kvádrmi armované iba nárožia (tehla sa vysky-

141 FIALA, Andrej – ŠULCOVÁ, Jana – KRÚTKY, Peter. *Die Bratislaver Burg*. Bratislava : Alfa-press, 1995, s. 28-30; ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – FIALA, Andrej. Stavebný vývoj Bratislavského hradu od 11. do 13. storočia. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica* 16, 1965, s. 91-100.

142 FELD, István: Korai eredetű ispánsági váraink a 12 – 13. században. In KOVÁCS, László – RÉVÉSZ, László (eds.). *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Szeged : Magyar Nemzeti Múzeum – Déry Múzeum – MTA BTK Régészeti Intézet – Szegedi Tudományegyetem, 2016, s. 698-701; KÜHTREIBER, Thomas. Die Ikonologie der Burgenarchitektur. In WAGENER, Olaf – LAB, Heiko – KÜHTREIBER, Thomas – DINZELBACHER, Peter (eds.). *Die imaginäre Burg. Beihefte zur Mediaevistik*, zv. II. Frankfurt nad Mohanom : Peter Lang, 2009, s. 77; SCHICHT, Patrick. *Burg Hardeggen. Entstehung – Gestalt – Geschichte der bedeutendsten Grafenburg Niederösterreichs*. Retz : Verlag Günther Hofer, 2008, s. 125.

143 Najnovšie ŠIMONČIČOVÁ KOŇŠOVÁ, Petra. Vodná veža opevnená obrana brodu, hradu a mesta. In ŠIMONČIČOVÁ KOŇŠOVÁ, Petra – GONDOVÁ, Anna (eds.). *Fortifikačné systémy na území Bratislavy. Od praveku po 2. svetovú vojnu*. Bratislava : MÚOP, 2019, s. 175-176.

144 TÓTHOVÁ, Štefánia. Mestská pamiatková rezervácia Banská Štiavnica – výsledky archeologických výskumov. In *Archaeologia historica* 10, 1985, s. 125-129; VOŠKOVÁ, Katarína. Stredoveká Banská Štiavnica. Výsledky prebiehajúceho výskumu podoby mesta. In *Alfa* 2, 2019, s. 9-14; KÜRTHY, Luboš – GLOCKOVÁ, Barbora. Banská Štiavnica. Meštiansky dom – Jungov dom. In Orosová, Martina (ed.). *Ročenka pamiatkových výskumov 2010*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2012, s. 14, 15, 17.

tovala ako sekundárne použitý rímsky stavebný materiál alebo v ranogotických objektoch len v zaklenutí okien a portálov). Išlo teda o kvalitatívne odlišnú stavebnú techniku v porovnaní napr. s románskou Prahou, pre ktorú sú typické domy budované z kvádrového muriva.¹⁴⁵ Románska a ranogotická Bratislava sa z tohto hľadiska približuje skôr nemeckým a rakúskym sídlam (mestám) s románskymi a ranogotickými domami budovanými z lomového kameňa a len doplnenými kamenársky kvalitnejšie stvárnenými oknami a portálmi z konca 12. stor. a z 13. stor., napríklad Bad-Münstereifel, Essen-Werden, Freiburg, Fritzlar, Geisenheim, Goslar, Hainburg, Halle, Mohuč, Nördlingen, Oschatz, Osnabrück, Regensburg, Rosheim, Seligenstadt alebo Worms.

Príloha – prehľad lokalít a objektov s profiláciou a pätkami s pazúrikom, ktoré majú vzťah k výzdobe bifória v Bratislave na Panskej ul. č. 17

*Kategória (1) – veľmi podobná profilácia
a pätky s pazúrikom ako v Bratislave:*

- Nemecko: Hornberg (hrad, bifórium, 2. pol. 12. stor.), Maulbronn (kláštorňý kostol Panny Márie, okná, r. 1160 – 1170), Münzenberg (falc, bifóriá a portál, koniec 12. stor.). Gnanstein (hrad, portál, začiatok 13. stor.), Bamberg (dóm sv. Petra a Juraja, portál, r. 1215 – 1237), Bronnbach (kláštor, východný portál krížovej chodby, pred r. 1222), Regensburg (tzv. Goliath-Haus, ranogotické bifóriá a trifóriá, r. 1220 – 1230),
- Rakúsko: Hartberg (karner, portál, 2. pol. 12. stor.), Petronell (kostol sv. Petronily, portál, asi r. 1210), Bad Deutsch Altenburg (kostol Nanebovzatia Panny Márie, severný a južný portál, r. 1213), Hainburg (karner, portál, asi r. 1220), Ardagger (kostol sv. Margity, portál, r. 1225 – 1250), Lavanttal (kláštorňý kostol sv. Pavla, portál, pred r. 1264),
- Česko: Brno – Újezd u Černé hory (kostol Všetkých svätých, začiatok 13. stor.), Zábřdovice (kláštorňý kostol Nanebovzatia Panny Márie, okno, pred r. 1209), Cheb (hradná kaplnka sv. Erharda a Uršuly, stredné južné okno, r. 1210 – 1220), Cheb (kostol sv. Mikuláša, portál, okolo r. 1220), Údllice (kostol Povýšenia sv. Kríža, okná, prvá tretina 13. stor.), Skviřín (kostol sv. Petra a Pavla, bifóriá na veži, okolo r. 1230), Kostelec u Kyjova (kostol sv. Václava, portál, r. 1230 – 1240), Hulín (kostol sv. Václava, portál, r. 1225 – 1250), Pořící nad Sázavou (kostol sv. Havla, portál, r. 1225 – 1250), Podivín (kostol sv. Petra a Pavla, okná, portál, 1. pol. 13. stor.), Velehrad (bazilika Nanebovzatia Panny Márie a sv. Cyrila a Metoda, fragment ostenia portálu, r. 1228 – 1240), Potvorov (kostol sv. Mikuláša, pred r. 1250), Vážany nad Litavou (kostol sv. Bartolomeja, portál, druhá tretina 13. stor.), Třebíč (okná a arkády severnej predsiene baziliky

¹⁴⁵ DRAGON, Zdeněk – ŠKABRADA, Jiří – TRYML, Michal. *Románské domy v Praze*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2002.

sv. Prokopa, r. 1240 – 1260), Bukovník (kostol sv. Václava, portál, pol. 13. stor.), Jihlava (kláštorňý kostol Povýšenia sv. Kríža, portál, r. 1240 – 1260), Javorník (kostol sv. Kríža, portál, 60. roky 13. stor.), Bernartice (kostol sv. Petra a Pavla, portál, tretia štvrtina 13. stor.),

Poľsko: Sulejów (cistercitský kostol sv. Tomáša z Canterbury, portál, r. 1232), Głucholazy (kostol sv. Vavrinca, portál, pol. 13. stor.),

Maďarsko: Lebény (kostol sv. Jakuba, južný portál, pred r. 1206),

Ukrajina: Ťjačiv (kostol ref. k. c., portál, 2. pol. 13. stor.).

***Kategória (2) – analogická až totožná profilácia
alebo aj pätiiek s pazúrikom ako v Bratislave:***

Nemecko: Frankfurt nad Mohanom (Saalhof, kaplnka, bifóriá, r. 1200 – 1208), Landsberg (okná apsíd hradnej kaplnky sv. Kríža, koniec 12. až začiatok 13. stor.), Regensburg (dom na ulici Brunnleite č. 8, 13. stor.),

Rakúsko: Pulkau (karner, portál, okolo r. 1219),

Česko: Milevsko (kostol sv. Egídia, juh západnej veže, koniec 12. stor.), Kostomlaty pod Milešovkou (kostol sv. Vavrinca, okná, pred r. 1230), Vinec (kostol sv. Mikuláša, portál, r. 1230 – 1240), Kvášňovice (portál kostola sv. Bartolomeja, 1. pol. 13. stor.), Jihlava (kláštorňý kostol Povýšenia sv. Kríža, portál, r. 1240 – 1260),

Poľsko: Gościszów (kostol Matky Božej Częstochowskej, okno v presbytériu, 1. pol. 13. stor.).

***Kategória (3) – príbuzná, ale výraznejšie odlišná profilácia
a pätky s pazúrikom ako v Bratislave:***

Nemecko: Petersberg (kostol sv. Petra, portál, začiatok 12. stor.), Mariental (kláštor, krížová chodba, portál a bifóriá, po r. 1138), Merseburg (dóm sv. Jána a Vavrinca, portál, 12. stor.), Merseburg (kostol Tomáša v Neumarkte, portál, 12. stor.), Landsberg (hrad, bifórium, okolo r. 1150), Maulbronn (kláštorňý kostol Panny Márie, portál, chórová priečka, krížová chodba, prípory v lodi, r. 1160 – 1170), Seligenstadt (falc, koniec 12. stor.), Mainz (dóm sv. Martina, severná priečna loď, slepé arkády, koniec 12. stor.), Würzburg (radnica, portál, koniec 12. stor.), Würzburg (kláštor magdalenitiek, dvojité portál, r. 1220 – 1230), Limburg an der Lahn (katedrála sv. Juraja, západný portál, r. 1190 – 1230), Seebach (benediktínsky kláštorňý kostol sv. Vavrinca, západný portál, okolo r. 1200), Goslar (kostol Panny Márie, tzv. Neuwerkirche, severný portál, okolo r. 1200), Trifels (hradná kaplnka, prístenné pilastre slepých arkád, okolo r. 1200), Niederburg (= Brömseburg, Rüdesheim am Rhein, hrad, združené okno, okolo r. 1200), Geithain (kostol sv. Mikuláša, portál, pred r. 1209), Worms (synagoga, „ženská škola“, portál, r. 1212 – 1213), Brémy (dóm sv. Petra,

portál, 1. pol. 13. stor.), Eußerthal (cisterciacký kláštorný kostol sv. Bernharda, sedílie, r. 1220 – 1262), Trevír (meštiansky dom „Dreikönigenhaus“, bifória, okolo r. 1230), Allerheiligen (kláštorný kostol Všetkých svätých, portál do schodiskovej veže, 1. pol. 13. stor.), Benediktbeuern (kláštor, portál v sekundárnej polohe, 1. pol. 13. stor.), Mallersdorf (kostol sv. Jána Evanjelistu, portál, 1. pol. 13. stor.), Schwäbisch Hall (vežový dom „Münzmeisterturm“, bifórium, r. 1250), Arnsburg (kláštor, krížová chodba, okolo r. 1250), Schönaa (kláštor, správcov dom, okolo r. 1250), Hildesheim (kostol sv. Michala, krížová chodba, portál v západnom trakte, okolo r. 1250), Braunschweig-Riddagshausen (kláštorný kostol Panny Márie, južný portál, r. 1206 – 1275),

Francúzsko: Neuwiller-lès-Saverne (kostol sv. Petra a Pavla, portál, 12. stor.),

Rakúsko: Gurk (dóm Nanebovzatia Panny Márie, okno, r. 1140 – 1200), Friesach (kostol Svätej krvi, portál, koniec 12. až začiatok 13. stor.), Mistelbach (karner, portál, okolo r. 1200), Wilhering (kláštorný kostol Nanebovzatia Panny Márie, portál, okolo r. 1200), Wiener Neustadt (dóm Panny Márie a sv. Ruperta, portály, po r. 1207), Gurk (biskupská kaplnka, portál, r. 1200 – 1213), Knittelfeld (kostol sv. Jána, okno, koniec 12. až začiatok 13. storočia), Tulln (kostol sv. Štefana, r. 1210 – 1220), Klosterneuburg (kláštorný babenberský palác, trifórium, r. 1220 – 1230), Ybbs (kostol sv. Mikuláša, bifórium, okolo r. 1230), Griffen (kláštorný kostol Panny Márie, okno, pred r. 1235), Kremsmünster (kláštorný kostol Najsvätejšieho Spasiteľa a sv. Agapita, tzv. „Gunthergrab“, okno v južnej veži westwerku, r. 1235), St. Valentin (kostol sv. Márie Magdalény, portál, r. 1225 – 1250), Tulln (karner, portál, r. 1225 – 1250), Heiligenkreuz (kláštor, krížová chodba, arkády, bifória, klenbové pásy, pred r. 1240), Viedeň (dóm sv. Štefana, západný portál, r. 1230 – 1250), Krems (dominikánsky kostol sv. Petra a Pavla, južný portál, r. 1240 – 1260), Krems (hrad Gozzoburg, bifória, koniec 13. stor.), Klein-Mariazell (kostol Nanebovzatia Panny Márie, portál, r. 1252 – 1256),

Česko: Strakonice (hrad, johanitská komenda, kostol sv. Prokopa, portál, pred r. 1178), Újezd u Černé hory (kostol Všetkých svätých, portál, začiatok 13. stor.), Libčevy (kostol sv. Jána Krstiteľa, portál, r. 1220 – 1230), Osek (kláštorný kostol Nanebovzatia Panny Márie, portál, okolo r. 1230), Lukov (hrad, portály a okná, 1. pol. 13. stor.), Velehrad (bazilika Nanebovzatia Panny Márie a sv. Cyrila a Metoda, portál a arkády, r. 1228 – 1240), Dobruška (kostol Zvestovania Panny Márie, portály, r. 1225 – 1250), Jihlava (minoritský kostol Nanebovzatia Panny Márie, portály, 40. roky 13. stor.), Dolní Loučky (kostol sv. Martina, portál, okolo r. 1250), Staré Město u Bruntálu (kostol Nepoškvrneného počatia Panny Márie, portál, okolo r. 1250), Třebíč (bazilika sv. Prokopa, okná v severnej predsieni, portál v sakristii, r. 1240 – 1260), Klášter Hradiště nad Jizerou (ranogotický kostol Narodenia Panny Márie, portál, pred r. 1260), Vidnava (kostol sv. Kataríny Alexandrijskej, portál, okolo r. 1270),

- Poľsko: Kraków – Zwierzyniec (premonštrátsky kostol sv. Augustína a sv. Jána Krstiteľa, portál, okolo r. 1250), Kraków – Mogiła (cistercký kostol Panny Márie a sv. Václava, portál, pred r. 1266),
- Slovensko: Bína (kostol Nanebovzatia Panny Márie, portál, začiatok 13. stor.), Banská Štiavnica (farský, pôv. dominikánsky kostol Nanebovzatia Panny Márie, fragment portálu, r. 1222 – 1238), Skalka nad Váhom (kláštor, fragment portálu, asi r. 1228 – 1240), Ilija (kostol sv. Egídia, portál, 1. pol. 13. stor.), Holice (kostol sv. Petra a Pavla, portál, 1. pol. 13. stor.), Seňa (pôv. kostol sv. Mikuláša, portál, pol. 13. stor.), Partizánska Ľupča (kostol sv. Matúša, pôv. sv. Stanislava, portál, 2. pol. 13. stor.),
- Maďarsko: Ják (kostol sv. Juraja, západný a južný portál, r. 1220 – 1240), Sopronhorpács (kostol sv. Petra a Pavla, portál, okolo r. 1230), Meszlen (kostol Panny Márie, portál, pred r. 1255), Révfülöp (kostol ev. c. a. v., portál, 13. stor.),
- Ukrajina: Palad' Komarivci (kostol ref. k. c., portál, 2. pol. 13. stor.), Chust (kostol ref. k. c., portál, koniec 13. stor.),
- Rumunsko: Alba Iulia (katedrála sv. Michala, južný portál, r. 1250 – 1277).

SLOVENSKÝ ASPEKT VARŠAVSKÉHO POVSTANIA

Juraj KASARDA

Abstract: *Slovak aspect of Warsaw uprising.* Study deals with activity of Slovaks in the Polish underground movement, reaching its peak in participation in Warsaw uprising. Its aim is to describe the participation of Slovaks and Slovak unit in Warsaw uprising. It explains how Slovaks appeared in the Polish capital, what was their position in the underground movement and which benefits was brought to them by Slovak citizenship on German occupied territory. Essay catches the events in Czeniaków where Slovaks participated. It maps situations in resistance movement and uprising from Slovak perspective.

Key words: Warsaw. Warsaw uprising. Slovak unit 535. Miroslav Iringh.

**Poľsko-slovenská spolupráca v čase 2. svetovej vojny
(Slovenský národný komitét, čata 535 Slovákov)**

Už pred 2. svetovou vojnou žila na československo-poľskom pohraničí slovenská menšina a Slováci prichádzali do Poľska aj za prácou alebo tu študovali (najmä v Krakove).¹ Skupina Slovákov žijúca v Poľsku v období pred vypuknutím 2. svetovej vojny odmietala myšlienky, ktoré boli pod vplyvom Nemecka vnútené Slovensku. Videli v tom pokus o likvidáciu slovensko-českého priateľstva, ale aj pokus o likvidáciu kontaktov s inými slovanskými krajinami a najmä Poľskom. Postupom času ako reakcia na tieto a neskoršie udalosti² a ako odpoveď na podpísanie zmluvy medzi poľskou a československou exilovou vládou³ vznikol v polovici roku 1942 vo Varšave Slovenský národný komitét (SNK – Słowacki Komitet Narodowy). Ciele komitétu mali civilný, ale aj vojenský charakter. Najvyšším cieľom komitétu bola spolupráca aj na vojenskej úrovni s poľskou organizáciou Polska Walcząca. Bolo plánované, že vzájomná spolupráca bude prebiehať aj po vojne. Rezolúcia, ktorá predstavila a zhromaždila všetky snahy a ciele komitétu bola vydaná v roku 1943 a od chvíle jej vydania sa SNK dostal do priamej a otvorenej spolupráce s poľským podzemným hnutím.⁴ Navyše komitét mal za úlohu zoskupiť Slovákov, ktorí pracovali v poľskom podzemnom hnutí a boli roztrúsení v rôznych skupinách hnutia odporu.

Komitét bol zložený zo zástupcov slovenskej komunity vo Varšave, ktorí boli aktívne zapojení do hnutia odporu. Vedúcou osobnosťou komitétu sa stal Miroslav Iringh (s pseudonymom Stanko alebo Stanko z Nitry), zástupca vedúceho komitétu

1 PACZKOWSKA, Ilona, ed. Słowacy w Polsce. In *Polish Culture*, roč. 4, 1998, č. 5, s. 60.

2 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim*. Krakov : Instytut Słowacki w Warszawie, 2004, s. 24.

3 ROZWADOWSKI, Piotr a kol. *Wielka ilustrowana Encyklopedia Powstania Warszawskiego TOM 1 Działania zbrojne*. Varšava : Warszawa Walczy 1939 – 1945, 2005, s. 544.

4 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 24.

bol Adam Chalupiec (pseudonym Janko, Janko z Liptova, Jánošík).⁵ Ďalšími členmi boli Józef Janik (pseudonym Valičan), Marek Robert (Oraviak), Zbigniew Jakubowski (Janosik),⁶ Franciszek Madejski (pseudonym Szczeżbo) a z poľskej strany pplk. Mieczysław Szczudłowski (Lotnik), Mieczysław Wojciechowski (Milan).⁷ SNK zoohrával veľmi dôležitú úlohu. Bol inštitúciou (v istej miere aj integračnou), ktorá bola určená pre Slovákov pôsobiacich v Poľsku a fungovala na troch princípoch. Po prvé, spolupracoval s poľským hnutím odporu a s jeho časťami ako boli vojsko, ilegálne tlačové orgány či rozhlas. Po druhé, zachovával neutralitu vo veciach vnútorných záležitostí Poľska. Po tretie, snažil sa v ilegality o vytvorenie priateľstva medzi Československom a Poľskom.⁸

Členovia komitétu podávali správy agentom poľského podzemného hnutia, najmä tie, ktoré tajne získali počúvaním zahraničného rozhlasového vysielania. Informovali podzemné hnutie o obyvateľoch Slovenska alebo obyvateľoch slovenskej národnosti v Poľsku, ktorí boli lojálni okupantom.⁹ Komitét zverejnil aj svoj vlastný bulletin s názvom *Nad Tatrou* a *Nad Tatrou sa blýska*¹⁰ a tiež aj množstvo letákov v slovenskom jazyku, ktoré sa zaoberali slovenskou komunitou vo Varšave alebo boli určené pre vojakov slovenskej národnosti, ktorí slúžili v maďarských¹¹ alebo nemeckých jednotkách na území Poľska.¹² Neskôr boli určené aj priamo pre vojakov slovenskej armády.

Bulletiny prevažne informovali o situácii a živote v bývalom Československu. V jednotlivých letákoch bola predstavená myšlienka spoločného poľského a československého boja proti Nemcom, okupácii, vláde Jozefa Tisa a vyjadrovali nesúhlas s rozdelením Československa. Ďalej vyjadrovali nesúhlas s činnosťou slovenských občanov, ktorí spolupracovali s Nemcami. Tieto letáky výbor ilegálne pašoval cez Tatry primárne na Slovensko a do Maďarska. Jedným z prvých kuriérov, ktorí takto prenášali materiál cez Karpaty bol Slovák Peter Ochotnický.¹³ Najpopulárnejšie kuriérske trasy do Maďarska prechádzali slovenskými mestami Stará Ľubovňa, Prešov, Kežmarok, Poprad.¹⁴ Časť materiálu, ktorá ostala na Slovensku čítali budúci

5 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Miroslav Iringh „Stanko“ (1914 – 1985). In SYRNÝ, Marek. Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2014, s. 183-184.

6 CIAĞWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 24.

7 CHALUPEC, Adam. Varšavské povstanie. In *Život*, roč. 17, 1974, č. 8, s. 4-7.

8 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Miroslav Iringh „Stanko“ (1914 – 1985). In M. SYRNÝ. Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, 2014, s. 183-184.

9 CIAĞWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 17-23.

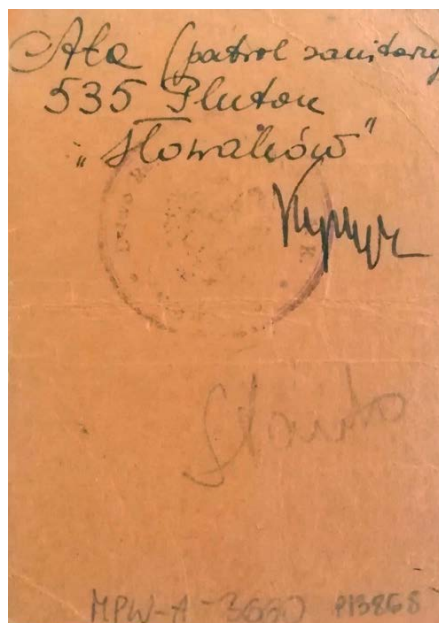
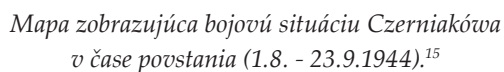
10 Š. J. K polstoročiu dvoch povstaní. In *Život*, roč. 27, 1994, č. 4, s. 1.

11 OKĘCKI, Stanisław – JUCHNIEWICZ, Mieczysław. *Nie dzielili ich Tatry*. Varšava : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1983, s. 115.

12 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Miroslav Iringh „Stanko“ (1914 – 1985). In SYRNÝ, Marek Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, 2014, s. 183.

13 CIAĞWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 24.

14 LAINCZ, Eduard. Pomoc Slovákov poľskej kuriérskej službe cez okres Stará Ľubovňa v rokoch 1939 – 1944. In *Vojenská história*, roč. 18, 2014, č. 2, s. 59.

*Členská legitimácia AK členky oddielu 535 Slovákov
Danuty Kozłowskej - Sobczyńskiej (pseudonym Ata).¹⁶*

účastníci Slovenského národného povstania.¹⁷ Ďalšia časť materiálu pokračovala do Maďarska a bola určená pre Slovákov tam žijúcich. Okrem toho členovia komitétu dodávali poľským podzemným organizáciám informácie, pomáhali pašovať zbrane a publikácie. Miroslav Iringh vo svojich pamätiach píše o tom, že činnosť spojená so šírením bulletinov a letákov mala úspech, pretože v čase Varšavského povstania z maďarskej armády dezertovala skupina Slovákov, ktorí sa odvolávali práve na komitétom vydávané propagačné materiály. Samotné kuriérstvo a transfer cez spoločné hranice pomohli opustiť Poľsko tiež niekoľkým Nemcami hľadaným osobám a cez slovenské územie utiecť z okupovanej krajiny.

Slováci mali počas nemeckej okupácie Poľska štatút cudzincov – spojencov Nemecka a spolu so slovenským pasom požívali široké spektrum privilégií. Táto skutočnosť bola v konečnom dôsledku pre ich ilegálnu činnosť veľmi prospešná a pas pomáhal kryť Slovákov pred podozrením z ilegálnej činnosti. Mohli doma bez rizika domovej prehliadky a všeobecného podozrenia ukrývať tajné dokumenty.¹⁸ Dokonca listy Slovákov nepodliehali cenzúre.¹⁹ Tadeusz Roman, príslušník čaty 49 Armie Krajowej (AK), spomína, ako pred povstaním spolu so Slovákom Jánom Országom (pseudonym Žano) na steny budov písali rôzne heslá namierené proti okupácii alebo spojené s hnutím odporu. Po akcii ich chytila poľská policajná hliadka, pretože sa po meste pohybovali po policajnej hodine (po zákaze vychádzania). Boli predvedení pred najbližšiu nemeckú hliadku, ale Ján Ország hneď vytiahol slovenský pas, ktorý Slovákom umožňoval pohyb po meste aj po zákaze vychádzania a obaja boli prepustení.²⁰ Slováci mali tiež právo vlastníť rozhlasové prijímače a vykonávali pre poľské podzemné hnutie rádiový odposluch, ktorý slúžil pre potreby podzemnej tlače, ktorá by sa bez informácií zo zahraničných zdrojov ťažko obišla.²¹ Dodávali informácie o dianí na Slovensku, v Čechách a Maďarsku.²² Rádiové odposluchy sa vykonávali v byte Slovákov Országhovcov, Makarovcov, Jozefa Janíka, u Iringha a iných.²³

Popri civilných tajných aktivitách sa Slováci angažovali aj v tých vojenských. Od roku 1942 na území Poľska začali fungovať tajné vojenské kurzy, ktoré školili

15 Walki na Czerniakowie w dn. 1.08. - 23.09.1944 r. Powiśle Czerniakowskie. Umiesťenie: Archiwum Muzea Powstania Warszawskiego. Signatúra P/4123.

16 Armija Krajowa - Legitymacja. Umiesťenie: Archiwum Muzea Powstania Warszawskiego. Signatúra P/3660.

17 ČAPLOVIČ, Miloslav. Miroslav Iringh. In LÁNÍK, J. *Vojenské osobnosti československého odboje*. Praha : Vojenský historický ústav Praha, Vojenský historický ústav Bratislava, 2005, s. 114.

18 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 24-25.

19 PODRYGAŁŁO Jadwiga. *Braterstwo w broni Słowacy w Powstaniu Warszawskim 1944 r.* Umiesťenie: Archiwum Muzea Powstania Warszawskiego (AMPW). Signatúra (sign.) P/4118.

20 PACIOREK, Radosław. Tadeusz Roman „Kowalski”. [online]. [cit. 8. 8. 2019]. Dostupné z: 1944.pl/archiwum-historii-mowionej/tadeusz-roman,1358.html.

21 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 18.

22 *Europa Srodkowa* Nr. 4, str 12. Umiesťenie: Archiwum Muzea Wojska Polskiego (AMWP). Sign. 2004/1/c.

23 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 25.

jednotlivých adeptov na pozície veliteľov vojenských jednotiek AK. Medzi nimi boli školení aj Slováci, ktorí sa mali neskôr stať veliteľmi slovenskej jednotky. V roku 1943 bol pre poľskú a slovenskú mládež dokonca zorganizovaný tajný kurz, ktorý mal za cieľ pripraviť mladých ľudí na možnosti bojovej pohotovosti a partizánskych bojov, ale aj bojov v mestskej zástavbe.²⁴ Vrcholom aktivít SNK v súlade s príkazom AK bolo vytvorenie vlastnej vojenskej jednotky, ktorá pôsobila ako nezávislá čata s právmi kádrovej roty a v čase vzniku bola podriadená priamemu veleniu AK.²⁵ Jej veliteľom bol menovaný ppor. Miroslav Iringh.²⁶ Pre prípad vypuknutia celopoľskej operácie Burza bolo slovenskej jednotke pridelené operačné číslo 535.²⁷ Bojové stanovisko jednotky Slovákov sa pôvodne nachádzalo v mestskej časti Varšava s názvom Mokotów (Obvod V Mokotów), rajón 2.²⁸ Pred vypuknutím povstania sa stala súčasťou 2. práporu AK Korwin, ktorého veliteľom bol kapitán Czesław Szymanowski (pseudonym Korwin),²⁹ bližšie kompania (zbor) Leguna.³⁰ Veliteľ kompanie Legun v dennom rozkaze z 1. júna 1944 zaprial Slovákom veľa šťastia a vyjadril radosť z toho, že sa Slováci chcú zapojiť do povstania. Vyjadril to slovami: „*Tesiny sa na Vas*“ a „*Bude hrininamy*.“ Interpretovať to môžeme ako pokus po slovensky napísať slová „*Tešíme sa na Vás*“ a „*Budete hrdinami*“.³¹ Vekový priemer členov slovenského oddielu bol asi 25 rokov. Najstarší bol veliteľ Iringh, ktorý mal v čase povstania 30 rokov.³²

Členovia oddielu 535 boli školení a prešli aj bojovým výcvikom či kurzom prvej pomoci. Tieto školenia a výcviky trvali od roku 1943 do júla 1944. K jednotke 535 sa pridávali dobrovoľníci zo slovenskej komunity vo Varšave a okolia, ale výnimkou neboli ani Poliaci. Čata 535 bola rozdelená do troch družstiev. Každé družstvo tvorilo približne 20 ľudí.³³ Veliteľom celého oddielu bol Slovákom ppor. Miroslav Iringh (Stanko). Zástupca veliteľa bol ppor. Edmund Poszwa (Ciotka). Na počiatku roku 1944 malo prvé družstvo 21 členov a podliehalo veliteľovi družstva Adamovi Chalupcovi (Janko). Druhému družstvu s 20 členmi velil Zbigniew Jakubowski (Janosik) a tretiemu družstvu a 17 jej členom velil Waclaw Matuszewski (Reflektor).³⁴

Družstvá boli rozdelené aj z nacionálneho hľadiska. V prvom družstve boli zmiešaní Poliaci, Slováci a Maďari. V druhom družstve pôsobili prevažne Slováci žijúci

24 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 18.

25 LIPKA, Cezary. Nieznany bohater Powstania Warszawskiego. In *Nasz Dziennik*. 19. 10. 1998, s. 8.

26 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Miroslav Iringh „Stanko“ (1914 – 1985). In SYRNY, Marek Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, 2014, s. 184.

27 IRINGH, Miroslav. Pluton Słowaków. In *Biuletyn Informacyjny*, 1984, č. 11, s. 29.

28 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 18.

29 PACUT, Michał. *Hełm Mirosława Iringha ps. „Stanko.”* [online]. [cit. 15. 1. 2019]. Dostupné z: <http://www.muzeumwp.pl/emwpaedia/helm-mirosława-iringha-ps-stanko.php>.

30 BABICZ, Jan. *O Słowakach w Powstaniu Warszawskim*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118.

31 LEGUN. *Rozkaz dzienny nr. 3 d-cykompanii Słowaków*. Umieszczenie: AMWP. Sign. 2008/c.

32 BRODACKI, Rafał. *Powstanie Warszawskie, Fakty mniej znane*. Kraków : Vesper, 2014, s. 226.

33 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Miroslav Iringh „Stanko“ (1914 – 1985). In SYRNY, Marek Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, 2014, s. 184.

34 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 13.

pred vojnou vo Varšave a tretie družstvo bolo zložené najmä z Poliakov.³⁵ Právo vstupu do jednotky mali v prvom rade Slováci, ale nebolo bránené, aby do jednotky vstúpili aj príslušníci iných národností.³⁶ V období do roku 1944 bol stav jednotky nasledovný: 28 Slovákov, traja Maďari, šesť Gruzíncov, Ukrajinec, Čech a zvyšok tvorili Poliaci. Dokopy to bolo 57 ľudí. V júli 1944 to bolo už 66 osôb. Zaujímavý je aj fakt, že hlavné veliteľstvo AK rozhodlo, že do jednotky Slovákov budú priradení všetci cudzozemci, ktorí sa pripojili k podzemnému hnutiu a prípadne k budúcej povstaniu.³⁷ Na základe toho sa jednotka 535 Slovákov transformovala na medzinárodnú jednotku, v radoch ktorej v čase povstania bojovali okrem vyššie menovaných aj Arméni či Azerbajdžanec. Po vypuknutí povstania sa však v oddiele prejavila nespokojnosť Poliakov, ktorí ťažko znášali to, že museli bojovať v poľskom povstaní v zahraničnej jednotke.³⁸

Na základe dostupných informácií nie je možné identifikovať meno a osobu každého člena jednotky. Zachovali sa nám len nekompletné zoznamy a zoznamy strát vyhotovené samotným Iringhom. Navyše v čase povstania nebojovala jednotka kompletná a pri veliteľovi nebola prítomná ani polovica jej pôvodných členov. Časť povstalcov jednotky 535 bojovala v iných častiach mesta a do štruktúr čaty 535 sa v priebehu povstania zapojili aj povstalci z iných oddielov. Kvôli chaosu nikto nespísal zoznam členov jednotky za jednotlivé obdobia povstania. Môžeme len sledovať čiastočné záznamy a vychádzať z výpovedí účastníkov.

Pred povstaním boli v oddiele 535 uskutočnené aj personálne zmeny. Zástupcu veliteľa oddielu 535 Edmunda Poszwa (pseudonym Ciotka) prevelili do Hlavného veliteľstva AK,³⁹ na post asistenta veliteľa V. obvodu plk. Aleksandra Chynkiewicza (pseudonym Przegoni). Jeho miesto zaujal Mieczysław Wojciechowski (pseudonym Milan), ktorý bol v druhý alebo tretí deň povstania prevelený do služieb por. Rożałowskiego (Siekiera).⁴⁰

Po vzniku jednotky 535 sa jej členovia už aktívne zapojili do konkrétnych operácií podzemného hnutia. Pred povstaním bolo hlavným cieľom členov jednotky zhromažďovanie munície a zaobstarávanie zbraní⁴¹ a transport zbraní z jedného miesta na druhé.⁴² Oddiel sa zúčastňoval aj sabotážno-diverzných akcií.⁴³ Pri týchto akciách hrozilo neustále nebezpečenstvo, pretože keby boli členovia jednotky chytení Nemcami, čakala by ich istá smrť alebo mučenie v známych varšavských väzniciach ako bol Pawiak.

35 LIPKA, Cezary. Nieznany bohater Powstania Warszawskiego. In *Nasz Dziennik*. 19. 10. 1998, s. 8.

36 Anonym. *Kamień w holdzie Słowakom*. [online]. [cit. 15. 8. 2019]. Dostupné z: <https://gloshistorii.pl/p/kamien-w-holdzie-slowakom/>.

37 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 16-18.

38 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 36.

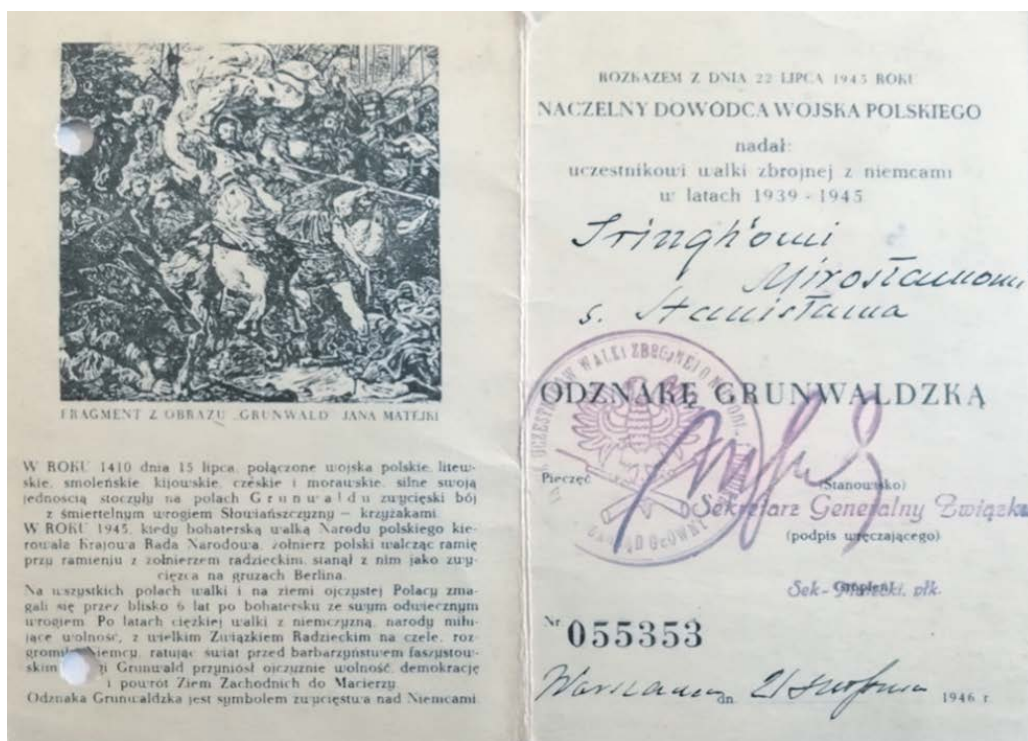
39 ROZWADOWSKI, Piotr a kol. *Wielka ilustrowana Encyklopedia Powstania Warszawskiego TOM 1 Działania zbrojne...*, 2005, s. 545.

40 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 31.

41 Miroslaw Iringh. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118.

42 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 18.

43 JUCHNIEWICZ, Mieczysław. *Naturalni sojusznicy*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118.

Dokument Miroslava Iringha ku Grunwaldskému odznaku
(za účast v 2. sv. vojne v radoch poľskej armády).⁴⁴

Nekrológ vypovedajúci o smrti Miroslava Iringha.⁴⁵

Čata v rámci štruktúr AK získala privilégium, ktoré ju odlišovalo od všetkých iných povstaleckých jednotiek AK. Mohla používať vlastnú bojovú zástavu⁴⁶. Hlavnú stranu tejto zástavy tvoril list s tromi vodorovnými pruhmi, ktoré symbolizovali slovenské národné farby bielu, modrú, červenú. Vyobrazenie bieleho poľského orla na červenom štíte bolo umiestnené v strede. Na zadnej strane zástavy sa nachádzali tiež tri vodorovné pruhy – biely, modrý, červený a v strede biely lorrainský kríž na modrom trojvrší a červenom štíte. Tento znak symbolizoval Slovensko.⁴⁷ Istý čas počas priebehu povstania zástava viala na budove Banku Gospodarstwa Krajowego (BGK – Banky národného hospodárstva).⁴⁸ Bojovú zástavu Slovákov sa po povstaní podarilo zachrániť. Z mesta ju prepašovala Waleria Iringh (Pogońska), manželka Miroslava Iringha, ktorá sa síce priamych bojových akcií nezúčastňovala, pretože bola tehotná, ale tiež pomáhala v povstaní. Mesto sa jej podarilo opustiť s civilným obyvateľstvom po nemeckej výzve na opustenie mesta.⁴⁹ Aktuálne sa táto zástava nachádza v zbierke a expozícii Múzea Varšavského povstania. Príslušníci čaty 535 okrem zástavy smeli používať rukávovú pásku v národných farbách. Páska bola ušitá z kusov látky vo farbách biela, modrá, červená a plošnými iniciálami WP (Wojско Polskie – Poľská armáda) a vedľa bolo číslo 535, ktoré označovalo číslo vojenskej jednotky. Na páske sa nachádzal aj štátny znak Slovenska a Poľska.⁵⁰ Podľa slov Jadwigi Santorek-Szczudłowskej bola Iringhova rukávová páska špeciálna. Látka jeho rukávovej pásky bola ušitá z látky radu, vo farbe trikolóry,⁵¹ ktorý získal jej manžel Mieczysław Szczudłowski od francúzskeho maršala Focha za zásluhy v prvej svetovej vojne.⁵²

Na počiatku roku 1944 slovenská vláda rozhodla o reemigrácii slovenských občanov z Varšavy späť na Slovensko. Vo veľkej miere išlo o rôznych špecialistov, ktorých práca by sa pridala aj na Slovensku. Do Varšavy prišli slovenskí agitátori, ktorí mali presvedčiť Slovákov tu žijúcich, aby sa vrátili späť do rodnej krajiny a boli im ponúknuté aj výhodné bytové podmienky. Súviselo to najmä s približujúcim sa frontom a istou starostlivosťou slovenskej vlády o občanov žijúcich mimo územia krajiny. Túto možnosť využilo mnoho slovenských rodín, medzi nimi aj niektorí

44 *Legitymacja Odznaki Grunwaldzkiej*. Umiestnenie: Archiwum Muzea Powstania Warszawskiego. Signatúra P/4123.

45 *Miroslaw Iringh*. Umiestnenie: Archiwum Muzea Powstania Warszawskiego. Signatúra P/4118.

46 Ušila ju v roku 1944 Jadwiga Santorek-Szczudłowska (pseudonym Janka).

47 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Miroslav Iringh „Stanko“ (1914 – 1985). In SYRNÝ, Marek Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, 2014, s. 184.

48 CZUGAJEWSKI, Ryszard. *Na barykadach w kanałach i gruzach Czerniakowa*. Varšava : PAX, 1970, s. 37.

49 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 60.

50 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Miroslav Iringh „Stanko“ (1914 – 1985). In SYRNÝ, Marek Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, 2014, s. 184.

51 *Miroslaw Iringh (1914 – 1985) „Stanko“, „Stanko z Nitry“*. Umiestnenie: AMPW. Sign. P/4118.

52 LIPKA, Cezary. Nieznany bohater Powstania Warszawskiego. In *Nasz Dziennik*. 19. 10. 1998, s. 8.

členovia SNK a oddielu 535.⁵³ Boli to najmä slovenskí členovia AK, ktorých nemecké tajné služby odhalili alebo ktorí mali podozrenie, že boli odhalení, preto z bezpečnostných dôvodov radšej odišli, aby vďaka nim nedošlo k odhaleniu ďalších členov oddielu. Iní členovia oddielu 535 do vlakov naložili svoje rodiny, ale sami vo vidine blízkeho povstania mesto a svoju jednotku opustiť nechceli. Koncom júla bol z Varšavy reálne vypravený evakuačný vlak, ktorým mohli obyvatelia mesta slovenskej národnosti opustiť mesto a dostať sa na slovenské územie.

Koncom júla sa tiež poslednýkrát stretli predstavitelia SNK. Na poslednej schôdzi sa rozhodlo, že aj napriek menšiemu počtu členov jednotky 535 sa oddiel zapojí do povstania a veliteľia družstiev pre svoje mužstvo dostali trojfarebné rukávové pásy.⁵⁴ Vo Varšave ostali predovšetkým najviac zaangažovaní slovenskí členovia AK, ktorí v približujúcom sa fronte videli ukončenie okupácie a oslobodenie. Na prelome augusta a septembra do Varšavy dorazil ešte jeden evakuačný vlak, v ktorom mali právo získať miesto aj zvyšní slovenskí občania. Vlak sa niekoľko dní zdržal v Pruszkowe. Šancu opäť využili niekoľkí Slováci, ale vlak do bezpečia odviezol viac Poliakov ako Slovákov.⁵⁵

Účasť oddielu 535 vo Varšavskom povstaní

Do života jednotky 535 výrazne zasiahla tzv. hodina „W“. Znamenala začiatok celého povstania, ktoré sa oficiálne začalo 1. augusta 1944 o 17.00. Keď sa začali ozývať prvé zvuky boja, v uliciach panoval čulý poobedňajší ruch. Čata 535 sa do povstania aktívne zapojila, hoc krátko pred jeho vypuknutím bolo navrhnuté, aby bol oddiel 535 Slovákov prevelený do pozície ochrany Hlavného veliteľstva AK. SNK sa vyjadril voči tomuto návrhu negatívne, pretože oddiel chcel bojovať v prvej línii.⁵⁶

Po vyhlásení hodiny „W“ väčšina povstaleckých jednotiek nebola zoskupená v plných počtoch⁵⁷ a na vopred stanovených miestach zoskupenia. V deň vypuknutia povstania sa na zberné miesto jednotky 535 (na ulici Parkowej,⁵⁸ neďaleko zámku Belweder pri vile Wittiga) nedostali všetci členovia oddielu, ktorí boli rozptýlení po teritóriu celej Varšavy. Na miesto sa podarilo dostať iba časti jedného družstva. Časť ďalšieho družstva uviazla v ulici Czerniakowskej v byte 189, kde títo príslušníci jednotky očakávali vyhlásenie povstania, ale okolnosti im nedovolili dostať sa na miesto zoskupenia (na ulicu Parkowu) včas a boli odrezaní paľbou. Ďalší členovia oddielu 535 uviazli vo varšavskej štvrti Praga.⁵⁹

Zo spomienok Iringha sa dozvedáme ako vyzerala situácia pred vypuknutím povstania. Tesne pred vypuknutím povstania sa Iringh nachádzal na veliteľstve

53 ADAMEC, Adam. SNV – Čata 535 Slovákov. In *Život*, roč. 27, 1984, č. 8, s. 2-4.

54 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 31-32.

55 ADAMEC, Adam. SNV – Čata 535 Slovákov. In *Život*, roč. 27, 1984, č. 8, s. 2-4.

56 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 25.

57 BORKIEWICZ, Adam. *Powstanie Warszawskie 1944*. Warszawa : Muzeum Powstania Warszawskiego, s. 157.

58 LIPKA, Cezary. Nieznany bohater Powstania Warszawskiego. In *Nasz Dziennik*. 19. 10. 1998, s. 8.

59 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 19-31.

oblasti v byte č. 189 na Czerniakowskej ulici. Pred dvoma dňami po odvolaní stavu pohotovosti bola väčšina povstaleckých oddielov, vrátane 535 rozpustená. Teraz musel Iringh svoju jednotku opäť zoskupiť a zabezpečiť jej zbrane. Do bytu, kde bolo veliteľstvo obvodu, prišiel Korwin (veliteľ obvodu). Bol značne nervózny a bál sa o svojich ľudí, pretože mali byť vyslaní do akcie proti silnému nepriateľovi bez patričného zabezpečenia. Zo skryšie vytiahli zbrane a dôstojníci si ich rozdelili. Iringhovi pripadla pištoľ browning. Do miestnosti vtedy vbehla spojárka Barbara Zamełka (pseudonym Pagoda). Iringh jej hneď prikázal aby šla do ulice Parkowej a zistila informácie o oddiele 535. Mala so sebou odniesť aj tašku s granátmi. Iringh jej dal slovenský pas, ktorý tu ostal po Slovákoch, ktorí opustili mesto s evakuačnými transportmi. V prípade nemeckej kontroly jej mohol potenciálne zachrániť život, pretože dokumenty spojeneckej krajiny mali Nemci ešte stále v úcte a Barbaru by tým pádom nekontrolovali. Spojka naozaj priniesla správu, že na mieste zoskupenia oddielu 535 sa nachádzajú ľudia z družstva Janosika. Medzitým na Czerniakowsku 189 dorazilo niekoľko ďalších členov oddielu 535. Konkrétne: Edward Długosz (Kaktus), Ján Matúš (Váh), Stanisław Rembecki (Marian), Zygmund Materski (Siła), Tadeusz Leider (Lech), Waclaw Stefański (Waluś), Waclaw Ławryniuk (Wacek), Władysław Krzykowski (Arab), Zelimir Zawadzki (Hermes), Eugeniusz Skalski (Olejniki), Czesław Borkowski (Skokół), Irena Chudzińska (Wrzos) a povstalci, ktorých známe sú len pseudonymy – Milan, Robak, Towiak, Waldek, Mścislav. Z druhého družstva A. Chalupca, ktoré bolo zložené z 90 % zo Slovákov nebol prítomný nikto. Iringh sa obával, že oddiel 535 reálne už prestal existovať a nemal ani informácie o jeho členoch, nevedel kde sa nachádzajú alebo či nakoniec neodišli evakuačnými transportmi. V tomto rozporení rozmýšľal, či sa oplatí s takou malou skupinou bojovať pod vlastnou bojovou zástavou a byť „výstredný“ s trojkolorovými rukávovými páskami a či si radšej namiesto toho nevziať do boja len poľské bielo-červené rukávové pásky. Iringh sa rozhodol, že oddiel sa predsa len zapojí do povstania tak ako bolo v pláne a na ďalších členov, ktorí by sa mohli pripojiť sa čakať nebude.⁶⁰

Iringh nastúpil do povstania so 14 ľuďmi. Presne štyria Slováci, traja Gruzínci, šesť Poliakov, Ukrajinec. V priebehu ďalších dní pod svojim velením celkovo zoskupil 11 Slovákov, 10 Poliakov, Čecha, troch Gruzíncov a 1 Ukrajinca z pôvodného oddielu 535. Dňa 2. alebo 3. augusta veliteľ mestskej časti, v ktorej teraz oddiel Slovákov pôsobil, pridelených piatich nových členov. Išlo o príslušníkov kaukazských národov. Boli to Gruzínci (krstné mená sú v zoznamoch, ktoré napísal po vojne Iringh polonizované) Jerzy a Ivan Babilaszwili, Józef Tamaradze, Alchazaszwili, Jerzy Suszjanzwili, Arméni Michal Nazarow, Misza Gasparian a Azerbajdžanec Saša Galustian. K oddielu Slovákov sa dostali aj povstalci z iných oddielov AK. Boli to Rajmund Fikiński (Szach), Jerzy Łabęda (Jurek), Jan Kołdoński (Vis) a Zakrzewski (Bomba).⁶¹ Dňa 3. augusta sa k oddielu podarilo dostať aj Waclawovi Matuszewske-mu (pseudonym Reflektor)⁶² spolu s tromi ďalšími členmi oddielu 535 – Janom Kubiakom (Zbikiem), Zbigniewom Mazurkom (Zbigniew) a Edwardom Nalewajskim

60 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 31-33.

61 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 19-34.

62 ROZWADOWSKI, Piotr a kol. *Wielka ilustrowana Encyklopedia Powstania Warszawskiego TOM 1 Działania zbrojne...*, 2005, s. 546.

(Sokoł).⁶³ Táto skupina pred spojením s materským oddielom bojovala na teréne univerzity v Starom meste.⁶⁴ V priebehu povstania jednotku 535 doplnilo aj päť žien, ktoré vykonávali úlohu sanitárok a spojky.⁶⁵

Nemci síce boli vyhlásením povstania zaskočení a povstalcovi sa podarilo dobyť mnohé stanovené body, na niektorých miestach kládli silný odpor a povstalcov zahnali späť. V oddiele 535 už neplatili pomery, ako to bolo pred povstaním, pretože sa na miesto zoskupenia nedostavili mnohí jej členovia, ani niektorí velitelia družstiev a ani veliteľ celého oddielu. Čata 535 sa po vyhlásení povstania reálne rozdelila na tri skupiny a jednotlivé družstvá pôvodného oddielu boli vzájomne premiešané. Skupina Mirosława Iringha zvädzalo boje na mieste, ktoré sa nazýva Powiśle Czerniakowskie. Ďalšie družstvo čaty 535, ktorému velil Zbigniew Jakubowski, začalo boje v Mokotówe a neskôr ustúpilo do Kabackiego a Chojnowskiego lesa. Tretie družstvo pod velením Adama Chalupca bojovalo vo štvrti Praga na opačnom brehu Wisly.⁶⁶

Mokotowska skupina sa z miesta zoskupenia na Parkowej ulici pri vile Wittiga vydala podľa plánu do útoku,⁶⁷ ktorý mal za cieľ dobyť Nemcami kontrolovaný zámok Belweder.⁶⁸ Velenie nad oddielom prevzal rotmajster Stanisław Bednarski (pseudonym Kruk), ktorý pred povstaním do jednotky nepatril. Zástupcom veliteľa bol menovaný Zbigniew Jakubowski (Janosik, veliteľ 2. družstva oddielu 535). Pridali sa aj niekoľkí členovia 1. družstva. Dokopy bolo prítomných 24 ľudí z oddielu 535 a z pôvodného stavu 66 ľudí (stav júl 1944),⁶⁹ čo predstavovalo necelých 37 % jednotky. Prítomných bolo deväť Slovákov, šesť Maďarov a zvyšok tvorili Poliaci. Pri útoku na Belweder bol oddiel odrazený a utrážil veľké straty. Počas útoku bolo stratené spojenie s veliteľstvom tejto časti mesta. Navyše členovia oddielu boli veľmi slabo vyzbrojení.

Keď sa útok priblížil na vzdialenosť okolo 100 metrov od budovy, Nemci, ktorí boli zoskupení v Magdeburskom dome, spustili silnú paľbu. Mali k dispozícii aj tank a obrnený transportér. Z 24 príslušníkov jednotky 535 bolo po útoku osem zabitých.⁷⁰ V publikácii od S. Okęckiego a M. Juchniewicza sa môžeme stretnúť s údajom 24 osôb zhromaždených k útoku a z toho v boji padlo 18. Správny údaj je pravdepodobne 24 prítomných a osem padlých, vychádzajúc z výpovede veliteľa oddielu 535.⁷¹ Útok oddielu 535 bol odrazený a navyše zvyšky jednotky neboli v sta-

63 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 36.

64 OKĘCKI, Stanisław. *Cudzoziemcy w polskim ruchu oporu*. Varšava: Wydawnictwo Interpress, 1975, s. 151.

65 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 19.

66 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Mirosław Iringh „Stanko“ (1914 – 1985). In SYRNÝ, Marek Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, 2014, s. 185

67 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 31

68 PODRYGAŁŁO Jadwiga. *Braterstwo w broni Słowacy w Powstaniu Warszawskim 1944 r.* Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118.

69 LIPKA, Cezary. Nieznany bohater Powstania Warszawskiego. In *Nasz Dziennik*. 19. 10. 1998, s. 8.

70 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 19-23.

71 OKĘCKI, Stanisław – JUCHNIEWICZ, Mieczysław. *Nie dzielili ich Tatry...*, 1983, s. 116.

ve udržať pôvodné pozície. Preživší na rozkaz veliteľa V. obvodu pplk. Hryniewiczza ustúpili do Chojnowských lesov, mimo teritória Varšavy,⁷² kde sa pripojili k oddielu Lengiewiczza. Kruk ani Janosik reálne nevedeli, či všetci stratení príslušníci oddielu boli mŕtvi alebo či sa ranení dostali do nemeckého zajatia. Ich ďalšie osudy nie sú známe. V zoznamoch AK sa podarilo nájsť pár mien, ktoré figurovali v zozname zabitých v boji o Belweder. Padli Miro Danehl, Tuček, Aleksander Pljak (pseudonym Marek), Stefan Naghy a povstalci s pseudonymom Madziar, Oslo a Góral.⁷³

Spomienky Piorta Lubińskiego, ktorý bojoval od prvého dňa povstania vo štvrti Mokotów (tu sa nachádza aj spomínaný Belweder). Spomína, ako niektorí povstalci išli do akcie len s holými rukami. Na počet ľudí boli nemecké a povstalecké sily vyrovnané, ale materiálna prevaha bola na strane Nemcov, ktorí si so slabo ozbrojenými, respektíve s neozbrojenými povstalcami veľmi ľahko poradili. Nehovoriac o diametrálnych rozdieloch vojenského výcviku, ktorým si nemeckí vojaci prešli a mnohí z nich mali už aj bojové skúsenosti, pričom povstalci mali skúsenosti maximálne s ilegálnym transportom zbraní a prešli základným vojenským výcvikom.⁷⁴

Tretia časť oddielu 535 ostala v čase vypuknutia povstania na východnom brehu Visly. Tejto skupine velil Adam Chalupiec. Členovia tretej časti jednotky 535 boli dislokovaní na dvoch miestach, v časti Grochów a na predmestí Varšavy v Rembertowe. Rozkaz o povstaní sa ku skupine v Grochowe dostal na poludnie 1. augusta 1944. Aby rozkaz došiel aj ku skupine v Rembertowe, musel ho niekto osobne odniesť a to zabralo nielen veľa času, ale spojka musela prejsť okolo nemeckých hliadok a cez obranné pozície, pretože nemecká armáda sa pripravovala na obranu Varšavy pred postupom Červenej armády. Z Varšavy to bolo 15 kilometrov.⁷⁵ Po rýchlom pochode sa skupina na pravom brehu Visly preskupila a snažila sa dostať k mostu Poniatowského. Medzitým sa povstanie v centre mesta začalo naplno. Prejsť na druhú stranu už nebolo možné, pretože Nemci kontrolovali mosty a komunikácie spájajúce brehy Varšavy. Kontrolovaný bol aj most Poniatowského a nemecké tanky stáli pozdĺž Aleje Waszygtona. Skupina sa dostala pod nemeckú paľbu a ustúpila do Pragy. Po ďalších neúspešných pokusoch o prekonanie rieky a zapojenia sa do povstania v centre mesta sa družstvo ocitlo v Grochowe (konkrétne na adrese Zamieniecka 92,⁷⁶ neskôr na Zamieniecka 44). Po nadviazaní kontaktu s veliteľstvom povstania v Prage sa družstvo zapojilo do akcií v tomto úseku.⁷⁷ Skupina Chalupca tu vytvorila dva body stáleho rádiového odposluchu pre potreby podzemnej a povstaleckej tlače. Činnosť ukončila v septembri 1944 po príchode Červenej armády.⁷⁸

Ďalší príslušníci oddielu 535, ktorí sa nemohli dostať ani na Czerniaków ani do Mokotowa sa pripojili k povstaniu na miestach, kde sa momentálne nachádzali. Na Woli bojoval a padol Andrej Ország (pseudonym Miecz). Štefan Nagy sa pridal ku skupine Parasol, Róbert Marek (pseudonym Orawiak) spolu s členom jednot-

72 BABICZ, Jan. *O Słowakach w Powstaniu Warszawskim*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118.

73 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 19-35.

74 Rozhovor s Piotrom Lubieńskim, 23. 7. 2019, audiozáznam, archív autora.

75 CHALUPEC, Adam. Varšavské povstanie. In *Život*, roč. 17, 1974, č. 8, s. 4-7.

76 OKĘCKI, Stanisław. *Cudzoziemcy w polskim ruchu oporu...*, 1975, s. 151.

77 CHALUPEC, Adam. Varšavské povstanie. In *Život*, roč. 17, 1974, č. 8, s. 4-7.

78 ADAMEC, Adam. SNV – Čata 535 Slovákov. In *Život*, roč. 27, 1984, č. 8, s. 2-4.

ky s pseudonymom Królik bojovali v uliciach Grzybowskej, Krochmalnej, Habermuscha, vo fabrike Pionier a v ulici Wronej a Krochmalnej. Ján Šurík (Lipták) sa v momente vypuknutia povstania ocitol na ulici Chmielnej. Pridal sa k najbližšej jednotke a pracoval v poľnej pekární na ulici Chmielnej 32. K oddielu sa nedostali ani ďalší, konkrétne Georg Čuraj (Grok), Grzegorz Gazik, Krasko, Jakub Slotik, Józef Kajane (Zew), Józef Marek (zomrel na následky zranení v zajateckom tábore). Jozef Škultéty (Ruka) sa snažil z Prahy preplávať Vislu a zapojiť sa do bojov. Podarilo sa zistiť informáciu, že Vislu preplával celkovo trikrát. Keďže Nemci obsadili mosty a nebolo možné prejsť cez Vislu suchou nohou, pravdepodobne sa snažil vytvoriť spojenie medzi časťou oddielu na východnom a západnom brehu Visly, ale pri presune bol chytený Nemcami a zabitý. Povstalec z oddielu 535 Ján Bargar (Sloboda) bol omylom zastrelený svojimi.⁷⁹ Žiaľ, nepodarilo sa vypátrať, za akých okolností padol, ani to v ktorej časti mesta ho smrť zastihla.

Najviac aktívnu účasť v povstaní zažil základ jednotky, ktorý sa zoskupil pod Iringhovým velením na Czerniakowe. Prvý útok, ktorého sa skupina zúčastnila smeroval na kasárne ľahkej kavalérie.⁸⁰ Útok bol odrazený a oddiel ustúpil do Czerniakowskej ulice a na ulici Fabryczna postavil barikády. Iringh sa snažil nadviazať spojenie s časťou jednotky na Mokotowe. Preto vyčlenil 5-členný prieskumný oddiel, v zložení traja Slováci, dvaja Poliaci, ktorý mal za úlohu nadviazať spojenie s Dolným Mokotowom, kde sa mali nachádzať ďalší členovia jednotky 535. Skupina, ktorá sa mala dostať na Parkowu ulicu bola menovite zložená z Towiaka, Waldeka, Mścislawa, Váha, Sokóla. Prieskumný oddiel sa nikdy nevrátil, ani nenadviazal spojenie s ďalšou časťou jednotky.⁸¹

Podľa článku v tlači od Jana Babicza sa už v stredu 2. augusta do jednotky dostalo deväť bývalých vojakov Červenej armády, ktorí utiekli z nemeckého zajatia.⁸² V iných zdrojoch sa uvádza, že v priebehu 3. až 12. augusta 1944 boli k jednotke pridelení traja Gruzínci, dvaja Arméni a Azerbajdžanec. O niečo neskôr ešte dvaja príslušníci Červenej armády, ktorí boli zajatí a utiekli. Čiže dokopy osem ľudí.⁸³ Faktom ostáva to, že k jednotke sa reálne pridali ďalší ľudia a za správny budeme považovať dátum 12. august a počet ľudí osem. Dňa 12. augusta sa k oddielu 535 pridali piati Gruzínci, dvaja Arméni a Azerbajdžanec. Boli to zajatí vojaci Červenej armády, ktorí utiekli z nemocnice a ktorí sa ukrývali na Czerniakowe a neskôr sa chceli pridať k povstaniu. Iringh spomína ako boli dvaja z nich, Babilaszwili a Tamaradze skvelými strelcami.⁸⁴ Tamaradze v Červenej armáde dokonca bojoval v hodnosti nadporučíka.⁸⁵ Ďalší z nich Alchazaszwili zasa pomáhal ranenému Iringhovi počas evakuácie cez Vislu a bez neho by Iringh nezvládol dostať sa na druhý breh. Koncom augusta 1944 za veliteľom Kryskom prišli Gruzínci z jednotky 535 a od veliteľa žiadali dovolenie, aby okrem rukávovej pásky oddielu mohli nosiť ako insígnie

79 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 25-39.

80 BABICZ, Jan. *O Słowakach w Powstaniu Warszawskim*. Umiesťenie: AMPW. Sign. P/4118.

81 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 19-34.

82 BABICZ, Jan. *O Słowakach w Powstaniu Warszawskim*. Umiesťenie: AMPW. Sign. P/4118.

83 Miroslaw Iringh. Umiesťenie: AMPW. Sign. P/4118.

84 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 26.

85 OKĘCKI, Stanisław. *Cudzoziemcy w polskim ruchu oporu...*, s. 147.

Červenú hviezdu. Dôvodom bola ich bývalá príslušnosť k Červenej armáde a navyše sa stále cítili byť občanmi Sovietskeho zväzu. Veliteľ im vyhovel.⁸⁶ K Iringhovej jednotke sa 3. augusta pripojili ďalší traja vojaci spolu s Wacławom Matuszewskim (pseudonym Reflektor), ktorý bol veliteľom 3. družstva čaty 535.⁸⁷

V prvých dňoch povstania Iringh so svojimi mužmi obsadil garáž servisnej stanice Automobil Auto Citroën pri ulici Fabryczna a súčasne zvädzali boje o budovu BGK na ulici Rozbrat.⁸⁸ V prvých dňoch povstania čata 535 kooperovala s čatou 1140,⁸⁹ ktorej niekoľko dní velil Iringh.⁹⁰ Postavili barikády na uliciach Solec roh Mącznej a Fabrycznej roh Czerniakowskej.⁹¹

V prvú nedeľu povstania (6. augusta 1944) sa na Czerniakowe uskutočnila vojenská prehliadka povstaleckých oddielov pred veliteľstvom rajónu. Slováci pochodovali so svojou trojfarebnou bojovou zástavou. Trikolóru si niektorí poplietli s francúzskou, preto panovalo všeobecne mylné povedomie, že na Czerniakowe bojujú Francúzi. Prehliadka smerovala pozdĺž ulice Solec a keď si ju všimli Nemci, prehliadka bola ostreľovaná nemeckými delami z východného brehu Wisly, ale z povstalcov akoby zázrakom nebol nikto zabitý ani ranený.⁹² Na Czerniakowe však Francúzi skutočne bojovali. Boli to robotníci, ktorí sa pridali k povstaniu.⁹³

O ďalšej situácii zo 6. augusta píše veliteľ čaty 535 Stanko: *„Boje trvajú. Oddiely SA útočia na naše pozície od strany blokov BGK. Prestrelky trvajú do noci. Nemci útočia aj v noci. Idú voľnou plochou a prenikajú na ulicu Fabrycznu, do hĺbky našich pozícií. Ústupovú cestu im zablokuje plameňomet, ktorý zhotovili robotníci fabriky Citroen... Strely lietajú veľmi husto. Čata získala tri pušky, zajatcov nevzala. O boji svedčia len mŕtve telá.“*⁹⁴ Dňa 10. augusta prebral nad Czerniakowom velenie Z. Netzer (pseudonym Krysa). Czerniaków bol rozdelený na menšie časti. Jednej z menších častí velil kpt. Skrzypecki (pseudonym Tur), ktorého veleniu oddiel 535 podliehal.⁹⁵ V ten istý deň oddiel 535 útočil na budovu BGK. Budovu sa podarilo obsadiť⁹⁶ a okrem toho štyri obytné domy medzi ulicami Przemysłowa a Fabryczna, kde neskôr odrazila niekoľko

86 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 20-26.

87 Mirosław Iringh. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118.

88 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Miroslav Iringh „Stanko“ (1914 – 1985). In SYRNY, Marek Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, 2014, s. 186.

89 FOJCIK, Sławomir. *Żołnierze AK „Kryśka“*. Varšava : ARW, 1994, s. 35-53.

90 PODRIGAŁŁO, Jadwiga. Braterstwo broni – oddział Słowaków w Powstaniu Warszawskim. In *Kronika Warszawy*, roč. 2, 2004, č. 121, s. 58.

91 IRINGH, Mirosław. *Pluton 535 Ak - Słowaków*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118, s. 3-4.

92 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 35.

93 Iringh vo svojich pamätiach spomína na jedného Francúza, Gwiazdku, ktorého telo bolo po výbuchu na diaľku riadeného minitanku zv. goliat vyhodené do výšky piateho poschodia. Pozri CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 37.

94 FOJCIK, Sławomir. *Żołnierze AK „Kryśka“* ..., 1994, s. 42-48.

95 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 19.

96 IRINGH, Miroslav. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/3868, s. 1.

UPOZNÁVANIE ODPRAŠNÉ VELITEĽSTVO
NOVÝ ZÁHRADY
Prezentačná komisia

Vojenský preukaz.

Príezvisko a meno *Iringh Miroslav, n.p.r. pech. i zař.*
nar. dňa *28.2.1914* *Karšara* v ohrese *Karšara*
bydlisko *Nové Zámky, osady 21* okres *Nové Zámky* bol pre-
zentačnou komisiou uznaný za „*schopného*“ a nastúpi do činnej voj. služby na
zvláštny rozkaz. *Nové Zámky, 21. aug. 1945.*

[Signature]
predseda prez. komisie

Vojenský preukaz Miroslava Iringha týkajúci sa služby
v československej armáde (1945).⁹⁷

RACHUNEK

dia
za vydaním listu v odstavci
zlezení do rukou Bismarck Sp. Společnost v Křivčovicích, Oddělení v Praze

	23	21	23	21	23	21	23	21
1. ppor. Blauko								
2. ppor. Tomanovský								
3. ppor. Kadeř								
4. podpor. Granat								
5. m. kapitán Melichárek Melichárek								
6. m. kapitán Goprona								
7. zvl. m. Kusanov								
8. pluk. Miro								
9. " Reflektor								
10. " Kadeř								
11. " Miro								
12. " Kadeř								
13. " Kadeř								
14. " Kadeř								
15. " Kadeř								
16. " Kadeř								
17. " Kadeř								
18. " Kadeř								
19. " Kadeř								
20. " Kadeř								
21. " Kadeř								
22. " Kadeř								
23. " Kadeř								
24. " Kadeř								
25. " Kadeř								
26. " Kadeř								
27. " Kadeř								
28. " Kadeř								
29. " Kadeř								
30. " Kadeř								
31. " Kadeř								
32. " Kadeř								
33. " Kadeř								
34. " Kadeř								
35. " Kadeř								
36. " Kadeř								
37. " Kadeř								
38. " Kadeř								
39. " Kadeř								
40. " Kadeř								
41. " Kadeř								
42. " Kadeř								
43. " Kadeř								
44. " Kadeř								
45. " Kadeř								
46. " Kadeř								
47. " Kadeř								
48. " Kadeř								
49. " Kadeř								
50. " Kadeř								
51. " Kadeř								
52. " Kadeř								
53. " Kadeř								
54. " Kadeř								
55. " Kadeř								
56. " Kadeř								
57. " Kadeř								
58. " Kadeř								
59. " Kadeř								
60. " Kadeř								
61. " Kadeř								
62. " Kadeř								
63. " Kadeř								
64. " Kadeř								
65. " Kadeř								
66. " Kadeř								
67. " Kadeř								
68. " Kadeř								
69. " Kadeř								
70. " Kadeř								
71. " Kadeř								
72. " Kadeř								
73. " Kadeř								
74. " Kadeř								
75. " Kadeř								
76. " Kadeř								
77. " Kadeř								
78. " Kadeř								
79. " Kadeř								
80. " Kadeř								
81. " Kadeř								
82. " Kadeř								
83. " Kadeř								
84. " Kadeř								
85. " Kadeř								
86. " Kadeř								
87. " Kadeř								
88. " Kadeř								
89. " Kadeř								
90. " Kadeř								
91. " Kadeř								
92. " Kadeř								
93. " Kadeř								
94. " Kadeř								
95. " Kadeř								
96. " Kadeř								
97. " Kadeř								
98. " Kadeř								
99. " Kadeř								
100. " Kadeř								

Do přenesení

okres: 23. 8. 2021

Menný zoznam členov a strát jednotky 535,
rukopis Miroslava Iringha.⁹⁸

nemeckých protiútokov v smere od Gymnázia S. Batorego.⁹⁹ Po útoku na budovu BGK oddiel získal aj prvých ranených. Boli to povstalci s pseudonymom Siła, Olejnik, Sokół a Jerzy Babiaszwili s Ławryniukom.¹⁰⁰

V týchto bojoch s oddielom 535 spolupracovala skupina AL (Armii Ludowej)¹⁰¹ por. Sasa.¹⁰² Okolo 14. augusta bola časť jednotky na inom mieste a to v budove na Łazienkowskej ulici neďaleko zvonice kostola Panny Márie. Po dvoch týždňoch bojov jednotka mala 24 vojakov a sanitára. Členovia oddielu 535 spolu s jednotkou AL sa spoločne snažili odrážať nemecké útoky a eliminovať guľometné postavenia protivníka na ulici Rozbrat. Túto pozíciu držali nasledujúce dni a okolo 20. augusta sa z pozícií v komplexe budov BGK, na rozkaz kpt. Tura, stiahli bližšie k Visle a obsadili domy na ulici Solec, roh Mącznej.¹⁰³ Pôvodné pozície oddielu prevzala skupina por. Igora.¹⁰⁴ Okrem bojových operácií oddiel 535 pomohol jednotkám AL aj s prechodmi na východný breh Wisly. Snahy súviseli s pokusom nadviazať spojenie s postupujúcou Červenou armádou.¹⁰⁵ Preplávať Wislu sa nakoniec podarilo trom spojкам AL (pseudonymy Władek, Agawa, Odyniec).¹⁰⁶

Počas 20. augusta 1944 čata zmenila pozíciu a presunula sa do zákopov na rohu ulíc Solec a Mączna. V tom čase jednotku tvorilo 18 vojakov, päť sanitárov. Úlohou oddielu bolo chrániť bod Czerniakowska, ktorý umožňoval komunikáciu s opačným brehom Wisly, na ktorom sa už nachádzali jednotky Červenej armády a 1. poľskej armády.¹⁰⁷ Medzitým aj na Slovensku vypuklo povstanie. Slovákov v oddiele veľmi potešila správa o Slovenskom národnom povstaní. Podľa slov Iringha sa idey, ktoré on a Slováci širili v Poľsku konečne rozšírili aj na Slovensko, čo vyústilo do otvoreného odporu.¹⁰⁸ Koncom augusta bol oddiel prevelený na pozície pri kostole na ulici Łazienkowska.¹⁰⁹

V prvých dňoch septembra, po vojenskej reorganizácii oblasti, bol oddiel 535 prevelený (v rámci zoskupenia Kryska) pod velenie veliteľa 1. zboru Trojana

-
- 97 *Vojenský preukaz*. Umiestnenie: Archiwum Muzea Powstania Warszawskiego. Signatúra P/4122.
- 98 *Menný zoznam členov a strát jednotky 535*. Umiestnenie: Archiwum Muzea Powstania Warszawskiego. Signatúra P/3868.
- 99 ROZWADOWSKI, Piotr a kol. *Wielka ilustrowana Encyklopedia Powstania Warszawskiego TOM 1 Działania zbrojne...*, 2005, s. 546.
- 100 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 36.
- 101 Armia Ludowa – armáda ľavicovo orientovanej frakcie podzemného hnutia.
- 102 BABICZ, Jan. *O Słowakach w Powstaniu Warszawskim*. Umiestnenie: AMPW. Sign. P/4118.
- 103 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 19.
- 104 IRINGH, Miroslav. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umiestnenie: AMPW. Sign. P/3868, s. 1.
- 105 OKĘCKI, Stanisław. *Cudzoziemcy w polskim ruchu oporu...*, 1975, s. 151.
- 106 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 20.
- 107 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Miroslav Iringh „Stanko“ (1914 – 1985). In SYRNY, Marek Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, 2014, s. 188.
- 108 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 20.
- 109 IRINGH, Miroslav. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umiestnenie: AMPW. Sign. P/3868, s. 2.

(Jan Żuchowski), bližšie do bataliónu Tur.¹¹⁰ Iringh protestoval, pretože pri formovaní oddielu mu boli priznané práva samostatnej kádrovej rotý a nepripúšťal možnosť včlenenia do nejakého zboru, čo znamenalo oklieštenie právomoci oddielu a jeho veliteľa. Protesty boli márne a vrchné velenie sa nedalo obmäkčiť.¹¹¹ Okrem udržiavania vlastných pozícií bola jednotka využívaná aj na iných úsekoch. Napríklad začiatkom septembra 1944 sa zúčastnila spolu s jednotkou 1140 útoku na domy na ulici Przemyslowej a rohu ulice Rozbrat. Dostali sa do čiastočného obklúčenia, z ktorého sa podarilo uniknúť pár raneným povstalcom z oboch jednotiek.¹¹²

Po prevelení Radosława na Czerniaków, ktorý prevzal velenie nad rajónom a príchode jeho jednotky do oblasti sa spolu s touto skupinou na Czerniaków dostali Hieronim Swaracki (Kogut), Stanisław Migda (Sokoł), Franciszek Stefański (Sokoł 3), ďalej povstalci s pseudonymom Biały a Marynarz, všetko pôvodní členovia oddielu 535, ktorí po začiatku povstania uviazli v inej časti mesta.¹¹³ Stanisław Komornicki, člen 104. skupiny (pod velením Radosława), spomínal na moment stretnutia s jednotkou Slovákov pozitívne. Udialo sa to, keď sa spolu s jednotkou presúval zo Starówki do Czerniakowa. Na ulici Czerniakowskiej a Okrąg sa vtedy cítil ako v inej krajine. Czerniaków ešte nepodliehal totálnemu zničeniu ako Starówka. Prvý oddiel, ktorý počas presunu Komornicki stretol bol oddiel Slovákov a hneď si všimol ich trojfarebné rukávové pásky. Vojaci čaty 535 práve porciovali a jedli zabitého koňa. Pohostili aj vojakov skupiny 104. Stanisław Komornicki sa stretol s jednotkou Slovákov ešte raz počas bojov o Zagórnú, Solec a Idżkowského.¹¹⁴

Iringh v hlásení poskytol informáciu, že 5. septembra 1944 dopadali na miesto lokácie oddielu 535 delostrelecké granáty¹¹⁵ z nemeckého pancierového vlaku 75.¹¹⁶ Podľa jeho výpovede boli granáty také veľké a silné, že jeden dokázal zničiť celý obytný dom.¹¹⁷ Granát z nemeckého pancierového vlaku zabil dvoch povstalcov Iringhovej jednotky, Waclawa Matuszewského (Reflektor) a Waclawa Stefańskiego (Waluś).¹¹⁸

Až do polovice septembra čata 535 bojovala v blízkosti Kostola Panny Márie Ćenstochovskej na ulici Łazienkowska¹¹⁹ a na uliciach Przemyslowa a Rozbrat. Práve tu smerovali silné nemecké útoky a priestor už nebolo možné udržať. Bránila tiež vážne ohro-

110 ROZWADOWSKI, Piotr a kol. *Wielka ilustrowana Encyklopedia Powstania Warszawskiego TOM 1 Działania zbrojne...*, 2005, s. 546.

111 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 38.

112 IRINGH, Mirosław. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/3868, s. 3.

113 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 39.

114 KOMORNICKI, Stanisław. *Na barykadach Warszawy*. Varšava : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1964, s. 250-265.

115 IRINGH, Mirosław. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/3868, s. 3.

116 KOMUNDA, Michał, ed. *Leksykon militariów Powstania Warszawskiego*. Varšava : Muzeum Powstania Warszawskiego, 2012, s. 234-235.

117 IRINGH, Mirosław. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/3868, s. 3.

118 CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 37.

119 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Mirosław Iringh „Stan-ko“ (1914 – 1985). In SYRNY, Marek Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, 2014, s. 188.

zenú nemocnicu Blazsanka. Členom jednotky 535 sa v priebehu prvej polovice septembra podarilo zajať niekoľko nemeckých vojakov. Okrem príslušníkov pechoty to boli zostrelení letci a dokonca jeden major Wehrmachtu. Napriek pár úspechom oddiel iba odrážal útoky a nevykonával žiadnu ofenzívnu činnosť.¹²⁰

Kryl ústup povstaleckých oddielov z Przemysłowej 36 a úspešne dobyl opustené domy v časti Solec 1. Po 10. septembri boli ranené dve sanitárky oddielu Maria Sobczyńska (Tessa) a Irena Chudzińska-Ducka (Wrzos).¹²¹ Oddiel všeobecne držal veľmi výhodné a strategické pozície na brehu Visly odkiaľ bolo možné prekonať riekú na druhý breh (ulice Mązna a Solec). Tieto pozície sa darilo jednotke udržať až do 14. septembra, potom bola vytlačená silnými nemeckými útokmi. Nemci medzitým obsadili celú ulicu Fabrycznu.¹²² Jednotka sa kvôli hrozbe obklúčenia s veľkými stratami presunula na Zagórnu 6¹²³ a 8,¹²⁴ obsadila prízemie a prvé poschodie obytného domu.¹²⁵ Na následky zranení, ktoré počas ústupu utrážil, zomrel Gruzíнец Józef Tamaradze. Ďalšieho raneného po presune zdravotnícky umiestnili v drevenej budove skladu Warszawskiego Towarzystwa Wioślarského (Varšavského združenia veslárov). Neskôr na budovu spadla bomba a raneného zabila.¹²⁶

V tomto období bol každý člen jednotky 535 s výnimkou dvoch sanitárok ťažko či ľahko ranený.¹²⁷ Oddiel odrážal nemecké útoky na Zagórnej až do rozkazu mjr. Bicza o ústupe. Vtedy sa ako zadný voj povstaleckých jednotiek oddiel 535 dostal do blízkosti ulice Idzikowského. Zo všetkých jednotiek tu oddiel 535 prišiel ako posledný. Nasledujúce dni sa členovia oddielu 535 dostávali do kontaktu s poľskými vojakmi, ktorí sa preplavili do mesta z východného brehu Visly.¹²⁸ V období do 16. septembra čata 535 utrpela posledné straty a padli dvaja členovia oddielu s pseudonymom Hermes a Arab.¹²⁹ Oddiel 535 Slovákov bojoval spolu s poľskými jednotkami až do 19. septembra, keď sa jeho zvyšky presunuli na ulicu Solec. Práve tu oddiel 535 ukončil svoju bojovú cestu. Iringh v tento deň spomína na množstvo ranených. Podľa jeho slov bol ranený každý jeden z prítomných vojakov poľskej armády, ktorá vykonala výsadok na západný breh Visly.¹³⁰

120 IRINGH, Mirosław. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umístění: AMPW. Sign. P/3868, s. 4.

121 URBANEK, Bożena. *Pielęgniarki i sanitariuszki w Powstaniu Warszawskim 1944 r.* Varšava : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988, s. 298.

122 IRINGH, Mirosław. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umístění: AMPW. Sign. /3868, s. 4.

123 IRINGH, Mirosław. *Pluton 535 Ak - Słowaków*. Umístění: AMPW. Sign. P/4118, s. 4.

124 ROZWADOWSKI, Piotr a kol. *Wielka ilustrowana Encyklopedia Powstania Warszawskiego TOM 1 Działania zbrojne...*, 2005, s. 546.

125 IRINGH, Mirosław. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umístění: AMPW. Sign. P/3868, s. 5.

126 URBANEK, Bożena. *Pielęgniarki i sanitariuszki w Powstaniu Warszawskim 1944 r...*, 1988, s. 298.

127 CIAĞWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 40.

128 BABICZ, Jan. *O Słowakach w Powstaniu Warszawskim*. Umístění: AMPW. Sign. P/4118.

129 CIAĞWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 42.

130 IRINGH, Mirosław. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umístění: AMPW. Sign. P/3868, s. 6.

Miroslav Iringh v čase povstania.¹³¹

*Uniforma a prilba Miroslava Iringha
v Múzeu poľskej armády vo Varšave.¹³²*

*Časť expozície v Múzeu varšavského
povstania venovaná pamiatke cudzincov
a Slovákov zapojených v povstaní.¹³³*

*Znak oddielu 535 Slovákov, expozícia
Múzea varšavského povstania.¹³⁴*

Ukončenie bojovej činnosti oddielu 535

Oddiel 535, respektíve to, čo z neho ostalo už nepredstavoval žiadnu bojovú silu. Následne sa uskutočnila evakuácia,¹³⁵ pri ktorej väčšina členov jednotky 535 prekročila Vislu.¹³⁶ Evakuácia sa uskutočnila na základe súhlasu lekára, ktorý mal dozor nad evakuáciou ranených na východný breh Visly. Ranení Iringh a jeho skupina preplávali do Saskej Kěpy,¹³⁷ kde sa už nachádzali jednotky poľskej armády a Červej armády. Pri evakuácii im pomáhali ženisti 1. poľskej armády. Iringh uviedol, že v čase evakuácie mala jednotka už iba 11 ľudí, z toho bolo deväť zranených.¹³⁸ Počas evakuácie Iringha zahliadol aj ranený kpt. Tum. Vo svojich spomienkach tvrdí, že v spomínaný deň videl Iringha ako spolu s iným z povstalcov z jeho jednotky pádľoval na rozstrieľanom člne na druhý breh Visly.¹³⁹ Ranenému Iringhovi pri evakuácii a plavbe cez Vislu pomáhal Gruzínek Alchazaszvili.¹⁴⁰

Počty evakuovaných sa však v iných zdrojoch líšia a je možné stretnúť sa aj s údajom sedem ranených evakuantov.¹⁴¹ Na druhý breh sa nepodarilo dostať dvom sanitárkam, Haline Wojtys (Ryta) a Józefe Keppel-Kotowskej (Kama). Boli ranené, ale podarilo sa im zamiešať sa medzi civilné obyvateľstvo a počas celomestskej evakuácie civilného obyvateľstva opustiť zničené mesto. Ryta skončila v Pruszkowe, neskôr v nemocnici v Milanówku. Kama skončila v nemocnici v Błoniu.¹⁴² Oddiel 535 počas povstania utrpel celkové straty vo výške 70 % pôvodného stavu.¹⁴³ Jeho členovia bojovali a padli na Czerniakowe, v Śródmieści, Mokotowe.¹⁴⁴ Po evakuácii a prechode na východný breh Visly sa o povstalcov čaty 535 začalo zaujímať Informačné oddelenie poľskej armády.¹⁴⁵ Boli prevelení pod velenie plukovníka Georija Michajloviča

131 *Pismo poselstwa czechosłowackiego do ppor. Mirosława „Stanko” Iringha*. Umiestnenie: Umiestnenie: Archiwum Muzea Wojska Polskiego. Signatúra 2007/c.

132 Archív autora.

133 Archív autora.

134 Archív autora.

135 Anonym. *Statue of the Czerniaków Rebels and Soldiers of the First Polish Army*. [online]. [cit. 15. 8. 2019]. Dostupné z: <https://gloshistorii.pl/en/p/statue-of-the-czerniakow-rebels-and-soldiers-of-the-first-polish-army/>.

136 CIAĞWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 20.

137 IRINGH, Mirosław. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umiestnenie: AMPW. Sign. P/3868, s. 7.

138 Š. J. K polstoročiu dvoch povstaní. In *Život*, 1994, č. 4, s. 1.

139 FOJCIK, Sławomir. *Żołnierze AK „Kryśka”...*, 1994, s. 188.

140 OKĘCKI, Stanisław. *Cudzoziemcy w polskim ruchu oporu...*, 1975, s. 147.

141 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Mirosław Iringh „Stanko” (1914 – 1985). In SYRNY, Marek Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, 2014, s. 187.

142 URBANEK, Bożena. *Pielęgniarki i sanitariuszki w Powstaniu Warszawskim 1944 r...*, 1988, s. 306.

143 ROZWADOWSKI, Piotr a kol. *Wielka ilustrowana Encyklopedia Powstania Warszawskiego TOM 1 Działania zbrojne*, 2005, s. 546.

144 IRINGH, Mirosław. *Pluton 535 Ak - Słowaków*. Umiestnenie: AMPW. Sign. P/4118, s. 5.

145 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Mirosław Iringh „Stanko” (1914 – 1985). In SYRNY, Marek Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, 2014, s. 188.

Domarackého, člena generálneho štábu pre spravodajské vyšetrovanie a veliteľa prieskumných oddielov 1. poľskej armády.¹⁴⁶ Po vypočúvaniach bola vojakom oddielu 535 ponúknutá možnosť odchodu, ale niektorí z nich (napríklad povstanci oddielu 535 s pseudonymom Kohút a Vis)¹⁴⁷ sa spolu s Miroslavom Iringhom dobrovoľne pridali k poľským jednotkám, ktoré bojovali v súčinnosti s Červenou armádou.¹⁴⁸

V zbierke Archívu Múzea varšavského povstania sa nachádzajú spomienky Miroslava Iringha na hrdinstvo členov jeho jednotky. Spomína na Žida Boleslawa, ktorý vo varšavskom gete stratil celú rodinu. Bol to bývalý vojak s dobrým výcvikom. Podarilo sa mu zneškodniť nemeckého goliata, a tak zachránil jednu z barikád, ktorá by bola týmto goliatom zničená.¹⁴⁹ Zaujímavá je aj správa o členovi jednotky Marjanovi, ktorý mal v obľube alkohol. Iringh mu dovolil opustiť jednotku, aby navštívil svoju ženu a dieťa, pretože bývali neďaleko Varšavy. Marjan sa stratil a Iringh ho našiel zbedačeného v nemocnici. Marjan vysvetľoval, že keď sa vrátil domov jeho dom a okolie obsadili Nemci. Pustil sa s nimi do boja. Počas toho Nemci zabili jeho ženu a dieťa a Marjana zranili, ale podarilo sa mu uniknúť.¹⁵⁰ Ďalšia správa sa týka poddôstojníka (plutonowego) Visa. Keď sa s Iringhom plazili úzkym kanálom a Nemci ich zasypali granátmi, Iringh stratil vedomie. Keď sa prebudil uvidel Visa, ako strelbou úporne bráni zraneného veliteľa jednotky.¹⁵¹

Ďalšie osudy väčšiny povstalcov z oddielu 535 nie sú známe. Iringh sa po vojne snažil vypátrať príbehy ľudí zo svojej jednotky, ale nepodarilo sa mu vypátrať príbehy všetkých. O preživších Gruzíncoch a Arménoch Iringh po vojne nemal žiadne správy. Je veľmi pravdepodobné, že sa stali obeťou sovietskych tajných služieb alebo skončili v gulagu. Iringhovi sa podarilo zistiť aj to, že po povstaní sa štyria preživší Slováci z oddielu presťahovali na Slovensko. V Poľsku ich ostalo žiť do desať. Zygmunt Materski z oddielu 535 sa dostal do nemeckého zajatia. V Rakúsku utiekol z transportu, ktorý mieril do koncentračného tábora a podarilo sa mu dostať do Juhoslávie, kde sa pripojil k miestnym partizánom J. Tita.¹⁵²

Iringha veľmi zaujímala aj správa o skupine Slovákov, ktorí prebehli z maďarskej armády. Podľa dostupných správ bojovali na Mokotowe a padli v bojoch o budovu technickej univerzity. Iringhovi sa, žiaľ, o týchto Slovákoch nepodarilo ani vďaka jeho známostiam nič bližšie nájsť.¹⁵³ Na túto slovenskú skupinu spomína aj Mieczysław Juchniewicz. Podľa neho to bola 25-členná skupina slovenských dezertérov

146 Anonym. *Домарацкий Георгий Михайлович*. [online]. [cit. 22. 1. 2019]. Dostupné z: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrazhdenie18828070/.

147 CIAĞWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 26.

148 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Miroslav Iringh „Stan-ko“ (1914 – 1985). In SYRNY, Marek Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, 2014, s. 188.

149 IRINGH, Mirosław. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umiestnenie: AMPW. Sign. P/3868, s. 48.

150 IRINGH, Mirosław. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umiestnenie: AMPW. Sign. P/3868, s. 48-49.

151 IRINGH, Mirosław. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umiestnenie: AMPW. Sign. P/3868, s. 49.

152 CIAĞWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 26.

153 CIAĞWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 39.

z maďarskej armády. V boji všetci padli.¹⁵⁴ O týchto Slovákoch sa tiež zmieňuje Stanisław Okiecki, ktorý tvrdí, že v bojoch o budovu technickej univerzity zahynulo 18 Slovákov, dezertérov z maďarskej armády, ktorí sa na Mokotowe pridali ku skupine kpt. Golského. Nie je nemožné overiť pravdivosť tejto správy, pretože sa nezachovali žiadne pramene, ktoré by to potvrdili alebo vyvrátili. V tej istej knihe sa spomínajú aj sanitárky, pôvodom z Banskej Bystrice, ktoré pomáhali raneným na ulici Marzałkowskej 43. Žiaľ, ani o týchto sanitárkach neexistujú žiadne ďalšie informácie.¹⁵⁵

Oddiel 535 v povstaleckej tlači

Čata 535 bola vďaka svojej aktivite dokonca spomenutá aj v povstaleckej tlači. Zmienka o povstaleckom oddiele zloženom zo Slovákov sa nachádza v Biuletyn Informacyjny. Vo vydaní z 18. augusta sa v ňom objavil článok s názvom *Słowacy, Francuzi, Żydzi w szeregach AK* (Slováci, Francúzi, Židia v radoch AK), v ktorom sa píše, že medzi oddielmi AK na Powišlu bojuje skupina Slovákov, ktorá patrí do slovenskej jednotky. Žiaľ, 1. augusta sa nepodarilo všetkým členom jednotky dostať na zberné miesto oddielu a tí, ktorí sa nestihli dostať na zberné miesto bojovali v iných častiach mesta. Skupina bojovala pod velením ppor. Stanka (Miroslava Iringha), ktorý počas práce v podzemnom hnutí pracoval na poľsko-slovenskom zblížení. Článok ďalej informuje, že v tom istom oddiele bojujú štyria Francúzi, ktorí v poľskom podzemnom hnutí pracovali ešte pred vypuknutím povstania.¹⁵⁶ Informácia o Francúzoch v oddiele je však mylná, tí bojovali v inej jednotke.

Zmienka o bojujúcich Slovákoch sa nachádza aj v novinách *Warszawa Walczy – żołnierska gazeta ścienna* (Varšava bojuje – vojenské nástenné noviny) z pondelka 28. augusta 1944. Uverejnené sú tu dve fotografie a jedna z nich je venovaná oddielu Slovákov. Presne deväť príslušníkov oddielu 535 (medzi nimi aj Miroslav Iringh) pózuje pred objektívom s rozprestretou slovenskou zástavou. Na fotografii sú viditeľne aj trojfarebné rukávové pásky príslušníkov oddielu. Žiaľ, v novinách sa nenachádza článok, ktorý by sa venoval ich pôsobeniu v povstaní, ide len o zmienku, že v povstaní, na Czerniakowe, bojovali tiež Slováci.¹⁵⁷

Zmienky o Slovákoch sa nachádzajú aj v denníku *Czerniaków w Walce* (*Czerniaków v boji*), ktorý bol určený pre potreby povstalcov bojujúcich na Czerniakowe. Je isté, že do kontaktu s denníkom sa dostali aj vojaci oddielu Slovákov. Žiaľ, v číslach 1 (z 22. augusta) až 19 (11. septembra) sa článok, ktorý by sa venoval aktivite Slovákov alebo ich účasti v povstaní nenachádza. V čísle 12 z 3. septembra 1944 tohto denníka je iba krátka správa o tom, že celé územie Slovenska pohltilo protinemecké povstanie.¹⁵⁸ Podľa slov Iringha sa slovenskí členovia oddielu tejto správe

154 JUCHNIEWICZ, Mieczysław. *Naturalni sojusznicy*. Umiesťenie: AMPW, 1987. Sign. P/4118.

155 OKĘCKI, Stanisław. *Cudzoziemcy w polskim ruchu oporu...*, 1975, s. 152.

156 Słowacy, Francuzi, Żydzi w szeregach AK. In *Biuletyn Informacyjny*, roč. 6, 18. 7. 1944, č. 55, s. 2.

157 GNON. Słowacy w obronie Warszawy. In *Warszawa Walczy – żołnierska gazeta ścienna*, 1944, č. 49, 28. 8. 1944.

158 STRZEMŻAŁSKI, Zbigniew – POZNAŃSKI Stanisław. Różne. In *Czerniaków w walce*, 3. 9. 1944, č. 12.

Hrob Miroslava Iringha, stav k 2. augustu 2019.¹⁵⁹

Spomienková slávnosť na Czerniakówe (Zagórna 5) pri príležitosti 75. výročia Varšavského povstania 29. júla 2019.¹⁶⁰

veľmi potešili.¹⁶¹ Domnievame sa, že príslušníci oddielu 535 sa o povstaní dozvedeli práve z novin *Czerniaków w Walce*, ale až 3. septembra 1944, čiže pár dní po vypuknutí povstania na Slovensku. Ďalšia správa o povstaní na Slovensku sa objavila v týchto novinách 8. septembra.¹⁶² Informácie o povstaní na Slovensku uverejnili tiež iné povstalecké noviny, napríklad 1. septembra *Warszawa Walczy*.¹⁶³

Záver

Oddiel Slovákov je momentálne v poľskom historickom povedomí pomerne známy a veľmi pozitívne vnímaný. V časoch totality v Poľsku bola téma povstania tabuizovaná. Preto nebolo počuť ani o Slovákoch bojujúcich v povstaní, ale táto téma sa po páde totality dostala do pozornosti a povedomia verejnosti.¹⁶⁴ Oddiel 535 a jeho účasť v povstaní vyvoláva úctu Poliakov nielen z dôvodu, že bránil významnú časť Varšavy, ale že jeho členovia, cudzinci prelievali krv za slobodu ich krajiny. Pri rozhovoroch s poľskými historikmi, povstalcami a každým, kto má slovenský oddiel v povedomí som sa stretol len s pozitívnymi reakciami. Slováci boli charakterizovaní ako veľmi odvážni, odhodlaní bojovníci. Podľa slov povstalcu Piotra Łubieńskiego boli Slováci hrdinovia a sám ako povstalec a pamätník povstania im vzdáva česť za to, čo ako cudzinci pre Poľsko urobili. Hovoril o ich odvahe a odhodlaní a o tom, že síce boli cudzinci, napriek tomu nebojovali z donútenia, ale z vlastného presvedčenia proti zločineckému režimu a za slobodu.¹⁶⁵

Je nepochybné, že slovenský faktor v povstaní nebol zanedbateľný a vďaka miestam historickej pamäti sú dodnes jeho aktivity a hrdinstvo vo Varšave pripomínané. Po druhej svetovej vojne na prelome 70. a 80. rokov boli dokonca vydávané odznaky, ktoré odkazovali na jednotlivé oddiely, ktoré sa do povstania zapojili. Takýto odznak bol vydaný aj pre oddiel 535 Slovákov. Mal tvar zdeformovanej elipsy. V strede sa nachádza kotvica a okolo nej nápis MOKOTÓW°1944°CZERNIAKÓW/535 AK. Zadné pole odznaku je delené na tri pásy, ktoré symbolizujú slovenské národné farby. Materiál, z ktorého je odznak vyrobený je mosadz a rozmery sú 20 x 22 mm.¹⁶⁶

V roku 1996 bol oddiel 535 vyznamenaný prezidentom mesta Varšava medailou Cztery Wieki Stołeczności Warszawy (Štyri storočia hlavného mesta Varšavy).¹⁶⁷ V súčasnosti sa vo Varšave nachádza niekoľko miest, ktoré pripomínajú pôsobenie čaty 535.

159 Archív autora.

160 Archív autora.

161 CIAĞWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim...*, 2004, s. 20.

162 STRZEMŻALSKI, Zbigniew – POZNAŃSKI Stanisław. Powstanie na Słowacji. In *Czerniaków w walce*, piatok 8. 9. 1944, č. 17.

163 STRZEMŻALSKI, Zbigniew – POZNAŃSKI Stanisław. Słowacja chwyciła za broń. In *Warszawa Walczy – żołnierska gazeta ściennea*. 1. 9. 1944, č. 53.

164 Š. J. K polstoročiu dvoch povstaní. In *Život*, 1994, č. 4, s. 1-2.

165 Rozhovor s Piotrom Łubieńskim, 24. 7. 2019, archív autora.

166 SEYDLITZ, Maciej. 535 pluton AK. [online]. [cit. 28. 8. 2019]. Dostupné z: http://www.sppw1944.org/index.html?%2Foddziały1944%2Fodznaki.html&fbclid=IwAR1-rP_KN8S-slPvqkgCMKkbOHTtliVs6k2iGgrrzmNXRxXdpA93YVgU1AA.

167 ŚWIĘCICKI, Marcin. K-AS-071/133-41/96. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118. 1996.

Bud' to sú samotné názvy ulíc, kde táto jednotka bojovala, ale existuje aj rad pamätníkov. Na Czerniakowe sa nachádza námestie, pomenované vďaka iniciatíve Zväzu varšavských povstalcov po Miroslavovi Iringhovi. Námestie nie je situované náhodne. Práve v týchto miestach oddiel 535 zvíedel počas povstania najťažšie boje. Mestská rada Varšavy podnet na pomenovanie námestia po Iringhovi dostala v roku 1994 a návrh odsúhlasila.¹⁶⁸ Pred vojnou sa na mieste námestia nachádzala zástavba ulíc Czerniakowskej a Szarej. Námestie sa dnes nachádza na križovatke ulíc Okrağ, Wilanowska, Czerniakowska. Na námestí je umiestnený aj pamätník, ktorý bol na počesť vojakov oddielu 535 odhalený 4. septembra 2002¹⁶⁹ za účasti slovenského veľvyslanca v Poľsku, veteránov Varšavského povstania a členov jednotky 535, dcéry Miroslava Iringha a iných významných hostí. Samotnému odhaleniu predchádzala svätá omša v Kostole Svätej Trojice na Czerniakowe odkiaľ sa uskutočnil slávnostný sprievod na námestie a k pamätníku.¹⁷⁰

Text na pamätníku je napísaný v poľskom a slovenskom jazyku. Znie: „*Ku cti Slovákom. Hrdinským vojakom čaty 535 štátnej armády bojujúcim vo Varšavskom povstaní v uliciach Czerniakowa od 1. agusta 1944 pod velením ppor. Miroslava Iringha „Stanka“ v 1.rote práporu „Tur“ zoskupenia „Kryška.“*“¹⁷¹ V roku 2002 sa pomník a námestie stali jednou zo zastávok Marszu pamięci (Pochodu pamäti), ktorý predstavoval spomienkovú akciu na Varšavské povstanie.¹⁷² V roku 1998 bola v Slovenskom inštitúte vo Varšave zorganizovaná výstava, v ktorej boli prezentované predmety spojené s povstaním, medzi nimi aj osobné veci Miroslava Iringha.¹⁷³

Okrem toho sa v Kostole Panny Márie vo Varšave nachádzajú okenné vitráže, ktoré pripomínajú príbeh jednotky 535.¹⁷⁴ Ďalšie pozostatky po existencii čaty Slovákov sa nachádzajú v zbierke Múzea Varšavského povstania a patria do nej predmety, ktoré patrili príslušníkom tejto jednotky. Ide o oblečenie, ktoré na sebe mali povstalci počas bojov, bojovú zástavu oddielu, rukávové pásky, dokumenty. V múzeu je aj jedna časť expozície venovaná práve čate 535 a zachytáva jej pôsobenie v povstaní. Expozíciu samozrejme dopĺňajú fotky Miroslava Iringha. Rozsiahla zbierka fotografií Iringha sa dnes nachádza v Bibliotece Narodowej (Národnej knižnici), ale v čase nášho výskumu (leto 2019) k dispozícii neboli, pretože oddelenie ikonografie tejto knižnice prechádzalo rekonštrukciou.

Jedným z kultových miest pietnej spomienky na čatu Slovákov je hrob Iringha na cintoríne Powązki.

168 Uchwała Nr III/10/94. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118.

169 DEREZIŃSKI, Janusz. *Pamiętne miejsca Czerniakowa* Varšava : Środowisko Żołnierzy AK Zgrupowania „Kryška“, s. 54.

170 Š. J. Námestie slovenského veliteľa. In *Život*, 1994, č. 11, s. 1.

171 DEREZIŃSKI, Janusz. *Pamiętne miejsca Czerniakowa....*, 2004, s. 54.

172 MAŁYSZKO, Jerzy. Słowakom – powstańcom w dowód wdzięczności. In *Nasz Dziennik*, 5. 9. 2002, č. 207, s. 2.

173 LIPKA, Cezary. Nieznany bohater Powstania Warszawskiego. In *Nasz Dziennik*. 19. 10. 1998, s. 8.

174 WÓJCIUK, Michał. Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní – Miroslav Iringh „Stanko“ (1914 – 1985). In SYRŃY, Marek Ed. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944...*, s. 191.

Zoznam prameňov:**Archívne pramene**

- BABICZ, Jan. *O Słowakach w Powstaniu Warszawskim*. Umieszczenie: Archiwum Muzea Powstania Warszawskiego (AMPW). Signatúra (sign.) P/4118.
- Europa Srodkowa* Nr. 4, str. 12. Umieszczenie: Archivum Muzea Wojska Polskiego (AMWP). Sign. 2004/1/c.
- Iringh*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118.
- IRINGH, Miroslav. *Patrol Sanitarny 535 plutonu AK*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/3868, s. 1.
- JUCHNIEWICZ, Mieczysław. *Naturalni sojusznicy*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118. 1987.
- LEGUN. *Rozkaz dzienny nr. 3 d-cykompanii Słowaków*. Umieszczenie: AMWP. Sign. 2008/c.
- Miroslaw Iringh (1914 – 1985) „Stanko“, „Stanko z Nitry“. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118.
- Miroslaw Iringh. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118.
- IRINGH, Miroslaw. *Pluton 535 Ak – Słowaków*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118, s. 3-4.
- PODRYGAŁŁO Jadwiga. *Braterstwo w broni Słowacy w Powstaniu Warszawskim 1944 r*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118.
- Rozhovor s Piotrom Łubieńskim, 24. 7. 2019, archív autora.
- ŚWIĘCICKI, Marcin. 1996. K-AS-071/133-41/96. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118.
- Uchwała* Nr. III/10/94. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118.
- VÁŠÁRYOVÁ, Magda. *Slováci vo Varšavskom povstaní a čakanie na uznanie*. Umieszczenie: AMPW. Sign. P/4118. 2004.

Literatúra

- BOKRIEWICZ, Adam. *Powstanie Warszawskie 1944 Zarys działań natury wojskowej*. Varšava : Muzeum Powstania Warszawskiego, 2018. 1133 s. ISBN 978-83-64308-20-8.
- BRODACKI, Rafał. *Powstanie Warszawskie, Fakty mniej znane*. Krakov : Vesper, 2014. 292 s. ISBN 978-83-7731-186-8.
- CIĄGWA, Józef – SZPERNOGA, Jan. *Słowacy w Powstaniu Warszawskim*. Krakov : Instytut Słowacki w Warszawie, 2004. 68 s. ISBN 83-89707-33-0.
- CZUGAJEWSKI, Ryszard. *Na barykadach w kanałach i gruzach Czerniakowa*. Varšava: PAX, 1970. 186 s.
- DEREZIŃSKI, Janusz. *Pamiętne miejsca Czerniakowa*. Ząbki: Apostolicum, 2004. 126 s. ISBN 83-7031-445-7.
- FOJCIK, Sławomir. *Żołnierze AK „Kryśka”*. Varšava: ARW, 1994. 866 s. ISBN 83-902512-0-5.
- KOMORNICKI, Stanisław. *Na barykadach Warszawy*. Varšava: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1964. 361 s.
- KOMUNDA, Michał, ed. *Leksykon militariów Powstania Warszawskiego*. Varšava: Muzeum Powstania Warszawskiego, 2012. 388 s. ISBN 978-83-60142-51-6.

- LÁNÍK, Jaroslav, ed. *Vojenské osobnosti československého odboje*. Praha: Vojenský historický ústav Praha, Vojenský historický ústav Bratislava, 2005. 349 s. ISBN 80-7278-233-9.
- OKĘCKI, Stanisław. *Cudzoziemcy w polskim ruchu oporu*. Varšava: Wydawnictwo Interpress, 1975. 218 s.
- OKĘCKI, Stanisław – JUCHNIEWICZ, Mieczysław. *Nie dzieliły ich Tatry*. Varšava: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1983. 332 s. ISBN 93-11-06870-4.
- PACZKOWSKA, Ilona, ed.. Słowacy w Polsce. In *Polish Culture*, roč. 4, 1998, č. 5, s. 60. ISSN 1428-8842.
- ROZWADOWSKI, Piotr a kol. *Wielka ilustrowana Encyklopedia Powstania Warszawskiego TOM 1 Działania zbrojne*. Varšava: Warszawa Walczy 1939 – 1945, 2005. 725 s. ISBN 83-11-09261-3.
- SYRNY, Marek a kol. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2014. 751 s. ISBN 9788089514304.
- URBANEK, Bożena. *Pielęgniarki i sanitariuszki w Powstaniu Warszawskim 1944 r.* Varšava: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988. 535 s. ISBN 83-01-06803-5.

Noviny a časopisy

- ADAMEC, Adam. SNV – Čata 535 Slovákov. In *Život*, roč. 27, 1984 č. 8, s. 2-4. *Biuletyn Informacyjny*. č. 11, s. 29.
- GNON. Słowacy w obronie Warszawy. In *Warszawa Walczy – żołnierska gazeta ścien-
na*, 28. augusta 1944, č. 49.
- CHALUPEC, Adam. Varšavské povstanie. In *Život*, roč. 17, 1974. č. 8, s. 4-7.
- LAINCZ, Eduard. Pomoc Slovákov polskej kuriérskej službe cez okres Stará Ľubov-
ňa v rokoch 1939 – 1944. In *Vojenská história*, roč. 18, 2014. č. 2, s. 59.
- LIPKA, Cezary. Nieznany bohater Powstania Warszawskiego. In *Nasz Dziennik*, 19. 10. 1998, s. 8.
- MAŁYSZKO, Jerzy. Słowakom – powstańcom w dowód wdzięczności. In *Nasz Dzien-
nik*. 5. 9. 2002, č. 207, s. 2.
- PODRIGAŁŁO, Jadwiga. Braterstwo broni – oddział Słowaków w Powstaniu War-
szawskim. In *Kronika Warszawy*, roč. 2, 2004, č. 121, s. 58.
- Słowacy, Francuzi, Żydzi w szeregach AK. In *Biuletyn Informacyjny* 18. VII. 1944, roč. 6, 1944, č. 55, s. 2.
- STRZEMŻALSKI, Zbigniew – POZNAŃSKI Stanisław. Słowacja chwyciła za broń. In *Warszawa Walczy – żołnierska gazeta ścien-
na*, 1. 9. 1944, č. 53.
- STRZEMŻALSKI, Zbigniew – POZNAŃSKI Stanisław. Różne. In *Czerniaków w wal-
ce*, 3. 9. 1944, č. 12.
- STRZEMŻALSKI, Zbigniew – POZNAŃSKI Stanisław. Powstanie na Słowacji. In *Czerniaków w walce*, 8. 9. 1944, č. 17.
- Š. J. K polstoročiu dvoch povstaní. In *Život*, 1994, č. 4, s. 1.
- Š. J. Námestie slovenského veliteľa. In *Život*, 1994, č. 11, s. 1.

Internetové odkazy

- Anonym. *Kamień w holdzie Słowakom*. [online]. [cit. 15. augusta 2019]. Dostupné z: <https://gloshistorii.pl/p/kamien-w-holdzie-slowakom/>.
- Anonym. *Statue of the Czerniaków Rebels and Soldiers of the First Polish Army*. [online]. [cit. 15. augusta 2019]. Dostupné z: <https://gloshistorii.pl/en/p/statue-of-the-czerniakow-rebels-and-soldiers-of-the-first-polish-army/>.
- Anonym. *Домаруцкiй Георгiй Михайлович*. [online]. [cit. 22. januára 2019]. Dostupné z: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrazhdenie18828070/.
- PACIOREK, Radosław. *Tadeusz Roman „Kowalski“*. [online]. [cit. 8. augusta 2019]. Dostupné z: 1944.pl/archiwum-historii-mowionej/tadeusz-roman,1358.html. 2007
- PACUT, Michał. *Hełm Mirosława Iringha ps. „Stanko.”* [online]. [cit. 15. januára 2019]. Dostupné z: <http://www.muzeumwp.pl/emwpaedia/helm-miroslaw-iringha-ps-stanko.php>.
- SEYDLITZ, Maciej. *535 pluton AK*. [online]. [cit. 28. augusta 2019]. Dostupné z: http://www.sppw1944.org/index.html?%2Foddzialy1944%2Fodznaki.html&fbclid=IwAR1-rP_KN8SslPvqkgCMKkbOHTtliVs6k2iGrgrzmNXRxXdpA93YVgU-1AA. 2004.

СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ І БОРОТЬБА ОУН-УПА НА ЗАКАРПАТТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х РОКІВ

Василь МИЩАНИН

Abstract: *Formation of soviet power and the struggle of the OUN-UIA in Transcarpathia in the second half of the 1940s.* The article deals with the activities of the Organization of Ukrainian Nationalists and detachments of the Ukrainian Insurgent Army in Transcarpathia at the final stage of the Second World War and in the postwar years, which coincided with the Sovietization of the region. It is noted that in Soviet times, the study of this problem could take place only through the prism of the struggle of «Ukrainian bourgeois nationalists». Today, historiography and the source base for studying this issue have been significantly expanded. The author emphasizes the confrontation between the nationalist movement and the Soviet government. At the same time, the actions of the punitive bodies of the USSR aimed at suppressing the armed struggle of the UIA are covered. It is noted that although the Ukrainian national movement did not become as widespread as in the rest of Western Ukraine due to objective circumstances, it caused a lot of trouble to the local party and Soviet leadership. It is noted that the whole region was covered by this movement with the dominance of mountain areas in this regard due to favorable natural and geographical conditions, remoteness from cities, roads, as well as a fairly high level of national identity of the leaders. The purposeful concealment of the facts of the OUN-UIA's activities during the communist era was aimed at silencing and tarnishing the history of this movement in Transcarpathia.

Key words: Organization of Ukrainian nationalists. Ukrainian insurgent army. Transcarpathia. World War II. Sovietization.

Abstrakt: *Formovanie sovietskej moci a boj OUN-UPA na Zakarpatsku v druhej polovici 40. rokov.* Príspevok sa zaoberá činnosťou Organizácie ukrajinských nacionalistov a jednotiek Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA) na Zakarpatsku v záverečnej fáze druhej svetovej vojny a v povojnových rokoch, ktoré sa časovo zhodovali so soviétizáciou regiónu. Je potrebné poznamenať, že v sovietskych časoch sa štúdium tohto problému mohlo uskutočňovať iba cez prizmu boja „ukrajinských buržoáznych nacionalistov“. Dnes historiografia a pramenná základňa pre štúdium tejto problematiky sa výrazne rozšírili. Autor zdôrazňuje konfrontáciu medzi nacionalistickým hnutím a sovietskou vládou. Zároveň pojednáva o činnostiach represívnych orgánov ZSSR zameraných na potlačenie ozbrojeného boja UPA. Je potrebné poznamenať, že hoci sa ukrajinské národné hnutie kvôli objektívnym okolnostiam nerozšírilo tak dobre ako na zvyšku Západnej Ukrajiny, spôsobilo to miestnym straníckym a sovietskym orgánom veľké problémy. Taktiež je potrebné poznamenať, že toto hnutie pokrývalo celý región s dominanciou

horských oblastí práve kvôli priaznivým prírodným a geografickým podmienkam, odľahlosti od miest a ciest, ako aj kvôli pomerne vysokej úrovni národnej identity horalov. Účelové utajenie skutočností o činnosti OUN-UPA počas komunistickej éry bolo zamerané na umlčanie a znehodnotenie histórie tohto hnutia na Zakarpatsku.

Ключові слова: Організація українських націоналістів. Українська повстанська армія. Закарпатське. Друга світова війна. Советизація.

Вивчення архівних матеріалів, аналіз праць сучасних дослідників дає підставу зробити висновок про те, що становлення радянської влади на Закарпатті зустріло опір ОУН-УПА. І хоча ця боротьба не набула такого поширення як на західноукраїнських землях, компартійне керівництво не могло не зважати на неї.

В часи Радянського Союзу на питання боротьби ОУН-УПА (Організація українських націоналістів; Українська повстанська армія) історикам було накладено «табу». Якщо хтось із дослідників торкався його, то показував це у виключно негативному плані у боротьби «українських буржуазних націоналістів».

Лише із здобуттям Україною незалежності деякі дослідники почали торкатися окремих аспектів досліджуваної проблеми. Серед цих праць можемо виділити невеличку брошуру Олександера Ситника «Українська Повстанська Армія на Закарпатті»¹ та статтю Миколи Вегеша «Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929–1950-ті рр.)»² опубліковану в сьомому випуску наукового збірника Ужгородського університету «Carpatica-Карпатика». В цих роботах автори на доступних їм джерелах намагалися показати головні аспекти боротьби ОУН-УПА на Закарпатті, охарактеризувати основні етапи боротьби, а також реакцію комуністичної влади та форми і методи органів Міністерства державної безпеки (МДБ) спрямовані на нейтралізацію і компрометацію цього визвольного руху.

Специфіку боротьби держави проти організацій ОУН-УПА показав у своїй статті «ОУН і КДБ» (Комітет державної безпеки) Станіслав Аржевітін³. В останнє десятиріччя ним підготовлено і опубліковано 2 публіцистично-документальні видання (на майже 3000 сторінках), що стосуються національно-визвольних змагань українців Закарпаття до та після Другої світової війни із залученням матеріалів Галузевого архіву Служби безпеки України (м. Київ)⁴.

- 1 СИТНИК, Олександр. *Українська Повстанська Армія на Закарпатті*. К.: Б.в., 1997. 14 с.
- 2 ВЕГЕШ, Микола. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929-1950-ті рр.). In *Carpatica-Карпатика*. Випуск 7. Історія і культура Закарпаття ХХ століття (До 55-річчя возз'єднання Закарпаття Україною). Ужгород, 2000. С. 51-100.
- 3 АРЖЕВІТІН, Станіслав. ОУН і КДБ на Закарпатті. In *Колочава*. 2009. серпень. № 13. С.1.
- 4 АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи*. Вінниця: Видавництво «Тезис», 2013. 868 с.; АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України*. Т. 1. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. 952 с.; АРЖЕВІТІН, Станіслав.

ЦІЛКОМ ТАЄМНО

ОСОБИЙ СЕКТОР ЦК КП(б)У

РОЗСЕКРЕЧЕНО

Підстав: акт № 11

від 06.08.1992

СПРАВА № _____

Том № _____

Інформація, справки керуючого
 щодо боротьби з українсько-лемківськими
 націоналістами в Закарпатській
 області Уссу

Почата 4 лютого 1946 р.

Закінчена 18 лютого 1946 р.

На 128 листах.

Фонд Інституту
 ім. Я. Янгельса-Лемків
 при ЦК ВКП(б)
 ПАРТИЙНИЙ АРХІВ
 ЦК ВКП(б) 1-й від. 1-й кат. 1-й гр. 1-й

2958

2953

Титульна сторінка архівної справи ЦДАГО України про діяльність ОУН.

Боротьбу ОУН-УПА проти колективізації⁵ і радянізації⁶ Закарпаття досліджував автор цих рядків. Дослідники Омелян Довганич⁷ та Михайло Тиводар⁸ спробували прослідкувати участь молоді у націоналістичному русі часів становлення радянської влади в краї, зокрема, Михайло Тиводар на доступних йому матеріалах Архіву Управління служби безпеки України в Закарпатській області досить детально проаналізував діяльність організації ОУН с. Бедевля.

Цінну інформацію про національно-визвольний рух дають нам розділи «Мовою документів» (С. 7-310) та «Біографічні нариси про державних і громадських діячів, майстрів літератури і мистецтва, вчених, окремих громадян» (С. 311-586), опубліковані у другому томі науково-документальної книги *«Реабілітовані історією» Закарпатська область*⁹.

Слід зауважити, що джерельна база з проблематики даного дослідження є досить таки обмеженою. З одного боку, комуністична влада на Закарпатті всіяко намагалася замести сліди своєї діяльності, особливо в перші роки радянізації. Про це може свідчити хоча б «чистка» матеріалів Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО), яка на протязі 1970-1990 рр. відбулася принаймні тричі – у 1973, 1990 р. і 1991 р.¹⁰ В результаті такої «чистки» комуністичною владою було знищено майже всі справи, що стосувалися діяльності ОУН у краї¹¹. З іншого боку, певні матеріали, які б могли пролити світло на цю проблему, знаходяться в Архіві Управління служби безпеки України в Закарпатській області і доступ до них широкому колу дослідників є обмеженим.

Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України. Т. 2. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. 1164 с.

- 5 МІЩАНИН, Василь. Боротьба ОУН-УПА на Закарпатті проти політики колективізації в другій половині 1940-х років. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Випуск 21. Ужгород : Видавництво УЖНУ «Говерла» 2008. С. 43–46.
- 6 МІЩАНИН, Василь. *Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр.* Ужгород : РІК-У, 2018. С. 354-370.
- 7 ДОВГАНИЧ, Омелян. За відсутністю складу злочину («Воля» у радянській неволі). In *Карпатський край*. 1996. № 8 – 12. С. 28-29.
- 8 ТИВОДАР, Михайло. Бедевлянська сільська ОУН «Перемога» 1946-1947 років. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Випуск 27. Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла» 2011. С. 189-202.
- 9 Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. У двох книгах. Книга друга. Ужгород: Закарпаття, 2004. 800 с.
- 10 МІЩАНИН, Василь. Втрачені документи Державного архіву Закарпатської області з питання радянізації Закарпаття 1946-1950 рр. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Вип. 29. Ужгород : Видавництво УЖНУ «Говерла», 2012. С. 182–187.
- 11 Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 85. На 55 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 86. На 68 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 88. На 41 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 247. На 41 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 586. На 23 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 587. На 39 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 576. На 11 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990); ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 645. На 34 арк. (Вибуло. Акт № 2 от 08.10.1990).

Починаючи з 1944 р. в міру просування фронту на Захід командування УПА-Захід все більше приділяє уваги Закарпаттю. Чим це було зумовлено? Насамперед тим, що Закарпаття на відміну від західноукраїнських земель ще не зазнало більшовицького режиму, і тому, очікуваним було сприйняття більшовиків як визволителів. «Прогнозувалося і те, що з часом просовітські настрої населення краю зміняться на антибільшовицькі», – пише дослідник цієї проблеми О.Ситник¹². На першому етапі відділам, що знаходились на території Закарпаття, не рекомендувалось проводити ніякої політико-роз'яснювальної роботи. Активізація діяльності ОУН-УПА починається після жовтня 1944 р. і особливо з часу підписання угоди між ЧСР та СРСР 29 червня 1945 р. Після того, як докотилася хвиля арештів, переслідувань, репресій над всіма, хто викликав підозру, або противився новій владі.

Вже у травні 1945 р. начальник Управління державної безпеки Закарпатської України підполковник Чередниченко видав інструкцію начальникам районних відділів державної безпеки, в якій інформував: «Перевіркою встановлено, що такі об'єкти, як кіно, кав'ярні, ресторани, приватні закусьні, різноманітні майстерні, перукарні, фотографії, заїжджі двори, базари та ін. місця скупчення публіки не закриті нашою агентурою»¹³. Розроблений комплекс заходів дав свої результати.

У червні 1945 року органи Держбезпеки Закарпатської України почали ліквідацію сітки ОУН в краї. В результаті арештів, проведених в липні-грудні 1945 р., організація була ліквідована. Лише деяким патріотам вдалося емігрувати за кордон.

Викриті каральними органами представники українського національного руху засуджувались спеціальним судом Закарпатської України на тривалі терміни ув'язнення, а то й до вищої міри покарання – розстрілу. Розглядались такі справи, зазвичай, на закритих засіданнях із формулюванням «Винуватість підсудних доведена матеріалами справи, також їх особистим зізнанням». Для прикладу наведемо кримінальну справу М. Ороса, І. Немеша, П. Визичканича, В. Форкоша, Ю. Паш, М. Криванича, І. Габорця, І. Ороса, звинувачених у зв'язках та діяльності ОУН-УПА в краї. Так, у судовому вирокі зазначено, що Михайло Орос, будучи ще учнем, став членом об'єднання українських націоналістів, в якому перебував до арешту, тобто до жовтня 1945 року. Іван Немеш також був членом цієї організації з 1941 р. до дня арешту – 9.X.1945 року.

У справі доводилося, що підсудні Орос та Немеш через два місяці після приходу частин Червоної армії на територію Закарпатської України, зв'язавшись з «крайовим провідником бандеровських банд УПА» Бандусяком Дмитром, за ініціативою Бандусяка і Ороса створили на території Закарпатської України організацію українських націоналістів, завданням якої була боротьба з Червоною армією, створення «так званої «самостійної України».

12 СИТНИК, Олександр. *Українська Повстанська Армія на Закарпатті...* С. 2.

13 АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України*. Т. 2. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. С. 97.

Слідчі доводили, що підсудний М. Орос, був активним членом ОУН, керівником відділу пропаганди, поширював серед населення націоналістичну літературу, а також листівки із закликом терористичної боротьби щодо радянських працівників, командирів Червоної армії. Підтримував зв'язок з керівниками «бандерівських» організацій, які знаходилися в Станіславській області, залучав нових членів ОУН, мав зброю, яку від нього забрали при затриманні. Окрім того, проводив організаційну роботу по створенню збройних загонів.

І. Немеш, на переконання слідчих, був начальником відділу постачання, заготовляв продукти харчування, зброю, мав зв'язок із керівниками «банд», які перебували в Станіславській області.

У липні 1945 р. до організації вступив П. Визичканич. Тут він виконував роль зв'язкового, зберігав націоналістичну літературу. Юлія Паш «маючи злочинний зв'язок з підсудним Орос та іншими націоналістами» виконувала роль зв'язкової, постачаючи бланками оунівців, які вона крала будучи працівницею лісництва.

М. Криваничу, В. Форкошу, І. Оросу, І. Габорцю приписувалася роль зв'язкових. В. Форкош, як працівник типографії, також постачав оунівців бланками посвідчень, а І. Габорець «утримував конспіративну квартиру».

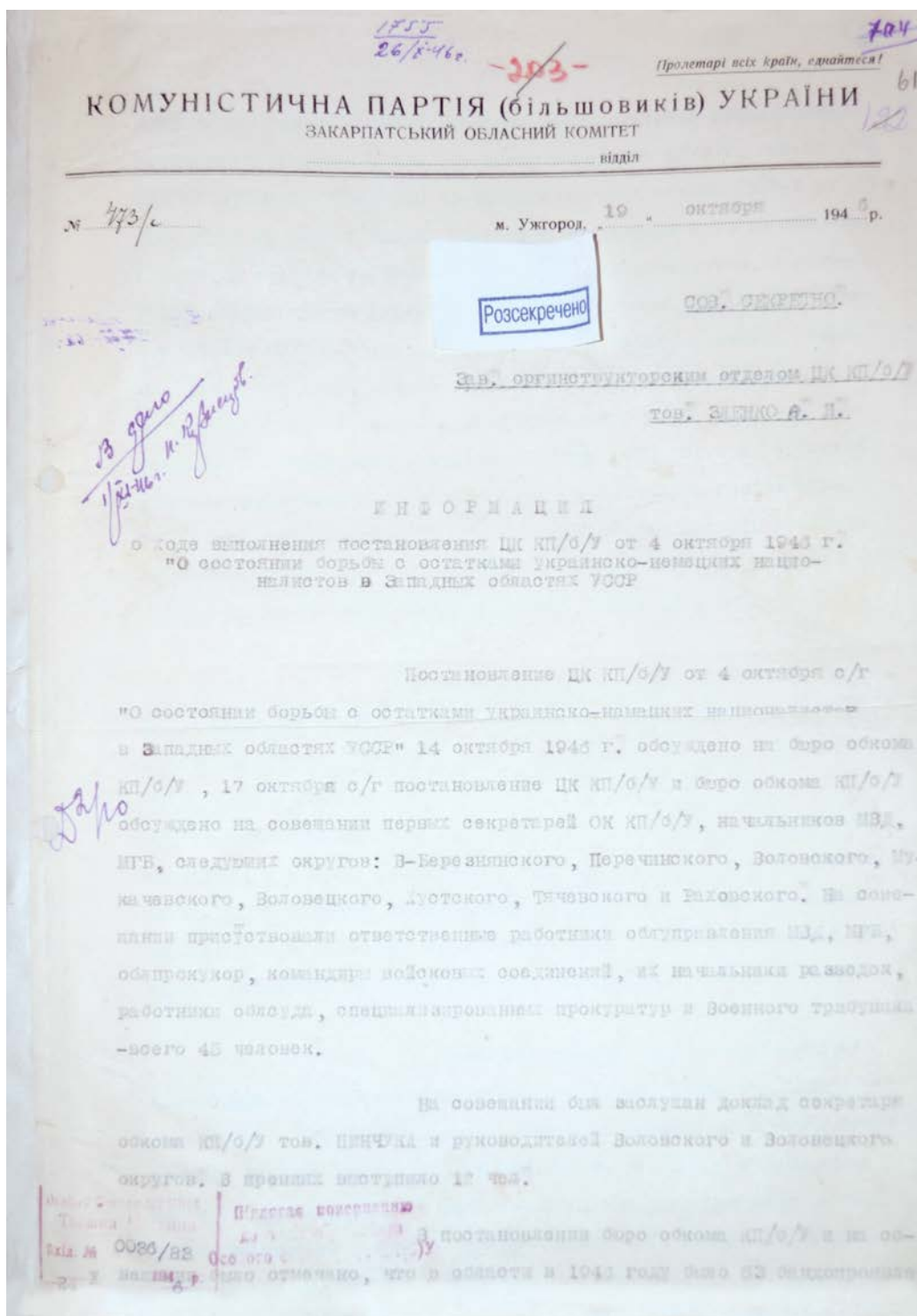
14 січня 1946 р. спеціальний суд приговорив М. Ороса до розстрілу, І. Немеш отримав 20 років із конфіскацією майна та обмеженням виборчих прав ще на 5 років, П. Визичканич, Ю. Паш – 10 років з обмеженням у правах на 5 років, В. Форкош, М. Криванич, І. Габорець отримали 10 років ув'язнення з конфіскацією майна та обмеження виборчих прав на 5 років, І. Орос мав відбутися покарання 2 роки без обмеження прав¹⁴. Групу вдалося викрити із-за інформацій агентів радянських спецслужб, так само як і ліквідувати одного з лідерів ОУН Дмитра Бандуська¹⁵.

Після розгрому ОУН в Закарпатті, перед Крайовим Проводом ОУН «Захід-Карпати» виникло завдання створення оунівського підпілля в краї заново. Необхідно відзначити, що весною 1945 р. пройшла реорганізація ОУН, в результаті якої був створений Провід ОУН «Захід-Карпати», до складу якого входили п'ять окружних Проводів ОУН, а саме: Стрийський, Калуський, Станіславський, Коломийський, якому підпорядковувалась Буковинська надрайонна ОУН і Закарпатський.

На цей час Провід ОУН обережно вів себе на Закарпатті. Керівники ОУН «Захід-Карпати» не відмовляючись від терору проти радянсько-партійного активу, все-таки, поставили своїм головним завданням ведення антирадянської пропаганди серед населення і особливо серед молоді, з метою підняття національної самосвідомості місцевого населення. І тільки тоді, коли буде створено сприятливий ґрунт, планувалось відроджувати організоване підпілля. Влітку 1946 р. Провід ОУН «Захід-Карпати» випустив у великій кількості антирадянські листівки, які передбачалось спеціально розповсюджувати на Закарпатті. В одній з них говорилось: «Українці Закарпаття! 1944 рік вписується в історію

14 Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. У двох книгах. Книга друга. Ужгород : Закарпаття, 2004. С. 78-79.

15 АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України*. Т. 1. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. С. 614-617.

Перша сторінка інформації «Про стан боротьби із залишками українсько-німецьких націоналістів в Західних областях УРСР». 1946 рік.
In ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп.23. — Спр.2958. — Арк. 61.

закарпатської землі, як ще одна чорна дата. Замість згаданої волі цей рік приніс тільки зміну окупантів – на місце угорських прийшли московсько-більшовицькі пригноблювачі, які своєю окупаційною практикою залишили далеко позаду своїх попередників. Захопленням Закарпаття Червона Москва завершила, в основному, насильницьке об'єднання всіх українських земель, надівши ярмо на шию всьому українському народу»¹⁶.

Перший відновлений Закарпатський окружний Провід ОУН був створений влітку 1946 року крайовим провідником ОУН «Робертом» виключно з галичан. Керівником Закарпатських оунівців був призначений Семен Гут (псевдонім «Тиміш»), який до цього діяв на Самбірщині. Керівником СБ (служба безпеки) Крайовий Провід ОУН направив на Закарпаття Антона Літуса, який у нашому краї діяв під псевдонімом «Летун».

5 серпня 1946 р. загін «Тиміша» здійснив напад на с. Верхні Ворота, під час якого оунівці вбили секретаря партійної організації села Олексія Григу та його дружину, члена ВКП(б) (Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)), а також ініціатора організації колгоспів Федора Комара. Після цього «Тиміш» з невеликим загonom, у складі 11 чоловік, знову з'явився на Закарпатті. Бойовики «Тиміша» були зафіксовані органами Держбезпеки у Волівському, Свалявському та Іршавському округах. 26 жовтня 1946 р. в с. Смоголовиця, Іршавського району, вони вбили працівника Іршавського окружного відділу МДБ Федорова і директора маслозаводу Селецького, роззброїли і повели з собою двох працівників міліції, але згодом їх відпустили. В лютому 1948 року «Тиміш» загинув поблизу с. Кульчиці, Дрогобицької області, ведучи нерівний бій з опергрупою МДБ¹⁷.

Протягом липня 1946 р. у ряді сіл верховинських районів Закарпаття, зокрема Колочава-Горб, Негровець, Лази, Нижні Верецьки та ін. було відмічено цілий ряд випадків появи загонів УПА, котрі проводили агітаційно-просвітницьку роботу серед населення, а також експропріювали майно радянських торгових закладів та господарств¹⁸.

У радянській історіографії панувала думка, що надіслані з метою пропаганди загони «Зміюки», «Довбуша», «Грозного» «ніяких результатів не дали», бо «населення Закарпаття відноситься до ОУН вороже». Це твердження зовсім відкидають документи ОУН. Так, наприклад, після закінчення мітингу в с. Німецька Мокра до командира відділу підійшов один з учасників мітингу і сказав: «В моєму селі нас 40 чоловік, що прийшли з чеського легіону. Всі маємо зброю. Начувані про вашу боротьбу, ми хочемо разом з вами воювати, бо далі не можемо жити у більшовицькій неволі...»¹⁹. Після закінчення мітингу в с. Колочава-Лази до командира прийшов юнак та попросив дати, або хоч позичити йому зброю, щоб він міг вбити голову сільради «явного енкаведистського агента». Забігаючи наперед відзначимо, що останній був вбитий у 1948 році. Вже 24 липня

16 МІЩАНИН, Василь. *Аграрна політика на Закарпатті (1944 – 1950 рр.)*. Ужгород : Закарпаття, 2000. С. 96.

17 ВЕГЕШ, Микола. *Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929 – 1950-ті рр.)*... С. 79-80.

18 СИТНИК, Олександр. *Українська Повстанська Армія на Закарпатті*... С. 4

19 Літопис УПА. Т. 9. Книга 2. *Українська Національна Визвольна Рада*. 1982. С. 340.

1946 р. на бюро Закарпатського обкому КП(б)У (Комуністична партія (більшовиків) України) було затверджено цілий ряд заходів по посиленню боротьби із «бандерівцями». До них залучались МДБ, МВС (Міністерство внутрішніх справ), військові та партійно-радянські органи. Проти повстанців було проведено 50 операцій та 15 облав, в результаті яких – 15 чоловік було вбито, 10 поранено і 9 полонено. Також було створено 11 винищувальних батальйонів із загальною кількістю 1176 чоловік²⁰.

Однак це не вплинуло на дії УПА. Тільки в жовтні 1946 р. вони провели 9 антибільшовицьких мітингів у селах Іршавського та Свалявського районів²¹. Всього ж протягом 1946 р. було зареєстровано 63 випадки появи і діяльності відділів загонів ОУН-УПА, з них розкритими називалось 19²².

Діяльність УПА продовжувалася і в 1947 році. Крайовий Провід ОУН влітку 1947 р. почав створення нового складу Закарпатського окружного Проводу, який теж складався з галичан. Відзначимо, що у травні 1947 р. репресивно-каральні органи фактично ліквідували Закарпатську округу ОУН («Срібна»). Територію Закарпатської округи керівництво Карпатського краю розподілило між прилеглими округами: Дрогобицького (Закарпатський район), Калуського (Хустський надрайон) та Коломийського (Рахівський надрайон)²³. У серпні 1947 р. сформовано новий склад Закарпатського окружного проводу ОУН. Керівником став колишній провідник Вигодського районного проводу «Булевар». Його заступником і референтом з пропаганди призначили «Кумпановича»²⁴.

Керівником був призначений колишній провідник Вигодського районного Проводу ОУН «Булевар». Його заступником і референтом по пропаганді призначили «Кумпановича». Останній вже неодноразово побував на Закарпатті, здійснюючи рейди в Тячівському, Волівському і Рахівському округах. «Булевар» провів на Закарпатті значну розвідувальну підготовчу роботу. В с. Колочава-Лазі він встановив зв'язок з батьком і сином Сюгаями, а також з колишнім комендантом Карпатської Січі в цьому селі Миколою Шимонею. Заручилися вони також підтримкою місцевого греко-католицького священика Бобика. Саме через них вони розповсюджували антирадянські листівки і журнали²⁵.

В 1947 р. продовжували діяти й окремі загони УПА. Так, 27 червня повстанці відділу «Журавлі» знищили в с. Лисичево Іршавського округу телефонну централь та роззброїли двох її працівників, що там знаходились. У липні цього ж року на Іршавщині з'явилася нова боївка ОУН, котра прибула з Дрогобицької області. Очолював її уродженець Сумської області Сергій Кривопишин. Органи-

20 ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 907. Арк. 21-24.

21 Літопис УПА. Т. 9. Книга 2. Українська Національна Визвольна Рада. 1982. С. 427.

22 СИТНИК, Олександр. *Українська Повстанська Армія на Закарпатті...* С. 5.

23 ІЛЬНИЦЬКИЙ, В. *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954)*. Дрогобич: Посвіт, 2016. С. 81-82.

24 ІЛЬНИЦЬКИЙ, Василь. *Провід ОУН Карпатського краю. Літопис Української Повстанської Армії. Серія «Події і люди»*. Книга 21 Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2012. С. 25.

25 ВЕГЕШ, Микола. *Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929 – 1950-ті рр.)...* С. 80-81.

ми Держбезпеки були заарештовані 5 членів боївки і 9 їх прихильників із числа місцевих жителів. Тоді ж на Іршавщині було заарештовано 60 чоловік. 17 липня 1947 р. в с. Ясіня повстанці наскочили на місцеву сільраду і зліквідували її голову Копашука – знаного партійця і вислужника МДБ. На території Волівського округу в 1947 р. діяли загони «Буревія» та «Вишні», котрі тривалий час тримали в остраху радянські органи влади. В результаті каральних акцій проти цих загонів було заарештовано 49 повстанців та їх прихильників.

Мала місце діяльність ОУН-УПА і на Хустщині, де ще живою була героїчна слава захисників Карпатської України. В с. Копашнево діяла група Василя Пригари, яка здійснила 5 антирадянських акцій. 21 квітня 1947 р. жителі сіл Лоза і Горінчево, Хустського округу, камінням прогнали зі своїх полів трактористів та представників радянської влади, які намагалися провести оранку піль призначених проти волі селян під колгоспне господарство²⁶.

За свідченням документів у цьому році місцевими націоналістичними формуваннями, а також загонами ОУН-УПА сусідніх областей було здійснено 49 антирадянських виступів, у тому числі: 6 замахів і атентатів, в результаті яких було вбито 6 радянських активістів, із них – двох голів сільрад; один напад на сільську Раду; три напади на винищувальні батальйони. Органам вдалося знешкодити у 1947 р. сім формувань ОУН-УПА.

19 жовтня 1946 р. заступник завідувача оргінструкторським відділом Закарпатського обкому КП(б)У Н.Сімонов направив завідувач оргінструкторського відділу Центрального Комітету (ЦК) КП(б)У А. Зленку розлогу, «цілком таємну», інформацію «Про хід виконання постанови ЦК КП(б)У від 4 жовтня 1946 р. «Про стан боротьби із залишками українсько-німецьких націоналістів в Західних областях УРСР»»²⁷. У ній він інформував свого начальника, що це питання обговорювалося на засіданні бюро обкому КП(б)У (14 жовтня 1947 р.) та нарадах перших секретарів окружних комітетів КП(б)У Великоберезнянського, Волівського, Мукачівського, Хустського, Тячівського і Рахівського округів, де націоналістичний рух був найпоширенішим. На таких зборах обов'язково були присутніми «відповідальні працівники» облуправління МВС, МДБ, обласний прокурор, командири військових з'єднань, працівники обласного суду, спеціалізованих прокуратур та військового трибуналу.

У постанові бюро обкому КП(б)У відзначалось, що в Закарпатській області у 1946 р. було зафіксовано 63 «бандитські прояви». На думку партійного керівництва: «Відбулося це тому, що окружками і міськками КП(б)У, органи МДБ, МВС не виконали повністю постанови бюро обкому КП(б)У від 24 липня ц.р. «Про факти бандпроявів у Воловецькому і Волівському округах», в якому вказувалося на активізацію бандитів, терор проти партійно-радянського активу і населення області»²⁸. Вже тоді в низці округів пропонувалося створити винищувальні батальйони.

26 Там само. С. 83-84.

27 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2958. Арк. 61-69.

28 Там само. Арк. 62.

ОУНівці на привалі. URL: <https://zak.depo.ua/ukr/zak/oun-upa-na-zakarpatti-pravda-yakazamovchuvayasa-09042015181500>

Відзначалось, що створені у Воловецькому, Тячівському і Волівському округах до створення таких винищувальних батальйонів підійшли формально. До прикладу, подібні підрозділи у Воловецькому окрузі були створені тільки у 7 селах і то в неповному складі, а в решті 25 селах округу «заражених бандитизмом» взагалі не організовані. У Нижніх Воротах із 20 членів таких підрозділів несло службу тільки 4-5, бо їм не видавали пайки. Крім того, відзначав інструктор обкому, що ці підрозділи «засмічені чужо ворожими елементами. Так, наприклад, боєць с. Біласовиця – Мендак Ю.Н. – куркуль, служив в угорській армії, використовує найману робочу силу, Халус також був на східному фронті, їздив в село Кривка Дрогобицької області де був присутній на засіданні бандерівців, Ковачі Федір і Михайло були активними січовиками. Всього із 9 бійців 3 січовики і 6 куркулів»²⁹.

²⁹ Там само.

Інший подібний факт зафіксований у с. Присліп Волівського округу. Тут член підрозділу «активний «січовик» Головка» отримавши завдання від ОУНі-ців організував із жителів навколишніх сіл групу, яка мала на меті добувати зброю і боєприпаси. Група пограбувала кооператив, забрала із собою секретаря парторганізації, вбила уповноваженого МВС. У Тячівському окрузі із 120 членів таких формувань 21 «має зв'язок з бандитами»³⁰.

«Проникнення у винищувальні батальйони ворожих елементів сталося із-за злочинного відношення начальників окрвдділів МВС до підбору і підготовки бійців. Окружками КП(б)У не прийняли в цій справі участі і не забезпечили підрозділи потрібним партійним і комсомольським прошарком... Тячівський, Волівський, Воловецький окружками КП(б)У не проводять серед бійців політико-виховної роботи, не організували військової підготовки, не прийняли необхідних дій до забезпечення їх зброєю та боєприпасами»³¹, – інформував заступник завідувача оргінструкторським відділом Закарпатського обкому КП(б) У Н.Сімонов.

На думку партійного керівництва, саме із-за відсутності бойових підрозділів Воловецький округ піддається частим нападам озброєних націоналістів. Тільки у серпні-вересні 1946 р. тут було пограбовано кооперативи на загальну суму понад 50 тисяч рублів. Тільки 14 липня 1945 р. у селі Лази, пограбувавши кооператив на суму 22.658 рублів, повстанці пригощали селян горілкою і співали з ними гімн «Ще не вмерла Україна»³². 21 серпня 1946 р. в с. Широкий Луг Тячівського округу ОУНівці провели збори в сільраді на яких були присутніми 20 селян спалили портрети керівників СРСР та документи сільради, пограбували магазин³³.

14 вересня 1946 р. с. Річка Волівського округу 14 озброєних людей зайшли в адмінбудинок, де проходили комсомольські збори, провели з комсомольцями виховні бесіди, роздали антирадянські листівки та забрали комсомольські квитки³⁴.

Н. Сімонов відзначав: «Українські націоналісти антирадянську агітацію серед населення округів: Мукачівського, Перечинського, Тячівського та ін. намагаючись охопити своїм впливом окремі прошарки населення, особливо молодь. За допомогою терору, погроз, розгнужданої антирадянської агітації, вони намагаються залякати населення нашої області, зірвати заходи, намічені радянською владою»³⁵. Як приклад наводилося вбивство секретаря парторганізації с. Н. Ворота Григи, його жінки та ще одного комуніста. Тому пропонувалось проведення політичної агітації з врахуванням місцевих особливостей, здійснюючи диференційний підхід до окремих груп населення, робітників, селян, інтелігенції, молоді, жінок, переселенців.

30 Там само. Арк. 63.

31 Там само. Арк. 64.

32 Там само. 32, 63.

33 Там само. Арк. 63.

34 Там само. Арк. 64.

35 Там само. Арк. 65.

План заходів з «ліквідації банд» передбачав: координацію дій органів МВС і МДБ, створення спільних оперативних груп, залучення в них найбільш досвідчених чекістів; створення пересувних груп, із залученням в них бійців, які знають місцеві звичаї і традиції; встановлення суворої звітності перед обласними управліннями; покарання винних у зриві операцій; перегляд агентурної мережі, сформувавши її із людей «внушаючих довір'я»; максимальне використання військ МВС, звільнивши їх від іншої роботи «не пов'язаних з бандами ОУН, УПА»³⁶. Категорично заборонялось передавати то телефону відкритим текстом інформацію про боротьбу проти українських націоналістів.

Облпрокурору та уповноваженому міністерства юстиції вказувалось на прийняття рішучих мір в роботі прокуратур та судів «використавши у боротьбі з українсько-німецькими націоналістами наші радянські закони»³⁷.

Серед агітаційно-пропагандистських заходів слід відзначити: проведення в кожному з округів на систематичних лекцій, доповідей в селах про переваги соціалістичного ладу над капіталістичним, завдань, які стоять перед «радянським народом» у п'ятирічці, «роз'яснення» міжнародної ситуації; для цього максимально використовувати обласний, окружний активи та інтелігенцію; систематично проводити збори и селян, використовувати політичну агітацію «по десятихатках».

Окремо надавалися інструкції редакторам обласних та окружних газет. Вони мали розміщувати друкувати статті «з питань пропаганди п'ятирічного плану, про українсько-німецьких націоналістів, нещадновикриваючих, як злісних ворогів українського народу, невпинно виховувати все населення в дусі відданості Радянській Батьківщині, комуністичній партії, товаришу Сталіну»³⁸. Для цього пропонувалось розширити сітку робкорів, сількорів, особливо з місцевого населення, організувати регулярну доставку в села газет і журналів.

Незважаючи на такі дії влади рух ОУН-УПА не зменшився. Тільки з березня по травень 1948 р. було зафіксовано 6 випадків діяльності підпілля ОУН-УПА. У період 1947–1949 рр. значного розмаху набрав рух ОУН-УПА на Міжгірщині. Тут діяли загони «Бойко», «Гайдамаки» та ін.³⁹. Виступи проти колективізації були відмічені й у Воловецькому окрузі. Так, у 1949 році поблизу с. Гукливе боївкою ОУН було вчинено замах на одного з керівників Воловецького району Терелю. Останній, разом зі своєю охороною, повертався з Гукливого, де напередодні було організовано колгосп.

Взагалі проведення колективізації на Закарпатті зустріло значний опір у селян. В краї ніколи не було общинного господарювання. Кожен з діда-прадіда змагався на власну землю. Закарпаття мало свої особливості, як чисто географічного, так і історико-культурного характеру – невелика частина орних земель, особливо в гірських районах, багатівікове перебування краю у складі Угорщини, а згодом Чехословаччини з особливостями їх агрокультури та соціальної організації села – не могли не позначитись на процесі проведення

36 Там само. Арк. 66-67.

37 Там само. Арк. 67.

38 Там само. Арк. 69.

39 СИТНИК, Олександр. *Українська Повстанська Армія на Закарпатті*. К., 1997. С. 8-9.

колективізації, на психології і укладі життя закарпатського селянина в умовах командно-бюрократичної системи.

Віками вистраждана мрія про землю не покидала селянство і воно протилося колективізації як могло. Одним з перших проявів цього спротиву був опір натуральним поставкам державі своєї продукції. Наступним кроком були так звані «бабські бунти». Часом ексцеси закінчувалися трагічно для «організаторів» колгоспу. Так, 4 серпня 1947 р. у селі Діброва Тячівського округу о 10 годині ранку натовп односельчан убив голову новоствореного колгоспу І.І.Черничко. До «бунтівного» села одразу ж прибули співробітники держбезпеки, які заарештували 12 чоловік⁴⁰. Активно підтримували селян у їхніх виступах проти колективізації відділи УПА.

Для боротьби проти «українського націоналізму» владою активно використовувалися військові органи СМЕРШу («Смерть шпіонам»). У січні 1945 р. в Закарпаття були направлені 7 чекістів з Міністерства державної безпеки (МДБ), а в березні-квітні формується окружний відділ 2-Н для боротьби з бандитизмом («ББ») у складі 11 оперуповноважених, які були відправлені в кожний район області. Головним завданням цього відділу була ліквідація підпілля Організації Українських Націоналістів (ОУН) і викриття Української Повстанської Армії (УПА), яка періодично здійснювала рейди у верховинські райони краю. Безпосередньою ліквідацією груп ОУН-УПА займалися винищувальні батальйони, які створювалися у системі Управління внутрішніх справ. За даними Станіслава Аржевітіна: «На 1 січня 1947 року в Закарпатській області було сформовано 13 винищувальних батальйонів загальною кількістю 1680 чоловік. За їхньою «благонадійністю» стежили 86 інформаторів КДБ»⁴¹.

Найбільш підступним методом, який широко практикувався репресивним апаратом Радянської імперії в боротьбі з національно-визвольним рухом українського народу, було створення та використання так званих груп спеціального призначення органів НКВС-МДБ, що діяли під виглядом самих націоналістичних формувань УПА, а потім у вигляді боївок СБ (служба безпеки) ОУН упродовж 1944 – 1953 рр. при кожному регіональному відділенні НКВС-МДБ. Метою створення та діяльності провокативно-розвідувальних груп було проведення широкої агентурної роботи по виявленню провідників ОУН, командування УПА, їх фізичного знищення, проникнення у структури Центрального Проводу ОУН; організація політичних провокацій та вбивств мирного населення під виглядом ОУН-УПА для компрометації національно-визвольної боротьби та опалювання самої ідеї Самостійної Соборної Української Держави; нацькування різних верств українського населення між собою, сіяння ворожнечі, протиставлення Західної і Східної України.

Провокативні групи НКВС-МДБ функціонували у всіх областях Західної України, завдаючи значної шкоди визвольному рухові ОУН-УПА. Іноді між ними і органами МДБ виникала навіть конфронтація, оскільки провокативна

40 ЛЕМАК, Василь. Колективізація на Закарпатті: як це було? In *Новини Закарпаття*. 1993. 6 травня. С. 5.

41 АРЖЕВІТІН, Станіслав. ОУН і КДБ на Закарпатті. In *Колочава*. 2009. серпень. № 13. С. 1.

діяльність МДБ надзвичайно ускладнювала криміногенну ситуацію: важко було встановити – хто ж вбиває та грабує населення. Чи це дії окремих кримінальних злочинців, чи спланована діяльність груп спеціального призначення? Так, зокрема, група агентів-боївиків Хустського окружного відділу МДБ Закарпатської області в складі М. Антоня, П. Антоня, П. Лемка, В. Тегзи під керівництвом Кармелюка на протязі 1948 року на території округу, під маскою ОУН здійснила 13 збройних пограбувань. Зброю вони одержали в Хустському відділенні МДБ⁴².

У 1950 р. органами МДБ була викрита «Спілка визволення Закарпаття» у Мукачівському районі. Серед її основних завдань було: залучення до діяльності організації нових членів, поширення антирадянських листівок, здійснення диверсійних актів у колгоспах. 8 її членів було заарештовано і засуджено на тривалі строки. В ході слідства було встановлено, що причиною створення організації стали факти негативного ставлення населення краю до проведення колективізації⁴³.

Трагічною була і доля учасників молодіжної організації «Воля», яка існувала в кінці 1949 – до поч. 1950 рр. Не бажаючи вступати в комсомол учениці 9 класу Великолучківської середньої школи створюють власну організацію. Займалися вони, в основному, поширенням листівок, написанням віршів антирадянського змісту. Організацію було розкрито... Вирок суду жорстокий. Керівників організації Ю. Хома, В. Липей, Ю. Рубіш були засуджено до 25 років виправно-трудових робіт з позбавленням прав ще на 5 років. «За боротьбу проти радянської влади, за створення самостійної України», – як йшлося у матеріалах слідства⁴⁴. Загалом рух УПА існував на Закарпатті до 1953 – 1954 рр., але останні два роки – у вигляді окремих проявів.

Роблячи певний підсумок діяльності ОУН-УПА на Закарпатті, слід зазначити, що увесь край був охоплений цим рухом. Хоча домінували у цьому відношенні гірські райони через сприятливі природно-географічні умови, віддаленість від міст, шляхів сполучень; досить високого рівня національної самосвідомості верховинців. Цілеспрямоване замовчування і прикриття фактів діяльності ОУН-УПА в комуністичні часи мали на меті замовчування і запламування цього руху на Закарпатті.

Джерела та література:

- АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Карпатська Україна: епоха в добі. Передумови утворення, доба незалежності, спогади і документи*. Вінниця : Видавництво «Тезис», 2013. 868 с.
- АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України*. Т. 1. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. 952 с.
- АРЖЕВІТІН, Станіслав. *Закарпатська Україна: викорінення Карпатської України*. Т. 2. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. 1164 с.

42 ВЕГЕШ, Микола. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929 – 1950-ті рр.)... С. 88.

43 СИТНИК, Олександр. Українська Повстанська Армія на Закарпатті. К., 1997. С. 10.

44 ДОВГАНІЧ, Омелян. За відсутністю складу злочину («Воля» у радянській неволі). Ін Карпатський край. 1996. № 8 – 12. С. 28-29.

- АРЖЕВІТІН, Станіслав. ОУН і КДБ на Закарпатті. In *Колочава*. 2009. серпень. № 13. С. 1.
- ВЕГЕШ, Микола. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929-1950-ті рр.). In *Carpatica-Karpatika*. Випуск 7. Історія і культура Закарпаття ХХ століття (До 55-річчя возз'єднання Закарпаття Україною). Ужгород, 2000. С. 51-100.
- Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 85: *Информации, справки обкома в ЦК КП(б)Украины о фактах бандпроявлений, чрезвычайных происшествиях, и о политическом настроении населения в области (03. 04. 1946 – 10. 12. 1946)*. На 55 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990);
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 587: *Справки, докладные записки, спецдонесения органов МВД о бандпроявлениях ОУН на территории области (05. 03. 1948 – 14. 12. 1948)*. На 39 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990).
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 645: *Информации окружкомов партии о выполнении Постановления ЦК КП(б)У от 01. 06. 1948 г. «Об улучшении массово-политической работы, дальнейшем развитии колхозного строительства и ликвидации остатков банд украинско-немецких националистов в западных областях Украины» (10. 08. 1948 – 07. 10. 1948)*. На 34 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990).
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 247: *Информации обкома партии, оргинструкторского отдела ЦК КП(б)У о фактах бандпроявлений, чрезвычайных происшествиях и политическом настроении в области (29. 04. 1947 – 27. 12. 1947)*. На 41 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990).
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 576: *Информации обкома партии ЦК КП(б)Украины о выполнении постановления ЦК КП(б)У от 1-го июля 1948 г. «Об улучшении массово-политической работы, дальнейшем развитии колхозного строительства и ликвидации остатков банд украинско-немецких националистов в западных областях УССР» (06. 08. 1948)*. На 11 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990).
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 586: *Информации работников обкома, окружкомов партии, о террористических актах банд ОУН на территории области (26. 07. 1948 – 20. 08. 1948)*. На 23 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990).
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 86: *Информации, оргинструкторского отдела о бандпроявлениях, чрезвычайных происшествиях, политическом настроении в области (14. 01. 1946 – 10. 12. 1946)*. На 68 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990);
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 88: *Сообщения органов МБГ, МВД о фактах бандпроявлений и чрезвычайных происшествиях в области (24. 01. 1946 – 17. 11. 1946)*. На 41 арк. (Выбыло. Акт № 2 от 08. 10. 1990);
- ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 907: *Справки, докладные записки МГБ, МВД о фактах антиколхозных и антисоветских выступлений кулацких и других антисоветских элементов (14. 01. 1949)*. На 37 арк.
- ДОВГАНІЧ, Омелян. За відсутністю складу злочину («Воля» у радянській неволі). In *Карпатський край*. 1996. №8–12. С. 28–29.
- ІЛЬНИЦЬКИЙ, Василь. *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954)*. Дрогобич: Посвіт, 2016. 696 с.
- ІЛЬНИЦЬКИЙ, Василь. *Провід ОУН Карпатського краю. Літопис Української Повстанської Армії*. Серія «Події і люди». Книга 21 Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2012. 126 с.

- ЛЕМАК, Василь. Колективізація на Закарпатті: як це було? In *Новини Закарпаття*. 1993. 6 травня. С. 5.
- Літопис УПА. Т. 9. Книга 2. Українська Національна Визвольна Рада. 1982. 637 с.
- МІЩАНИН, Василь. *Аграрна політика на Закарпатті (1944 – 1950 рр.)*. Ужгород : Закарпаття, 2000. 138 с.
- МІЩАНИН, Василь. Боротьба ОУН-УПА на Закарпатті проти політики колективізації в другій половині 1940-х років. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Випуск 21. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла» 2008. С. 43–46.
- МІЩАНИН, Василь. *Радянізація Закарпаття 1944-1950 рр.* Ужгород : РІК-У, 2018. 644 с.
- МІЩАНИН, Василь. Втрачені документи Державного архіву Закарпатської області з питання радянізації Закарпаття 1946-1950 рр. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Випуск 29. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. С. 182–187.
- Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. У двох книгах. Книга друга. Ужгород : Закарпаття, 2004. 800 с.
- СИТНИК, Олександр. *Українська Повстанська Армія на Закарпатті*. К. : Б. в. , 1997. 14 с.
- ТИВОДАР, Михайло. Бедевлянська сільська ОУН «Перемога» 1946-1947 років. In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Випуск 27. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла» 2011. С. 189–202.
- Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2958: *Информации, справки, переписка о ходе борьбы с украинско-немецкими националистами в Закарпатской области УССР (04. 01. 1946-18. 11. 1946)*. На 128 арк.

L'UDIA A DOBA

Bazilika Sacré-Cœur v Paríži je po katedrále Notre-Dame druhou najnavštevovanejšou pamätihodnosťou v hlavnom meste Francúzska. Základný kameň stavby, ktorá je zmesou byzantského a románskeho slohu, položili v roku 1875, ale po dokončení boli v nej prvé bohoslužby až v roku 1919. Ani v pandemickom lete 2020 nezostala opustená turistami. Stojí na vrcholku Montmartre a je tak jedným z najviditeľnejších parížskych monumentov. Foto: Jozef Jurčišin

VIKTOR GÉZA BARANY PROBLÉMY PODKARPATORUSKÉHO ÚŘEDNÍKA V REPUBLICCE A EXILU

David HUBENÝ

Abstract: *Viktor Géza Barany* *Trobles of Ruthenian clerk in the republic and exile.* Viktor Géza Barany's life is in many ways a story of unfulfilled possibilities. Thanks to his family background, he was able to start his university studies in the capital soon after the establishment of the Czechoslovak Republic, while in Prague and at home he soon became an important figure associated with the agrarian party. In the second half of the 1930s, he was an official of the Presidency of the Council of Ministers, from where he tried to influence events in Ruthenia. His loyalty to the state and the Czechoslovak idea was used both during the crisis months of 1938 and after the occupation, when he was sent with an intelligence commission to Hungary and to the occupied Ruthenia. However, the network for which he worked was liquidated, and after moving into exile, it was considered untrustworthy by many precisely because of his post-occupation engagement. Barany's removal to the Middle East into the Czechoslovak military judiciary meant that although he was a suitable candidate for the Ruthenian department of the Ministry of the Interior, where workers, natives of Ruthenia, were hardly sought in British exile, he could not enter the service.

Key words: Ruthenia. Hungary. Viktor Gézy Barany. Czechoslovak idea.

Úvod a rozbor pramenů a literatury

Připojení Podkarpatské Rusi k Československu po první světové válce naráželo na několik praktických problémů, zejména prosazení a zavedení vlastní správy. Jako na každém nově připojeném území bylo nutno toto území nejprve osadit osvědčenými kádry. Československo se však zároveň zavázalo, že jakmile to bude možné, bude místní správa naplněna úředníky pocházejícími přímo z Podkarpatské Rusi. Tento závazek narážel na rychle nepřekonatelnou překážku v podobě předchozí maďarizace, která neumožnila vyrůst, resp. získat vzdělání osobám jiného než maďarského národního cítění, resp. většina místního slovanského obyvatelstva se během dosahování vyššího vzdělání odnárodnila a zbylo tak jen velmi malé množství národně a jazykově uvědomělé inteligence. Tento nedostatek bylo možno překonat pouze vyčkáním, až vyroste, nebo se dovzdělá, nová generace, která by již byla loajální k Československu. Republika se s těmito kádrovými problémy potýkala po celou dobu své existence a úřady hledaly různé cesty, jak do svých řad získat místní loajální obyvatelstvo, např. četnictvo v první polovině dvacátých let vybízelo podřízené četnické stanice, aby aktivně vyhledávaly, agitovaly a dohlížely na možné budoucí vhodné kádry.¹ Podobné problémy měly i centrální orgány státu, které leckdy potřebovaly osadit specializované útvary rodilými odborníky.

Tuto potřebu pocítovalo naléhavě Předsednictvo ministerské rady, t. j. dnešní terminologií Úřad vlády, které mělo zájem – i s ohledem na mezinárodní fórum – na funkční správě Podkarpatské Rusi a na náležité propagaci tohoto faktu. Předsednictvu ministerské rady se podařilo v polovině třicátých let do svých služeb získat Viktora Gézu Baranyho, nar. 7. února 1903 v Ploskově, jenž byl synem Dezidera, bývalého ředitele národní školy v Poljaně, a Theresie Tóthové.² Samotný Viktor Géza Barany vystupuje v některých dokumentech též jako Baran, Baranyi nebo jako Bárány/Barány, ale výrazně převažuje forma Barany. Na své vlastní vizitce uváděl „Barany“, což je nutno považovat za rozhodující.³ Na Baranym lze sledovat některé obtíže při získávání kvalifikovaných domácích kádrů do státní správy, politické tlaky a snahy dosazovat „své“ stranické kádry na posty ve státní správě.

V Národním archivu byly využity písemnosti fondu Předsednictvo ministerské rady, které se týkají Baranyho působení v tomto úřadě a snahách získat jej pro působení v orgánech Karpatské Ukrajiny. Dále se údaje k němu nachází ve všech fondech vztahujících se k resortu vnitra a bezpečnostním záležitostem (např. Ministerstvo vnitra I. – prezídium, Policejní ředitelství Praha II. – prezídium, Policejní ředitelství Praha II. – Zpravodajská ústředna při Policejním ředitelství Praha a Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna). Z exilových fondů jsou to pak fondy Předsednictvo ministerské rady – Londýn a Ministerstvo vnitra – Londýn. Okrajově se k Baranymu podařilo dohledat zmínky i v dalších archivních souborech Národního archivu.⁴

Druhým (hojně využitým) archivem je Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, kde je na prvním místě nutno zmínit kmenové a kvalifikační listiny, z nichž lze přehledně vyčíst Baranyho vojenskou kariéru. Dále se jedná o Sbírky 19, 20, 24 a 37.

Ostatní archivy a archivní soubory posloužily jen doplňkově.

V literatuře se zběžný Baranyho medailonek nachází v článku Ivo Pejčocha o zběhnutí dvou desítek vojáků od Československého pěšího praporu 11 – Východního.⁵ Mnohem zajímavější údaje přináší Ivan Pop ve svém díle věnovaném podkarpatským osobnostem, k nimž autor oprávněně přiřadil i Baranyho.⁶

1 Národní archiv Praha, fond Ministerstvo vnitra I. – stará registratura (NA Praha, f. MV – SR), manipulační období 1918 – 1924, kart. 481, sign. 19/1/33 a 19/1/34.

2 NA Praha, f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 4474, sign. B 372/8, manipulační období 1931 – 1940.

3 Moravský zemský archiv v Brně, f. G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 44, fol. 1. Dle údajů Ivo Pejčocha se však na Baranyho měl přejmenovat až koncem třicátých let a do té doby vystupovat jako Baraň. PEJČOCH, Ivo. Zběhové z Aleppa. In *Historie a vojenství*, 2016, č. 1, s. 48.

4 Např. šetření v NA Praha spravovaném archivním fondem Státní úřad pro válečné poškození v Praze skončilo s negativním výsledkem.

5 PEJČOCH, Ivo. Zběhové z Aleppa. In *Historie a vojenství*, 2016, č. 1, s. 34-49, medailonek na s. 48 a 49.

6 POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha 2008, s. 24-25.

V meziválečném Československu

V nové republice se jal syn z kantorské rodiny navštěvovat Právnickou fakultu Univerzity Karlovy, kde studoval v letech 1921 až 1933 a vystupoval zde jako „Gejza Baran“.⁷ Na délce studia se patrně podepsaly tři skutečnosti: nutnost splnit brannou povinnost, značná politická aktivita a rozsáhlé žurnalistické angažmá, kdy vystřídá množství listů:

Novinářské působení		
List	Druh práce	Trvání
Selo	Spolupracovník	1921–1922
Karpatoruský věstník	Spolupracovník	1922–1923
Novoje vremja	Šéfredaktor	1925–1933
Ruský národní Golos	Pražský redaktor	1934–1935
Slovenský Východ	Redaktor	15. září 1935
Slovenský Hlásnik		–
Východ Republiky		[podzim 1936]

Sestaveno dle: NA Praha, f. Archiv syndikátu novinářů, kart. 5, složka Gejza Viktor Barany.

V rámci armády byl v roce 1. října 1923 zařazen k podkarpatoruskému Jezdeckému pluku 10,⁸ ale ihned následoval převod do stavu dovolených, přičemž odklad prezenční služby trval až do 30. září 1926, kdy byl přesunut k 1. eskadroně a 1. října 1927 konečně nastoupil presenční službu. Rok 1928 se nesl ve znamení povyšování: 1. ledna se stal svobodníkem, 1. května desátníkem, 1. srpna četařem a 28. listopadu četařem aspirantem, načež 1. ledna 1929 byl jmenován podporučíkem a 15. února 1929 byl přemístěn k 6. eskadroně.⁹ Při té příležitosti v novinách otiskl poděkování za všechna blahopřání k povýšení na důstojníka¹⁰ i zprávu o zakončení vojenské služby a opětovném převzetí vedení novin.¹¹

7 Viz webová stránka Studenti pražských univerzit 1882 – 1945: https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/person/se/1803992351910377/?_____MG___search_name=&_____MG___search_birth_date=07.02.1903&_____MG___search_birth_place=&_____MG___search_faculty=2&_____MG___search_year_from=&_____MG___search_year_to=&lang=cs&PSarcPublicPersonSearchList=10&SOarcPublicPersonSearchList=0order_prijmeni%7C0order_jmeno&_sessionId=321155&_binding=1&_____BG___OK=Vyhledat&search_name=&search_birth_place=&search_faculty=2, [16. VI. 2020].

8 K tomuto útvaru viz FIDLER, Jiří – STRAKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha 2006, s. 313.

9 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA – VHA), f. Kmenové a kvalifikační listiny.

10 *Novoje vremja*, 31. 1. 1929, č. 6.

11 *Novoje vremja*, 21. 4. 1929, č. 17.

Nova lisova železna doroha v Jasinjū

V minulom týždni duže važnoje sobytie proizložo v Jasinjū, kohda v Zimir-Kozmicevi fisoivu žefiznodoru peredali do ispolnenija jeja zadaci. Pri privedeniju prisutny byli dr. inž. Hammer ot ministerstva žefiznych doroh, dr. S. Hošovskij ot zemského urjada, ministerstvo voennyh děl tože vyslalo svojego predstaviteľa.

Dostojnym sčítajeme publiku informovati o sem služaji, vid on v fisoivj svjazi stojit s cilym hospodarskim životom vsej Podk. Rusi. Tut ne liš o toin jest slovo, što postrojili odnu žefiznu dorohu, no nado sčítajisa s minuju vsej fisoivno-hospodarskoj sistemy. Čto poznejše položenie i obstojatelstva v rachevskom okruhu i t. doliny vysok-tisjanskoi, tot dožen priznat, što se duže važnaka rabota byla.

Obščezivnost, čto žiteli seho okruhu privykli byli do splavenija (plavanka) dereva rikoju Tisou i to byl jich holovnoj zarabotok i oni tak privykli k sej raboti i ne udvitolija, čto kohda uslyšali o planach postrojenja žefiznyh doroh, to vydikalo meždu nimi velikoje nedovolstvoje, ibo pred čuvstvovali, čto nastal konec romantiki, kotoryj jasinskij hucul tak sifno hordisja. Slovom zdšnoje obyvatelstvo s bošim nehodovanjem vstičalo plan postrojenja fisyh žefiznyh doroh, čofa i možno bylo prevoditi, čto čerez postrojku žefiznyh doroh uveličijsja narodnyj majetok, ulipšijsja fisoivoe hospodarstvo, a čto najholovnije otkryjetsja rabota pred ljudmi, želajučimi rabotati. Lisna detskija mimo svojej najlučšej voli ot staroho konzervativnogo sponosa fisoivoho hospodarenija, prisposobljajučijsja k modernomu fisoivomu hospodareniju, vymuždena byla tak zarjaditsja, čto-by fisoivoe hospodarstvo bylo boľie oplatnoje i vohnazraždennoje.

Znajuči to, čto zdšij priroda vse to podala fisu, čto on potrebuje, no čto-by on sootvitno sebi rentabilnyj byl, konečno, želatelnym bylo, čto-by komunikacijny sredstva postrojeny byli, bez kotoryh modernoe fisoivoe hospodarstvo ne možljivo. Dostepišnoje komunikacijnoje sredstvo po riki Tisi, kotorye bezosmislennoe česvoje i dobroje, no služilo tolko dľa dopravy kruhlyh i dotlich derev, a dľa perevoza inšich derev bylo nesposobnoje.

Najholovnije, čto uspišno probirali, t. j. riditi fisy bez sootvitnyh komunikacijnyh sredstv ne možno, čto iz dvuch pričim jest duže važno. V pervyh tomu, čto probiranie dajet nam odnu časť materiala sposobnogo k prodaži, a vo vtoryh, čto prirost v nerazridžennom fise jest tolko 27m³ na odin hektar, no pri pomošči razridženija možem podnesti na 6.7m³ na odin hektar, a jest vyrazimsja v cifrach, to hodično 250.000m³ boľšosti značit., nesmotrja na to, čto ostatki dereva možem vyvesti na cellulozu i na druhijsja meňšie cinijšije užiki, napr. dľa otoplenija, kotorye tak by šlihi.

Sej novyj sposob fisoivoho hospodarstva, kotoryj uže ot počatku (postrojka nastojajščej žefiznoj dorohi — 16 km. — stojila 2 i pul miliona Kč) tak mnohim dala žitje i pracju, svidomijšu časť naroda za-

KARPATOROSSY NA STUDIJAČH.

V 1926-on kodu hškovko našch melodych intelligentov putešestvovalo v zapadnyh deržavah Evropy. Nisčefko mjaacev žili i v Parizi, hdi priležno izučali slavjanskij material tamošnih bibliotek i muzej. Na obrazi iz fiva na pravo (sidat): Stefan Roman, Viktor Bărany, Ivan Špák; (stojat): Ing. Ivan Křižan i dr. Havrilo Copej.

stanovila inak rozmyšľati, a vraždebnoje otnošenje naroda k semu voprosu malo-pomalu pereminisja, ibo vidit, čto sej sposob hospodarenija zabezpečet dľa nego lučšuju budščnost.

My liš radovatisja možem tomu, čto v najboštem narodnom iminiji intensivnoje fisoivoe hospodarstvo počalsja i čto do najlučših uholkov našch sinich Karpat dobilas

kultura i s dovirjem smotrim v našu budščnost, ibo načinasjtsja nova doba našeho narodohospodarstva v našej oblasti i to blahodarnja Ing. Jordanovi, direktoru deržavnyh fisyh v Rachevi, kotoryj svojej intensivnoj i neutomimuju rabotaju zahhadyvajet počti každyj uholok, hdi toľko možno čto nibud sľužit v poľzu naroda. (—)

10-ti l'itna d'ijatel'nost čechoslovackoj žandarmeriji Podkarpatskoj Rusi

Dijatel'nost žandarmeriji v tečeniji prošlyh 10-ti lit na Podkarpatskoj Rusi dokumentujet, čto eti stražniki publičnoho zabezpečenija uže značija sovjetno ispolňali svoju povinnost i svoje znanije.

Obščezivnost, čto podkarpatorusskij otnošenija, obstojatelstv značitelno otklilsja ot obstojatelstv istoričeskich krajev. Tam uže suščestvovala chorošo zarabotnaja žandarmerija, kotora imila porjadčnoj kazarmy, imila vsji pomošnyj sredstva dľa toho, čto-by pripiški točno doderžala i raschodisja toľko o tom, čto-by svoja dijatel'nost v demokratičeskom duchi prodolžala, jak to ideja novoj deržavy trebuje.

Sovsynj druhoje dšio bylo v Podkarpatskoj Rusi. Tut — možno skazati — iz ničeho nužno bylo s'organizovati žandarmeriju, ot fundamentalno bylo začinati stroitelstvu rabotu, nužno bylo vyrovnoti protivopoložnosti, priboristi dovirje obyvatelstva, odnym slovom taki obstojatelstva bylo možno sotorviti, čto-by Podkarpatskaja Rus' ne otkalsja daleko ot istoričeskich krajev.

Čto eto stremlenie žandarmeriji ne otkalos bez uspiha, dokazuje obstojatelstva nastojajščego vremeni. So spokojnoju sovisťju možem skazati, čto žandarmerija s fim, čto tut normalny položenija sotorvila na poľi publičnoho zabezpečenija značiv-

tel'noje místo sebi zaslužila v našoj hospodarsvennoj žizni.

Organizacija žandarmeriji na territoriji Podkarpatskoj Rusi postepen no služalosj.

Pervuju žandarmskoju komanduju byla užhorodskaja okružnaja komanda i žandarmskaja stancija.

Dňa 7-ho marta 1919. hoda pribyl v Užhorod Vavřil Rendla, okružnyj žandarmskij inspektor s 6 žandarmami. 21-ho toho-že mjaaca pribyl Hajdóczy, poručik v rezervi, koto slovenskaja zemskaja žandarmskaja komanda naznačila načalnikom žandarmskoj komandy užhorodskogo okruha. S Hajdóczy-m prišlo boľše žandarmov na territoriju Podk. Rusi, kotoryj pod vedeniem poručika Fr. Haidin začali velikoberežnšoj žandarmskij okruh.

Užhorodskij žandarmskij okruh, k kotoremu prinadležali i okruhi srednšanskij i kapušanskij až do užhorodskogo vokzala, v to vremja byl v rukah maďarskoj vlasti. Berežnšanskij okruh sostojal iz okruhov berežnškogo, perečinskogo i sobrancevskogo. Dňa 24-ho aprila podvinulosj čechoslovackoje vojsko až do Čopu i takim obrazom osvobodilo cilyj užhorodskij žandarmskij okruh.

Dňa 6. junija maďarskie boľševiki otrjady v Miškovcu začali probiratisj vpered. Vafidstvije toho s kolidko žandarmskoj komandoj, kotoryj užhorodskaja podčinenaja byla, svjazj prevralisj. Posľi novijoj boľševickoj attaki k užhorodskomu okruhu prinadležavij žandarmskij stanciji koncentrovany byli v Užhorod. Pozže po sľi otstuplenija boľševickogo vojska začinajet serioznu rabotu žandarmerija. S'organizujutsja mokučevskij, beregaskij, doľžanskij, vovovšev, mze-nevreckij i druhi okruhi.

Dňa 1-ho oktobra 1919. sovremenno s dijatel'nostju Civ. Upravny, načinajet svoje dšjstvovanie «Podkarpatorusskaja žandarmskaja komanda». Penym vođaščim komandny byl polkovnik Alois Jirka, kotoryj uže 28. septembra načal svoje dšjstvovanie.

Vidu toho, čto v eto vremja definitivnaja hranica opredeljena ješče ne byla, postanovili meždu Maďarskoj i Čechoslovackoj nejtrafno zonu, na kotoroj porjadok podderživali maďarskij i čechoslovackij žandarmy obščje. Nejtrafna zona prekratilasj 10-ho decembra. Territorija nšišnoj Podkarpatskoj Rusi okupovana byla 29. junija 1920. hoda žandarmerije i toľko posľi toho okkupovalo i vojsko. Rabotu okkupacijj soveršala lagerna žandarmerija, kotora ministerstvo narodnoj obrony posľi pristanoženija osobnogo položenija zvalo obratno. V vidu toho, čto na maďarskoj i poľskoj hranicah boľševickij agitatory i dezertiry duže často perebiralisj, ministerstvo narodnoj obrony dňa 10-ho oktobra 1920. hoda opredělilo lagernu žandarmeriju k pohraničnoj žandarmeriji. S pridileniem lagernoj žandarmeriji na stoľko usilila pohraničnaja žandarmerija i kočestvo žandarmov na stoľko vozroslo, čto novij pohraničny žand. stanciji byli ustrojeny.

1-ho septembra 1921. hoda prinadležala v kruh dšjstvija podkarpatorusskoj žandarmskoj komandy 66 žand. klas, 20 žand. okruhov i 102 žand. stancij.

V nastojajščee vremja žandarmskij okruhi redukovany na 14.

GÉZA ŠIMŠOVITS

Parna pila i iskustvennyj mlyn v Teršvi (Podk. Rus.)

TELEFON: KANCELARIJA, BUŠTINA I PILA, TERESVA

Viktor Géza Barany (sedící uprostřed).
Novoje vremja, 10. V. 1929, č. 18–19.

Z výše uvedené tabuľky je zřejmé, že byl nejvíce spojen s listem *Novoje vremja*, v němž Barany otiskl i několik výše uvedených osobních zpráv z doby vojenské služby. Noviny vycházely v latině, třebaže se v nich objevovaly rovněž články tištěné v azbuce. Barany však publikoval v latině a jeho textům nechyběl ironický nadhled, např. v článku popisujícím průběh učitelského kongresu, který „vyhládal jak vsi kongresy u nas. Vadilisja, sporili na sem kongressi. Frazy l'itali v vozduchi i publika (kongress) velasja nedisciplinovanno“. Jako klad však viděl porážku ukrajinského směru a údajný útěk Augustina Vološina doprovázeného několika dalšími zastánci ukrajinské linie za všeobecného posměchu.¹²

Barany se pod texty podepisoval buď celým jménem, anebo za pomoci šifry, kdy střídal dvě varianty: V. B. a V. G. B. S ohledem na rodinné zázemí a vůbec význam školství v jazykových bojích to byla tato oblast, kterou pozorně sledoval,¹³ stejně jako aktivity spojené s mládeží, např. podkarpatoruskými skauty.¹⁴ O osobní statečnosti svědčí plným jménem podepsaný článek o lichvářském advokátovi.¹⁵ Byl rovněž zapojen do zemského výboru na uvítání amerických Rusínů¹⁶ a pochopitelně následně informoval o průběhu jejich návštěvy.¹⁷ V rozsáhlém zamyšlení se také zabýval důvody, proč „karpatorusskij národ“ nedosáhl během desetileté existence republiky lepších výsledků, když to jiné národy republiky dokázaly a Češi byli ochotni pomáhat, a navíc se vytvořily podmínky, o kterých se za Uherska nemohlo nikomu ani zdát. Viníka viděl v opozici placené maďarskými penězi a v jejích demagogických frázích.¹⁸ Přínosu spojení s republikou se věnoval i v dalších příspěvcích,¹⁹ jakož i osobnosti Tomáše Garrigue Masaryka a jeho vztahu k obyvatelstvu Podkarpatské Rusi.²⁰ Mnoho z nich se věnovalo buď politické situaci ve vztahu k Podkarpatské Rusi – ať už zemské, nebo celorepublikové, včetně úvah o autonomii.²¹ Své právnické zájmy využil i v textu o právech guvernéra Podkarpatské Rusi²² a někdy se pouštěl i do půtek s představiteli emigrace a vůbec do bojů za národní a jazykový vývoj.²³ Podrobně např. informoval o atentátu na Jevgenije Sabova spáchaném ukrajinským nacionalistou. Při této příležitosti znovu kritizoval ukrajinský směr.²⁴

12 *Novoje vremja*, 19. 5. 1929, č. 20.

13 Např. *Novoje vremja*, 8. 6. 1930, č. 23; 19. 7. 1931, č. 29; 16. 6. 1929, č. 24; 8. 10. 1930, č. 37; 25. 1. 1931; 11. 7. 1931, č. 28.

14 *Novoje vremja*, 5. 7. 1931, č. 27.

15 *Novoje vremja*, 19. 5. 1929, č. 20.

16 *Novoje vremja*, 30. 6. 1929, č. 26.

17 *Novoje vremja*, 23. 6. 1929, č. 25.

18 *Novoje vremja*, 7. 10. 1929, č. 39.

19 *Novoje vremja*, 25. 10. 1928, č. 44 – 45; 10. 5. 1929, č. 18 – 19.

20 *Novoje vremja*, 11. 3. 1930, č. 9; 7. 3. 1931, č. 10.

21 Např. *Novoje vremja*, 13. 1. 1929, č. 3; 21. 4. 1929, č. 17; 16. 6. 1929, č. 24; 27. 2. 1927, č. 12 – 13; 20. 8. 1929, č. 32; 28. 9. 1930, č. 36; 16. 11. 1930, č. 42; 21. 12. 1930, č. 46; 9. 6. 1931, č. 23; 6. 1. 1932, č. 1 – 2.

22 *Novoje vremja*, 6. 1. 1932, č. 1 – 2.

23 *Novoje vremja*, 27. 8. 1925, č. 18; 9. 6. 1929, č. 22 – 23; 8. 8. 1929, č. 31; 9. 11. 1930, č. 41.

24 *Novoje vremja*, 2. 6. 1930, č. 22.

Zmiňoval i investiční, dopravní, hospodářské a zemědělské akce.²⁵ Nebyly mu cizí ani úvahy o novinářské etice a výtky na adresy jiných novin.²⁶

V roce 1925 se oženil s Martou, rozenou Duliškovičovou, nar. 27. dubna 1905 v Užhorodě. Z manželského svazku vzešel syn Alexandr.²⁷ Manželka byla patrně s příbuznou agrárnického poslance Viktora Kaminského, jemuž měl Barany dělat v letech 1925 – 1929 tajemníka,²⁸ tedy v době vojenské služby! Na druhou stranu, služba u jezdeckta byla pro movitější agrárníky celkem obvyklá a společensky nutná. Zároveň od poloviny dvacátých let se začal projevovat jako mladý agilní člen agrární strany,²⁹ přičemž od 1. února 1924 do 1. ledna 1926 působil jako tajemník agrární strany v Užhorodě.³⁰ Z toho důvodu se aktivně účastnil politických událostí, na nichž vystupoval. Sekretariát agrární strany např. svolal do Malého Berezného na 11. hodinu 16. srpna 1925 ustavující schůzi místní stranické buňky, kterou zahájil Barany, jenž podle úředního hlášení „*nastínil vývoj a program podkarpatských politických stran, zmínil se o tom, že rozervanost podkarpatského lidu na malé strany zaviniily osobní nevraživost a úplatky z Galicie i Moskvy a Maďarska. Spojení s kulturním národem českým zaručuje ruskému národu jeho vývoj a budoucnost na poli národním i hospodářském. Volby do Národního shromáždění zklamaly agrární stranu, která při obecních volbách měla 80% většiny. Tím nebyla zeslabena strana, ale dobyla si zásluh pro lepší bytí zdejšího lidu, vzdor tomu, že v Praze těžko chápali práci agrární strany pro podkarpatský lid vzhledem k výsledku voleb. Družstevnictví, zásobovací akce, mlékárna přesto, že lidi sami práci tuto ztěžovali tím, že volili opozičně*“.

Další řečníci se vyslovovali pro soukromé vlastnictví, propagovali družstevnictví a dodávali, že premiér a ministr vnitra jsou „*gazdové*“. Ustavující schůze se zúčastnilo asi 120 lidí.³¹ Z uvedeného je zřejmé, že Barany nebyl příznivcem haličských emigrantů prosazujících tezi, že slovanští obyvatelé Podkarpatské Rusi jsou neuvědomělí Ukrajinci. Stejně tak odmítal i zájmy dalších претендентů o podkarpatoruské území.

Barany byl v roce 1926 propuštěn ze sekretariátu strany v Užhorodě.³² Sice uvádělo se, že jakýsi Barany poškodil v Záříči agrární stranu, neboť „*prokázane pracoval pro komunisty*“,³³ což ale byla nejspíše shoda jmen a jeho odchod snad souvisel s odkládanou vojenskou službou, ale spíše s úkoly poslaneckého tajemníka.

Přes zapojení do struktur vládní strany opanující silové složky se Baranymu nevyhnuły určité problémy bezpečnostního rázu. Podle hlášení rumunské policie ze Satu Mare se Barany zabýval „*zpravodajskou činností pro Rumunsko*“, ale koncem

25 Např. *Novoje vremja*, 5. 7. 1927, č. 33; 10. 5. 1929, č. 18 – 19; 1. 12. 1929, č. 47; 20. 4. 1930, č. 14 – 15; 14. 12. 1930, č. 45; 14. 6. 1931, č. 24; 15. 9. 1931, č. 37; 1. 5. 1932, č. 13.

26 *Novoje vremja*, 25. 8. 1928, č. 36; 23. 6. 1929, č. 25.

27 VÚA – VHA, f. Kmenové a kvalifikační listiny.

28 POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha 2008, s. 24.

29 NA Praha, f. Ministerstvo vnitra I. – prezídium (PMV), sign. 225-1474-5, fol. 6-7.

30 NA Praha, f. Archiv syndikátu novinářů, kart. 5, složka Gejza Viktor Barany. Za rešerši v tomto fondu děkuji kol. Bc. Romanu Štérovi.

31 NA Praha, f. PMV, sign. 225-335-9.

32 NA Praha, f. Policejní ředitelství Praha II. – Zpravodajská ústředna při Policejním ředitelství Praha (ZÚS – AMV 200 a 201), sign. 201-1-40.

33 NA Praha, f. Žilka Jindřich, sign. 29-18, fol. 85.

roku 1926 byly „*prý jeho zprávy [...] v poslední době kusé*“ a byl Rumuny sledován i na československém území. Přesto podle hlášení československých diplomatů nebyl v rumunských žurnalistických kruzích vůbec znám.³⁴ Československé úřady Baranyho prověřily pro tuto jeho údajnou prorumunskou činnost, „*avšak šetřením nebylo nic závadného proti němu zjištěno*“.³⁵

Zdá se, že druhá polovina dvacátých let byla pro Baranyho vůbec problematická. Pražská policie na dožádání užhorodských kolegů o Baranym nepodala úplně nejpriznivější hodnocení, neboť jako student žil rozmařile a často si platil pokoje na hotelích, přesto ale byl v oblasti „*politické zachovalosti*“ hodnocen pozitivně: „*Zde není závada*“ a v tomto smyslu, totiž že „*nebylo proti němu nějaké závady stran mravní a politické*“, jej bezpečnostní úřady vedly i nadále. Ovšem již krátce na to byl vyšetřován pro nesplacení zakoupených knih nakladatelství Čin. Je příznačné, že si koupil tři svazky díla „*Světová válka a naše revoluce*“ Edvarda Beneše a u užhorodského okresního soudu na něj byla vedena bezvýsledná exekuce. Podobný problém mělo další pražské nakladatelství a knihkupectví L. Mazáč, ba pohledávku u něj vedla rovněž ČTK a o zjištění majetkových poměrů žádala i Úřadovna všeobecného penzijního ústavu v Bratislavě. V letech 1925 až 1930 údajně užíval velkostatek Josef Pusta u Košic, který „*předal bez náhrady jistému Erbanovi*“.³⁶ Dne 7. listopadu 1929 jej dokonce berehovský okresní soud potrestal pro přečin lehkého ublížení na těle podle § 301 uherského trestního zákoníku „*pokutou 500 Kč jako trestem hlavním a 100 Kč jako trestem vedlejším*“.³⁷ Bližší okolnosti však neznáme. Téhož roku jej agrární strana určila dopisovatelem v Ústavu Společnosti národů v Ženevě, díky čemuž procestoval část Evropy, Předního východu a Afriky.³⁸ O jeho cestách stručně informovalo *Novoje vremja*,³⁹ které přinášelo jeho reportáže z těchto cest, např. z návštěvy u studentů z Podkarpatské Rusi v Paříži. Zajímavé bylo i ohodnocení francouzského tisku, který oproti tomu československému shledal jako bulvární.⁴⁰

V závěru právnických studií ještě v letech 1930 a 1931 absolvoval Svobodnou školu politických nauk v Praze a v roce 1935 dostal absolutorium. V letech 1934 a 1935 bydlel v Karpatoruské koleji, kde byl i předsedou správní rady koleje, ale roku 1935 byl z funkce odstraněn – důvody bohužel neznáme.⁴¹ Ještě v roce 1934 se zapojil do přednáškového cyklu o Podkarpatské Rusi výkladem o vývoji tohoto území po připojení k republice⁴² a v polovině třicátých let se stal „*vedoucím činitelem*“ deníku *Východ republiky*, o kterém se týdeník *Nová svoboda* vyjádřil v tom smyslu, že by mohl nahradit neúspěšné *Podkarpatské hlasy*, kterým byl přán zánik – zárukou úspěchu

34 NA Praha, f. ZÚS – AMV 200 a 201, sign. 201-1-40.

35 NA Praha, f. Policejní ředitelství Praha II. – prezídium (PP), kart. 924, sign. 42B4/195, manipulační období 1931 – 1940, fol. 2.

36 NA Praha, f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 4474, sign. B 372/8, manipulační období 1931 – 1940.

37 NA Praha, f. PP, kart. 924, sign. 42B4/195, manipulační období 1931 – 1940, fol. 3.

38 POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha 2008, s. 25.

39 *Novoje vremja*, 28. 9. 1930, č. 36.

40 *Novoje vremja*, 22. 7. 1926, č. 55.

41 NA Praha, f. ZÚS – AMV 200 a 201, sign. 200-381-23, fol. 8.

42 *Venkov*, 10. 3. 1934, č. 58 a 11. 3. 1934, č. 59.

nové tiskoviny měl být právě Barany, který se osvědčil v periodiku *Novoje vremja*.⁴³ Problémy *Podkarpatských hlasů* souvisely zřejmě s tím, že v polovině třicátých let bylo Nejvyšším soudem potvrzeno, že bývalý majitel a šéfredaktor František Svojsě se dopustil aktů proti mravopočestnosti na dětech a mládeži obojího pohlaví a je trestně zodpovědný za své ohavné skutky.⁴⁴

Snad právě z důvodů výše naznačených finančních problémů a konce rozverného studentského života začal Barany usilovat od roku 1934 o vstup do státní služby a zároveň žádal ministerstvo spravedlnosti o zahlazení svého předchozího trestu cestou milosti. V této době pracoval jako koncipient u dvou právníků. Podle policejního hlášení z roku 1934 Barany „vede řádný život a chová se řádně. V okolí bydliště má velmi dobrou pověst“. Od konce roku 1934 pracoval též jako redaktor časopisu *Russkij narodnyj golos*.⁴⁵ Každopádně musel být vnímán jako spolehlivý stranický kádr, neboť od roku 1935 měl působit jako sekretář Milana Hodži.⁴⁶ To mu zřejmě pomohlo v jeho snaze o vstup do státních služeb; dostal se do Tiskového odboru Předsednictva ministerské rady. Z titulu své funkce se v roce 1937 vydal na cestu do Francie na Světovou výstavu.⁴⁷ Spolu se Zdeňkem Schmoranzem, Josefem Kvapilem a s dalšími pracovníky Tiskového odboru Předsednictva ministerské rady se téhož roku spolupodílel na rozhlasovém zajištění pohřbu prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka. Měl za úkol spolu s redaktorem Terneyem redigovat a hlásit maďarské zprávy.⁴⁸

Vedle práce na Předsednictvu ministerské rady se zajímal o podkarpatoruské záležitosti. V létě 1938 byla založena pražská odbočka Národohospodářského sboru pro zemi Podkarpatoruskou v Užhorodě jakožto pracovní složka užhorodského ústředí a do jejího čela byl zvolen profesor Karel Matyáš, který „ve svém proslovu nastínil program odbočky a konstatoval, že bude nutno věnovati co největší pozornost otázce sblížení východu republiky se západem“. Prvním místopředsedou pražské odbočky byl zvolen Ivan Parkányi z prezidentské kanceláře a druhým místopředsedou Viktor Barany. Doufalo se, že odbočka „prokáže Podkarpatské Rusi velmi platné služby“. ⁴⁹ S Baranyho zapojením do činnosti sboru se ale už počítalo dříve ještě během zaklá-

43 *Nová svoboda*, 22. 11. 1935, č. 38.

44 K Svojsěho soudnímu stíhání viz NA Praha, f. Nejvyšší soud Brno, kart. 3011, spisová značka Zm IV 113/33; kart. 3015, spisová značka Zm IV 608/33; kart. 3020, spisová značka Zm IV 434/34; f. Generální prokuratura Brno, kart. 120a, spisová značka 996/33gp; kart. 126, spisová značka 3979/33gp; kart. 134, spisová značka 3630/34gp.

45 NA Praha, f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 4474, sign. B 372/8, manipulační období 1931 – 1940.

46 POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha 2008, s. 25; NA Praha, f. Československý ústav zahraniční I., kart. 8.

47 NA Praha, f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 4474, sign. B 372/8, manipulační období 1931 – 1940.

48 HOFMAN, Fr. Rozhlasové zpravodajství 14. – 21. 9. 1937. In *Tisk a novinář. Věstník československých novinářů*. Organ Syndikátu československých novinářů, roč. 12, 1937 – 1938, s. 42.

49 Státní archiv Zakarpatské oblasti (Державний архів Закарпатської області, DAZO), f. 274, opis 2, d. 8, fol. 113.

dání sboru v polovině třicátých let jako vhodnou kancelářskou silou pro vybudování ústředí v Užhorodě.⁵⁰

Přínejmenším od dubna 1937 byl spolu s dalšími osobami spojenými s Podkarpatskou Rusí prověřován na podnět 2. oddělení Hlavního štábu pro možné zapojení do tajné organizace Magyarország megmentői, v níž měl figurovat např. i senátor Edmund Bačinský. Ve zkoumané skupině se nacházelo množství spolehlivých i podezřelých osob, včetně osob spojených s dodávkami materiálu pro dragounské kasárny na Podkarpatské Rusi. Zdá se, že kromě podezření, se nic dalšího nepodařilo zjistit. Barany byl přezkoušen pro nákladný život financovaný z neznámých zdrojů.⁵¹ Kromě toho měl i nemilou historii s nesplácením objednaných knih.⁵² Toto prověřování mohlo souviset jak se všeobecnými přípravami obrany republiky, tak také s tím, že v roce 1938 absolvoval nejen zkoušku na velitele setnin (rot), ale hlavně zpravodajský kurs. Ve dnech 14. června až 4. července 1938 absolvoval dobrovolné cvičení ve zbraní. Dne 25. září 1938 byl mobilizován a 7. října propuštěn mimo činnou službu.⁵³

Druhá republika

Zpravodajský kurs a předchozí prověrka nebyly náhodné. Ve druhé polovině třicátých let sílilo volání po realizaci autonomie Podkarpatské Rusi, na což bylo reagováno zákonem č. 172/1937 Sb. z. a n., který však pouze rozšířil některé dosavadní samosprávné oblasti. Na provedení autonomie měli zájem nejen domácí rusínští představitelé, ale i krajané ze severní Ameriky. Před záříjovou mobilizací od 15. do 18. září 1938 se Barany spolu s Andrejem Bródyem stýkal s americkými občany dr. Johan(n)em Sekerákem (Sekerou) (nar. 1898), MUDr. Peterem Zeedichem (Zadákem) (nar. 1890) a dr. Georgem Ferriem (1. pád Georg Ferrio) (Ferin) (nar. 1893) ubytovanými v hotelu Šroubek, než dne 18. září 1938 v 13.00 h odcestovali na Podkarpatskou Rus. Sledování byli právě pro styky s Baranym.⁵⁴ Pozorování nebylo náhodné, neboť do roušky příznivců autonomie se vedle jejich zastánců v rámci Československé republiky halili rovněž separatisté toužící po návratu Podkarpatské Rusi pod maďarskou správu. Ovšem kroky československé vlády během první republiky směrem k naplnění podkarpatoruské autonomie byly velice pozvolné, neboť v první řadě hleděla vyřešit situaci kolem německé menšiny nacházející se ve své drtivě většině pod vlivem nacistického opiátu.

Mnichovský otřes znamenal šanci pro zavedení autonomie. Kromě jmenování prvního domácího viceguvernéra Alexandra Beskida (vedle původního viceguvernéra Jaroslava Mezníka, jenž v rámci správní hierarchie ustoupil na druhé místo), bylo jednáno o vzniku autonomní vlády. Otázku probírala v neděli 9. října centrální vláda v Praze. Ministr Ivan Parkányi, bývalý úředník Kanceláře prezidenta republi-

50 DAZO, f. 274, opis 2, d. 8, fol. 5.

51 NA Praha, f. PMV, sign. 225-1312-2, fol. 199 – 211v; f. Zemský úřad Praha – prezídium, sign. 207-698-5, fol. 60 – 67; f. ZÚS – AMV 200 a 201, sign. 200-381-23, fol. 1 – 28v.

52 NA Praha, f. ZÚS – AMV 200 a 201, sign. 200-381-23, fol. 8v.

53 VÚA – VHA, f. Kmenové a kvalifikační listiny.

54 NA Praha, f. PP, kart. 924, sign. 42/B/4/195, manipulační období 1931 – 1940, fol. 4 – 6.

ky, kterého Syrový původně prosazoval jako podkarpatoruského premiéra,⁵⁵ během schůze poreferoval o své cestě do nejvýchodnější výspy republiky, kde dříve, 7. a 8. října, v Užhorodě proběhla rozprava mezi podkarpatoruskými reprezentanty v Národním shromáždění a ostatními rusínskými politiky.⁵⁶ Parkányi měl do Užhorodu spolu s Baranym přiletět 8. října v 18.30 h. S ohledem na žilinskou dohodu už ale Parkányi nemohl nic vyjednat.⁵⁷ Představitelé Podkarpatské Rusi se též den před přiletem obou pražských Podkarpatorusů dohodli na vytvoření Národní rady Karpatské Rusi jako jediné reprezentantky tohoto území. Rada požadovala mimo jiné rusínské oblasti východního Slovenska a všem rusínským oblastem udělení samosprávy. Ministrem Podkarpatské Rusi se dle jejich přání měl stát Andrej Bródy,⁵⁸ ovšem nikoliv jako obdoba někdejšího ministra s plnou mocí pro správu Slovenska, ale jako premiér autonomní vlády. Závěr porady ve vládní budově byl jednoznačný, jak jej z balkonu guvernérova sídla volal Andrej Bródy: „1. aby ČSR se jmenovala Československopodkarpatoruská republika, 2. odevzdání všeho majetku a všech věcí v zemi vládě v úplném pořádku, 3. sestavení řádné vlády, 4. úpravu hranic.“⁵⁹ Kromě toho měl volat k asi 300 svým příznivcům, že podkarpatská politika chtějí po Praze, aby „dala vše, co dala Slovákům, také karpatským Rusům“.⁶⁰ Po něm vystoupil Ivan Parkányi s tím, že „vláda je ochotna uspořádat věci Podkarpatské Rusi per analogiam uspořádání věcí slovenských“.⁶¹ Parkányi během jednání s místními politickými představiteli, jistě k jejich veliké radosti, svoje veřejné oznámení rozšířil o podstatné sdělení, že pražská vláda sice „jest ochotna analogicky podle úpravy na Slovensku splniti rozumné požadavky, ale že nelze je klást ultimativně ani žádat plebiscit“, resp. že se musí umírnit požadavek na počet podkarpatoruských ministrů. Šest kandidátů bylo s ohledem na nepoměrně větší a početnější Slovensko, které se spokojilo s pěti ministry, opravdu mnoho.⁶²

Tato pohlavářská nezřízenost souvisela jak z roztržitosti a řevnivosti podkarpatoruské politické scény a nutností uspokojit všechny směry. Nicméně obyvatelstvo bylo nadšené a nikdo nevěřil v to, že by Praha nejmenovala designované ministry a čekalo se, až bude Bródy jmenován podkarpatoruským premiérem.⁶³ Požadavek na velký počet ministrů pravděpodobně souvisel s akcí Alexeje Gerov-

55 ŠVORC, Peter. *Zakletá zem Podkarpatská Rus 1918 – 1946*. Praha 2007, s. 245.

56 Zpráva užhorodského policejního ředitelství o jednání viz HUBENÝ, David. Podkarpatská Rus na jednání vlád Jana Syrového (23. 9. – 1. 12. 1938). In *Paginae historiae*, roč. 21, 2013, č. 1, dok. č. 2, s. 225-228.

57 BUBENÍČKOVÁ, R. – HELEŠICOVÁ, V. Deset říjnových dnů roku 1938. In *Odboj a revoluce*. Zprávy, roč. 1968, č. 4, dok. č. 44, s. 176-177.

58 BUBENÍČKOVÁ, R. – HELEŠICOVÁ, V. Deset říjnových dnů roku 1938. In *Odboj a revoluce*. Zprávy, roč. 1968, č. 4, dok. č. 42, s. 172-174.

59 HUBENÝ, David. Podkarpatská Rus na jednání vlád Jana Syrového (23. 9. – 1. 12. 1938). In *Paginae historiae*, roč. 21, 2013, č. 1, dok. č. 2, s. 228.

60 TOMÁŠEK, Dušan. *Deník druhé republiky*. Praha 1988, s. 36-37.

61 BUBENÍČKOVÁ, R. – HELEŠICOVÁ, V. Deset říjnových dnů roku 1938. In *Odboj a revoluce*. Zprávy, roč. 1968, č. 4, dok. č. 44, s. 177.

62 NA Praha, f. Předsednictvo ministerské rady (PMR), kart. 4143, XIX. vláda, 7. zasedání, 9. 10. 1938, fol. 123 – 124.

63 BUBENÍČKOVÁ, R. – HELEŠICOVÁ, V. Deset říjnových dnů roku 1938. In *Odboj a revoluce*. Zprávy, roč. 1968, č. 4, dok. č. 44, s. 177.

ského, který dovedl podkarpatoruské představitele ke kompromisu,⁶⁴ ale patrně za tu cenu, že každý proud měl mít několik ministrů. Gerovský zároveň zřejmě zabránil blíže nespecifikované akci Štefana Fencika, ale Alexej Gerovský mu vysvětlil, že jednostranná akce bez vědomí Prahy by mohla poškodit zájmy Podkarpatské Rusi.⁶⁵ Bylo zřejmé, že Andrej Bródy, Edmund Bačinský, Štěpán Fencik, Ivan Pješčak, Julian Révay a Augustin Vološin nebudou moci být ve všech svých aspiracích uspokojeni. Pražská vláda se domnívala, že to jsou důvody, proč se nebudou obtěžovat s cestou do Prahy. Devátého sice přijel Révay, ale údajně jen soukromě. Druhý den plánoval příjezd i Bačinský. Ostatní prý byli ochotni jednat v Praze jen tehdy, byl-li by Bródy jmenován ministrem s plnou mocí pro Podkarpatskou Rus.⁶⁶ V této době do Prahy odcestovala delegace podkarpatoruských politiků. Při Parkányiho pobytu na Podkarpatské Rusi však bylo zjevné, že jeho jmenování ministrem, natož budoucím premiérem, místním elitám nevyhovuje a nechtěly s ním jednat,⁶⁷ ba údajně u podkarpatoruských politiků vyvolal dojem, že nejedná vážně. Dne 9. října v 16.45 h zavolal Gerovský Baranymu, že designovaní ministři se rozhodli neodcestovat do Prahy a vyčkají svého jmenování právě s ohledem na výše naznačenou nedůvěru k vážnosti úmyslů Prahy, kterou pojal po jednání s Parkányim. V Předsednictvu ministerské rady v té době už byla zpráva, která doporučovala, aby byli jmenováni asi tři ministři, ale vhodní a v žádném případě Fencik. Gerovský měl být „co možná nejdříve přijat ve slyšení panem předsedou vlády“.⁶⁸ Vládu zaujaly rozšiřované pověsti o chystaném maďarském vpádu a údajných přípravách viceguvernéra Jaroslava Mezníka k silovým akcím. Zejména první zprávy byly pro vládu překvapivé, neboť siloví ministři hlásili, že je na Podkarpatské Rusi klid! Je to doklad jistého nezájmu a přehlížení Podkarpatské Rusi v době postupného zabírání českého pohraničí nacisty, neboť aktivity maďarských teroristů přinutily guvernéra Podkarpatské Rusi v dohodě s Vrchním soudem v Košicích vyhlásit v okresech Berehovo a Sevluš od 10. října stanné právo. Druhý den se k postiženým okresům připojil i okres Mukačevo.⁶⁹ Kromě toho vstoupil v platnost zákaz držet zbraně a zrušil dřívější povolení.⁷⁰ Vláda se proto rozhodla vyslat na Podkarpatskou Rus dva úředníky z Košic na inspekci. Patrně se mělo jednat o pracovníky tamějšího policejního ředitelství, které o Podkarpatské Rusi mělo tradičně dobrý přehled.

64 SUŠKO, Ladislav. Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajině v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939. In *Československý časopis historický*, roč. 21, 1973, č. 2, s. 175.

65 BUBENÍČKOVÁ, R. – HELEŠICOVÁ, V. Deset říjnových dnů roku 1938. In *Odboj a revoluce*. Zprávy, roč. 1968, č. 4, dok. č. 44, s. 177.

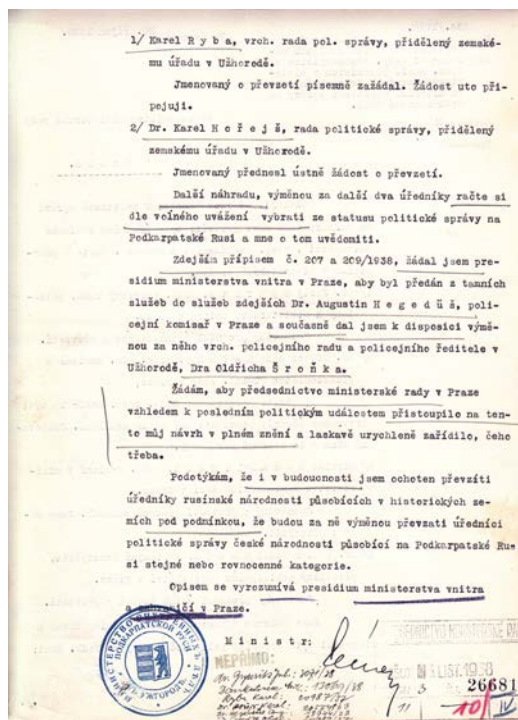
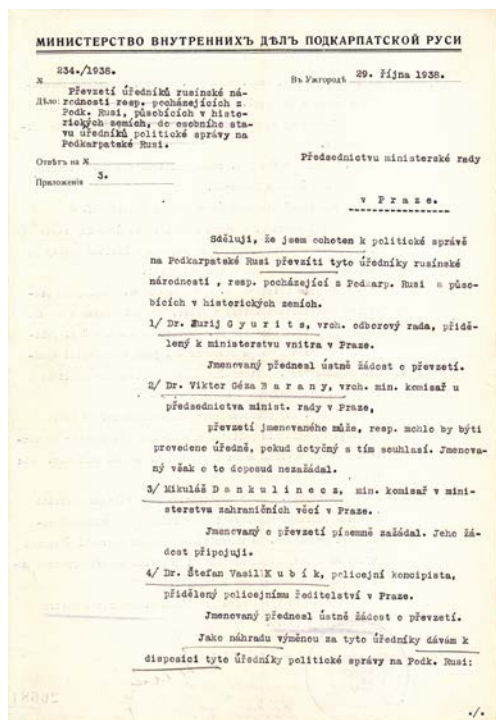
66 NA Praha, f. PMR, kart. 4143, XIX. vláda, 7. zasedání, 9. 10. 1938, fol. 124.

67 FEIERABEND, Ladislav Karel. *Ve vládách druhé republiky*. New York 1961, s. 48.

68 BUBENÍČKOVÁ, R. – HELEŠICOVÁ, V. Deset říjnových dnů roku 1938. In *Odboj a revoluce*. Zprávy, roč. 1968, č. 4, dok. č. 44, s. 178-179.

69 Úřední noviny zemského úřadu pro zemi Podkarpatoruskou v Užhorodě z 15. 10. 1938, roč. 19, s. 405.

70 Nařízení viceguvernéra č. 221/1938 Sb. z. a n., o zákazu držeti nebo nositi zbraně, střelivo a výbušniny a o zastavení oprávnění k držbě a nošení zbraní, střeliva a výbušnin. Nařízení bylo Mezníkem republikováno 12. a Beskidem 17. 10. (č. 235 a 245/1938 Sb. z. a n.).

Žádost Ministerstva vnitra Podkarpatské Rusi o převedení rusínských úředníků z historických zemí do služeb podkarpatoruské autonomní vlády. NA, f. PMR, kart. 699.

Kreativní přizpůsobení slovenských dohod pro členy podkarpatoruské vlády bylo nakonec projednáno centrální vládou 19. října. Tehdy se probíral návrh ministerské rady, aby se, stejně jako ve výše popsáném slovenském případě, zastupovali podkarpatoruští ministři, resp. aby „byl vždy některý z nich v určené dny přítomen v Praze“. Stejně tak měl být určen spojovací úředník na Předsednictvu ministerské rady, konkrétně vrchní ministerský komisař Viktor Géza Barany.⁷¹ Baranyho chtěl koncem října 1938 podkarpatoruský ministr vnitra Bačinský získat do svých služeb, resp. přesunout jej ze stavu Předsednictva ministerské rady mezi úředníky politické správy na Podkarpatské Rusi. Barany však o tento přesun nezažádal.⁷² Buď byl spokojený na své pozici a její změnu považoval za prestižní sestup, anebo se obával možného dalšího vývoje na Podkarpatské Rusi.⁷³ Každopádně Barany zůstal v Praze, odkud sledoval postupnou ukrajinizaci Podkarpatské Rusi po nástupu vlády Augustina Vološina. Snad Barany tušil, že se Bródy dlouho ve funkci neudrží a s ohledem na skutečnost, že byl policejními orgány veden jako velkorusky smýšlející,⁷⁴ je pochopitelné, že nechtěl sloužit vládě prosazující ukrajinský směr. Z Prahy

71 NA Praha, f. PMR, kart. 4143, XIX. vláda, 13. zasedání, 19. 10. 1938, fol. 293.

72 NA Praha, f. PMR, kart. 699, Převzetí úředníků rusínské národnosti pocházejících z Podkarpatské Rusi působících v Čechách a na Moravě.

73 NA Praha, f. PMR, kart. 4143, XIX. vláda, 13. zasedání, 19. 10. 1938, fol. 293.

74 NA Praha, f. PP, kart. 924, sign. 42/B/4/195, manipulační období 1931 – 1940, fol. 2.

tak mohl pozorovat potlačování opozičních názorových a politických proudů, nedemokratické volby do sněmu Karpatské Ukrajiny a povstání Karpatské Sítě proti československé správě a následnou maďarskou okupaci.

Druhá světová válka

Rozbití státu v polovině března 1939, stejně jako jeho předchozí oklešťování v důsledku Mnichovské dohody a první vídeňské arbitráže a evoluční likvidace demokratického systému, sice znamenal šok a deziluzi, ale zároveň to byl podnět k práci na zvrácení této situace. V této souvislosti je výmluvná poznámka z 22. května 1939 k Baranyho cestovnímu pasu vydaném pražským policejním ředitelstvím: „*Prodlužte na 1 rok a Sověty připište. Hned beze spisů.*“ Tento pokyn vládního rady Karla Herra byl ihned splněn.⁷⁵ Ostatně Karel Herr působil několik let coby správce Policejního ředitelství v Užhorodě a později se významně podílel na květnovém povstání českého lidu v Praze. Přípis od této osoby tedy jistě nebyl náhodný, zvláště když měl být Barany v létě 1939 po dohodě s vedoucími pracovníky Předsednictva ministerské rady Zdeňkem Schmoranzem a Jaroslavem Cahou vyslán na Podkarpatskou Rus s politickým zadáním. Na své podání dostal od Schmoranze 3 500 korun. Na počátku července 1939 v Břeclavi přešel hranici a vydal se na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Samozřejmě na Slovensku, zejména východní části, si všímal situace tamějších Rusínů.⁷⁶ Podle všeho využil své dřívější přátelské styky s Andrejem Bródyem a díky tomu údajně nějakou dobu působil jako tajemník klubu Karpatoruských poslanců v Budapešti, kde se mu podle jeho vlastního vyjádření podařilo docílit, že „*mezi maďarskou vládou a klubem Karpatoruských poslanců vznikly rozpory, jež zmařily maďarské snahy dostati karpatoruskou politickou veřejnost na stranu maďarského vládního režimu.*“⁷⁷ Ovšem tyto styky později vyvolaly určité pochybnosti o Baranyho motivech, což se projevovalo v jeho dalším exilovém angažmá.⁷⁸

Vyslání Baranyho, který se díky omezenému počtu pražských reprezentantů Podkarpatské Rusi nutně znal prakticky s každým významným podkarpatoruským politikem, bylo pochopitelné, neboť celkově informovanost o Podkarpatské Rusi byla v domácím a zahraničním odboji velmi slabá a závisela na příchozích informátorech nebo otevřených zdrojích (médiu, úřední věstníky).⁷⁹ Barany v Maďarsku pobyl jen necelý rok. Neznáme přesné příčiny jeho odchodu z Maďarska. Snad se obával odhalení po eliminaci Schmoranzovy skupiny, kdy u jednoho z jejích

75 NA Praha, f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 4474, sign. B 372/8, manipulační období 1931 – 1940.

76 VÚA – VHA, Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 10; sign. 37-1-1-2, fol. 58.

77 VÚA – VHA, Sb. 37, sign. 37-1-1-2, fol. 84.

78 Např. VÚA – VHA, Sb. 37, sign. 37-1-1-2, fol. 86.

79 Podrobněji viz HUBENÝ, David. Informovanost exilové vlády o náladách na Podkarpatské Rusi. In PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.). *Ve stínu války. Protektorát Čechy a Morava, Slovenská republika, Říšská župa Sudety a další odtržená československá území v letech 1938/39–1945*. Liberec Praha – Liberec, 2019, s. 254–274.

členů byl nalezen seznam členů! Zatýkáni začalo koncem srpna 1939.⁸⁰ Ačkoliv Barany nejspíše nebyl přímo zanesen na uvedeném seznamu, neboť v takovém případě by gestapo své maďarské kolegy jistě informovalo, ale postupnými výsledky se mohlo objevit jeho jméno, popř. ztratil důvěru maďarských přísluhovačů. Samotný Bródy mu údajně doporučil odchod, protože byl z pochopitelných důvodů sledován maďarskými bezpečnostními složkami.⁸¹

Každopádně na jaře 1940 změnil Barany své působíště a 25. dubna 1940 přibyl do Bělehradu a dne 21. května 1940 byl prezentován u československé armády. Vojenskou službu nastoupil 29. června 1940 v Palestině. Jako speciální kurz uvedl zpravodajský výcvik a bohatou jazykovou výbavu: češtinu, slovenštinu, rusínštinu, maďarštinu a částečnou znalost angličtiny a polštiny.⁸² V exilové armádě nejprve sloužil u Pěšího praporu 11 – Východního, ale již v září 1940 se zvažovalo jeho zařazení na pozici stálého přísedícího polního soudu pro oblast Balkánu a Blízkého východu. Teprve dne 1. června 1941 následovalo jmenování členem polního soudu. Zde byl 1. srpna 1941 povýšen na nadporučíka a 31. října 1941 přemístěn k československé vojenské misi, ale brzy (1. prosince 1941) se opět dostal do styku s vojenským soudnictvím, konkrétně k vojenské prokuratuře. Dne 7. července 1942 jej přidělili k vojenské misi jako stálého kárného žalobce. Jenže... Ve zpravodajském hlášení za měsíc červenec 1942 datované 20. srpna 1942 se psalo: „*Kriticky bylo [...] posuzováno částí důstojnického sboru jmenování npor. dr. Baranyho kárným žalobcem československé vojenské mise.*“ Snad proto byl již k 1. říjnu 1942 ustanoven stálým kárným zpravodajem kárného výboru pro Střední východ a zproštěn funkce stálého kárného žalobce.⁸³ V únoru 1943 byl Barany od polního soudu přesunut k polní jednotce spolu s npor. dr. Kulkou a čet. dr. Weinerem, dalšími členy soudu.⁸⁴ Během své služby u vojenské justice např. obhajoval skupinu téměř dvaceti příslušníků, kteří dezertovali od útva-

Zdeněk Schmoranz na pasové fotografii z roku 1922. NA, f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 10535, sign. S 3741/22, manipulační období 1941 – 1950.

80 SLÁDEK, Oldřich. *Zločinná role gestapa. Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945*. Praha 1986, s. 88 a 108.

81 POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha 2008, s. 25.

82 VÚA – VHA, Sb. 24, sign. 24-2-12, fol. 258 – 260.

83 VÚA – VHA, f. Kmenové a kvalifikační listiny; Sb. 19, sign. 19-1-25, fol. 152; Sb. 20, sign. 20-1-14, fol. 35.

84 VÚA – VHA, Sb. 20, sign. 20-1-14, fol. 110.

ru na Středním východě s úmyslem připojit se k československé jednotce v SSSR v naději, že se s ní spíše dostanou do boje s nepřítelem.⁸⁵

Vojenské zařazení a související četné funkční přesuny však neznamenal, že by Barany rezignoval na politickou angažovanost. Předchozí mise do okupované Podkarpatské Rusi a jeho činnost v Budapešti však podkopaly jeho důvěryhodnost, a tedy možnosti jeho dalšího působení v exilu, kde narazil na starou bolest při prosazování rusínských zájmů – osobní řevnivost. V případě podkarpatoruského exilu na Západě bylo tím bolestnější, že se zde nacházelo jen minimum význačných Podkarpatorusů: Pavel Cibere, Ivan Petruščák a Viktor Géza Barany.⁸⁶ Cibere se přitom prokazatelně nesnesl s oběma dalšími význačnějšími představiteli. O případných vřelých vztazích mezi agráříkem Baranym a komunistou Petruščákem lze s úspěchem pochybovat. Pro Baranyho však byl stejně klíčový postoj Cibereho.

*Pavel Cibere (na snímku v pozadí)
na slavnostním zasedání československé exilové Státní rady.
NA, f. Státní rada – Londýn, kart. 8.*

Barany, patrně ještě z Maďarska, napsal Ciberemu na konci roku 1939, že své poslání na Podkarpatské Rusi dokončil a prosil o zajištění diplomatického pasu pro cestu do Paříže za Národním výborem československým. Cibere mu však neodpověděl. Baranymu pak pomohl redaktor Bálint sídlící v Londýně, ale i tak musel před Maďary prchnout do Bělehradu,⁸⁷ kde se mu nepodařilo navázat konstruktivní vztahy se zdejším československým zastoupením. Baranyho navíc znechutila pomlouvačná činnost Pavla Cibereho, který se chtěl etablovat jako jediný představitel Podkarpatské Rusi u Národního výboru, takže se Barany raději v rámci československé armády na Středním východě stáhl do ústraní,⁸⁸ odkud se později obrátil na

85 Podrobněji viz PEJČOCH, Ivo. Zběhové z Aleppa. In *Historie a vojenství*, 2016, č. 1, s. 34-49.

86 MARŠÁLEK, Zdenko. Rusíni v československých vojenských jednotkách ve Francii 1939 – 1940. In *Paginae historiae*, roč. 23, 2015, č. 2, s. 143-144.

87 VÚA – VHA, Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 10.

88 VÚA – VHA, Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 8; sign. 37-1-1-2, fol. 58.

Heliodora Píku s dotazem na své sourozence, kteří snad měli z Prahy prchnout do SSSR.

Ostatně s ohledem na neexistující spojení s Paříží na počátku své emigrace začal Barany odklánět podkarpatoruskou emigraci do SSSR.⁸⁹ Nevědomky tak způsobil problémy a utrpení mnoha Rusínům.⁹⁰ Nicméně Barany během své mise v Maďarsku a okupované Podkarpatské Rusi učinil zkušenost, že již koncem roku 1939 všichni s láskou vzpomínali na československý režim, dokonce i autonomisté a pochopitelně i Židé (sionisté i ortodoxní), kteří Baranyho finančně podpořili v jeho misi. Koncem roku 1940 se však již naděje obyvatel neupínaly k Československu, nýbrž k Sovětskému svazu – podle Baranyho za to mohly osoby, které v Londýně vedly podkarpatoruskou propagační akci, neboť doma nebyly vnímány jako reprezentativní osoby a v roce 1941 se tento stav jen prohloubil. Barany proto na začátku května 1941 znovu kontaktoval Cibereho, aby zařídil spojení československé akce s Moskvou ve věci podkarpatské akce. Baranymu se znovu nedostalo jakékoliv odpovědi.⁹¹

Barany o své dřívější činnosti informoval ministra národní obrany memorandem z 12. června 1942, v němž podal přehled o své činnosti po okupaci zbytku Československa.⁹² Baranyho psaní zaujalo vojenskou správu natolik, že si vyžádala o Baranym další zprávy. Své dobrozdání podal dokonce i ministr vnitra Juraj Slávik:

„JUDr. Viktor Barany byl skutečně vrchním ministerským komisařem v Předsednictvu ministerské rady v Praze. Je mi osobně znám, po stránce státoobčanské jako spolehlivý a dle politické orientace jako čechofil <a naprostý centralista>.“⁹³ Pracoval v záležitostech Podkarpatské Rusi.

Připojuji obšírnější posudek o osobě dr. Baranyho od mjr. gšt. Jana Krčka, který dotyčného zná z doby své dlouholeté služby na Podkarpatské Rusi. Samozřejmě nelze zaujmout definitivní stanovisko k jeho činnosti v Maďarsku. Dvacetiletá politická minulost dr. Baranyho však umožňuje předpokládat, že byl veden naším společným cílem, i kdyby snad dnes po tříletém časovém odstupu bylo možno míti námitky proti něčemu, co podnikl.“⁹⁴

Major Jan Krček poznal Baranyho během svého působení na Podkarpatské Rusi a znal jej téměř dvacet let. Krček uvedl, že v rámci agrární strany na Podkarpatské Rusi byl prakticky nejvýše postaveným Podkarpatorusem, tudíž „požíval výsadního postavení. Byl jakýmsi výkonným exponentem, který obstarával výkonnou tajemnickou službu mezi lidem. Cestoval v politických záležitostech po celé Podkarpatské Rusi a je velmi dobře znám ve všech městech i dědinách. Měl velmi dobré styky ve všech kruzích, bez ohledu na politickou, národnostní a náboženskou příslušnost“. Ve společném styku mu pomáhal fakt, že byl „velmi dobrého společenského vystoupení [!]“, pohyboval se v prostředí Konstantina Hrabára, Antonína Rozsypala, Edmunda Bačinského, Jana Vohlídala a dalších. Navíc byl nápadně hezký⁹⁵ a rád flámoval. Dluhy byly povětšinou zapříčiněny péčí

89 VÚA – VHA, Sb. 37, sign. 37-1-1-2, fol. 58v.

90 Podrobněji k uprchlíkům z Podkarpatské Rusi do SSSR viz *Закарпатські втікачі в СРСР 1939 – 1941. Збірник архівних документів і матеріалів*. Ужгород, 2008.

91 VÚA – VHA, Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 9.

92 VÚA – VHA, Sb. 24, sign. 24-2-12, fol. 273 – 278.

93 Škrtnuto.

94 VÚA – VHA, Sb. 24, sign. 24-2-12, fol. 266.

95 VÚA – VHA, Sb. 24, sign. 24-2-12, fol. 267 – 268.

o mladší sourozence, ale strana mu z nich vždy pomohla. „Straně bylo to asi příjemnější, než mu zvyšovat plat a dávat mu ve straně významnější postavení“, ba získal touto cestou i malý zbytkový statek, který však dlouho neudržel. Díky finanční podpoře strany vystudoval a v Užhorodě vydával časopis *Novoje Vremja* subvencovaný vládou a agrární stranou psaný latinkou v podkarpatském nářečí, který později předal mladšímu bratrovci a odešel do Prahy dokončit studium práv, které trvalo poněkud delší dobu. „Byl vždy stoprocentní Čechoslovák a centralista. [...] Nebyl kariéristou. Rád a dobře společensky žil a vždy měl kladný poměr k armádě.“ Stejně tak pokládal za dobře uvěřitelné, že si Caha a Schmoranz vybrali Baranyho jako spolupracovníka: „Znali ho z úřadu a neměli asi důvodu ke ztrátě důvěry“, ba Krček byl toho názoru, že „vhodnější osoby pro ně nebylo. Znáám politické exponenty Podkarpatské Rusi jak z doby mé devítileté služby 1919 – 1927, tak i z kritické doby 1938/1939, kdy jsem tam byl vyslán 2. oddělením Hlavního štábu“. Stejně tak nepochyboval o pročeskoslovenském působení v době vykonávání funkce tajemníka podkarpatoruského poslaneckého klubu⁹⁶ a nevěřil v Baranyho případě v „konjunkturalitu, hlavně ne ve směru komunistickém“.⁹⁷ Dále vyjádřil pochybnosti, že by dr. Lípa byl s to lépe posoudit Baranyho. „Dr. Cibere ho může znát dobře, mám ale pocit, že jeho posudek bude poněkud zabarven – jsou do jisté míry konkurenty. Rozhodně se tak alespoň bude domnívat dr. Cibere. Oproti tomu já myslím, že Barany počítá spíš s uplatněním v úředním působení, kdežto Cibere se asi již rozhodl pro kariéru politickou.“⁹⁸ Závěr byl pozoruhodný:

„Uzavírám svůj posudek tím, že pokládám dr. Baranyho za osobu naší věci oddanou. Je centralista, Čechoslovák, dá se velmi dobře zvládnout a bude pracovat v intencích svých představených. Je možné, že v Maďarsku podnikl něco, co může podléhat kritice. Jsem ale přesvědčen, že tak činil vždy s dobrým úmyslem naší společné věci pomoci. Pokládám ho za člověka na Podkarpatské Rusi ve všech kruzích velmi dobře známého a nepochybuji, že by mohl pro naši věc být velmi platným činitelem jak politicky, tak i v propagandě.“⁹⁹

Krček se ostatně ve svém odhadu Cibereho postoje nemýlil. Pavel Cibere měl podle hlášení nadporučíka dělostřelectva K. Zety dlícího rovněž na Blízkém východě, mezi svými vrstevníky mnoho podporovatelů, a naopak panovaly pochybnosti o úmyslech Baranyho, neboť se měl v Budapešti stýkat s protičeskoslovensky orientovanými osobami, ba padlo podezření, že Barany byl Maďary posláze do exilu vyslán proto, aby potřel právě Cibereho,¹⁰⁰ což by mohlo vysvětlit jeho zanechání v Jeruzalémě. Ministerstvu národní obrany, konkrétně npor. dr. Esteřákovi z justičního odboru, se Barany se zdál podezřelý, neboť nevěřil, že by jej Maďaři nechali na svobodě, natož aby mu Brody, Fencik¹⁰¹ a spol. věřili. Stejně tak platilo podezření, že by Caha krátce po okupaci měl čas věnovat se odboji.¹⁰²

96 VÚA – VHA, Sb. 24, sign. 24-2-12, fol. 267 – 268.

97 VÚA – VHA, Sb. 24, sign. 24-2-12, fol. 270.

98 VÚA – VHA, Sb. 24, sign. 24-2-12, fol. 270.

99 VÚA – VHA, Sb. 24, sign. 24-2-12, fol. 270.

100 VÚA – VHA, Sb. 37, sign. 37-113-35, fol. 12; sign. 37-1-1-2, fol. 85–88.

101 Barany se s Fencikem stýkal již během meziválečného období. NA Praha, f. PP, kart. 924, sign. 42B4/195, manipulační období 1931 – 1940, fol. 3.

102 VÚA – VHA, Sb. 24, sign. 24-2-12, fol. 272.

Mezitím se Barany dostal do konfliktu s některými členy československého exilu na Středním východě, takže jej vnímali dokonce jako velezrádce, který byl zachráněn svým předčasným úmrtím před trestním řízením, jak ve svém hlášení o poměrech u Československé vojenské mise na Středním východě uvedl plukovník intendantstva Antonín Pelich. Jako svědci tohoto udání vystupovali právě Pavel Cibere, pracovník ministerstva zahraničních věcí František Krucký a šéfredaktor Jan Štancl. Posledně jmenovaný byl ale na rozkaz velitele mise důstojnickým sborem bojkotován.¹⁰³ Se šéfredaktorem Štanclem měl Barany totiž kontroverzi dne 13. října 1942, do jejíhož řešení byl zapojen i ministr národní obrany; šlo o to, že Štancl v opilosti Baranyho urazil, stejně jako Čechoslováky židovského původu.¹⁰⁴ Štancl naopak věc vnímal tak, že Baranyho nechtěl urazit, ba ani nevěděl, že Barany stojí za ním. Štancl později poukazoval na Baranyho působení za maďarské okupace, které bylo údajně přinejmenším kontroverzní. Kromě toho Štancl udal, že Barany se u něj v létě 1941 ohlásil se zájmem opustit armádu a působit v propagační práci, resp. vytvořit karpatoruské propagační oddělení. Přesto Štancl Baranymu k jeho úmrtí sepsal do časopisu *Naše osvobození* poměrně obsáhlý nekrolog a někteří mu vytkli, že věnoval zemřelému takovou pozornost.¹⁰⁵ Štancl těžce nesl, že s ním vojáci pro urážku Baranyho důstojnické cti přerušili společenské styky.¹⁰⁶

Ať už byla příčina sporu mezi Štanclem a Baranym jakákoliv, bylo to urputné, hluboké a osobní. Na druhou stranu se tak dochovaly v důsledku Štanclovy stížnosti některé zvěsti, které v Jeruzalému kolovaly ohledně Baranyho osobnosti. Podle nich v Praze, patrně po okupaci, Barany „*pracoval s Němci, kteří se od něj odklonili jako od hochštaplera*“. Na to odejel do Budapešti, údajně s dokumenty z Předsednictva ministerské rady. V maďarském hlavním městě prý bydlel v drahém hotelu a nechal si nosit jídlo na pokoj. Díky Bródymu a Fencikovi se dostal do budapeštského parlamentu. Poté se přesunul do Bělehradu, kde se s Čechy mnoho nestýkal, ba měl o nich špatné hovořit a v exilu se chtěl vyhnout vojenské službě a jít do politiky. To se mu nepodařilo, k tomu údajně hluboce nesnášel Cibereho, a dokonce zvažoval návrat do Budapešti.¹⁰⁷ V československém exilu se neměl skrývat nechutí k vojenské službě a politickými ambicemi, např. stát se guvernérem Podkarpatské Rusi. Na druhou stranu se tvrdilo, že v Užhorodě získal od jistého Herskovitse a spol. větší finanční sumu právě na odboj, ovšem o osudu peněz nebylo nic známo. V Jeruzalémě pak měl mít trvale finanční problémy a dluhy. Hojně měly být i pletky se ženami.¹⁰⁸ Baranyho se měl týkat i vojenský časopis *Kaktus*, jenž v č. 11 uvedl verš „*Do tanečních boty s lakem, do odboje vždy jen s frakem*“ a č. 4 přineslo karikaturu na straně 4 o nestřílení.¹⁰⁹

Můžeme se jen dohadovat, zda za sérií caus spojených s Baranym v roce 1942 nestála nějakým způsobem skutečnost, že Baranyho spisy od bývalé československé

103 VÚA – VHA, Sb. 37, sign. 37-14-1, fol. 37.

104 VÚA – VHA, Sb. 37, sign. 37-1-1-2, fol. 59 – 67.

105 NA Praha, f. Ministerstvo vnitra – Londýn (MV-L), sign. 2-1/820/8, fol. 35 – 36.

106 NA Praha, f. MV-L, sign. 2-1/820/8, fol. 37.

107 NA Praha, f. MV-L, sign. 2-1/820/8, fol. 37.

108 NA Praha, f. MV-L, sign. 2-1/820/8, fol. 38.

109 NA Praha, f. MV-L, sign. 2-1/820/8, fol. 38. Samotné časopisy se nepodařilo dohledat.

civilní kontrašpionáže byly 16. června 1942 vyzvednuty gestapem.¹¹⁰ Zda se Barany stal cílem nějaké dezinformační cílené kampaně, nevíme, stejně jako to, kdo o Baranym šířil výše uvedené klepy, eventuálně, zda na nich bylo něco pravdy.

Smrt

Baranyho před dalšími pomluvami a problémy uchránila smrt, která si pro něj přišla v podobě infarktu v jeho bytě 12. března 1943 a 14. března byl pochován na britském vojenském hřbitově Ramleh, číslo hrobu „D10, Plot 3“.¹¹¹ Zesnulý zanechal za sebou i jisté dluhy, které státní správa zapravila s ohledem na zachování dobrého jména exilového zřízení.¹¹² Každopádně zmíněný Baranyho nekrolog v časopise *Naše osvobození* vyvolal mezi důstojnickým sborem mise a výcvikového střediska pohoršení. Zpravodajské hlášení za měsíc březen 1943 týkající se právě výcvikového střediska doslova uvedlo: „Důstojníci se připojili k důstojnickému sboru mise ve věci nevkusného nekrologu v NAŠEM OSVOBOZENÍ za npor. Baranyho. Způsob psaní byl odsuzován a ostře kritizován, jako příklad toho, že někteří jednotlivci zavlekli i za hranice, zdá se, způsoby bulvárního tisku.“¹¹³

Kdyby Barany zůstal živ o něco déle, mohl se stát význačnou osobností v budovaném Úřadu vládního delegáta nebo Velitelství osvobozeného území a vůbec v celé přípravě obnovy československé správy na osvobozeném území. Takto byla v únoru 1944 Baranyho pozůstalost odeslána na příkaz exilového ministerstva národní obrany z Jeruzaléma na Britské ostrovy.¹¹⁴ Téhož roku byl Barany posmrtně navržen na Čs. vojenskou medaili za zásluhy I. stupně.¹¹⁵

Osud rodiny

Po válce se na ministerstvo národní obrany obrátila vdova Marta se žádostí o jednorázovou podporu, kterou si vybral syn Josef Alexandr Barany,¹¹⁶ jenž během války navštěvoval maďarské gymnázium v Užhorodě, kde též maturoval. Po osvobození maturoval znovu na ruském gymnáziu. Manželka i syn se během opce ze Zakarpatské Ukrajiny hlásili k slovenské národnosti. U syna byl poněkud problém s uznáním jeho slovenské národnosti, které stvrzoval místní národní výbor v Domanincích, ale podařilo se jej prokázat díky maďarskému sčítání obyvatelstva. Opční řízení pro rodinu skončilo úspěšně. Svoji váhu měl i dopis ministerstva národní obrany z 18. srpna 1945 adresovaný Josefu Alexandrovi:

110 NA Praha, f. ZÚS – AMV 200 a 201, sign. 201-1-40.

111 VÚA – VHA, Sb. 24, sign. 24-2-12, fol. 258 – 260; Sb. 37, sign. 37-97-9, fol. 16.

112 VÚA – VHA, Sb. 37, sign. 37-26-7, fol. 155.

113 VÚA – VHA, Sb. 24, sign. 20-1-14, fol. 98.

114 VÚA – VHA, Sb. 24, sign. 24-2-12, fol. 261.

115 NA Praha, f. Předsednictvo ministerské rady – Londýn, kart. 21.

116 VÚA – VHA, f. Kmenové a kvalifikační listiny; k Josefu Alexandrovi viz NA Praha, f. Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 4474, sign. B371/46, manipulační období 1931 – 1940 a kart. 205, sign. B385/20, manipulační období 1941 – 1950.

„S procítěnou účastí Vám sděluji, že nadporučík jezdecký v záloze JUDr. Gejza Barany, narozen dne 7. II. 1903 v Ploskově, okres Svaljava, zemřel dne 12. 3. 1943 v Jeruzalémě jako příslušník československého zahraničního vojska pozemní armády.

Jmenovaný se zúčastnil zahraničního odboje. Byl dobrým vlastencem a věrným kamarádem. Náš národ jej počítá mezi ty, kteří se zasloužili o osvobození vlasti, a zachová mu vděčnou památku.“¹¹⁷

Závěr

Baranyho životní pouť je v mnoha ohledech příběhem nenaplněných možností. Díky rodinnému zázemí mohl záhy po vzniku republiky zahájit vysokoškolské studium v hlavním městě, přičemž v Praze i doma se stal celkem brzy významnou osobností spojenou s agrární stranou. Pomineme-li bohémské sklony, včetně záliby v něžném pohlaví, a finanční problémy spojené s péčí o mladší sourozence, stal se ve druhé polovině třicátých let úředníkem Předsednictva ministerské rady, odkud se snažil ovlivňovat dění na Podkarpatské Rusi.

Jeho loajality ke státu a československé myšlence bylo využito jak během krizových měsíců roku 1938, tak také po okupaci, kdy byl vyslán se zpravodajským pověřením do Maďarska a na okupovanou Podkarpatskou Rus. Síť, pro níž pracoval, však byla zlikvidována a po přesunu do exilu byl právě pro své pookupační angažmá mnohými považován za nedůvěryhodného. Někteří svůj postoj zastávali z obezřetnosti, jiní pro něj měli politické motivy.

Baranyho odklizení na Střední východ, na němž měl patrně svůj podíl Pavel Cibere, znamenalo, že ačkoliv by byl velmi vhodným kandidátem např. do podkarpatoruského referátu ministerstva vnitra, kam se pracovníci, rodáci z Podkarpatské Rusi, v britském exilu hledali jen stěží, tak nemohl tuto službu nastoupit. Ovšem tady hrál důležitou roli Cibere, jenž byl požádán ministerstvem vnitra o navržení vhodných kádrů.¹¹⁸ Barany se v důsledku svého úmrtí nedočkal pádu Cibereho výsadního postavení coby podkarpatoruského reprezentanta ve Státní radě.¹¹⁹ Nevíme, zda se Barany a Cibere poznali již ve vlasti, i když to lze předpokládat. Každopádně po Cibereho oslabení ve Státní radě a následné rezignaci již existovala šance Baranyho dosadit do Londýna, odkud – v případě delšího života – mohl významně zasáhnout do příprav na obnovu československé svrchovanosti na osvobozeném území. Každopádně Baranyho ponechání v Jeruzalémě bylo plýtváním nedostatkovými podkarpatoruskými personálními zdroji v československém zahraničním zřízení. Bez ohledu na význam vojenské justice by byl Barany mnohem prospěšnější v některém z londýnských ministerstev československé exilové vlády (nejlépe na podkarpatoruském útvaru ministerstva vnitra) nebo v československém vysílání BBC.

117 NA Praha, f. Ministerstvo vnitra – nová registratura I, kart. 1211, sign. A4711.

118 HUBENÝ, David. *Ztráta Podkarpatské Rusi na konci druhé světové války*. Dizertační práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha 2017, s. 117-122.

119 Podrobněji ke Státní radě a podkarpatoruským záležitostem viz HUBENÝ, David. Podkarpatská Rus na jednáních československé Státní rady v Londýně. In *Підкарпатська Русь в роки Другої світової війни. Матеріали міжнародної наукової конференції 16 – 17 жовтня 2014 року*. Ужгород, 2015, s. 181-200.

RODÁK Z BARDEJOVA, LEKÁRNIK, LEKÁR A VEDECKÝ PRACOVNÍK PhMr. MUDr. ERVÍN NOVÁK, CSc.

Anton BARTUNEK

PhMr. MUDr. Ervín Novák, CSc.

Podobne ako jeho celoživotný priateľ, farmaceut, mikrobiológ a vedec Juraj Keleti, aj Ervín Novák pochádzal z východného Slovenska a rovnako obaja svoje pôsobenie ukončili na druhom konci sveta. V rodnom Bardejove prežil detstvo i mladé roky svojho zložitého a hektického života, aby potom cez štúdium farmácie a medicíny a profesionálne účinkovanie v Košiciach a Prahe pokračoval v kariére vedeckého pracovníka v Spojených štátoch amerických, kde ju aj zavŕšil.

Narodil sa v Bardejove 21. marca 1927. Jeho otec bol dodávateľom pražcov pre železnicu. Vo svojom rodisku navštevoval mladý Novák základnú školu a s prerušením aj časť reálneho gymnázia. Potom sa rozhodol pre štúdium farmácie. Dvojročnú tirocinálnu prax absolvoval v lekárni U zlatej koruny v rokoch 1946 – 1948 v Poprade pod vedením jej provízorky PhMr. Hildy Kleinovej, ktorá mala pôvodne svoju lekárňu do arizácie vo Vrútkach. Lekárňu založil s povolením ministerstva vnútra z Budapešti z 13. marca 1893 lekárnik PhMr. Ján Gréb, majiteľ lekárne v Spišskej Sobotě, ktorú potom presťahoval ako svoju filiálku do Dolného Smokovca.¹ Ďalším vlastníkom tejto popradskej lekárne sa počas prvej ČSR stal PhMr. Ján Luczy, ktorému pri jej kúpe „finančne vo výške jedného milióna čs. korún pomohol jeho otec“.²

Po skončení dvojročnej aspirantskej praxe v spomenutej popradskej lekárni zložil Novák povinnú tirocinálnu skúšku na Slovenskej praktikantskej škole v Bratislave. Nasledovala prihláška na štúdium farmácie najprv v Brne a potom prestup na Karlovu univerzitu v Prahe, ktoré absolvoval v rokoch 1949 – 1950. V júni 1950 promoval v Prahe za magistra farmácie. Hoci sa na neautorizovanej záložke jeho knihy *Příběh lékaře* nachádza poznámka, že po ukončení štúdia farmácie pôsobil v niektorej z košických lekární („Jako magistr farmacie působil v lékárně v Košicích“), vo svojom životopise ani vnútri publikácie sa o tom nezmienil. Každopádne tá prípadná košická prax v lekárni bola skutočne iba kratučkou, niekoľkomesačnou epizódou

- 1 BARTUNEK, Anton. *Dejiny slovenského lekárnictva*. I. diel. Prešov : Abart gallery, 2012, s. 315.
- 2 Ústne podanie profesora Michala Bartuneka, ktorý PhMr. Jána Luczyho osobne poznal jednak z čias ich života v Poprade i ako vojenského lekárnikťa počas spoločnej vojenskej služby v rámci nasadenia Slovenskej armády na východnom fronte v oblasti Krymu, Kachovky a Odesy počas 2. svetovej vojny.

v jeho profesionálnom živote, pretože ešte v tom istom promočnom roku pokračoval ďalej v štúdiu, tentoraz medicíny na Lekárskej fakulte UPJŠ v Košiciach. Azda to účinkovanie v lekárni v tomto meste malo pre Nováka svoj význam aj v tom, že ho využil na absolvovanie prijímacích pohovorov na lekársku fakultu. Na nej sa v rokoch 1950 – 1952 zúčastnil predpísaných prednášok a vykonal skúšky z teoretických predmetov, ale štúdium nakoniec završil v rokoch 1952 – 1956 na Lekárskej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Na tejto škole obhájil aj titul kandidáta vied v odbore biochémie. Dňa 20. augusta 1953 sa oženil so svojou životnou láskou Annou Sedalovou, narodenou v Košiciach, ktorá takisto vyštudovala medicínu.^{3, 4}

Počas pražských študijných rokov pracoval vo voľnom čase, väčšinou počas nočných pohotovostných služieb, v tamajších lekárňach, čím si nielen privyrábal na študentské živobytie, ale aj udržiaval svoju farmaceutickú teoretickú i praktickú kondíciu. Hlboký záujem o vedu a výskum, ako aj šťastné sklbenie jeho lekárnicko-lekárskeho vzdelania, ho nasmerovalo najprv do krátkeho pôsobenia na Rádiologickej klinike Fakultnej nemocnice v Košiciach v roku 1956 a čiastočne aj 1957, ale čoskoro, už v tom istom roku, sa opätovne vrátil do Prahy, ktorá ho prilákala späť podnetnou a kultúrnou atmosférou i väčšími možnosťami na uplatnenie sa v praxi.

Po neblahých skúsenostiach s komunistickým režimom sa rozhodol s rodinou, teda manželkou a dvomi malými deťmi, ako 37-ročný emigrovať do zahraničia, do Spojených štátov amerických. Hoci toto rozhodnutie bolo od počiatku nezvratné, rodina sa však najprv musela podrobiť realite: legálne a na základe pozvania vycestovala na údajnú návštevu príbuzných do Rakúska, kde Novák v komplikovaných podmienkach asi pol roka pracoval vo viedenských nemocničných laboratóriách, aby nadobudol potrebné financie na cestu do vyhliadnutej cieľovej krajiny.

Začiatky v novom americkom prostredí neboli jednoduché, no podarilo sa mu ich s rodinou a s pomocou príbuzných a priateľov prekonať. V roku 1965 získal Erv – ako bol Ervín Novák familiárne nazývaný – odbornú i spoločenskú dôveru vo vynikajúcej a svetoznámej vedecko-výrobnej farmaceutickej spoločnosti The Upjohn Company v meste Kalamazoo v štáte Michigan. Pôbil v nej až do konca svojho aktívneho profesionálneho života celých 25 rokov, teda do roku 1990. Spočiatku sa uplatnil vo výskume v oddelení klinickej farmakológie, kde sa v plnej miere osvedčil a na základe toho bol po niekoľkých rokoch vymenovaný za vedúceho manažera tohto pracoviska. Na tejto pozícii však neustrnul. V záujme toho, aby mohol ďalej pôsobiť vo vedeckom tíme, ktorý pracoval na riešení projektu skúmania priaznivých účinkov minoxidilu na stimuláciu rastu vlasov pri rôznych typoch alopecii, podstúpil v rokoch 1977 – 1979 trojročnú špecializáciu (rezidenciu) v odbore dermatológie na Dermatologickej klinike Western Univerzity of Michigan v meste Ann Arbor. V tejto vedecko-pedagogickej inštitúcii bol v roku 1984 menovaný za zastupujúceho profesora (Adjunct Clinical Professor) na College of Health and Hu-

3 Ervin Novak Dr. Tribute & Message From The Family. In Internetový portál www.tributes.com/obituary/print_selection/86632619type=6

4 Strojom písaný list zo 16. 5. 2002 od MUDr. Ladislava Szántóa, opatrený jeho podpisom a osobne doručený autorovi. Sú v ňom štyri poznámky: „1. Životopis, ktorý som zostavil, je na základe podkladov od Dr. Nováka. 2. Upravený životopis – upravil dr. Novák. 3. Zoznam jeho vedeckých publikácií. 4. Fotografia dr. Nováka.“ Archív autora.

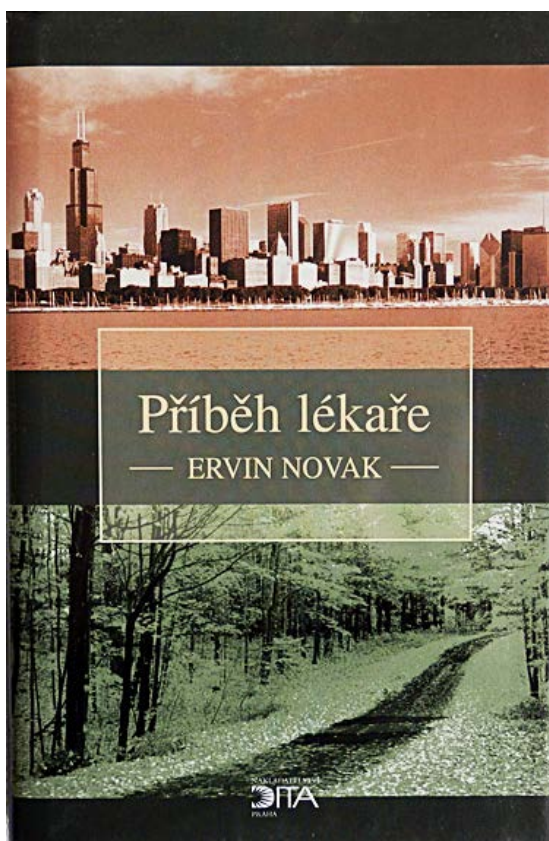
man Services.^{5,6} V neskorších, už postaktívnych rokoch, pôsobil ešte ako praktický súkromný kožný lekár čiastočne vo vlastnej ambulancii v Kalamazoo a čiastočne na úväzok aj v ďalších dvoch inštitúciách – vo Veteran's Administration Hospital a vo Western Michigan University Health Center. Zomrel 21. augusta 2009 na zdravotné komplikácie, vzniknuté po chemoterapeutickej liečbe vo veku 82 rokov v nemocnici Bronson Methodist Hospital v Kalamazoo. Medzi informáciami o jeho pohrebe sú zverejnené aj mnohé, veľmi dojemné kondolencie, zaslané jeho rodine bývalými spolupracovníkmi, či priateľmi.⁷

Ervín Novák publikoval sám alebo v spoluautorstve 61 vedeckých prác.⁸ Okrem toho napísal aj vyššie spomenutú autobiografickú knižnú publikáciu, ktorá pod názvom *Príběh lékaře* vyšla v roku 2003 v Prahe v češtine.⁹ Je v nej podrobne zrekapitulovaný jeho mnohovrstevný životný príbeh, zasadený do zložitých súvekých spoločenských a profesionálnych súvislostí. Kniha je pre historika i bežného čitateľa bohatým žriedlom informácií o autorovej mladosti v prostredí starého prvorepublikového Bardejova, mesta s veľkou židovskou komunitou, o peripetiách, ktoré zažil počas rasového prenasledovania v rokoch 1939 – 1945, jeho tirocínium a následnej tirocínálnej skúške pred štúdiom farmácie, pobyte a štúdiu v Košiciach i Prahe,

-
- 5 Strojom písaný životopis E. Nováka z 25. 5. 2002, ktorý na základe informácií E. Nováka skoncipoval jeho prešovský priateľ, alergológ MUDr. Ladislav Szántó. Je opatrený desiatkami doplňujúcich informácií, vlastnou rukou zaznamenaných E. Novákom. Archív autora.
 - 6 Rukou písaný list MUDr. L. Szántóa z 24. 6. 2002, osobne doručený autorovi. Uvádza sa v ňom, že v jeho prílohe zasiela aj tlačенú verziu životopisu Dr. Nováka, „*ktorá je posledná a on (teda dr. Novák, pozn. A. B.) si praje, aby slúžila ako podklad*“. Szántó v ňom ďalej doslovne uvádza, že meno majiteľky lekárne v Poprade (kde Novák vykonával tirocínálnu prax, pozn. A. B.) „*som dopísal*“, teda rukou doplnil on sám. Informáciu zrejme dodatočne získal z Novákovej publikácie *Príběh lékaře*, nakoľko jej autor to vo vyššie spomenutom vlastnom životopise neuviedol. Archív autora.
 - 7 Ervin Novak Dr. Tribute & Message From The Family. In Internetový portál www.tributes.com/obituary/print_selection/86632619type=6
Zopár kondolencií: „We were deeply saddened to hear of Erv's death. A gentleman and Scholar for sure, but also a sweet and gentle soul. We will miss him dearly. His cheerfulness, positive outlook, and sheer joy of being alive made all who came in contact with him feel privileged...“ Love, Pam and Dick Nivala, Kalamazoo
„It was my great privilege and honor to work on antibiotic research projects at Upjohn with Ervin. And it was my good fortune to be his patient. Erv personified the definition of being „a gentleman and a scholar...“ Gary Zurenko, Kalamazoo.
„I was sorry to learn of Erv's passing. I greeted him in Czech on his first day at Upjohn but that was all I could say. I could understand most words so he always challenged my Czech skills! I will miss seeing him at Miller where I now volunteer.“ Beverly Kasik, Lawton
„I had privilege to work with Erv in medical research at Upjohn. He was a great guy and an excellent researcher.“ Georg Hughes Jr. MD, Portage.
 - 8 Dr. Novákom vlastnoručne vypracovaný podrobný zoznam všetkých v ČSR i USA publikovaných vedeckých prác, doručený autorovi tohto príspevku v roku 2003. Archív autora.
 - 9 NOVÁK, Ervín. *Príběh lékaře*. Praha : Vydavatelství Dita, 2003. 128 s.

viedenskom emigrantskom intermezzo a nakoniec o záverečnej, 45 rokov, teda takmer polovicu života trvajúcej fáze pobytu a pôsobenia v Spojených štátoch. Táto kniha však nie je iba dokumentárnou autobiografiou jedného človeka, ale svojím všestranným dosahom – podobne ako kniha prešovskej lekárničky PhMr. Alžbety Sommer Lefkovitsovej *Aj vy ste v tomto pekle?*¹⁰ – podrobne a realisticky dešifruje nielen autorov životný príbeh, ale aj tragické a bolestné osudy ďalších židovských spoluobčanov. Čo je na tejto knihe, v ktorej sú vlastne skoncentrované dva, plynule na seba nadväzujúce, ale diametrálne odlišné príbehy – jeden „česko-slovenský“ a druhý „americký“ – najcennejšie? Na jednej strane Novákovo svedectvo o tejto dobe, časovo ohraničenej prvorepublikovým Československom, prvou Slovenskou republikou i tou najtragickjšou érou domáceho komunizmu, síce dokumentárne mapuje „iba“ vlastné i individuálne osudy členov svojej rodiny a najbližších priateľov, pohybujúcich sa na zemepisne pomerne malom priestore, v geograficky striktnie vymedzenej oblasti. Na druhej strane, pri pohľade z iného zorného uhla, či z nadhľadu, nie je to dielo, nachádzajúce sa osamotené v časopriestore. Či chcel autor, alebo nie, jeho kniha je o to cennejšia, že je aj neoddeliteľnou súčasťou veľkého celku, je jedným z množstva drobných pestrých kamienkov, tvoriacich obrovskú mozaiku tragických osudov súvekej európskej židovskej komunity.

V úvode svojej publikácie Novák prezentuje čitateľom viaceré závažné historické dáta, spojené so Slovenskom a Bardejovom. Bežný konzument azda ani nepostrehne niektoré chyby v ich interpretácii, ktoré však faktografickú medicínsko-farmaceutickú hodnotu knihy neznižujú. Krátky pohľad do histórie končí vznikom Československa. Na nasledujúcich stránkach sa autor ponoril, často s prímiesou typického humoru, počínajúc školskými rokmi, do vlastných osudov. Do štátnej obecnej školy, ktorá mala päť tried základnej a tri triedy meštianskej školy, nastúpil v roku 1933. Po prvých piatich rokoch sa však podrobil prijímacej skúške na reálnom gymná-

Titulná strana *Příběh lékaře* od Ervina Nováka

10 SOMMER-LEFKOVITSOVÁ, Elisabetha. *Aj vy ste v tomto pekle?* Bratislava : Vydavateľstvo Domino press, 1995. 103 s.

ziu, kde nastúpil v kritickom roku 1938 a ktoré s maturitou malo pôvodne trvať osem rokov. Úroveň vzdelávania na oboch školách si pochvaľoval, až na to, že po ukončení druhého ročníka v roku 1940 bol z rasových dôvodov zo štúdia vylúčený a preradený do ôsmej triedy školy, ktorú musela židovská náboženská obec urýchlene zriadiť. Po roku si mohol vybrať bezplatné vyučenie v niektorom z remeselníckych povolání. Jemu pripadlo kníhviazačstvo. Dostal pracovné povolenie, čím seba a svojich rodičov zachránil pred deportáciou. V marci roku 1944 bolo vydané nariadenie, aby všetci Židia z východného Slovenska presídlili na stredné či západné Slovensko. Spolu s húfmi utečencov čakal rodinu dlhý, fyzicky i psychicky namáhavý pochod a pobyt v lesoch v blízkosti Banskej Bystrice. Po skončení vojny podnikol odtiaľ Novák so svojím otcom strastiplnú cestu do Bardejova, ktorá trvala osem dní. Svoj dom našli obsadený, kvôli čomu si boli nútení nájsť núdzové ubytovanie. Spolu s priateľom potom z Bardejova pešky absolvoval aj 80 km cestu do Košíc, aby získal úradné povolenie na ukončenie štúdia na gymnáziu. Časť z neho absolvoval vo svojom rodisku, ale ukončil ho v roku 1946 v Bratislave. Tam sa na ulici náhodou stretol s matkinou sesternicou, lekárníčkou PhMr. Hildou Kleinovou, ktorej pomohol s „chodením po úradoch“. Na oplátku mu z vďačnosti sľúbila, že ak by chcel byť lekárnikom, umožní mu v lekárni v Poprade absolvovať povinnú dvojročnú tirocínálnu prax. On jej poďakoval a „časom na to zabudol“.

V Bardejove sa potom stretol s matkiným 27-ročným bratrancom, ktorý uvažoval nad tým, aké povolanie si zvolí, nakoľko cez vojnu mu žiadne štúdium nebolo umožnené. Práve jemu Novák ponúkol namiesto seba post praktikanta v lekárni svojej tety v Poprade. Žiaľ, Novák nespomína v knihe jeho totožnosť, jeho meno. Bratranec skutočne na toto miesto reflektoval, u Kleinovej síce nastúpil na prax, ale v júni 1946 po istých nedorozumeniach s menovanou odtiaľ odišiel. Nakoniec jeho neznámy príbuzný dokončil prax v lekárni v Bratislave a potom v Brne na Masarykovej univerzite vyštudoval farmáciu.

Novák uvádza, že on sám mal pôvodne záujem o štúdium chémie alebo medicíny. V Čechách kvôli zatvoreniu vysokých škôl od roku 1939 do roku 1945 vznikol v povojnovom období zo strany mladých ľudí obrovský tlak na toto štúdium. Z týchto dôvodov, keď Novák videl, aké pomery vládnu na lekárskej fakulte (napr. prednášky sa kvôli obrovskému záujmu konali v preplnenej veľkej sále Lucerny na Václavskom námestí), na toto štúdium rezignoval s tým, že najprv vyštuduje farmáciu a až potom medicínu. Toto predsavzatie dodržal. Po príchode do Popradu však zažil najprv veľké sklamanie: príbuzná správkyňa lekárne ho – zrejme po incidente s jeho bratrancom – odmietla s tým, že nemá najlepšie skúsenosti s praktikantmi. Potom, čo jej Novák pri odchode sklamane pripomenul, že to bol jej vlastný návrh a prísľub tirocínálnej praxe, ho teda nakoniec zastavila s tým, že svoj sľub predsa len dodrží a rozhovor dokončila so slovami: „*Tvoja matka je mojou obľúbenou sesternicou.*“

Prax prebiehala idylicky, počas dvoch rokov nemali spolu žiadny konflikt. V lete chodili do Tatier lyžovať, v lete na túry. PhMr. Kleinová mu na konci praxe dokonca navrhla, aby sa po skončení štúdia farmácie zamestnal v jej lekárni. To sa nikdy neuskutočnilo: jednak preto, že lekáreň komunistický režim čoskoro skonfiškovoal, ale aj kvôli tomu, že Novák si za každú cenu zaumienil pokračovať v štúdiu.

Nesmierne cenné sú Novákove vlastné skúsenosti i jeho doslova dokumentárny a zasvätený pohľad na súveké pomery v slovenskom lekárnictve, týkajúce sa

okolností, súvisiacich s tirocíniom, ale aj s veľmi obmedzenými možnosťami stať sa lekárnickým praktikantom. Spomenul pritom aj súveké, vtedy civilizované, dnes, žiaľ, v tejto podobe neexistujúce pomery, reflektujúce v plnej miere nielen záujmy vlastníkov a ich prostriedkov, vynakladaných na prevádzku lekární, ale v konečnom dôsledku aj záujmy pacientov a ich právo získať v potrebnom čase liek, ktorý na liečenie potrebujú, čo v súčasnosti vôbec nie je samozrejmosťou. Novák v súvislosti s tým napísal: „*Nebolo jednoduché stať sa praktikantom. Lekárne sa dedili, zostávali v rukách pôvodných majiteľov, ktorí ich prevádzkali na svoje deti, ktoré samozrejme študovali farmáciu a stali sa majiteľmi. Tak to šlo z generácie na generáciu. Priezvisko majiteľa zostávalo, menilo sa len krstné meno. Keď nemali dcéru alebo syna, ktorí vyštudovali farmáciu, tak lekárnikom sa stal zať alebo nevesta a stali sa spolumajiteľmi. Lekárne bolo možné tiež predať, ale to sa často nestávalo. Mestá mohli mať len určitý počet lekární, podľa počtu obyvateľov. V našom osemtisícovom meste (Bardejove – pozn. A. B.) boli len dve lekárne.*“

Nemenej cenné a v plnej miere informatívne sú aj bezprostredné skúsenosti Nováka, získané počas tirocínálneho kurzu a následnej skúšky. Zhodou okolností sa na nej na Slovenskej praktikantskej škole v Bratislave stretol s – o dva roky starším – konškolákom z bratislavského gymnázia, neskorším docentom mikrobiológie na Farmaceutickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave Jurajom Keletim. Novákov komentár k tejto udalosti, ktorý je z historiografického hľadiska ako osobné svedectvo nesmierne interesantný, je okorenený aj primeranou dávkou humoru. Novák v ňom excelentne vystihol osobnosť oboch aktérov, poctivého a presného Nováka, ochotného vždy pomôcť a na všetky beľárstva vždy pripraveného, impulzívneho Keletiho: „*Tirocínálna skúška bola rozsiahla a prísna. Skladala sa z časti ústnej a praktickej. Dostavilo sa nás asi tridsaťpäť. Praktickú skúšku viedol predseda komisie, ktorý bol vedúcim lekárnického odboru ministerstva zdravotníctva (správne malo byť povereníctva pre zdravotníctvo – pozn. A. B.). Môj spolužiak zo strednej školy Juraj pochádzal z lekárskej rodiny. Jeho otec bol majiteľom lekárne^{11, 12}, a za prvej svetovej vojny ako dôstojník rakúsko-uhorskej armády bol vedúcim vojenskej lekárne. V tejto dobe súčasný predseda skúšobnej komisie praktikoval v poľnej lekární pod Jurajovým otcom. Ten za ním pred skúškou zašiel a upozornil ho, že jeho syn bude robiť tirocínálku. S Jurajom sme sa (na skúšku – pozn. A. B.) pripravovali spoločne a dohodli sme sa, že pri skúške budeme pracovať vedľa seba. On dostal za úlohu vyrobiť digitalisové pilulky a ja emulziu. Mali sme časový limit. Jurajovi sa pilulky nedarili, začal nadávať a bol nervózny. Povedal som mu, aby mi to podal, že ich urobím. Podarilo sa. Potom som začal pracovať na svojej emulzii. Predseda komisie pristúpil k Jurajovi a spýtal sa, akú má úlohu. „Chcem vám ukázať, ako možno vidieť, keď niekoho vyučí otec“ a privolal ostatných. „Takto majú pilulky vyzerať, pozrite sa. Ukážte, čo ste mali pripraviť vy?“ obrátil sa ku mne. Začal som sa ospravedlňovať, že práve končím a budem hotový za niekoľko minút. Bol veľmi pohoršený a hneval sa, že som mal dosť času. Takmer som prepadol. Juraj sa samozrejme smial.“*

K týmto citáciám je potrebné podotknúť, že predsedom skúšobnej komisie nebol nik iný, ako PhMr. Pavol Fendt. Počas prvej svetovej vojny – po vyššie spomenu-

11 Jeho otcom bol PhMr. Ľudovít Keleti. Bližšie: BARTUNEK, Anton. *Osobnosti slovenského lekárnictva*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, 2001, s. 96.

12 GEORCH, Dionýz. PhMr. Ľudovít Keleti osemdesiatročný. In *Farmaceutický obzor*, roč. 35, 1966, č. 12, s. 566.

tom armádnom pôsobení pod vedením Keletiho st., nevedno či ako vojenský laický pomocník alebo ako lekárnický praktikant s už ukončeným tirocíniom alebo nie – padol do ruského zajatia a v tejto pozícii bol pridelený na prácu v lekárni v Ačinsku v Krasnojarskej oblasti. Potom sa pridral k tzv. červeným a prihlásil sa do boľševickej armády. Roku 1919 sa v nej stal „náčelníkom sanitárneho oddielu ačinskej posádky“, a keď prežil v tomto postavení katastrofálnu epidémiu škvrnitého týfusu, menovali ho – iste nie kvôli neexistujúcej farmaceutickej erudícii – za „náčelníka vojenskej lekárne“ v Omsku. Kvôli ideologickým prednostiam potom vykonával aj rôzne politické funkcie v Moskve i na Kaukaze. Roku 1922, zrejme v záujme komunisticko-sovietskej ideologickej expanzie, bol „internacionalisticky“ odoslaný späť do Československa, kde vzápätí vstúpil do KSČ. V tom istom čase začal študovať v Prahe farmáciu, ktorú ukončil roku 1924. Vrátil sa na Slovensko, pracoval vo viacerých lekárnach v okolí Tatier, kde založil aj Sväz priateľov SSSR. Roku 1932 prišiel do Bratislavy, kde začal pôsobiť v komunistických bunkách. Vo farmácii sa však neuplatnil, ale istý čas bol tam majiteľom drogerie a stal sa aj členom mestského vedenia KSS. Jeho čas nastal po politickom prevrate v roku 1948. S Fendtovým pričinením bol z významných štátnych funkcií vytlačený prominentný slovenský lekárnik PhMr. Vladimír Žuffa, zakladateľ Sväzu lekárnikov Slovákov, Slovenskej praktikantskej školy i časopisu Slovenský lekárnik, účastník západného zahraničného odboja. Následne bol odstavený na okraj spoločnosti, zbavený spoločenského postavenia i domu v Bratislave a vyhnaný do exilu v Dobšinej. Fendt prispel aj k likvidácii Lekárnickej komory v roku 1950. Ešte v roku 1948 síce získal konjunkturálne a iste nie bez patričnej straníckej protekcie aj vlastníctvo jednej z bratislavských lekární, ale nie nadtľho: jeho súkmeňovci mu ju o dva roky „nečakane“ zoštátnili. Potom sa uchýlil ako marxistický ideológ do komunistického vydavateľstva Pravda a nadobro sa s farmaceutickým intermezzom rozlúčil.¹³

K priebehu Novákom spomínanej tirocinálnej skúšky je potrebné doplniť nasledovné poznámky: táto skúška bola kvôli reorganizácii štúdia farmácie¹⁴ úplne poslednou v rámci celej existencie Slovenskej praktikantskej školy od jej vzniku v roku 1925, resp. bola prvou a poslednou, v ktorej bol komunista predsedom skúšobnej komisie. Podľa literárnych zdrojov sa na nej zúčastnilo z 92 prihlásených 88 praktikantov (teda nie, ako uvádza Novák „asi 35“, je však možné, že praktické skúšky prebiehali v menších skupinách). Z úspešných absolventov 28 skončilo s vyznamenaním – tí sú menovite, spolu s názvom lekárne v ktorej praktikovali, abecedne uvedení v tomto prameni, prospelo 40 – ich mená sa však už v zozname nenachádzajú a medzi nich patrí aj Novák i Keleti. Ďalší 20 účastníci skúšku nezložili.¹⁵ Napriek platným štátom vydaným propozíciám, že sa neúspešná skúška môže opakovať až o tri mesiace, Fendt svojvoľne a protiprávne rozhodol, že tí 20 mohli skúšku zopakovať ešte v tom istom mesiaci, teda v októbri 1948. Už na prahu „novej éry“ boli princípy právneho štátu aj v oblasti školstva a lekárnictva ostentatívne likvidované.

13 Redakcia. PhMr. Pavol Fendt 70-ročný. In *Farmaceutický obzor*, roč. 37, 1968, č. 4, s. 145-146.

14 A. R. /Raýman, Ákoš/. Posledný praktikantský kurz. In *Slovenský lekárnik*, roč. 17, 1948, č. 3, s. 8-9.

15 Redakcia. Zvesti. Výsledky tirocinálnych skúšok. In *Slovenský lekárnik*, roč. 17, 1948, č. 3, s. 12.

Po tirocíniu sa Ervín Novák v roku 1948 zapísal na štúdium farmácie na Farmaceutickú fakultu Masarykovej univerzity v Brne. Farmáciu však dokončil na pražskej Karlovej univerzite, nakoľko získal ubytovanie u tam vydatej sestry. Promoval ako 23-ročný v Prahe.

Vo svojej knihe Novák píše, že v septembri toho istého roka sa stal poslucháčom medicíny na Lekárskej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Zostal tam iba dva roky, pretože voči nemu i jeho budúcej manželke začali intrigovať študenti, jeho „priatelia“ a rodáci z Bardejova, ktorí radikálne zmenili svoju politickú orientáciu a v novom režime zastávali funkcie v komunistickej i „sväzáckej“ nomenklatúre. Za oných čias v Bardejove židovských chlapcov terorizovali, v nových ich ako „seberovných“ nemohli zniesť. Tento systém sa u nás na dlhé roky, až do pádu tohto režimu, udomácnil: ten, kto nevyvíjal prokomunistické aktivity, sa stal hračkou v rukách štátostrany, jej „mládežníckych“ satelitných obskúrnych spolkov a ich eštebáckych prisluhovačov, ktorí mohli svoje svojvoľne vybrané obete beztrestne a systematicky na každom kroku, často anonymne z rôznych úrovní, temných zákutí i labyrintov tejto nepreniknuteľnej a bezmedznej moci prenasledovať a šikanovať. Po druhom ročníku preto Novák a za ním aj jeho manželka prestúpili na štúdium medicíny do Prahy, ale ani tam sa ojedinele nevyhli rasovej perzekúcii zo strany režimu konformných študentov i jeho byrokratických aparátikov. Po promócii v roku 1956 mu hrozilo, že na tzv. umiestenku (povinný nástup na obvykle málo atraktívne miesto, kam štát posielal režimu neprispôsobených študentov) bude nútený nastúpiť do rodného mesta, čo po strastiplných skúsenostiach rozhorčene odmietol. Nakoniec sa mu náhodou podarilo získať post lekára vo Fakultnej nemocnici v Košiciach, v ktorej nastúpil ako sekundár na rádiologickú kliniku. No o rok neskôr opäť presedlal do Prahy, kde sa zamestnal v Ústrednom biochemickom laboratóriu Všeobecnej fakultnej nemocnice. Pôsobil tam v rokoch 1955 – 1956, potom až do augusta roku 1964, do svojej emigrácie, v Druhom ústave lekárskej chémie. Na definitívny odchod z republiky sa rozhodol po rôznych nepravdivých udaniach (napr. že vraj jeho otec bol vykorisťovateľ a buržuj a ako môže byť jeho syn asistentom na lekárskej fakulte) a ďalších veľmi nepríjemných incidentoch s komunistickým režimom, ktoré musel osobne hasiť až na „OV KSS“ (Okresný výbor Komunistickej strany Slovenska) v Bardejove.¹⁶

Konečne 11. novembra 1964 ich lietadlo z Viedne pristálo v New Yorku, odkiaľ odcestovali za sesternicou cez texaský Dallas ďalej do Austinu. Tam sa pripravoval na skúšky, ktoré potreboval, aby sa mohol zamestnať. V tomto meste pobudli celý rok a nato sa po získaní zamestnania odsťahovali do Kalamazoo v štáte Michigan, keď sa medzitým uchádzal o prácu vo farmaceutických spoločnostiach Elli Lilly, Abbot i iných biochemických laboratóriách. Pochopil, že najschodnejšou cestou je získať zamestnanie vo výskume vo farmaceutických firmách, než nadobudnúť zložitým procesom licenciú na prevádzku súkromnej praxe. Upjohn mal vážny záujem o jeho odborné danosti. To bolo rozhodujúce. Prijímacie pohovory trvali v centrále v Kalamazoo štyri dni, preverovanie uchádzačov o zamestnanie bolo teda zo strany firmy nanajvýš dôkladné. Veľmi zaujímavá je Nováková skúsenosť so spôsobom

16 NOVÁK, Ervín. *Príběh lékaře*. Praha : Vydavatelství Dita, 2003, s. 48.

vykonávania týchto pohovorov: záujemcov najprv niekoľko dní ústne dokonale preverovali, zoznámili ich s potenciálnym pracoviskom a potom nasledovali neformálne príjemné debaty, ktoré sa konali v najlepších miestnych reštauráciách. Novák k tomu tristne poznamenal: *„Za tie tri dni som prvýkrát od príchodu do Ameriky jedol výborné jedlá v rôznych veľmi dobrých reštauráciách.“*

Nemenej zaujímavé, tentoraz z odborného hľadiska, bolo pre Nováka zistenie, že na pracovnom mieste vo firemnom výskume, o ktoré sa uchádzal a na ktoré bol prijatý, bol jeho predchodcom človek, ktorý mal – podobne ako Novák – súčasne farmaceutickú i medicínsku erudíciu. Novák na margo toho – čím zrejme presne vystihol filozofiu Upjohnu – napísal: *„Je skutočne nutné, aby sa spojila skúsenosť lekára s farmaceutickými znalosťami. Iba tak je možné vyriešiť problémy, ktoré sa pri výskume a vývoji liekov objavujú.“* Dávna, históriu mnohokrát overená skúsenosť, sa potvrdila aj v tomto prípade. Kladnú odpoveď od Upjohnu však prekvapujúco dostal až po troch týždňoch, nakoľko údajne bolo veľmi problematické získať o Novákovi údaje z Prahy... Jeho samého, dobre oboznámeného s „protiimperialistickým“, nepriateľsky zameraným komunistickým systémom, to iste neprekvapilo. Aj takýmto dôkladným spôsobom Upjohn postupoval.

Medzitým Novák absolvoval ďalšie dva úspešné pohovory vo Philadelphii i Daltase. Rozhodol sa však pre Upjohn. Tak začala Novákova štvrtstoročie trvajúca prítomnosť a kariéra v tejto korporácii.

Na ďalších desiatkach strán knihy Novák popisuje život v USA, americkú demokraciu, spoločenské pomery, cestovanie po svete i príbuzenské kontakty. Amerikou bol nadšený, nikdy svoje rozhodnutie emigrovať neľutoval. Záverom múdro, ale aj povznesene nad príkoria osudu, uviedol: *„Viem, že svojím písaním nezmením svet. Nebolo to ani mojím cieľom. Chcel som iba opísať svoj život, ktorý nebol vždy krásny. Viac než šesť rokov nado mnou visel Damoklov meč. Bolo to v období druhej svetovej vojny. V tých ťažkých dobách som bol presvedčený, že nemôžeme trpieť večne a že prežijeme... Prežil som tých, ktorí mi bránili vo vzdelaní, ktorí mi škodili v zamestnaní i tých, ktorí mi chceli zobrať život. Nikdy som im však neublížil.“*

Univ. prof. PhDr. LADISLAV TAJTÁK, CSc.
(27. 4. 1921 – 25. 12. 2020)

Peter ŠVORC

prof. PhDr. Ladislav Tajták, CSc.

V jeseň 2020 výbor Slovenskej historickej spoločnosti (SHS) pri SAV v Bratislave od súhlasil návrh na udelenie *Plakety Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV* univerzitnému profesorovi PhDr. Ladislavovi Tajtákovi, CSc., za jeho celoživotnú činnosť na poli slovenskej historickej vedy. Toto ocenenie SHS začala udeľovať od roku 2019 popredným osobnostiam slovenskej i medzinárodnej historiografie za ich mimoriadne zásluhy o prehlbovanie poznania dejín Slovenska. Nositeľom plakety s poradovým číslom jeden sa *in memoriam* stal prvý predseda SHS profesor Daniel Rapant, ku ktorému sa L. Tajták vždy hlásil ako k svojmu učiteľovi. K jej nositeľom Dr. h. c. mult. prof. PhDr. Richardovi Marsinovi, DrSc., prof. PhDr. Jozefovi Šimončičovi, CSc., a PhDr. Ivanovi Kamencovi, CSc., pribudol za rok 2020 aj prof. PhDr. Ladislav Tajták, CSc., žiaľ, už len „in memoriam“.

Na prvý sviatok vianočný 25. decembra 2020 sa na Slovensku rozniesla správa, že jeden z najlepších znalcov dejín východného Slovenska 19. a počiatku 20. storočia – Ladislav Tajták – už nie je medzi živými. Odišiel nenápadne, obklopený svojimi najbližšími, ktorí spolu s ním ešte pred Vianocami verili, že 27. apríla 2021 oslávia sté výročie jeho narodenia. To sa už, žiaľ, nestalo. Profesorovi Tajtákovi bolo prisúdených 99 rokov a osem mesiacov plnohodnotného a tvorivého života.

Ladislav Tajták bol pedagóg a vedec, človek, ktorý výborne a neopakovateľne spájal obe profesie, ktorý so zápalom dokázal preskúmať tisíce dobových dokumentov v domácich a zahraničných archívoch, aby sa dopátral pravdivého poznania minulosti a potom poznatky, ktoré zákonite prešli kritickou analýzou, prezentoval na prednáškach svojim študentom. Vtedy im na hodinách výučby kládol otázky – rovnaké, ako si ich pred začiatkom svojho výskumu kládol sám s cieľom podnietiť ich historické uvažovanie, ale aj modelovanie hypotéz ako základného predpokladu pre vylúčenie nesprávnych ciest pri interpretácii minulosti a nájdenia tej správnej interpretačnej polohy. Vždy sa potešil, keď sa jeho študenti pustili do analýz a uvažovali nad skúmanými javmi a súvislosťami, čo ich determinovali a formovali do podoby, ako sa potom navonok javili bežnému pozorovateľovi. Redakcia časopisu internetového časopisu DEJINY predstavila profesora Ladislava Tajtáka na svojich stránkach viackrát, v roku 2010 aj v obsiahlom rozhovore Martina Ďurišina, ktoré-

mu prezradil veľa zo svojho odborného, ale aj súkromného života.¹ Jej členovia ako riešitelia grantového projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie* v roku 2018 pripravili knihu, ktorú venovali prof. L. Tajtákoví a v ktorej zostavovatelia vytvorili priestor pre jeho zaujímavé a vzácne spomienky,² a nepochybne využijú jeho vedecké diela pri práci na ďalšom grantovom projekte venovanom východnému Slovensku.³

Ladislav Tajták sa narodil 27. apríla 1921 v Košiciach rodičom Jánovi a Márii Tajtákovcom – Šarišanom, ku ktorým sa budúci vysokoškolský pedagóg vždy hrdo hlásil. Vysokoškolské štúdium absolvoval v Budapešti a v Bratislave u profesorov, ktorí predstavovali slovenskú i maďarskú špičku vo svojom odbore.

Bolo to rozhodnutie na celý život, keď v roku 1955 prijal v Prešove miesto odborného asistenta na Ústave dejín Katedry spoločenských vied Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave. Na tomto pracovisku, ktoré prešlo vnútorným vývojom i veľkými organizačnými zmenami, postupne zastával post odborného asistenta, docenta, vedúceho Katedry dejín (na FF UPJŠ v Prešove), no univerzitným profesorom slovenských dejín sa stal až ako 77-ročný emeritný vysokoškolský učiteľ v roku 1998. Do roku 1989 to nešlo, nemal „vhodný“ kádrový profil. Ba v normalizačnom období 70. rokov mu hrozilo aj prepustenie z fakulty, a to na základe posudku straníckej skupiny KSS na pracovisku. Nestalo sa to len vďaka vtedajšiemu dekanovi FF UPJŠ prof. PhDr. Andrejovi Čumovi, CSc., a profesorovi PhDr. Vasiľovi Skripovi, CSc., ktorí sa ho zastali. O profesorský titul sa uchádzal až v 90. rokoch i to už len „z povinnosti“, ktorú mu „naordinovali“ jeho priatelia a bývalí študenti, pre ktorých bol Ladislav Tajták univerzitným profesorom aj bez oficiálneho aktu v prezidentskom paláci.⁴

Ladislav Tajták má nesporne veľkú zásluhu na rozvoji slovenskej historickej vedy a úplne nepopierateľnú pri poznávaní novodobých dejín východného Slovenska, ktoré vždy chápal ako integrálnu súčasť celoslovenského etnického priestoru a jeho histórie.⁵ To osobitne podčiarkol v monografii *Národnodemokratická revolúcia*

1. ĎURIŠIN, Martin. Rozhovor s historikom – univ. prof. PhDr. Ladislavom Tajtákom, CSc. In *Dejiny* – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove, 2010, č. 1, s. 197. <http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-12010.html> (navštívené 17. 2. 2021).
2. TAJTÁK, Ladislav. Moja cesta k histórii. In *Východné Slovensko vo vzťahu centra a periférie*. Ed. Peter Švorc – Peter Kovaľ. Prešov : UNIVERSUM, 2018, s. 15-24.
3. Prof. PhDr. Ladislav Tajták, CSc., patrila nielen k zanietým podporovateľom vedeckých výskumov, ktoré sa týkali dejín východného Slovenska, ale jeho celoživotná historická produkcia sa stala čiastkovou témou grantového projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.
4. ULIČNÝ, Ferdinand. Zdravica profesorovi Ladislavovi Tajtákoví. In *Východné Slovensko vo vzťahu centra a periférie*. Ed. Peter Švorc – Peter Kovaľ. Prešov : UNIVERSUM, 2018, s. 42.
5. TAJTÁK, Ladislav. K otázke vymedzenia oblasti východného Slovenska a špecifiky jeho vývoja. In *Kolokvium k otázkam vymedzenia východoslovenskej priemyselnej oblasti*. Zost. Zdeněk Němec. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 116-125; TAJTÁK, Ladislav. Dvortsákovo separatistické hnutie a maďarská iredenta. In *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava : VSAV, 1964, s. 248-269; TAJTÁK, Ladislav. K otázke vydáva-

na východnom Slovensku v roku 1918, v ktorej opísal hnutie slovenského obyvateľstva za pripojenie východného Slovenska k vznikajúcemu česko-slovenskému štátu v závere roka 1918 a vysvetlil tiež fakt, prečo bolo toto hnutie slabé a v čom spočívali príčiny.⁶

Ladislav Tajták mal zásluhu aj na budovaní historického pracoviska v Prešove a jeho integrácii do celoslovenskej historiografie. Od Tajtákovho príchodu do Prešova, a ešte viac od chvíle, keď prevzal vedenie katedry, sa rozbehla intenzívnejšia spolupráca nielen s bratislavskou katedrou dejín, ale aj s Historickým ústavom SAV v Bratislave. Ladislav Tajták sa stal členom redakčnej rady Historického časopisu (v rokoch 1968 – 1981) a takmer pravidelným prispievateľom doň. Prvou jeho štúdiou v tomto renomovanom vedeckom časopise bola štúdia s názvom *Úsilie maďarských vládncích tried o udržanie Slovenska v rámci Maďarska roku 1918*.⁷ V nasledujúcich rokoch v Historickom časopise uverejnil ďalších 15 štúdií, poslednú v roku 2007 *K niektorým otázkam regionálnych dejín na Slovensku*.⁸ Pravda, popri tom publikoval štúdie v rôznych vedeckých zborníkoch, takmer pravidelne v *Nových obzoroch*, ktoré vydávalo múzeum v Prešove, kapitoly v monografiách o dejinách vybraných východoslovenských miest,⁹ vystupoval a diskutoval na vedeckých konferenciách a seminároch, organizoval vedecké podujatia – tie najmä ako člen SHS, člen jej výboru a predseda východoslovenskej pobočky SHS. Zároveň aktívne pracoval ako člen Československej historickej spoločnosti pri Československej akadémii vied (vznikla v roku 1957), ktorej SHS bola súčasťou, bol členom slovensko-maďarskej komisie, a predsedom historickej sekcie Gemerskej vlastivednej spoločnosti.¹⁰

Univerzitný profesor PhDr. Ladislav Tajták, CSc., za svoju prácu získal viaceré ocenení. Jedno z nich bolo vyznamenanie Pamätníka Yad Vashem v Jeruzaleme Spravodlivý medzi národmi (1993). K tým oceneniam, ktoré si vážil, patrila Cena

nia učebníc vo východoslovenskom nárečí. In *Nové obzory* 6. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1964, s. 43-58; TAJTÁK, Ladislav. Maďarizačné tendencie na východnom Slovensku v druhej polovici 19. storočia. In *Acta Facultatis Philosophiae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Literárnovedný zborník 2. K slovenskému národnému vývoju na východnom Slovensku (1848 – 1918)*. Red. L. Holotík. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 39-60 a iné.

- 6 TAJTÁK, Ladislav. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*. Bratislava : SPN, 1972.
- 7 TAJTÁK, Ladislav. Úsilie maďarských vládncích tried o udržanie Slovenska v rámci Maďarska roku 1918. In *Historický časopis*, 14, 1966, č. 4, s. 552-584.
- 8 TAJTÁK, Ladislav. K niektorým otázkam regionálnych dejín na Slovensku. In *Historický časopis*, roč. 55, 2007, č. 1, s. 104-106.
- 9 Napr. TAJTÁK, Ladislav. Prešov v období rokov 1900 – 1918. In *Dejiny Prešova*, 2. Zost. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1965, s. 59-87; TAJTÁK, Ladislav – LAZAR, Ervín. Literatúra. In *Dejiny Prešova*, 2..., s. 87-94; TAJTÁK, Ladislav. Školstvo. In *Dejiny Prešova*, 2..., 94-98; TAJTÁK, Ladislav. Bardejov v období kapitalizmu (1848 – 1918). In *Dejiny Bardejova*. Zost. Andrej Kokuľa – Andrej Lukáč – Ladislav Tajták. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 217-310; TAJTÁK, Ladislav, zost. *Dejiny Rožňavy*, 1 – 2. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1978; TAJTÁK, Ladislav, zost. *Dejiny Trebišova*. Trebišov : Mestský národný výbor v Trebišove, 1982.
- 10 BODNÁROVÁ, Miloslava. K životnému jubileu docenta PhDr. Ladislava Tajtáka, CSc. In *História III*. Ed. Michal Otčenáš a Peter Švorc. Prešov : FF UPJŠ v Prešove, 1994, s. 7.

Daniela Rapanta za celoživotné dielo v oblasti historických vied od Historického odboru Matice slovenskej (2006), Zlatá medaila Univerzity P. J. Šafárika za celoživotnú vedeckú a pedagogickú činnosť v oblasti histórie (2009), Cena Jána Bayera za celoživotné dielo, ktorú mu odovzdal dekan Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (2016), Pamätná medaila pri príležitosti 60. výročia Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (2019).

Univ. prof. PhDr. Ladislav Tajták, CSc., sa nedožil okrúhleho životného jubilea, ktoré malo byť viac-menej bilančným. On sám takéto životné bilancovanie nemal rád, zdalo sa mu zbytočné, a to najmä preto, že sa neustále pozeral dopredu a že to, čo robil nikdy nepokladal za skončené a definitívne, na čom by ešte nemal pracovať.

Česť jeho pamiatke!

Dr. h. c. univ. prof. PhDr. RICHARD MARSINA, DrSc.
(4. máj 1923 Šahy – 25. marec 2021 Bratislava)

Júlia KOTRUSOVÁ

*Dr. h. c. univ. prof. PhDr. Richard
Marsina, DrSc.*

Dňa 25. marca 2021 zasiahla historickú obec veľmi smutná správa o úmrtí velikána, profesora Richarda Marsinu vo veku nedožitých 98 rokov. Česť jeho pamiatke!

R. Marsina sa narodil 4. mája 1923 v Šahách ako syn štátneho úradníka. V roku 1925 sa rodina presťahovala do Žiliny, rodiska oboch rodičov. Základnú školu absolvoval v Žiline a gymnaziálne štúdiá v Žiline a Trenčíne. Na podnet rodiny začal v roku 1942 svoje vysokoškolské štúdium na Lekárskej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. Už od detstva inklinoval k dejepisu, zaujímal sa najmä o stredoveké dejiny, pretože v učebniciach jeho mladosti to bolo vždy vynechávané obdobie, o ktorom sa akoby nič nevedelo. Lekársku fakultu neukončil diplomom, pretože v roku 1945 sa odhodlal na štúdium svojich obľúbených dejín a na univerzite pokračoval

v dvojpredmetovom štúdiu v kombinácii dejepis – filozofia na filozofickej fakulte, ktoré ukončil v roku 1949. Z politických dôvodov nemohol po štúdiu pokračovať ako asistent na katedre. Už počas vysokoškolského štúdia pracoval R. Marsina od 1. februára 1947 do 31. novembra 1950 v Archíve mesta Bratislavy. Následne ako archivár a tiež vedúci oddelenia pokračoval v Pôdohospodárskom archíve, kde pôsobil do konca roka 1955. Po včlenení Pôdohospodárskeho archívu do Štátneho slovenského ústredného archívu sa stal vedúcim oddelenia starších dejín. Istý čas zastával aj funkciu zástupcu riaditeľa tohto archívu. Počas pôsobenia v Pôdohospodárskom archíve, ktorý okrem iného zohral významnú úlohu aj pri získavaní písomností z rodových archívov šľachty, sa stal svedkom nešetrného a vzhľadom na hodnotu takéhoto typu písomností aj neúčitého zaobchádzania so vzácnym a starobyľým materiálom, o čom rád rozprával aj svojim poslucháčom na margo vcítienia sa do celospoločenského diania. V rokoch 1960 – 1984 pôsobil R. Marsina v Historickom ústave SAV v Bratislave – ako vedeckovýskumný pracovník, ale aj vedúci oddelenia dokumentácie a vydávania stredovekých prameňov, tiež vedúci oddelenia najstarších dejín a v istom období zastával aj funkciu tajomníka a tiež zástupcu riaditeľa ústavu. Vysokoškolský titul PhDr. získal v roku 1952 a hodnosti CSc. v roku 1962 a DrSc. v roku 1973. Z ideologických dôvodov bol od 1. januára 1985 nútený odísť do dôchodku, pričom mu bola priznaná len konzultantská činnosť na čiastočný úväzok. Pokračovať v prerušenej práci v ústave mu bolo umožnené až po celospoločenských zmenách v roku 1990, keď mu bola zverená funkcia vedúceho vedeckého

pracovníka oddelenia starších slovenských dejín, ktorú vykonával do 31. mája 1995. V roku 1995 sa na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (FF UK) v Bratislave habilitoval na docenta pomocných vied historických. V roku 1996 bol na pôde tej istej univerzity inaugurovaný za profesora slovenských dejín. Prešovská univerzita v Prešove mu v roku 1999 udelila čestný doktorát (Dr. h. c.). V roku 2017 mu túto najvýznamnejšiu vedeckú hodnosť udelila aj Trnavská univerzita (TU) v Trnave.

Svoju erudíciu a bohaté skúsenosti z výskumu historického materiálu mohol R. Marsina uplatniť aj v pedagogickej činnosti, ktorá sa začala počnúc letným semestrom 1961/1962 na FF UK, kde externe prednášal stredovekú diplomatiku. Profesor Marsina dlhé roky pôsobil aj na TU v Trnave, kde sa podieľal aj na jej znovuoživení v roku 1992. V rokoch 1992 – 1998 bol vedúci katedry histórie na fakulte humanistiky. Prednášal tu najmä úvod do štúdia dejepisu, stredoveké dejiny, starší všeobecný európsky diplomatický vývoj, filozofiu dejín, vývoj slovenskej historiografie a viedol tiež prednášky pre doktorandov v študijnom programe slovenské dejiny (vybrané kapitoly zo slovenských dejín I. a II. a metodológia a metodika vedeckej práce v slovenských dejinách I. a II.). Bol tiež vedúcim mnohých diplomových, rigorózných a dizertačných prác na katedre. Podieľal sa aj na tvorbe konceptu výučby a jej metodiky, keďže bol predsedom odborovej komisie FF TU pre študijný odbor slovenské dejiny.

Profesor Marsina bol uznávaným členom mnohých vedeckých inštitúcií na Slovensku aj v zahraničí. Od roku 1954 bol členom Vedeckej archívnej rady, od roku 1971 pôsobil ako jej podpredseda a od roku 1990 ako predseda. V roku 1957 sa stal členom Diplomatickej komisie pri Historickom ústave ČSAV v Prahe. Plynule hovoril po maďarsky, čo mu umožnilo angažovať sa aj v Československo-maďarskej zmiešanej historickej komisii, kde v rokoch 1960 – 1965 a 1971 – 1992 zastával pozíciu tajomníka. Z tejto pozície okrem iného prispel aj k rozšíreniu fotografickej zbierky dokumentov viažucich sa k spoločnej histórii oboch krajín v období Uhorského kráľovstva. V roku 1976 sa stal členom medzinárodnej vedeckej inštitúcie zameranej na výskum dejín miest s názvom Commission international pour l'histoire des villes pri Conseil national CISH, od roku 1991 bol jej čestným členom. Zároveň bol aj členom Enzyklopädie zur Frühgeschichte Europas a Lexikon des Mittelalters München. Od roku 1990 bol členom výboru Matice slovenskej (MS) a na jej pôde inicioval obnovenie historického odboru. V rokoch 1990 – 1996 predsedal Slovenskej historickej spoločnosti. Patrila medzi členov Heraldickej komisie pri Ministerstve vnútra SR, Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti a bol čestným členom Spoločnosti slovenských archivárov.

Dielo profesora Marsinu je rozsiahle kvantitatívne, ale najmä kvalitatívne. Významne sa do slovenskej historiografie zapísal vydaním dvoch dielov slovenského diplomatára, ktorý zahŕňa listinný materiál k najstarším dejinám Slovenska do roku 1260. Diplomatar podáva obraz o pôsobení slovenského etnika od doby veľkomoravskej do jeho sformovania sa v jazykovo, teritoriálne, sídliskovo a kultúrne jednotný celok. Po metodologickej stránke sa dielo stalo vzorové pre podobné edičné práce a v zahraničí vyvolalo veľmi pozitívny ohlas. Profesor patrila do silnej generácie slovenských historikov, ktorá sa významne podieľala na formovaní konceptu a teórie slovenských dejín. Jeho vedecké dielo sa opiera o kritické vydávanie stredovekých prameňov, dejiny stredovekých miest, štúdie k dejinám slovenskej histo-

riografie a teoretické princípy koncepcie syntézy dejín Slovenska. Mnohé poznatky vyslovené profesorom Marsinom pomáhajú aj pri archeologickom bádani, pretože poukazujú na začiatky stredovekého osídlenia lokalít a poznání najstaršieho vývoja cirkevnej organizácie.

Za svoje celoživotné dielo a prínos získal profesor niekoľko vyznamenaní. Matica slovenská udelila profesorovi medailu sv. Cyrila a Metoda a Nadácia MS Cenu Ludovíta Nováka za rozvoj spoločenských vied. Historický odbor MS udelil v roku 1998 profesorovi Cenu Daniela Rapanta. Pri príležitosti 620. výročia vydania privilégia pre žilinských Slovákov mu primátor mesta udelil ocenenie Čestný občan mesta Žiliny. V roku 2004 mu prezident SR udelil Pribinov kríž III. triedy za celoživotné dielo v oblasti modernej slovenskej historiografie, archívnickva a pomocných vied historických. Rektori TU mu pri príležitosti 15. a 20. výročia jej obnovenia udelili pamätné medaily. V roku 2013 bol Vedeckou radou TU menovaný za emeritného profesora. V roku 2019 mu Snem Matice slovenskej výnimočne udelil čestné členstvo za mimoriadne zásluhy ako najvyššie matičné vyznamenanie. Profesor Marsina bol tiež držiteľom Križkovej a Sasinkovej medaily za zásluhy v archívnickve, striebornej a zlatej plakety Ludovíta Štúra pre spoločenské vedy SAV, zlatej medaily SAV a medaily Istvána Széchényiho, ktorú mu udelila Maďarská akadémia vied.

O živote prof. Marsinu najmä pri príležitosti jeho jubileí bolo publikovaných niekoľko článkov (*Historický časopis*, roč. 31, 1983, č. 4, s. 486-488; *Slovenská archivistika*, roč. XVIII., 1983, č. 1, s. 218-220; *Slovenská archivistika*, roč. XXVIII, 1993, č. 1, s. 176-179; Zborník príspevkov k slovenským dejinám. Zost. Vincent Sedlák. Bratislava : Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 9-14; *Slovenská archivistika*, roč. XXXIII, 1998, č. 2, s. 239-240; *Studia historica Tyrnaviensia III*. Trnava : Katedra histórie FF TU, 2003, s. 9-12; *Studia historica Tyrnaviensia XIII*. *Historiae vestigia sequentes*. Kraków, 2011, s. 13-16; *Slovenská archivistika*, roč. XLVIII, 2003, č. 1, s. 36). Podobne sa už niekoľko autorov zaoberalo aj zosumarizovaním jeho bohatej publikačnej činnosti (Bibliografia do roku 1997 – MIKULIČOVÁ, Ivana (zost.). Personálna bibliografia prof. R. Marsinu. In *Zborník príspevkov k slovenským dejinám. K životnému jubileu prof. PhDr. Richarda Marsinu*, Drsc. Zost. V. Sedlák. Bratislava : Matica slovenská 1998, s. 349-394. Komplettná bibliografia do roku 2005 bola publikovaná aj v Maďarsku (Richard Marsina műveinek bibliográfiája 2005-ig. In *Aetas*, roč. 22, č.3, 2007, s. 173-182).

Requiescat in pace!

MATERIÁLY

Na vodnej nádrži Solina vďaka hrádzi vzniklo najväčšie umelé jazero v Poľsku, má rozlohu 22 km² a na jeho brehoch je čulý turistický ruch. Foto: Jozef Jurčišín

- ◀ *Kovový obelisk v centre pešej zóny v západočeskom meste Cheb, od neho sa vinie „chodník“ s uvedením dôležitých dátumov z histórie mesta. Foto: Jozef Jurčišín*

TELOVÝCHOVNÉ ŠTUDENTSKE SLÁVNOSTI VÝCHODNÉHO SLOVENSKA Z ROKU 1936 V PREŠOVE¹

Marcela DOMENOVÁ

Abstract: *Sports Events of Students of Eastern Slovakia Held in Prešov in 1936.* The paper deals with the issue of sports events of students of Eastern Slovakia, namely with the sports events that took place in Prešov in 1936. At the sports events students mainly from 18 schools of Eastern Slovakia took part. They studied at gymnasiums, teacher institutes or vocational schools in Prešov, Košice, Kežmarok, Levoča, Michalovce, Spišská Nová Ves. The sports event hosted a grammar school from Uzhorod. It was one of the largest events in the Eastern Slovakia by the scope and content that was focused on the youth, their physical education and civil defence education. The program was supplemented by a ceremonial academy. There was a separate brochure issued regarding the event. In the paper, the author compares the information from the brochure with other contemporary sources.

Key words: Sports events of students. Eastern Slovakia. First Czechoslovak Republic. Prešov. Year 1936. Education. Youth. Physical education. Civil defence education.

Stredoškolský život bol aj v minulosti doplnený o aktivity (aj tie mimoškolské) či už kultúrneho alebo športového charakteru,² ale tiež o spolkovú činnosť, ktorá bola vo väčšej obľúbenosti študentov v prvej polovici 20. storočia. V medzivojnovom období sa mesto Prešov stávalo miestom stretnutia stredoškolskej mládeže študujúcej v niekoľkých mestách východného Slovenska, pričom v tomto prípade boli nosnou témou tzv. telovýchovné študentské slávnosti.

Tie sa konali v roku 1936, a to počas troch dní, v termíne od 22. do 24. mája pod trojitou záštitou – ochranou (protektorátom). Tú prevzal referát Ministerstva školstva a národnej osvety (MŠaNO³) v Bratislave (*1919)⁴ – ktorého úlohou bola

-
- 1 Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionálnosť a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*
 - 2 PERÚTKA, Jaromír. *Dejiny telesnej výchovy a športu na Slovensku*. Bratislava : Šport, 1980. 240, 24 s. (ďalej ako PERÚTKA, J. *Dejiny telesnej výchovy a športu na Slovensku*, s.). Bližšie napr. o neskorších tendenciách v telovýchovnom hnutí: PERÚTKA, Jaromír. *Telovýchovné hnutie na Slovensku socialistickou cestou*. Bratislava : Šport, 1988. 261 s.
 - 3 Školský referát MŠaNO v Bratislave bol prvou slovenskou školskou inštitúciou pre riadenie školstva. K jeho formovaniu, cieľom pozri: ZACHAROVÁ, Jarmila. Počiatky činnosti Referátu ministerstva školstva a národnej osvety Československej republiky. In *AIDEIA: PHILOSOPHICAL E-JOURNAL OF CHARLES UNIVERSITY*, 1-2/IX/2012, s. 1 – 3. Dostupné z: file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/1773-Article%20Text-8990-1-10-20200719.pdf [2021-05-06].

napríklad participácia na usmerňovaní výchovy obyvateľstva v ČSR k „štátoobčianstvu“, ako i osvetová a ľudovovýchovná činnosť.⁵ Ďalej sa toto podujatie zrealizovalo pod záštitou armádneho generála českého pôvodu Lva Prchalu (1892 – 1963), neskoršieho ministra vnútra, financií a dopravy autonómnej vlády Podkarpatskej Rusi, následne exilového politika. V danom čase však pôsobil v Košiciach ako zemský vojenský veliteľ na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi (1933 – 1939).⁶ Trefou zaštitujúcou inštitúciou bolo samotné mesto Prešov.

Na uvedené podujatie – telovýchovné študentské slávnosti – poukazuje najmä osobitne vydaná brožúrka,⁷ ktorú vytlačila Štehdova kníhtlačiaren, t. j. Jozef Stehr (1919 – 1940)⁸ v Prešove v roku 1936 a pre rekonštrukciu programu má relevantný význam.

Podobné telovýchovné študentské slávnosti v roku 1936 neboli v Prešove prvé. Konali sa tu aj pred šiestimi rokmi 24. – 25. mája 1930⁹ – usporiadal ich Východoslovenský odbor Ústredného spolku československých profesorov,¹⁰ pričom šlo o študentov – z miest Prešov, Košice, Levoča, Kežmarok, Spišská Nová Ves, Michalovce, na čo upozornil vo svojom úvodnom slove stredoškolský prof. Július Žilka,¹¹ ktorý v tom čase pôsobil na ev. kolegiálnom gymnázium, ale bol i tajomníkom týchto telovýchovných študentských slávností.¹² Tie mali znovu ukázať, že „v našej mládeži je sila. Vôľa, vytrvalosť a ukáznenosť, čo nám zaručuje oporu a spoľahlivosť mládeže v práci na národa roli dedičnej“. Na toto podujatie, resp. akúsi „olympiádu“, ktorá slúžila najmä na športové vyžitie a súťaženie, sa prihlásilo 18 škôl (ústavov). Malo aj svoje heslo – Školskou

4 Pri referáte pôsobil aj Osvetový zväz pre Slovensko.

5 KÁZNEROVÁ, Ľubica. Výchova občana prostredníctvom bratislavského referátu Ministerstva školstva a národnej osvetu. In *Forum Historiae*, roč. 4, 2010, č. 1, s. 1. Dostupné on-line z: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/11520/kazmerova.pdf> [2021-05-14].

6 Počas 1. svetovej vojny pôsobil v rakúsko-uhorskej armáde, bol v ruskom zajatí, vstúpil do československých légii v Rusku. V prvej ČSR pôsobil hlavne v armáde, v hodnostiach ako brigádny generál (1925), divízny generál (1928), armádny generál (1936). V exile patril medzi odporcov politiky E. Beneša. Pozri: TOMEŠ, Josef a kol. *Český biografický slovník XX. století. II. díl. K – P*. Praha, Litomyšl : Paseka ; Petr Meissner, 1999, s. 627.

7 Zdroj: *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove pod protektorátom referátu Min. školstva a národnej osvetu v Bratislave, armádneho gen. Lva Prchalu z Košíc, mesta Prešova v dňoch 22. – 24. mája 1936*. [Prešov] : [s. n.], 1936. 32 s. (ďalej *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s.).

8 *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Zost. Vojtech Breza. Bratislava : Univerzitná knižnica; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin : Matica slovenská, 1997, s. 100.

9 Udalosti zachytilo i periodikum Šariš. Bližšie: PRCHLÍK, František. Vážení pánové! In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 13.

10 *Jedenásta výročná správa Šafárikovho československého štátneho reálneho gymnázia v Prešove za školský rok 1929 – 30*. Prešov : Tlačou Kníhtlačiarna „Sv. Mikuláš“ v Prešove, 1930, s. 12.

11 ŽILKA, Julius. Vitajte v Prešove! In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 3.

12 Ako profesor učil českoslovenčinu, dejepis, bol triedny VII. triede a bol správcem žiackej knižnice. Bol i pedagogickým dozorcom ev. internátu, angažoval sa v mimoškolskej a prednáškovej činnosti. Bližšie: *Výročná správa kolégia vých. dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove na šk. rok 1935/36. Podáva správa kolégia*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarna „Pallas“, 1936, s. 23, 29. Na ev. kolegiálnom gymnázium učil v r. 1929 – 1945. <https://esspo.sk/ucitelia-kolegia-v-rokoch-1918-1945.html> [2021-05-06].

výchovou k brannosti.¹³ Výchova sa v tomto duchu začínala v škole, ktorá pomáhala formovať telom i duchom zdravých a silných jedincov, ich sebadisciplínu (sebekázeň) a občianske povinnosti. Július Žilka bol aj tou osobou, ktorá zredigovala spomínanú brožúru k telovýchovným študentským slávnostiam východného Slovenska.¹⁴

Telovýchovné slávnosti mali svoj pevný program. Na jeho prípravu bol ustanovený slávnostný výbor, ktorý pozostával z riaditeľov stredných škôl v Prešove, zástupcov okresu, mesta a telovýchovných a športových organizácií. Predsedom sa stal riaditeľ ev. kolegiálneho gymnázia Stanislav Treybal (1882 – 1970, vo funkcii 1930 – 1939¹⁵) a prácu koordinovali štyri odbory na čele s predsedom: technický odbor – prof. František Trnka (1900 – 1943) – ktorý bol najskôr pedagógom na Štátnom koedukačnom učiteľskom ústave v Prešove, kde bol i triednym a správcom telocvičnej zbierky.¹⁶ Nevylučujeme, že pôsobil ako pedagóg aj inde.¹⁷ K ďalším odborom patrili jednatel'sko-propagačný (Július Žilka), hospodársko-stravovací (Karol Čech) a dopravnno-ubytovací Ján Kováčik (1902 – 1972, v danom školskom roku bol učiteľom na ev. kol. gymnázium, pedagogickým dozorcom v internáte Učiteľského domova¹⁸). Na prípravách sa zúčastnili nielen zástupcovia z radov profesorov, ale zástoj mali

-
- 13 ŽILKA, Julius. Vitajte v Prešove! In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 4.
 - 14 *Výročná správa kolégia vých. dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove na šk. rok 1935/36. Podáva správa kolégia*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarnie „Pallas“, 1936, s. 29.
 - 15 Na prešovskom kolégiu pôsobil v r. 1926 – 1939. *Biografie vo výročných správach škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*. Zost. Želmíra Gešková. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2009, s. 235 – 236. T. j. v tom čase Slovenské evanjelické gymnázium v Prešove. V danom školskom roku bol riaditeľom ústavu, učil gréčtinu a filozofiu. Výrazne sa angažoval v mimoškolskej činnosti. Pozri: *Výročná správa kolégia vých. dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove na šk. rok 1935/36. podáva správa kolégia*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarnie „Pallas“, 1936, s. 21, 27-28. Na ev. kolegiálnom gymnázium učil v r. 1926 – 1939. Dostupné z: <https://esspo.sk/ucitelia-kolegia-v-rokoch-1918-1945.html> [2021-05-13].
 - 16 Tu v školskom roku 1935/36. *Výročná zpráva štátneho koedukačného učiteľského ústavu v Prešove za školský rok 1935 – 1936*. Prešov : Kníhtlačou kníhtlačiarnie v „Svätý Mikuláš“, 1936, s. 3-4. Na ev. kolegiálnom gymnázium učil v r. 1928 – 1932. Dostupné: <https://esspo.sk/ucitelia-kolegia-v-rokoch-1918-1945.html>. [2021-05-13]. Roky života a učiteľský ústav uvádza HLEBA, Edmund. *Prešov a jeho osobnosti*. Prešov : Universum, 1997, s. 158. Trnka bol organizátorom telovýchovného hnutia v Prešove.
 - 17 Napr. na Gréckokatolíckom koedukačnom učiteľskom ústave, vyučoval gymnastiku *Doklad: Gr. kat. kojed. učitel'skoj seminarii v Prjaševi za škol'nyj god 1935-36*. Sostavila: Direkcija zavedenija. Prjašev : Tipografija Sv. Nikolaja, 1936, s. 4. S menom František (Franc) Trnka sa v rovnakom období stretávame aj na inej škole, kde bol uvedený ako pedagóg z gr. kat. ruského reálneho gymnázia v Prešove, venujúci sa gymnastike. Porovnaj *I. Godičnyj otčet gr. kat. ruskoj real'noj gimnazii v Prijašev za učebnyj god 1936-37*. Prjašev : Tipografija Sv. Nikolaja, 1937, s. 17.
 - 18 Bol triednym I. A, spravoval knižnicu pauperum (chudobných), učil prírodopis, vlastivedu, zemepis, z mimoškolskej činnosti možno uviesť, že bol tajomníkom Klubu čl. turistov – odbor v Prešove. Pozri: aj *Výročná správa kolégia vých. dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove na šk. rok 1935/36. Podáva správa kolégia*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarnie „Pallas“, 1936, s. 21, 28. Na ev. kolegiálnom gymnázium učil v r. 1931 – 1945. Dostupné z: <https://esspo.sk/ucitelia-kolegia-v-rokoch-1918-1945.html> [2021-05-13]. HLEBA, Edmund. *Prešov a jeho osobnosti*. Prešov : Universum, 1997, s. 95.

i telovýchovné a športové spolky. Rovnako aj zo strany mesta možno doložiť podporu podujatia. Na vlastné náklady upravilo mestské ihrisko, spomínala sa aj bližšie nešpecifikovaná finančná podpora. Pozitívne sa hodnotil aj postoj vojska, ktoré sa aktívne zúčastnilo na slávnostiach vo forme osobitnej (zvláštnej) ukážky programu, no malo spolupracovať vo všetkých odboroch a pri všetkých prípravných prácach.

Ako bolo uvedené vyššie, do slávností sa zapojilo celkovo 18 škôl – ústavov z východného Slovenska, ktorých názvy sú uvádzané voľne. Išlo o stredné školy, najmä gymnáziá, ale aj učiteľské ústavy či sčasti aj o odborné školy z Prešova – sedem (reálne gymnázium,¹⁹ ev. kol(egiálne) gymnázium,²⁰ štátny učiteľský ústav,²¹ gréckokatolícky učiteľský ústav,²² priemyslová škola,²³ rodinná škola,²⁴ abiturientský uč-

- 19 T. j. Šafárikovo československé štátne reálne gymnázium (umelo pre 1938/39 – 1948/49). *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*. Zost. Želmíra Gešková, Lubica Krišková. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 512 (ďalej ako *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s.); uvádzaná aj ako Šafárikovo čs. štátne reálne gymnázium (1919 – 1938). Pozri: *Bibliografia k dejinám prešovského školstva za roky 1803 – 1950*. Zost. Juraj Paška. Martin : Matica slovenská, 1984, s. 23, 37 a n. (ďalej ako *Bibliografia k dejinám prešovského školstva za roky 1803 – 1950*, s.).
- 20 V literatúre ako ev. kol. gymnázium, ale aj umelo ako kolegiálne gymnázium (1920 – 1938). Pozri: *Bibliografia k dejinám prešovského školstva za roky 1803 – 1950*, s. 23, 31 a n., resp. ako Kolegiálne gymnázium Východného dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku. Pozri: *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 519.
- 21 T. j. Štátny koedukačný učiteľský ústav v Prešove alebo umelo Štátny čs. koedukačný učiteľský ústav (1918 – 1938). *Bibliografia k dejinám prešovského školstva za roky 1803 – 1950*, s. 23, 40 a n. Tento názov mal od r. 1925. O vývoji školy a jej predchodcovi JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Prešovské školstvo v prvých rokoch po vzniku Československa. In ŠVORC, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky: Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 125-126. (ďalej JURČIŠINOVÁ, N. *Prešovské školstvo v prvých rokoch po vzniku Československa*, s.). Resp. umelo – aj ako korporatívna autorita Československý štátny koedukačný učiteľský ústav. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 525. Vo výročných správach reálne ako: *Výročná zpráva štátneho koedukačného učiteľského ústavu v Prešove za školský rok 1935 – 1936*. Prešov : Kníhtlačou kníhtlačiarnie v „Svätý Mikuláš“, 1936. 24 s. Škola sa napríklad zúčastnila na telovýchovných slávnostiach aj v r. 1930. Pozri: *Výročná zpráva štátneho koedukačného učiteľského ústavu v Prešove 1929/1930*. Prešov : Kníhtlačiareň „Sv. Mikuláš“, 1930, s. 8, 12.
- 22 T. j. gréckokatolícky (ruský) učiteľský seminár/ústav v Prešove, resp. umelo Gréckokatolícky ruský učiteľský ústav (1930 – 1944). *Bibliografia k dejinám prešovského školstva za roky 1803 – 1950*, s. 23, 41. Alebo aj ako Grecko-katolíčeskaja ruskaja učiteľskaja seminarija. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 529. Škola sa zúčastnila telovýchovných slávností aj v r. 1930. Doklad: *Gr. kat. russkoj učiteľskej seminarii v Prjaševi za škol'nyj god 1929-30*. Sostavila: Direkcija zavedenija. Prjašev: Tipografia „Pallas“, 1930, s. 18. K názvu i zameraniu školy JURČIŠINOVÁ, N. *Prešovské školstvo v prvých rokoch po vzniku Československa*, s. 123-124.
- 23 T. j. Štátna priemyselná škola – umelý zjednocujúci názov korporácie napr. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 537; resp. od 1930/31 do 1938/39 zaznamenaná aj ako Československá štátna priemyselná škola. JURČIŠINOVÁ, N. *Prešovské školstvo v prvých rokoch po vzniku Československa*, s. 127.
- 24 Rodinná škola – t. j. oddelenie vo Verejnej odbornej škole pre ženské povolania v Prešove, ktoré pôsobilo v počiatočných zriaďeniach školy ako dvojročná škola popri trojmesačných

teľský kurz), z Košíc – štyri (reálne gymnázium,²⁵ dievčenské reálne gymnázium,²⁶ maďarské reálne gymnázium a reálka²⁷), Kežmarku – dve (reálne gymnázium,²⁸ nem. reálne gymnázium²⁹), Levoče – reálne gymnázium³⁰, Michaloviec – reálne gymnázium³¹, Spišskej Novej Vsi – reálne gymnázium³², učiteľský ústav³³ a ako hosť jedna škola z Užhorodu (reálne gymnázium³⁴). Podľa slov zúčastnených boli tieto slávnosti svojím rozsahom najväčším podujatím na východnom Slovensku a boli určené mládeži. Podujatie bolo trojdňové.³⁵ Početnejšie boli v danom období obsade-

ľudových kurzoch. JURČIŠINOVÁ, N. *Prešovské školstvo v prvých rokoch po vzniku Československa*, s. 128.

- 25 T. j. Československé štátne reálne gymnázium. V šk. r. 1935/36 ako Štátne československé reálne gymnázium. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 311.
- 26 Najskôr československé štátne dievčenské reformné reálne gymnázium. V danom šk. r. 1935/36 bolo označené ako Štátne československé dievčenské reálne gymnázium. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 316.
- 27 Najskôr Štátne maďarské reálne gymnázium – A Košicei állami magyar tannyelvű reál-gimnázium, od školského roku 1931/32 A Košicei állami magyar reál-gimnázium. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 325.
- 28 Najskôr umelý korporatívny názov: Československá pobočka ev. a. v. dištriktuálne reálne gymnázium. V školskom roku 1935/36 ako Štátne československé pobočky ev. nemeckého dištriktuálneho reálneho gymnázia, od školského roku 1936/37 ako Štátne československé reálne gymnázium. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 271. Podobne aj: <https://chamo.kis3g.sk> [2021-05-14].
- 29 Najskôr škola pod umelým korporatívnym názvom: Das Evangelische Districtual – Lyceum a. c., v školskom roku 1935/36 ako Das Deutsche Evangelische Distriktual – Real-gymnasium a. b. Pozri: *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 274. Porovnaj-rn-. Telovýchovné slávnosti študentstva východného Slovenska v dňoch 22. – 24. mája 1936 v Prešove. In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 6.
- 30 Najskôr československé štátne reálne gymnázium Dra. Šrobára – umelý názov pre korporáciu. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 390.
- 31 T. j. Československé štátne reálne gymnázium, v školskom roku 1935/36 ako Štátne československé reálne gymnázium v Michalovciach. Pozri: *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 448.
- 32 T. j. Československé štátne reálne gymnázium. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 603.
- 33 Ide o Československý štátny koedukačný učiteľský ústav. *Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 608.
- 34 T. j. Štátne reálne gymnázium v Užhorode, resp. Státní československé reálné gymnásium.
- 35 Inou telovýchovnou organizáciou bol Orol. Činnosť Orla sa rozvíjala po vzniku ČSR. Už v r. 1920 mal Orol 346 jednôt a asi 40 000 členov. V r. 1935 Orol na Slovensku prerušil styky s českým Orlom. Bližšie o fašistickej tendencii aj PERÚTKA, Jaromír a kol. *Dejiny telesnej kultúry*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, s. 143-144. Orol chcel vychovať členov ako hlboko národne uvedomelých ľudí, ktorí by boli zodpovední za seba a národ. Jeho telocvičné a výchovné pôsobenie malo prispieť k brannej zdatnosti národa. V 20. rokoch bol najsilnejšou telovýchovnou organizáciou, stál na základoch rímskokatolíckej ideológie a jej náboženského a sociálneho programu. Slovenskí orli uspo-

Poradie	Miesto	Typ školy	ú č a s t n í s a												
			Pätiboj	4×100	zvláštny	hľadka	wolley	hádzaná	košíková	tenis	trojboj	4×50	zvláštny	wolley	tenis
I.	Kežmarok	r. g.	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
II.	Kežmarok	nem. r. g.	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—
III.	Levoča	r. g.	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
IV.	Michalovec	r. g.	1	1	—	1	1	1	—	1	—	—	—	—	—
V.	Sp. N. Ves	r. g.	1	1	—	—	1	1	—	1	1	1	—	1	1
VI.	Sp. N. Ves	uč. ú.	1	1	1	1	1	—	—	—	1	1	—	1	—
VII.	Košice	r. g.	1	1	1	—	1	1	1	1	1	1	1	1	—
VIII.	Košice	maď. r. g.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
IX.	Košice	r.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—
X.	Košice	dievč. r. g.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	1
XI.	Prešov	r. g.	1	1	1	1	1	—	—	1	1	1	—	1	1
XII.	Prešov	k. g.	1	1	1	1	1	1	—	1	1	—	—	1	1
XIII.	Prešov	uč. ú.	1	1	1	1	1	—	—	—	1	1	—	1	—
XIV.	Prešov	grkat. uč. ú.	1	1	—	1	1	—	—	—	1	1	—	—	—
XV.	Prešov	priem.	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
XVI.	Prešov	rod. škola	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—
XVII.	Prešov	ped. kurz	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
XVIII.	Užhorod	r. g.	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
			13	12	8	8	13	7	4	7	12	10	3	10	5

Tabuľka – zoznam prihlásených škôl.³⁶

né sokolské zlety (slety), pričom však ich účastníkmi boli dospelí ľudia a podujatie bolo jednoduché. Tieto zlety sa konali aj v roku 1936 (medzizletové preteky ČOS)³⁷

radúvali aj celoslovenské zlety (1923, 1933, 1938). <https://slovenskyorol.sk/z-historie-orla/>, <https://slovenskyorol.sk/cirkev-a-orol-medzivojnova-minulost/> [2021-05-07]. Slovenský Orol bol obnovený v r. 1992. Vývoj športu na území Slovenska I. časť (1862 – 1936). In *Národná encyklopédia športu*. Dostupné z: <http://www.sportency.sk/encyclopedia/?q=content/v%C3%BDvoj-%C5%A1portu-na-%C3%BAzem%C3%AD-slovenska-i-%C4%8Das-%C5%A5-1862-1936-0> [2021-05-07]. *Malá encyklopédia telesnej výchovy a športu*. Zost. Jaromír Perútka. Bratislava : Obzor – Šport, 1982, s. 42-43.

36 Zoznam prihlásených škôl. In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 32.

37 Bližšie o stave v r. 1936, ako aj medzizletových pretekoch, majstrovstvách ČOS v lyžovaní, zájazdoch českého Sokola na Slovensko aj PERÚTKA, J. *Dejiny telesnej výchovy a športu na Slovensku*, s. 60-64. V r. 1930 bolo na Slovensku 32 692 sokolov, v r. 1937 už 49 625. Šlo o 176 jednôt a mali 10 športových odborov spolu so 6 122 členmi. Pozri aj: *História hnutia Sokol*. Dostupné z: <http://www.sokolskaunia.sk/historia/> [2021-05-07].

a aj na Slovensku mal už Sokol dostatočne vysokú členskú základňu,³⁸ na čo poukazujú aj výročné správy stredných škôl.

Čo sa týka národnostného zloženia študentov na telovýchovných slávnostiach, šlo o národnosť československú, ruskú, nemeckú, maďarskú, a to cielene, aby sa poukázalo na zvyšovanie telesnej zdatnosti a brannosti bez rozdielu.³⁹

Samotný program telovýchovných slávností bol svojím obsahom pestrý. Otvorený bol 22. mája, a to volejbalovým turnajom. Ten sa konal na ihrisku L. T. C. pri priemyselnej škole. Tomuto športu sa malo venovať 22 družstiev, vedúcim turnaja boli traja pedagógovia z Prešova (prof. Vorlický, Janečková) a Košíc (prof. Louda⁴⁰), pričom sa všetky zápasy mali odohrať za tri dni. Paralelne s týmto turnajom bol otvorený aj turnaj v hádzanej. Ten sa konal na mestskom ihrisku. Zúčastnilo sa ho päť družstiev, pričom hral každý s každým. Vedúcim turnaja v hádzanej bol pedagóg z Prešova (prof. Věrný⁴¹).

Dňa 23. mája 1936 ráno sa začal na ihrisku L. T. C. tenisový turnaj, na ktorom sa zúčastnilo 70 hráčov (závodníkov).⁴² Vedúcim turnaja bol pedagóg z Prešova (prof. K. Trnka⁴³). V tom istom termíne v doobedňajšom čase sa začali zápasy v basketbale (košíková) a to na mestskom ihrisku. Zapojili sa štyri družstvá, pričom dozorom – vedúcimi boli dvaja pedagógovia, a to jeden z Prešova (prof. Janečková) a jeden z Košíc (prof. Věrný). V popoludňajšom čase (o 14.40 hod.) došlo na mestskom ihrisku k otvoreniu atletických pretekov. Tie sa uskutočnili pod vedením pedagóga, rovnako z Prešova (prof. Fr. Trnka). Atletické preteky boli pestrejšie. U chlapcov šlo o päťboj (obsahoval hod guľou s hmotnosťou 5 kg, hod oštepom – 800 g, skok do diaľky, skok

-
- 38 Bližšie o zakladaní sokolských jednot na Slovensku pred i po r. 1918 pozri PERÚTKA, J. *Dejiny telesnej výchovy a športu na Slovensku*, s. 27-89. Prvý organizovaný sokolský zbor vznikol v r. 1918 v Uhorskej Skalici. Toto sokolské hnutie sa rozšírilo aj vďaka osobnostiam ako V. Šrobár, P. Blaho, K. Stodola či S. Zoch. Cvičenci Sokola zo Slovenska sa zúčastňovali na všesokolských zletoch v Prahe (1920, 1926, 1932, 1938). Bližšie o Jednotnej telovýchovnej organizácii Sokol na Slovensku v 1. ČSR pozri: Vývoj športu na území Slovenska – I. časť (1862 – 1936). In: *Národná encyklopédia športu Slovenska*. Dostupné on-line: <http://www.sportency.sk/encyclopedia/?q=content/v%C3%BDvoj-%C5%A1portu-na-%C3%BAzem%C3%AD-slovenska-i-%C4%8Das%C5%A5-1862-1936-0> [2021-05-05]; *Malá encyklopédia telesnej výchovy a športu*. Zost. Jaromír Perútka. Bratislava Obzor – Šport, 1982, s. 41-42.
- 39 -rn-. Telovýchovné slávnosti študentstva východného Slovenska v dňoch 22. – 24. mája 1936 v Prešove. In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 6.
- 40 Najskôr gymnaziálny prof. Jozef Louda. Mal na starosti žiacke hry, správu zbierky telocvičného a herného náradia. XVII. *Výročná zpráva štátneho československého reálneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1935 – 36*. Košice : Tlačou kníhtlačiarne „Novina“ v Košiciach, 1936, s. 6.
- 41 Najskôr Peter Věrný – profesor, vyučujúci telesnú výchovu – dievčatá, mal na starosti aj žiacke hry. XVII. *Výročná zpráva Štátneho československého reálneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1935 – 36*. Košice : Tlačou kníhtlačiarne „Novina“ v Košiciach, 1936, s. 7, 17.
- 42 Išlo o mužskú a ženskú dvojhru, mužskú a miešanú štvorhru. Bližšie: *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 31.
- 43 Najskôr Karol Trnka. Mal na starosti ako správca telocvičnú zbierku na Šafárikovom štátnom československom reálnom gymnázii v Prešove. Pozri: *Sedemnásť výročná zpráva Šafárikovho štátneho československého reálneho gymnázia v Prešove za školský rok 1935 – 36*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Sv. Mikuláš“ v Prešove, 1936, s. 15.

do výšky, beh na 100 m⁴⁴), štafetu (4 x 100 m). V prípade súťaží jednotlivcov šlo o beh (na 200 m), disk a trojskok. Dievčatá pretekali v trojboji (ušiak 2 kg, skok do výšky, beh na 60 m), v štafete (4 x 50 m), u jednotlivkýň išlo o hod guľou (s hmotnosťou 4 kg).⁴⁵

Z uvedených pedagógov bola jedna žena. Išlo o prof. Vlastu Janečkovú, ktorá od školského roku 1935/36 pôsobila ako nová v učiteľskom zbore v Šafárikovom štátnom československom reálnom gymnáziu v Prešove.⁴⁶

Tab. 1. Zoznam športov a zastúpenia na podujatí – ukážka

Šport	Počet družstiev / pretekárov	Počet vedúcich	Miesto
Volejbal	22 / -	3	Ihrisko L. T. C.
Hádzaná	5 / -	1	Mestské ihrisko
Basketbal	4 / -	2	Mestské ihrisko
Tenis	- / 70	1	Ihrisko L. T. C.
Atletika – chlapci			
- päťboj	13 / 78		
- štafeta 4 x 100 m	12 / 48		
- beh 200 m	- / 11		
- hod diskom	- / 9		
- trojskok	- / 17	1	Mestské ihrisko
Atletika – dievčatá			
- trojboj	10 / 55		
- štafeta 4 x 50 m	9 / 36		
- hod guľou	- / 2		

Ráno (o 9.00 hod.) posledného dňa (24. mája 1936) sa plánovali tzv. preteky hliadok študentov, vojska, telovýchovných a športových organizácií pod vedením troch mužov. Pozostával z troch kategórií – vojsko a hostia (príchodiaci – hostia, členovia telovýchovných a športových organizácií) beh na 5 km a študentov na 3 km so záťažou 3 kg. Štart a cieľ bol pri pomníku – soche prezidenta T. G. Masaryka, t. j. v centre mesta na okraji dnešného parku (približne pred mestským divadlom, kde bolo v minulosti stanovisko pre fiakre).⁴⁷

V rovnakom čase na mestskom ihrisku začali skúšky na poludňajšie študentské vystúpenie. Vlastné slávnosti sa začali o 13.30 hod. sprievodom mestom z vtedajšej

44 Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove..., s. 28.

45 Rozpisy turnajov poukazujú aj na inú súťaž jednotlivcov v disciplíne skok do diaľky. Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove..., s. 29.

46 V danom školskom roku do školského zboru vstúpilo päť pedagógov. Sedemnásť výročná správa Šafárikovho štátneho československého reálneho gymnázia v Prešove za školský rok 1935 – 36. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Sv. Mikuláš“ v Prešove, 1936, s. 3.

47 Odhalená bola v r. 1931. V r. 1939 odstránená a uložená v hasičskej zbrojnici. V r. 1945 bola umiestnená na námestí pred budovou Justičného paláca, no o niekoľko rokov bola odstránená a roztavená. Pozri: ŠTOFANÍK, Jakub, SIVANIČOVÁ, Andrea. Pomník T. G. Masaryka. Dostupné z: <http://tg-masaryk.cz/mapa/index.jsp?id=128&misto=Pomnik-T.-G.-Masaryka> [2021-05-04].

Francisciho ulice. Išlo o sprievod študentov z Prešova, ako aj hosťujúcich účastníkov. Program na ihrisku (cvičišti) bol otvorený slávnostným vztýčením vlajky a pozdravmi (prívetmi) zaštiľujúcich. Program obsahoval päť čísel (teda častí), ako ukážka so žiactvom 1. – 2. stupňa (ukážka (výsek) práce pravidelnej telocvičnej praxe); ukážka športových hier 4. stupňa; ktoré sa praktizovali na stredných školách; vystúpenie dievčat z reálneho gymnázia v Košiciach (národné tance⁴⁸), ukážka nácviku ľahkej atletiky v školách; vystúpenie dievčat z prešovských škôl (rytmické cvičenia s obručkami⁴⁹). Po prestávke program pokračoval. Prešovskí študenti predviedli v rámci atletiky – prostné;⁵⁰ žiaci a žiačky gréckokatolíckeho učiteľského ústavu v Prešove (v počte 48) predviedli upravenú kolomyjku;⁵¹ študenti IV. ročníka štátneho učiteľského ústavu v Prešove (v počte 30) ukážku branných cvičení odvahy, obratnosti a sily. Následne program pokračoval ukážkami zo strany vojakov – išlo o cvičenie s puškou, boj bodákom, cvičenie s ťažkým guľometom (kulomet) proti nepriateľovi (letectvo, pechota). Osobitne vystúpili delostrelci s ukážkou obsluhy dela a zaujatím palebného postavenia.

Napokon došlo k vyhodnoteniu a oceneniu víťazov. Telovýchovné slávnosti sa ukončili slávnostným sťahnutím vlajky.⁵² Ako vidno, slávnosti mali súťažný rozmer v športoch, tak kolektívov (družstvá), ako aj jednotlivcov, ale aj prezentačný rozmer s verejnými vystúpeniami. Špecifická bola angažovanosť a zapojenosť vojska a súťaž (závod) trojčlenných hliadok.

Podujatie okrem primárnych športových akcií obsiahlo aj slávnostnú akadémiu (študentská akadémia) prešovských stredných škôl. Tá sa konala 23. mája 1936 (sobota) o 20.00 hod. v budove Čierneho orla. Do 10-bodového programu boli zaradené zaujímavé čísla – najmä hudobné,⁵³ v rámci ktorých odznali aj národné (ruské) piesne,⁵⁴ tanečné vystúpenia⁵⁵ či recitácia – diela A. Sládkoviča.⁵⁶ Postarali sa o ne študentské orchestre a pedagógovia prešovských škôl. Bolo medzi nimi viacero zaujímavých osobností nielen z pedagogického hľadiska, ale aj pre ich angažovanie sa v inej oblasti – v umení. Na akadémii sa prezentovali ako autori a dirigenti (napr. František Chodura). Hrali sa skladby známych umelcov ako Viliam Figueš-Bystrý či

48 Nacvičila prof. Kocmanová.

49 Nacvičila prof. Vl. Janečková, hudbu zložil Matouš.

50 Zložil ich prof. Fr. Trnka, hudobný doprovod prof. M. Moyzes.

51 Pod vedením dr. Kizáka. Prostné – cvičenia jednotlivca v rámci športovej gymnastiky. Boli napríklad zamerané na rozvíjanie pohybovej koordinácie a techniky pohybu. Najskôr šlo o cvičenia bez pomôcok (náradia).

52 -rn-. Telovýchovné slávnosti študentstva východného Slovenska v dňoch 22. – 24. mája 1936 v Prešov. In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 8.

53 Napr. Fr. Chodura: Našej vlajke/Naša vlajka, spieva IV. ab ročník zo „štátneho učiteľského ústavu“, dirigoval – autor; František Chodura pôsobil v tom čase na štátnom koedukačnom učiteľskom ústave v Prešove. Práve týmto číslom v programe akadémie prispeli študenti zborovým spevom. Pozri: *Výročná zpráva štátneho koedukačného učiteľského ústavu v Prešove za školský rok 1935 – 1936*. Prešov : Kníhtlačou kníhtlačiarne v „Svätý Mikuláš“, 1936, s. 7.

54 Ako Balalajka – hral ruský učiteľský ústav, dirigoval Andrej Jeník, kand. III. roč.; Ruské národné piesne spieval ruský učiteľský ústav, dirigoval prof. Michal Kizák.

55 Rytmické tance – študenti z rodinnej školy, nacvičila prof. Vilma Trnková.

56 Ako A. Sládkovič: Mladosť – recitoval Ladislav Seneš, poslucháč abiturientskeho kurzu.

Bedřich Smetana. Slávnostný príhovor mal zástupca Spolku profesorov Slovákov. Na slávnostnú akadémiu bol vstup spoplatnený.⁵⁷ Predpredaj vstupeniek bol k dispozícii v kníhkupectve Sv. Mikuláš.

Propagácia podujatia mala niekoľko foriem. Predchádzala jej napríklad aj súťaž na slávnostný plagát s heslom Telovýchovné študentské slávnosti východ. Slovenska. Prvú cenu (100 Kč) získal Ferdinand Klein, žiak IV. A⁵⁸ zo Štátneho koedukačného učiteľského ústavu v Prešove.

Ako dopadli jednotlivé súťaže sa z brožúry *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...* nedozvedáme, keďže bola vydaná pred podujatím. Informačným zdrojom na získanie aspoň časti údajov je dobová tlač. Príkladom je aj zmienka o podujatí ako „II. športových slávností východoslovenských stredných škôl v Prešove“ vo výročnej správe Šafárikovho štátneho československého reálneho gymnázia v Prešove. V rámci športových súťaží reprezentovalo školu družstvo chlapcov vo volejbale, v päťboji a v štafete (4 x 100 m). Tenisové zápasy hrali ôsmi žiaci a dve žiačky, jeden žiak zastupoval školu v hode diskom v súťažiach (závodoch) jednotlivcov. Verejným vystúpením sa prezentovala VIII. trieda ukážkou cvičenia s medicínbalmi, VI. trieda atletickými prostnými.⁵⁹ Výsledky pre školu boli dobré. Napríklad z 13 družstiev v päťboji skončilo družstvo školy na 6. mieste, v štafete na 7. mieste (s časom 52,2 s). V behu na 100 m dosiahol žiak školy najlepší čas (žiak VII. A, čas 12,1 s), v hode diskom sa žiak umiestnil na 2. mieste (žiak VIII. triedy). Za školu súťažili aj dievčatá. Podľa tlačeneho rozpisu malo ísť o trojboj, štafetu (4 x 50 m) a volejbal, rovnako sa prezentovali verejným vystúpením,⁶⁰ a to v podobe ukážky telocvičnej hodiny – 20 dievčat nižšieho oddielu a vyšší oddiel dievčat v cvičení s obručami. Na telovýchovných slávnostiach sa zúčastnilo 10 dievčenských družstiev, z nich vo volejbale sa umiestnili na 2. mieste, v trojboji na 6. mieste a v štafete na 4. mieste (čas 31 s).⁶¹

Výsledky a aktívnu účasť na slávnostiach uviedla aj iná škola.⁶² Na ev. kolégiu (resp. ústave), ktoré zohrávalo pri usporiadaní podujatia významné miesto, sa do-

57 Presnejšie miesta klasifikované ako I. – III. stáli 8 – 5 – 3 Kč, študenti a vojaci platili 1 Kč. Na verejné vystúpenie 24. 5. 1936 sa ceny vstupeniek pohybovali od 10 Kč, do lôž I. – II. miesta 8 a 6 Kč, vstup do arény 2 Kč, študenti a vojaci 1 Kč. Porovnaj Program. In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 5.

58 *Výročná správa štátneho koedukačného učiteľského ústavu v Prešove za školský rok 1935 – 1936*. Prešov : Kníhtlačou kníhtlačiarne „Svätý Mikuláš“, 1936, s. 7.

59 KMEC, Vojtech. Z ústavnej kroniky. In *Sedemnásta výročná správa Šafárikovho štátneho československého reálneho gymnázia v Prešove za školský rok 1935 – 36*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Sv. Mikuláš“ v Prešove, 1936, s. 12.

60 *Sedemnásta výročná správa Šafárikovho štátneho československého reálneho gymnázia v Prešove za školský rok 1935 – 36*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Sv. Mikuláš“ v Prešove, 1936, s. 32.

61 KMEC, Vojtech. Z ústavnej kroniky. In *Sedemnásta výročná správa Šafárikovho štátneho československého reálneho gymnázia v Prešove za školský rok 1935 – 36*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Sv. Mikuláš“ v Prešove, 1936, s. 12.

62 Napríklad, že šlo o veľké telovýchovné slávnosti východoslovenského študentstva, na ktorých sa aktívne zúčastnil celý ústav. Pozri: *Výročná správa kolégia vých. dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove na šk. rok 1935/36*. Podáva správa kolégia. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Pallas“, 1936, s. 27.

konca vytvoril slávnostný výbor na čele s predsedom, za ktorého bol zvolený riaditeľ S. Treybal. Predsedom propagačného a jednatel'ského odboru bol prof. J. Žilka a predsedom dopravného a ubytovacieho odboru prof. Kováčik.⁶³ Volejbalové družstvo (z pedagogického kurzu) sa dostalo až do finále, družstvo chlapcov (7-členné) v hádzanej skončilo štvrté. Tenisové zápasy boli pre školu veľmi úspešné. Zúčastnili sa ich traja žiaci a dve žiačky, pričom jedna z nich (z V. A triedy) získala 3. cenu v dievčenskom singli (medzi 13 účastníkami), zmiešaný pár (zo VI. a VII. triedy) získal 2. cenu v štvorhre (z ôsmich štartujúcich párov), chlapčenská dvojica (zo VII. triedy) získala 3. miesto v štvorhre. Študenti oboch pohlaví sa zapojili do atletických zápolení. Chlapci v päťboji skončili ako 4. (z 13 družstiev) a ako prvé družstvo prešovských škôl, vďaka čomu získali prvú cenu prešovských škôl v atletickom päťboji a sošku venovanú Pobočkou zväzu (odbočkou sväzu) čsl. dôstojníkov v Prešove; súťažili aj v štafete (4 x 100 m), v zvláštnom zápase (závode, 4 študenti). Dievčatá v trojboji – skončili ako 3. (z 11 družstiev) vo zvláštnom zápase a štafete (4 x 60 m). Hoci prof. Vladimír Pujman riadil a zodpovedal za preteky vojenských hliadok, žiaci z tejto školy sa ich nezúčastnili, príčinou bolo to, že sa ľahkoatletické preteky skončili neskôr, ako sa pôvodne predpokladalo. Verejné cvičenie však žiaci (v počte 21, z II. B) a žiačky (20) pri individuálnych ukážkach nižších tried absolvovali. Ďalších 40 žiakov (z V. A, V. B a VI. triedy) cvičilo atletické prostné, 10 žiakov (vyšších tried) predviedlo ukážku metodického nácviku skoku o tyči a 16 žiačok cvičilo s obručami.⁶⁴ Niekoľko žiakov sa venovalo športu aj mimo školy. Podľa štatistiky telesných cvičení v školskom roku 1935/36 napríklad študenti cvičili aj v rámci telovýchovných spolkov ako Sokol – 40 (z toho 30 chlapcov, 10 dievčat), Orol – traja chlapci, Makabi⁶⁵ – 23 (z toho 22 chlapcov, jedno dievča). Zastúpenie nemali v R. T. J.⁶⁶

Študenti zo Štátneho koedukačného učiteľského ústavu v Prešove sa rovnako zúčastnili telovýchovných slávností. Chlapci (4) v rámci štafety (4 x 100 m) získali 1. cenu, dievčatá (4) 1. cenu prešovských škôl za štafetu (4 x 50 m). V rámci verejného cvičenia počas hlavného dňa slávností cvičilo 60 študentov atletické prostné, 24 žiakov predviedlo ukážku brannej výchovy a ďalších 41 žiačok cvičenie s obručami.⁶⁷ Podobne aj na tejto škole sa športové cvičenie pestovalo aj v spolkoch ako Slávia – osem študentov, Sokol – 64, Orol – siedmi. Klub čsl. turistov mal v doraste piatich členov. Zaujímavá

63 PUJMAN, VI. Školské hry. In *Výročná správa kolégia vých. dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove na šk. rok 1935/36. Podáva správa kolégia*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Pallas“, 1936, s. 33.

64 PUJMAN, VI. Školské hry. In *Výročná správa kolégia vých. dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove na šk. rok 1935/36. Podáva správa kolégia*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Pallas“, 1936, s. 33 – 34.

65 T. j. telovýchovná organizácia Makabi. Jej členmi mohli byť rovnako muži aj ženy nad 18 rokov, mali rovnaké práva, ale tvorili samostatné telocvičné odbory. Vykonávali sa tu aktivity telovýchovné, športové, kultúrne, branné a skautské. NEMEC, Marcel. Telovýchovná organizácia Makabi Prešov (1925 – 1938). In *Historia Ecclesiastica*, roč. 5, 2014, č. 1, s. 84-85.

66 *Výročná správa kolégia vých. dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove na šk. rok 1935/36. Podáva správa kolégia*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Pallas“, 1936, s. 36.

67 *Výročná zpráva štátneho koedukačného učiteľského ústavu v Prešove za školský rok 1935 – 1936*. Prešov : Kníhtlačou kníhtlačiarne v“ Svätý Mikuláš“, 1936, s. 9-10.

je aj informácia, že všetko žiactvo školy bolo členom dorastu Čsl. Červeného kríža,⁶⁸ angažovali sa napríklad aj v rámci charity, podpory chudobných žiakov a i.⁶⁹

Z iného mesta možno na základe výročných správ uviesť Štátne československé reálne gymnázium v Košiciach. To podujatie „ako stredoškolské závody a hry východného Slovenska“ vo svojej výročnej správe spomenulo v rámci verejných vystúpení. Škola mala zastúpenie vo všetkých pretekoch a získala aj dobré ocenenia. Išlo o všetky druhy tenisu – pri mužskej dvojhre získali po tretí raz (?) putovnú cenu a pri mužskej štvorhre – tretiu cenu; ďalej volejbal (odbíjaná) chlapcov – tu tretíkrát získali putovný pohár. Absolvovali aj volejbalovú súťaž (dievčatá), hádzanú, basketbal (košíkovú) a hliadkový beh chlapcov na 3 km so záťažou 3 kg. Slabšie výsledky mali v atletike, a to pre nedostatok tréningu, pričom sa konštatovalo, že aj napriek tomu boli spokojní.⁷⁰ Žiačky Československého štátneho reálneho gymnázia v Spišskej Novej Vsi napríklad získali 1. miesto v trojboji, ale aj v štafete.⁷¹

Trojbojárky z Československého štátneho reálneho gymnázia v Spišskej Novej Vsi na telovýchovných študentských slávnostiach v Prešove, 1936.⁷²

68 V tomto prípade ide o odbor pre všeobecnú činnosť, ktorý bol v rámci spolku Čsl. Červeného kríža, do kompetencie ktorého patrila aj výchova tzv. dorastu. KOVAL, Peter. *Dejiny zdravotníctva v Prešove v medzivojnovom období*. Prešov : Filozofická fakulta PU, 2020, s. 100. (ďalej ako KOVAL, P. *Dejiny zdravotníctva v Prešove v medzivojnovom období*, s.).

69 *Výročná správa štátneho koedukačného učiteľského ústavu v Prešove za školský rok 1935 – 1936*. Prešov : Kníhtlačou kníhtlačiarne v „Svätý Mikuláš“, 1936, s. 9-10.

70 XVII. *Výročná správa štátneho československého reálneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1935 – 36*. Košicem : Tlačou kníhtlačiarne „Novina“ v Košiciach, 1936, s. 17-18.

71 KORMOŠOVÁ, Ružena. Československé štátne reálne gymnázium (1922 – 1939). In KORMOŠOVÁ, Ružena a kol. *Gymnázium v Spišskej Novej Vsi dávne, nedávne a súčasné: svojej škole....* Spišská Nová Ves : Gymnázium v Spišskej Novej Vsi, 2016, s. 40.

72 Zdroj: KORMOŠOVÁ, Ružena a kol. *Gymnázium v Spišskej Novej Vsi dávne, nedávne a súčasné: svojej škole...* Spišská Nová Ves : Gymnázium v Spišskej Novej Vsi, 2016, s. 42.

Prekvapivé je, že viaceré školy sa o slávnostiach zmienili len stroho, resp. výsledky vo svojich výročných správach ani neuviedli, či už v časti kronika⁷³ alebo pri zhodnotení telesnej výchovy.⁷⁴ Podobne to bolo aj v školskom roku 1929/30, keď sa konali prvé takého telovýchovné študentské slávnosti. Najväčší zástoj v rámci mimoškolskej činnosti v kontexte cvičenia mal najskôr Sokol – ako telovýchovná organizácia,⁷⁵ no doložený je aj skauting⁷⁶ a iné športové kluby, ktoré postupne šli do úzadia.⁷⁷

Možno však ešte upozorniť, že okrem samotného predstavenia obsahu slávnosti publikácia *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...* obsahuje aj niekoľko textov, ktoré dokresľujú vnímanie telovýchovnej a brannej výchovy, výchovu a starostlivosť o mládež, či cielene prezentujú činnosť niektorých organizácií. Ich autormi boli najmä pedagógovia pôsobiaci v Prešove.

Prešovský prof. František Trnka sa venoval téme Brannosť na škole.⁷⁸ Zaoberal sa danou problematikou v okolitých krajinách a zvýšenou starostlivosťou o mládež, ktorá bola rôzne vnímaná a mala i rôzne motivácie. Poukázal na moment vojenskej prípravy (Nemecko – Hitlerjugend, Taliansko – Balilla), na disciplínu, národný šovinizmus, ale aj lásku k vlasti (Maďarsko – Levente, Poľsko – Strelki, Rumunsko – Strajeri tariji), ktorá stojí pred výchovou majúcou skautský charakter. Inde sa podľa jeho zistení prikladal dôraz na vojenský výcvik a potrebu štátnej (občianskej) a náboženskej (Rakúsko – Staatsjugend) výchovy, pričom sa podľa neho táto výchova v štátoch nazýva predvojenskou. Okrajovo spomenul koncepciu v Sovietskom zväze a kládol si otázku, akým smerom bude smerovať takáto výchova u nás, čo sa vzťahovalo na prostredie školy a fakt, že telesná, resp. branná výchova mala napomôcť vychovať uvedomelých občanov a armádne udatných brancov. Iný prešovský prof. Vladimír Pujman, ktorý pôsobil na ev. kolegiálnom gymnáziu, v danom školskom roku vyučoval telocvik, dejepis a zemepis. Okrem toho bol aj členom župného náčelníctva

73 Napr. *Doklad: Gr. kat. kojed. učiteľ'skoj seminarii v Prjaševi za škol'nyj god 1935-36. Sostavila: Direkcija zavedenija*. Prjašev : Tipografia Sv. Nikolaja, 1936, s. 8.

74 Medzi výročnými správami možno sledovať rozdiely v informačnej úrovni tak kvalitatívne, ako i kvantitatívne.

75 Ide aj o iné mestá a školy. Napr. v Kežmarku šlo o 25 študentov, ktorí cvičili v Sokole. *Výročná zpráva slovenského pobočného oddelenia evanjelického distriktuálneho reálneho gymnázia a. v. v Kežmarku za školský rok 1930 – 31*. Kežmarok : P. Sauter, 1931, s. 5. Pre porovnanie v školskom roku 1936/37 na gymnáziu v Michalovciach cvičilo 61 študentov v Sokole, štyria v Orle, ďalej bolo 71 študentov skautov. *Štátne československé reálne gymnázium v Michalovciach. XV. Výročná zpráva 1936 – 37*. Michalovce : Kníhtlačiareň „Grünfeld“, 1937, s. 16.

76 Skautské hnutie bolo roztrieštené. Najväčší rozvoj malo v r. 1936 – 1937, keď existovalo 21 rozličných skautských organizácií. Najväčšou organizáciou bol Zväz junákov, skautov a skautiek ČSR. Bližšie: PERÚTKA, Jaromír a kol. *Dejiny telesnej kultúry*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, s. 148.

77 Na ev. kol gymnáziu v Prešove v školskom roku 1930/31 cvičilo v Sokole 25 žiakov, v Robotníckej jednote dvaja, vo zväze skautov bolo 53 žiakov, v židovskom skaute Hašomer 22, v maďarskom skaute deviati. V športových kluboch bolo 33 žiakov, v klube Č.S.T. 11, v klube Naturfreund siedmi, v Karpathenvereine štyria. *Výročná správa prešovského kollegia vých. dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku za šk. rok 1930/31. Podáva správa kollegia*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Pallas“, 1931, s. 41.

78 TRNKA, František. Brannosť na škole. In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 9-10.

a miestonáčelníkom II. okrsku Sokolskej župy východoslovenskej Jána Kollára,⁷⁹ členom cvičiteľského a vzdelávacieho zboru T. J. Sokol v Prešove a prednášal aj na okrskových kurzoch pre sokolských cvičiteľov. Práve on patril k pedagógom, ktorí spolupracovali na programe a organizačných prípravách týchto telovýchovných študentských slávností východného Slovenska. Popritom pripravil a riadil turnaj v hádzanej, preteky hliadok telovýchovných organizácií, študentstva a vojska.⁸⁰ Vo svojom príspevku sa zaoberal témou vzťahu telesnej výchovy k brannosti,⁸¹ pričom z jeho slov bolo cítiť, aký bol stav v medzinárodnej oblasti i to, že vojnové nebezpečenstvo bolo reálne a branná výchova mala svoje opodstatnenie. Dôraz bolo možné klásť na zdravotný stav a telesnú výchovu v školách, adekvátne didaktické prostriedky, ktoré mohli u žiactva vypestovať iné cenné vlastnosti (telesná zdatnosť, obratnosť, rýchlosť, vytrvalosť, sebaovládanie, odvaha, samostatnosť či družnosť a i.). Príkladom, ako sa darilo vzdelávať v danej oblasti študentov z východného Slovenska, boli práve prezentované telovýchovné študentské slávnosti, pričom jednotlivé body a formy programu prepájal práve na cibrené vlastnosti.

Z českého prostredia bol uverejnený príspevok riaditeľa gymnázia v Táboře (od školského roku 1930/31) Františka Prchlíka, ktorý na túto školu prišiel z Prešova, tu bol riaditeľom Šafárikovho československého reálneho gymnázia (1919/20 – 1930/31).⁸² Tento príspevok evokoval príhovor (Vážení pánové!), hoci bol jeho autor oslovený s tým, aby pripravil príspevok Rozpomienky na posledné slávnosti.⁸³ Obsahoval osobné spomienky na telovýchovné slávnosti z roku 1930, vďaka ktorým sledujeme aj niekoľko podobností so slávnosťami z roku 1936 (napr. zastúpenie škôl, slávnostná akadémia, nedeľný sprievod z Francisciho ulice).

Štefan Jendrek, ktorý pôsobil ako učiteľ najskôr na štátnej ľudovej škole v Prešove,⁸⁴ sa zamerlal na výchovu mládeže v Sokole,⁸⁵ ktorý tiež považoval za jednu

79 V r. 1919 sa ustálilo šesť sokolských žúp. Východoslovenská župa J. Jiskru z Brandýsa sa premenovala neskôr na župu J. Kollára so sídlom v Košiciach. PERÚTKA, J. *Dejiny telesnej výchovy a športu na Slovensku*, s. 47.

80 Bol aj správcom telocvičnej zbierky, triedny II. B. Porovnaj *Výročná správa kolégia vých. dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove na šk. rok 1935/36. Podáva správa kolégia*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Pallas“, 1936, s. 22, 28. Na ev. kolegiálnom gymnázii učil v r. 1932 – 1939. Dostupné z: <https://esspo.sk/ucitelia-kolegia-v-rokoch-1918-1945.html> [2021-05-05].

81 PUJMAN, Vladimír. Telesnou výchovou k brannosti. In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 11-12.

82 Táborští svobodní zednáři. 25.4.2018. Dostupné z: <http://www.husitskemuzeum.cz/taborsti-svobodni-zednari/> [2021-05-06]. *Biografie vo výročných správach škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53*, s. 186. LUKÁČ, Eduard. *Stredné školy v Prešove do roku 1945*. Prešov : Privatpress, 2002, s. 81.

83 PRCHLÍK, František. Vážení pánové! In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 13-14.

84 LUKÁČ, Eduard. Prínos českého pedagóga Václava Stuchlíka pre rozvoj reformného pedagogického hnutia v prešovskom regióne, s. 158. Dostupné: <https://journals.muni.cz/pedor/article/viewFile/10902/9737> [2021-05-01].

85 JENDREK, Štefan. O výchove mládeže v Sokole. In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 14-15.

z najvýznamnejších a najväčších organizácií. Poukázal na jeho ciele, prostriedok výchovy, ktorý predstavovala telovýchova v telocvični, na letnom ihrisku i vo voľnej prírode. Sokoli sa venovali všetkým športovým hrám okrem futbalu. Na neho nadväzoval Jozef (Jožo) Závadinka – župný náčelník orolskej župy Bernolákovej,⁸⁶ pričom sa zamerával na telovýchovu v Orle v širšom i užšom slova zmysle, ideu i ciele, no podotkol aj to, že kult tela by nemal zabíjať ducha.

Ing. Ervín Kováč z Prešova, ktorý bol v istom čase v 30. rokoch 20. storočia vedúcim odbor telesnej výchovy mužov, riadil odbor brannej výchovy v rámci spolku Makabi,⁸⁷ sa zamerával na starostlivosť o mládež práve v tomto židovskom telovýchovnom a kultúrnom spolku.⁸⁸ Ten mal podľa jeho slov klásť dôraz na telesnú výchovu (cez telocvik a šport) a duševnú výchovu mládeže. Kultúrna výchova tkvela v hebraizácii, v židovskej literatúre a prednáškach židovského obsahu. Tzv. židovskopolitickou výchovou sa nezaoberali. V rámci športu sa preferovali tie, ktoré boli realizovateľné v prírode alebo kolektívne či hromadné (táborenie, turistika). Mikuláš (Mikolai) Il'kovič, profesor v Prešove, ktorý v školskom roku 1935/36 pôsobil na Gréckokatolíckom koedukačnom učiteľskom ústave (resp. seminári) v Prešove a učil napríklad matematiku a fyziku,⁸⁹ sa zamerával na tému telovýchovnej výchovy na tzv. ruských školách,⁹⁰ kde telesná výchova nemala také výrazné tradície ako na iných typoch škôl. Venoval sa stavu školstva, vnímaniu telesnej výchovy a jej výučby v mestskom i vidieckom prostredí, poukazoval na potrebu adekvátnych telocviční, príručiek (pripravovala sa aj príručka pre ľudové školy) či pedagógov.

Posledný príspevok o starostlivosti o mládež v Čsl. Červenom kríži pripravilo predsedníctvo Čsl. Červeného kríža v Prešove.⁹¹ Stručne bol v ňom predstavený vznik a pôsobnosť tejto inštitúcie, zameranie na starostlivosť o matky a deti, na zkladanie zdravotných staníc a ich poradní.⁹² Osobitne sa poukazovalo na úmrtnosť novorodencov v okrese (r. 1930 – 1932), na starostlivosť aj o deti v predškolskom i školskom veku (6 až 14-ročné). Spomínali sa napríklad aj iné sociálno-zdravotné aktivity, materiálna podpora (odev, potraviny a i.) či letná ozdravovňa (jediná svoj-

86 ZÁVADINKA, Jožo. Telovýchova Orla. In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 16 – 17.

87 NEMEC, Marcel. Telovýchovná organizácia Makabi Prešov (1925 – 1938). In *Historia Ecclesiastica*, roč. 5, 2014, č. 1, s. 85, 87, 89.

88 KOVÁČ, Ervín. Pečlivosť o mládež v Makabi. In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 18-19.

89 Doklad : Gr. kat. pojed. učitel'skoj seminarii v Prjaševi za škol'nyj god 1935-36. Sostavila: Direkcija zavedenija. Prjašev : Tipografija Sv. Nikolaja , 1936, s. 3.

90 IĽKOVIČ, Mikuláš. Telesná výchova na ruských školách. In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 20-22.

91 Pečlivosť o mládež v Čsl. Červenom kríži. In *Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove...*, s. 23-25.

92 Reálne sa o dané záležitosti mal starať odbor pečlivosti a ochrany mládeže, a to o mládež, hlavne dočatá, o výchovu chudobných a podporu sirôt. V Prešove už v r. 1921 bola zriadená detská zdravotná stanica – poradňa pre matky a dočatá. KOVAL, P. *Dejiny zdravotníctva v Prešove v medzivojnovom období*, s. 98-99.

ho druhu na východnom Slovensku)⁹³ z roku 1935 na Cemjate pri Prešove, kde sa po dobu šiestich týždňov poskytli prázdniny deťom najchudobnejších nezamestnaných spoluobčanov zdarma.

Tieto príspevky boli do publikácie zaradené ako cielené. V danom období sa telesná výchova pestovala viac ako dnes, a to aj mimo škôl. Príkladom sú tiež už vyššie spomenuté školy, či už z Prešova, ako napríklad Šafárikovo štátne československé reálne gymnázium v Prešove alebo z iných lokalít východného Slovenska. Žiaci Šafárikovho štátneho československého reálneho gymnázia mali zastúpenie v Telesnej jednote Sokol, v Orli, Makabi, v športovom klube Slávia, LTC Prešov, ale aj v oddiele skautov.⁹⁴ Čo sa napríklad týka zapojenia dorastu do Čsl. Červeného kríža, mali byť všetci žiaci (oboch pohlaví) jeho členmi (t. j. dorast Čsl. Červeného kríža), ich vedúcou bola prof. Mária Navrátilová. Zaujímali sa o jeho tlač⁹⁵ a pre žiakov dvoch najvyšších tried bol v mesiacoch apríl a máj zriadený kurz prvej pomoci (viedol ho okresný lekár Dr. Jozef Frič).⁹⁶ Podobne to bolo i na ev. kolégiu, resp. ev. kolegiálnom gymnázium, kde bol napríklad vedúcim dorastu Čsl. Červeného kríža prof. Jaromír Peřina.⁹⁷

Ako sme sa snažili poukázať v našom príspevku, aj na základe mimoškolských, ba dokonca telovýchovných aktivít je možné urobiť si obraz o súdobom zapojení sa žiakov, vyučujúcich, škôl i ďalších zložiek spoločnosti do organizovania športového podujatia pre celé východné Slovensko. O tom, že medzi všetkými zúčastnenými podujatie zarezonovalo, nemožno pochybovať. Zúčastnili sa ho žiaci viacerých nielen prešovských, ale aj mimoprešovských škôl, ba dokonca i armáda. Hoci by sa mohlo zdať, že šlo predovšetkým o športové podujatie, jeho súčasťou bola i akadémia, na ktorej mali študenti možnosť prezentovať aj iné druhy svojich talentov. Podujatie malo vzhľadom na súdobú medzinárodnú politickú situáciu aj vyšší presah – poukazovalo na potrebu brannej výchovy, výchovy k vlastenectvu i vzájomnej spolupráce viacerých zložiek miestnej komunity. Práve tým sa stáva šport, ale aj združovanie sa v priateľskom duchu inšpiráciou aj pre dnešnú v mnohom roztrieštenú spoločnosť.

93 Resp. šlo o zdravotnú osadu. Tá mala byť určená pre 55 detí zo všetkých východoslovenských okresov, ktoré trpeli podvýživou či celkovou telesnou slabosťou. Bližšie KOVAL, P. *Dejiny zdravotníctva v Prešove v medzivojnovom období*, s. 103-104.

94 KMEC, Vojtech. Z ústavnej kroniky. In *Sedemnásť výročná zpráva Šafárikovho štátneho československého reálneho gymnázia v Prešove za školský rok 1935 – 36*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Sv. Mikuláš“ v Prešove, 1936, s. 13.

95 Ako Zprávy Čsl. Červeného kríža, Boj o zdravie, Slniečko.

96 KMEC, Vojtech. Z ústavnej kroniky. In *Sedemnásť výročná zpráva Šafárikovho štátneho československého reálneho gymnázia v Prešove za školský rok 1935 – 36*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Sv. Mikuláš“ v Prešove, 1936, s. 13.

97 *Výročná správa kolégia vých. distriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove na šk. rok 1935/36. Podáva správa kolégia*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Pallas“, 1936, s. 28.

Zoznam bibliografických odkazov

Literatúra

- Bibliografia k dejinám prešovského školstva za roky 1803 – 1950.* Zost. Juraj Paška. Martin : Matica slovenská, 1984. 221 s.
- Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53.* Zost. Želmíra Gešková, Lubica Krišková. Martin : Matica slovenská, 1998. 780, [24] s. ISBN 80-7090-497-6.
- Biografie vo výročných správach škôl z územia Slovenska za školské roky 1918/19 – 1952/53.* Zost. Želmíra Gešková. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2009. 272 s. ISBN 978-80-89303-16-8.
- Doklad : Gr. kat. kojed. učiteľ'skoj seminarii v Prjaševi za škol'nyj god 1935-36.* Sostavila: Direkcija zavedenija. Prjašev : Tipografia Sv. Nikolaja , 1936, s. 3-8.
- Doklad: Gr. kat. ruskoj učiteľ'skoj seminarii v Prjaševi za škol'nyj god 1929-30.* Sostavila: Direkcija zavedenija. Prjašev : Tipografia „Pallas“, 1930, s. 18.
- HLEBA, Edmund. *Prešov a jeho osobnosti.* Prešov : Universum, 1997. 184 s. ISBN 80-967753-0-8.
- I. Godičnyj otčet gr. kat. ruskoj real'noj gimnazii v Priáševi za učebnyj god 1936-37.* Prjašev : Tipografija Sv. Nikolaja, 1937, s. 17.
- Jedenásta výročná zpráva Šafárikovho československého štátneho reálneho gymnázia v Prešove za školský rok 1929 – 30.* Prešov : Tlačou Kníhtlačiarne „Sv. Mikuláš“ v Prešove, 1930, s. 12.
- JURČIŠINOVÁ, Nadežda. *Prešovské školstvo v prvých rokoch po vzniku Československa.* In ŠVORC, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky: Prešov v 20. rokoch 20. storočia.* Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 123-128. ISBN 978-80-555-0465-0
- KMEC, Vojtech. *Z ústavnej kroniky.* In *Sedemnásť výročná zpráva Šafárikovho štátneho československého reálneho gymnázia v Prešove za školský rok 1935 – 36.* Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Sv. Mikuláš“ v Prešove, 1936, s. 12-13.
- KORMOŠOVÁ, Ružena. *Československé štátne reálne gymnázium (1922 – 1939).* In KORMOŠOVÁ, Ružena a kol. *Gymnázium v Spišskej Novej Vsi dávne, nedávne a súčasné: svojej škole....* Spišská Nová Ves : Gymnázium v Spišskej Novej Vsi, 2016, s. 40-42. ISBN 978-80-970804-8-8.
- KOVAL, Peter. *Dejiny zdravotníctva v Prešove v medzivojnovom období.* Prešov : Filozofická fakulta PU, 2020, s. 98-104. ISBN 978-80-555-2542-6
- LUKÁČ, Eduard. *Stredné školy v Prešove do roku 1945.* Prešov : Privatpress, 2002, s. 81. ISBN 80-968608-2-8.
- Malá encyklopédia telesnej výchovy a športu.* Zost. Jaromír Perútka. Bratislava : Obzor – Šport, 1982, s. 41-43.
- NEMEC, Marcel. *Telovýchovná organizácia Makabi Prešov (1925 – 1938).* In *Historia Ecclesiastica*, roč. 5, 2014, č. 1, s. 84-89.
- PERÚTKA, Jaromír a kol. *Dejiny telesnej kultúry.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, s. 143-148.
- PERÚTKA, Jaromír. *Dejiny telesnej výchovy a športu na Slovensku.* Bratislava : Šport, 1980. 240 s.

- PUJMAN, Vladimír Školské hry. In *Výročná správa kolégia vých. dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove na šk. rok 1935/36. Podáva správa kolégia*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Pallas“, 1936, s. 33-34.
- Sedemnásť výročná zpráva Šafárikovho štátneho československého reálneho gymnázia v Prešove za školský rok 1935 – 36*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Sv. Mikuláš“ v Prešove, 1936, s. 3 – 32.
- Štátne československé reálne gymnázium v Michalovciach*. XV. Výročná zpráva 1936 – 37. Michalovce : Kníhtlačiareň „Grünfeld“, 1937, s. 16.
- Telovýchovné študentské slávnosti východného Slovenska v Prešove pod protektorátom referátu Min. školstva a národnej osvety v Bratislave, armádneho gen. Lva Prchal z Košíc, mesta Prešova v dňoch 22. – 24. mája 1936*. [Prešov]: [s.n.], 1936. 32 s.
- Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Zost. Vojtech Breza. Bratislava: Univerzitná knižnica ; Zväz polygrafie na Slovensku, Martin : Matica slovenská, 1997, s. 100. ISBN 80-85170-25-6.
- TOMEŠ, Josef a kol. *Český biografický slovník XX. století. II. díl. K – P*. Praha, Litomyšl : Paseka ; Petr Meissner, 1999, s. 627. ISBN 80-7185-246-5.
- Výročná správa kolégia vých. dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove na šk. rok 1935/36. Podáva správa kolégia*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Pallas“, 1936, s. 21-36.
- Výročná správa prešovského kollegia vých. dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku za šk. rok 1930/31. Podáva správa kollegia*. Prešov : Tlačou kníhtlačiarne „Pallas“, 1931, s. 41.
- Výročná zpráva slovenského pobočného oddelenia evanjelického distriktuálneho reálneho gymnázia a. v. v Kežmarku za školský rok 1930 – 31*. Kežmarok : P. Sauter, 1931, s. 5.
- Výročná zpráva štátneho koedukačného učiteľského ústavu v Prešove za školský rok 1935 – 1936*. Prešov : Kníhtlačou kníhtlačiarne „Svätý Mikuláš“, 1936. 24 s.
- Výročná zpráva štátneho koedukačného učiteľského ústavu v Prešove 1929/1930*. Prešov : Kníhtlačiareň „Sv. Mikuláš“, 1930, s. 8, 12.
- Výročná zpráva štátneho koedukačného učiteľského ústavu v Prešove za školský rok 1935 – 1936*. Prešov : Kníhtlačou kníhtlačiarne „Svätý Mikuláš“, 1936, s. 6-10.
- XVII. *Výročná zpráva štátneho československého reálneho gymnázia v Košiciach za školský rok 1935 – 36*. Košice : Tlačou kníhtlačiarne „Novina“ v Košiciach, 1936, s. 6-18.

On-line zdroje

- História hnutia Sokol*. Dostupné z: <http://www.sokolskaunia.sk/historia/> [2021-05-07]
- <https://chamo.kis3g.sk> [2021-05-14]
- <https://slovenskyorol.sk/cirkev-a-orol-medzivojnova-minulost/> [2021-05-07]
- <https://slovenskyorol.sk/z-historie-orla/> [2021-05-07]
- KÁZNEROVÁ, Ľubica. *Výchova občana prostredníctvom bratislavského referátu Ministerstva školstva a národnej osvety*. In *Forum Historiae*, roč. 4, 2010, č. 1, s. 1. ISSN 1337-6861. Dostupné z: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/11520/kazmerova.pdf> [2021-05-14]
- LUKÁČ, Eduard. *Prínos českého pedagóga Václava Stuchlíka pre rozvoj reformného pedagogického hnutia v prešovskom regióne*, s. 158. Dostupné: <https://journals.muni.cz/pedor/article/viewFile/10902/9737> [2021-05-01]

- ŠTOFANÍK, Jakub, SIVANIČOVÁ, Andrea. Pomník T. G. Masaryka. Dostupné z: <http://tg-masaryk.cz/mapa/index.jsp?id=128&misto=Pomnik-T.-G.-Masaryka> [2021-05-04]
- Táborští svobodní zednáři. 25. 4. 2018. Dostupné z: <http://www.husitskemuzeum.cz/taborsti-svobodni-zednari/> [2021-05-06]
- Učitelia kolégia v rokoch 1918 – 1945. Dostupné z: <https://esspo.sk/ucitelia-kolegia-v-rokoch-1918-1945.html> [2021-05-06]
- Vývoj športu na území Slovenska – I. časť (1862 – 1936). In: *Národná encyklopédia športu Slovenska*. Dostupné z: <http://www.sportency.sk/encyclopedia/?q=content/v%C3%BDvoj-%C5%A1portu-na-%C3%BAzem%C3%AD-slovenska-i-%C4%8Das%C5%A5-1862-1936-0> [2021-05-05]
- Vývoj športu na území Slovenska I. časť (1862 – 1936). In: *Národná encyklopédia športu*. Dostupné z: <http://www.sportency.sk/encyclopedia/?q=content/v%C3%BDvoj-%C5%A1portu-na-%C3%BAzem%C3%AD-slovenska-i-%C4%8Das%C5%A5-1862-1936-0> [2021-05-07]
- ZACHAROVÁ, Jarmila. Počiatky činnosti Referátu ministerstva školstva a národnej osvety Československej republiky. In *AIDEIA: PHILOSOPHICAL E-JOURNAL OF CHARLES UNIVERSITY*, 1–2/IX/2012, s. 1-3. ISSN 1214-8725. Dostupné z: <file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/1773-Article%20Text-8990-1-10-20200719.pdf> [2021-05-06]

ROZHOVORY

*Kyjev, Socha zakladateľov Kyjeva na Námestí nezávislosti.
Foto Peter Švorc*

ROZHOVOR SO STEPANOM VIDŇANSKÝM O PERIPETIÁCH HISTORICKÉHO BÁDANIA NA UKRAJINE

*Dr. h. c. prof. Stepan Vidňanský, DrSc.
člen korešpondent NAV Ukrajiny
vedúci oddelenia histórie medzinárodných vzťahov a za-
hraničnej politiky Ukrajiny
Ústavu histórie Ukrajiny Národnej akadémie vied Ukra-
jiny*

Medzi základné oblasti vedeckého záujmu Stepana Vidňanského patria novodobá história stredovýchodnej Európy, dejiny medzivojnového obdobia, problematika ukrajinskej emigrácie, politika a diplomacia samostatnej Ukrajiny, ale aj dejiny Zakarpatska. Publikoval viac ako 600 vedeckých a odborných prác na Ukrajine i v zahraničí, vrátane vyše 80 samostatných a kolektívnych monografií.

Popri výskumnej a vedecko-organizačnej práci aktívne pôsobí aj ako vysokoškolský pedagóg (Slavistická univerzita v Kyjeve, Diplomatická akadémia Ministerstva zahraničných vecí (MZV) Ukrajiny, Užhorodská národná univerzita (UžNU), atď.). Je autorom niekoľkých učebníc a vzdelávacích programov. Bol školiteľom viac ako 30 vysoko kvalifikovaných odborníkov v oblasti svetových dejín a medzinárodných vzťahov (DrSc. a CSc.). Je členom vedeckých rád a mnohých významných vedeckých a profesijných organizácií.

S. V. Vidňanský je tiež organizátorom a aktívnym účastníkom medzinárodných vedeckých podujatí, najmä v strednej, východnej a južnej Európe. Je predsedom ukrajinskej časti Maďarsko-ukrajinskej komisie historikov a podpredsedom ukrajinskej časti Slovensko-ukrajinskej komisie historikov, ako aj členom redakčných rád vedeckých časopisov vydávaných na Ukrajine, v Bulharsku, v Čechách a na Slovensku.

Osobitné miesto vo vedeckovýskumných a organizačných aktivitách Stepana Vidňanského majú dejiny Slovenska, vývoj ukrajinsko-slovenských vzťahov a rozvoj vedeckej spolupráce medzi Ukrajinou a Slovenskom v oblasti histórie. Viaceré jeho vedecké práce sú venované národným buditeľom a slovensko-ukrajinským kultúrnym vzťahom v období obrodovania slovanských národov v 19. storočí, ale aj vývoju Zakarpatska v medzivojnových rokoch, politickému postaveniu národov a etnických menšín na Slovensku a na Ukrajine, zahraničnej politike Slovenskej republiky a ukrajinsko-slovenským kontaktom v súčasnosti.

Marian Gajdoš: Pán profesor, pochádzate z multikultúrnej rodiny zakarpatskej inteligencie. Základné, stredoškolské i univerzitné vzdelanie ste nadobudli v Užhorode, v meste s bohatou históriou a viacerými významnými osobnosťami, ktoré sa zapísali do dejín Ukrajiny i Európy. Zrejme aj to malo istý vplyv na to, že

ste sa prihlásili na štúdium histórie. Povedzte však, kto najviac ovplyvnil skutočnosť, že ste si zvolili profesiu historika. Ako si spomínate na svoje začiatky?

Stepan Vidňanskij: Máte úplnú pravdu, drahý pán Marian, keď hovoríte o vplyve výchovy a rodinného prostredia na formovanie môjho životného kréda, a najmä o mojej vášni pre históriu. Narodil som sa do národnostne zmiešanej, ako sa hovorilo „medzinárodnej“ rodiny (otec pochádzal z početnej slovensko-maďarskej rodiny, matka – z ukrajinsko-maďarskej). Od raného detstva mi vštepovali lásku k rodnému kraju, ktorý sa nachádza v samom centre Európy a učili ma rešpektovať a vážiť si jeho históriu a pracovitých obyvateľov pochádzajúcich z rôznych etník a konfesií. Takmer všetci moji blízki i vzdialenejší príbuzní pomerne dobre poznali históriu kraja, hovorili niekoľkými jazykmi, čo dozaista malo vplyv aj na môj záujem o štúdium histórie, vrátane svetových dejín. Zrejme to bol dôvod, prečo som po ukončení strednej školy nastúpil na Fakultu histórie Užhorodskej štátnej univerzity. Počas môjho štúdia (v rokoch 1968 – 1973) na tejto univerzite pôsobila plejáda významných ukrajinských historikov – profesori E. Balahuri, I. Hrančak, K. Hurnyckij, M. Lelekač, H. Pavlenko, M. Tyvodar, M. Trojan, V. Chudanyč, I. Šulha, J. Šternberg a ďalší. Ich zmysluplné a zaujímavé prednášky a vedecké aktivity ma od prvých rokov štúdia plne zaujali a doslova fascinovali. Práve vďaka nim som sa stal aktívnym členom študentskej vedeckej spoločnosti, kde som si pre výskum vyberal témy, ktoré ma zaujímali (od oživenia novodobých olympijských hier až po úlohu Šandora Petöfiho v maďarskej revolúcii 1848 – 1849 a históriu Zakarpatska). Viackrát som sa stal víťazom rôznych súťaží a olympiád študentských vedeckých prác a svoje prvé populárno-vedecké články a iné príspevky o histórii Maďarska, Československa a Zakarpatska som publikoval v miestnej tlači. Úspešná obhajoba mojej, podľa hodnotenia odborníkov, na tu dobu originálnej a inovatívnej diplomovej práce *Formovanie historickej koncepcie Alexandra Duchnoviča* vyvolala živú diskusiu medzi členmi štátnej skúšobnej komisie a výraz-

Prof. S. Vidňanskij a jeho doktorandka

Prof. S. Vidňanskij na konferenciách vždy patril medzi aktívnych diskutérov

ne poznamenala moju budúcu inklináciu – k vedeckej práci. S odporúčaním môjho vysokoškolského učiteľa, profesora Ivana Hrančaka, som v jeseni 1973 pricestoval do Kyjeva, kde som úspešne absolvoval prijímacie skúšky do vedeckej aspirantúry vo vtedajšom Inštitúte histórie Ukrajinskej akadémie vied. Od toho času je celý môj tvorivý život neoddeliteľne spojený s touto poprednou vedeckou historickou inštitúciou na Ukrajine, v ktorej som sa z pozície vedeckého aspiranta stal doktorom historických vied, profesorom, členom-korešpondentom Národnej akadémie vied Ukrajiny a vedúcim jedného z významných oddelení ústavu.

Marian Gajdoš: *Uplynulo už tridsať rokov, čo ste po Irine N. Meľnikovej prevzali vedenie Oddelenia svetových dejín a medzinárodných vzťahov Ústavu histórie Národnej akadémie vied (Narodnoji akademiji nauk – NAN) Ukrajiny. Čakali Vás mimoriadne náročné úlohy, a to aj vzhľadom na to, že v tom čase Ukrajina získala nezávislosť.*

Stepan Vidňanskij: Rok 1991 bol skutočne historickým zlomom nielen pre Ukrajinu, ktorá si nakoniec získala nezávislosť a rovnosť medzi ostatnými suverénnymi štátmi sveta, ale aj pre mňa, v tom čase ešte kandidáta historických vied. V uvedenom roku som bol totiž vo veku 40 rokov, podľa akademických štandardov ako jeden z najmladších, menovaný za vedúceho oddelenia svetových dejín a medzinárodných vzťahov. Bolo to jedno z najväčších a najvplyvnejších vedeckých oddelení Ústavu histórie Ukrajiny NAN Ukrajiny. V tom čase v ňom pracovalo viac ako 20 vedeckých pracovníkov, vrátane šiestich doktorov historických vied. Vyhlásením nezávislosti Ukrajiny a reformou spoločensko-politických vzťahov vyžadovalo sa aj od nás riešenie zložitých problémov, vrátane nových metodologických prístupov k štúdiu medzinárodných vzťahov Ukrajiny, ako aj ich miestu a úlohe vo svetových historických procesoch. Vo vzťahu k nášmu oddeleniu z toho vyplynuli priority orientované na Ukrajinu ako integrovanú súčasť európskych a svetových dejín. Priekopnícke prístupy vyžadoval výskum národných dejín, vrátane úlohy národnostných menšín a ukrajinskej diaspóry v histórii našej krajiny. V aktuálnej spoločensko-politickej atmosfére a v novej etape vývoja ukrajinskej historiografie sme tak spoločne čelili širokej škále náročných úloh.

Museli sme prehodnotiť dovtedy obvyklé pracovné postupy a vysporiadať sa s dlhodobým pôsobením ideologických tlakov a sovietskych tradícií, osvojiť si inovatívne prístupy a metodológiu svetovej vedy. Vývoj ukrajinskej historiografie v 90. rokoch 20. storočia prebiehal v historickom kontexte pádu komunistických režimov v Európe, rozpadu ZSSR a socialistického bloku, konca studenej vojny a formovania nového postmoderného systému medzinárodných vzťahov. Tieto procesy otvorili možnosť reforiem aj vo vedeckej sfére a dosiahnutia novej úrovne medzinárodnej spolupráce historikov a úplnú integráciu do svetovej vedeckej komunity.

V podmienkach výraznej spoločensko-politickej a kultúrnej transformácie, na začiatku novej etapy vývoja našej historiografie, sa od pracovníkov oddelenia očakávalo, že budú aktívnymi účastníkmi rozsiahleho procesu transformácie vedeckej a vzdelávacej sféry v Ukrajine. Išlo predovšetkým o prehodnotenie metodologických základov, koncepcných prístupov, tematických zameraní a problémových okruhov vo výskume svetových dejín. V záujme integrácie ukrajinskej historickej vedy do svetového intelektuálneho priestoru sme naďalej pokračovali v rozvíjaní tradičných

medzinárodných kontaktov a zároveň sme nadväzovali nové pracovné vzťahy so zahraničnými kolegami, vedeckými a vzdelávacími centrami. V podmienkach Ukrajiny bolo potrebné zabezpečiť realizáciu a koordináciu základného výskumu svetových dejín a medzinárodných vzťahov, pripraviť a recenzovať nové učebnice, encyklopédie, zabezpečiť zavádzanie najnovších poznatkov svetovej historiografie do výchovno-vzdelávacieho procesu, vytvárať predpoklady pre vzdelávanie vedeckých a pedagogických pracovníkov, ako aj pre poskytovanie vedeckých a teoretických platforiem ukrajinskej diplomacie a v neposlednom rade popularizovať historické poznatky širokej verejnosti. Vychádzajúc z nevyhnutnosti riešenia týchto úloh, oddelenie v roku 1991 pristúpilo k ich komplexnému riešeniu v rámci vedeckého projektu **Ukrajina vo svetovom historickom procese**. V priebehu nasledujúcich tridsiatich rokov bolo v jeho rámci realizovaných desať samostatných, prevažne inovatívnych výskumných tém. Významným výsledkom dlhoročnej vedecko-výskumnej práce Oddelenia dejín medzinárodných vzťahov a zahraničnej politiky Ukrajiny Ústavu dejín Ukrajiny NAN Ukrajiny v značnej miere bolo publikovanie kolektívnej monografie *Ukrajina v dejinách Európy XIX. – začiatok XXI storočia: historické náčrty* (Kyjev, 2020. 814 s.), kde som pripravil šesť kapitol a zároveň som bol vedúcim autorského kolektívu. Uvedená monografia bola verejnosťou prijatá kladne a doposiaľ získala sedem pozitívnych recenzií nielen na Ukrajine, ale aj v zahraničí. Neprichodí mi, aby som posudzoval a hodnotil, ako úspešne sa naše oddelenie dokázalo vyrovnáť so svojimi úlohami a vedeckými plánmi. To ukáže čas a zhodnotí historiografia. Len by som rád poznamenal, že v období ukrajinskej samostatnosti vedeckí pracovníci nášho oddelenia pripravili a vydali 90 samostatných vedeckých publikácií (monografie, vedecké tematické zborníky, zbierky dokumentov a materiálov, kolektívne práce), čo je podľa môjho názoru významný tvorivý počín a dôležitý prínos k rozvoju historickej vedy na Ukrajine. V tejto súvislosti tiež uvediem, pre akademickú vedu osobitne dôležitý ukazovateľ – ďalší odborný rast historikov. Za ostatných tridsať rokov bolo v súčinnosti s naším oddelením pripravených a úspešne obhájených 44 dizertačných prác, z toho 13 doktorských a 31 kandidátskych. Je pritom potrebné brať do úvahy široký tematický, chronologický a geografický rozmer problematiky daných prác, ktoré sa dotýkali najmä aktuálnych problémov novovekých a najnovších dejín Bieloruska, Bulharska, Veľkej Británie, Španielska, Talianska, Nemecka, Poľska, Rumunska, Slovenska, Francúzska, Maďarska, Českej republiky, Juhoslávie ako aj dejín medzinárodných vzťahov i zahraničných kontaktov Ukrajiny.

Marian Gajdoš: Ťažisko Vašej vedeckovýskumnej a publikačnej práce tvoria svetové dejiny a medzinárodné vzťahy. Svoj odborný záujem však orientujete aj na problematiku regiónov, osobitne na Zakarpatskú oblasť Ukrajiny a na osobnosti s ňou spojené. Svedčí o tom aj Vaša najnovšia monografia, ktorú ste pripravili v spoluautorstve s prof. Mykolom Vehešom.¹ Okrem toho v ostatných rokoch zvýšenú pozornosť venujete aj otázke národnej identity, a to najmä v súvislosti s obyvateľstvom Zakarpatskej oblasti. Čím vás táto problematika zaujala?

1 ВІДНЯНСЬКИЙ С. В., ВЕГЕШ М. М. *Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення*. Київ : Інститут історії України НАН України, 2021. 372 с.

Zasadnutie Slovensko-ukrajinskej komisie historikov, Kyjev 5. – 9. 11. 2018

Stepan Vidňanský: Medzi mojimi vedeckými záujmami osobitné miesto patrí dejinám môjho rodného kraja – Zakarpatska (moji kolegovia v Kyjeve ma zo žartu nazývajú zakarpatským lokálpatriotom), ktorému som vo svojej práci venoval viac ako sto publikácií. Ide o historické materiály o Oleksandrovi Duchnovyčovi, Adolfovi Dobrianskom a ďalších zakarpatských buditeľoch z konca 18. a 19. storočia a články o osude Zakarpatska po prvej svetovej vojne, sociálno-ekonomickom a národno-kultúrnom vývoji (všeobecne celkom úspešnom, ale nie bezproblémovom), Podkarpatskej Rusi ako súčasť ČSR v medzivojnových rokoch, mieste a význame Karpatskej Ukrajiny v dejinách ukrajinskej štátnosti, politických procesoch na Zakarpatsku počas maďarskej okupácie v rokoch 1939 – 1944, problémoch v súvislosti s tzv. zjednotením Zakarpatskej Ukrajiny so sovietskou Ukrajinou ako súčasťou ZSSR, násilným zrýchlením „sovietizácie“ regiónu po skončení druhej svetovej vojny atď.

K zložitým problémom v histórii Zakarpatska patrí otázka národného a kultúrneho vývoja autochtónneho obyvateľstva regiónu – Rusínov-Ukrajincov, proces ich národného sebauvedomenia, objasnenie medzinárodných a vnútropolitických faktorov, ktoré ho ovplyvňovali v rôznych historických obdobiach, a dôvodov občasnej aktivizácie tzv. rusínskej otázky, ktorá komplikuje situáciu na Ukrajine. Ja, ako Zakarpatec a historik, som samozrejme cítil potrebu reagovať na radikálne vyhlásenia, požiadavky a pseudovedeckú kampaň predstaviteľov „politického rusínstva“ na Zakarpatsku, a vedecky vyvracať ich nepodložené obvinenia z tzv. *diskriminácie a genocídy Rusínov* zo strany orgánov ukrajinskej vlády, čo podľa môjho názoru nie je nič iné ako politická a historická manipulácia. Ale tento problém si jednoznačne vyžaduje ďalší objektívny výskum, a čo je najdôležitejšie – aktívnu kultúrnu a osvetovú prácu historikov. Nie je napríklad náhoda, že jedným z našich prvých spoločných podujatí usporiadaným so Spoločenskovedným ústavom SAV bolo usporiada-

V pracovni prof. Vidňanského. Zľava: S. Vidňanskýj, M. Gajdoš, S. Konečný, P. Švorc

nie ukrajinsko-slovenského vedecko-praktického seminára k otázkam postavenia a vývoja národnostných menšín na Ukrajine a na Slovensku, ktoré sa uskutočnilo v roku 1996 v Užhorode.

Marian Gajdoš: Pred pádom sovietskeho režimu boli pre prácu historika mnohé témy tabuizované alebo jednostranne interpretované. Po vzniku nezávislej Ukrajiny došlo v tomto smere k radikálnej zmene. Historici získali takmer neobmedzený prístup k štúdiu dokumentov. Od základu tak bolo možné prehodnotiť prístup k témam ako občianska vojna, hladomor, sovietska, emigrácia, UPA, prenasledovanie cirkví a pod. Vzniká však otázka, či výstupy z ich súčasného výskumu sú vždy úplne objektívne alebo sa tiež niekedy prispôbujú potrebám a náladám dnešnej spoločnosti?

Stepan Vidňanskýj: Ako je známe, práca historika je subjektívny, individuálny proces, pričom závisí od mnohých okolností, predovšetkým od integrity a profesionality, ale aj od sociálneho a politického prostredia a od naliehavých potrieb spoločnosti, v ktorej a pre ktorú pracuje. Treba si tiež uvedomiť, že historik je pod vplyvom politickej konjunktúry, ktorej sa je náročné vyhnúť. Preto bolo samozrejmé a prirodzené, že po vyhlásení nezávislosti Ukrajiny začali ukrajinskí historici nielen prehodnocovať nielen metodologický prístup k výskumu ukrajinských dejín, ale vedecky rozpracovali aj nové pohľady na históriu Ukrajiny a jej obyvateľov. Prioritnými témami výskumu sa stali najmä tie, ktoré boli zakázané alebo sfalšované v časoch Sovietskeho zväzu, ako napríklad ukrajinská národná revolúcia v rokoch 1917 – 1921 a vytváranie ukrajinských štátnych útvarov po rozpade ruského a rakúsko-uhorského impéria a ich boj za medzinárodné uznanie, dejiny medzivojnovkej ukrajinskej emigrácie, ukrajinský faktor počas prvej a druhej svetovej vojny, aktivity OUN-UPA v rokoch tejto vojny a po nej, genocída ukrajinského národa počas

hladomoru v rokoch 1932 – 1933, stalinské represie na Ukrajine v rokoch 1937 – 1938 a ďalšie. Napríklad začiatkom 90. rokov som sa zamerlal aj na štúdium histórie ukrajinskej medzivojnovnej emigrácie, najmä v Československu, politiku československej vlády a postoj československého prezidenta T. G. Masaryka k ukrajinskej otázke. Výsledkom bola úspešná obhajoba mojej doktorskej dizertačnej práce *Ukrajinská otázka v medzivojnovnom Československu*.

Marian Gajdoš: Ste dlhoročným aktívnym členom a zároveň podpredsedom ukrajinsko-slovenskej / slovensko-ukrajinskej komisie historikov. Ako hodnotíte spoluprácu slovenských a ukrajinských historikov nielen v rámci komisie, ale najmä mimo nej?

Stepan Vidňanský: Ukrajinskí historici, najmä oddelenie, ktoré vediem, prikladajú veľký význam obnoveniu a rozvoju medzinárodnej vedeckej spolupráce, účasti na medzinárodných vedeckých konferenciách, spoločným výskumným projektom so zahraničnými partnermi a pod. Jednou z efektívnych foriem medzinárodnej spolupráce je činnosť bilaterálnych komisií historikov Ukrajiny a zahraničných krajín. Naše oddelenie napríklad stalo pri zrode spoločných bilaterálnych komisií s historikmi zo Slovenska, Maďarska a Bulharska. Prácu Komisie historikov Ukrajiny a Slovenska za obdobie jej trvania hodnotím pozitívne, a to aj napriek viacerým špecifickým problémom „technického charakteru“, s ktorými sa počas svojej existencie musela vysporiadať. V roku 1996 usporiadala prvé spoločné vedecké podujatie v Užhorode a neskôr – takmer každý rok – niekoľko spoločných vedeckých konferencií a sympózií, ktoré sa konali na Ukrajine i na Slovensku. Osobitne chcem upozorniť na medzinárodnú vedeckú konferenciu *Ukrajina a Slovensko na začiatku druhej svetovej vojny: mýty, realita, pamäť*, ktorá sa konala v Užhorode v roku 2016, ako aj medzinárodnú vedeckú konferenciu, ktorá sa uskutočnila v Kyjeve v jeseni 2018 k 100. výročiu vzniku ČSR, Ukrajinskej ľudovej republiky, Západoukrajinskej ľudovej republiky a obrody poľského štátu pod názvom *Rozpad rakúsko-uhorskej monarchie a problémy s budovaním národov v strednej a východnej Európe*. Ukrajinskí členovia komisie radi spomínajú na zaujímavé vedecké konferencie a sympóziá venované histórii a súčasnej situácii Rusínov-Ukrajincov, ako aj ďalším historickým udalosťami a javom v karpatskom regióne, ktoré sa pravidelne konali na Slovensku v Starej Lesnej v malebných Vysokých Tatrách.

Ukrajinskí a slovenskí historici tradične spolupracujú aj mimo rámca komisie. Napr. ukrajinskí kolegovia sú členmi redakčných rád slovenských i vedeckých časopisov a zborníkov a slovenskí historici pôsobia v ukrajinských. Pravidelne publikujú najmä vo vedeckých periodikách ako sú *Medzinárodné vzťahy Ukrajiny: vedecký výskum a objavy*² (Kyjev), *Problémy dejín krajín strednej a východnej Európy*³ (Kamenec-Podolskyj) alebo *Historický časopis z bohemistiky a slovakistiky*⁴ (Užhorod), ale aj v iných. Výsledky svojich výskumov v nich uverejnili známi slovenskí historici ako sú M. Augustín, L. Babotová, P. Bučka, M. Vizdal, M. Gajdoš, L. Harbuľová, J. Horvát, P. Derfiňák, S. Kováčová, S. Konečný, Z. Litvákova, M. Mušinka, R. Rusynko, P. Švorc, M. Šmigel' a iní.

2 Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки (Київ).

3 Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи (Кам'янець-Подільський).

4 Історичний часопис з богемістики і словакістики (Ужгород).

*Slovensko-ukrajinská komisia na Slovenskom veľvyslanectve v Kyjeve, 8. 11. 2018.
S. Vidňanskýj – tretí zľava*

Potvrdením efektívnej vedeckej spolupráce medzi historikmi Ukrajiny a Slovenska je v konečnom dôsledku aj vydávanie publikácií a obhajoba dizertačných prác z histórie Slovenska na Ukrajine a histórie Ukrajiny na Slovensku. Napríklad len pod mojím vedením doktorské dizertačné práce obhájili M. Vegeš (1998), M. Pavlenko (2000), I. Vovkanyč (2001). a kandidátske dizertačné práce k uvedenej problematike, v rokoch 1996 – 2011, úspešne obhájili: I. Jevsejenko, T. Sergienko, T. Gerasimčuk, D. Moroz, I. Borovec, L. Jančuk.

Nemôžem opomenúť ani významnú konzultačnú činnosť našich slovenských kolegov pre vedeckých pracovníkov a doktorandov z Ukrajiny v rámci programov SAIA, Vyšehradského fondu, ako aj pri koordinácii projektov cezhraničnej spolupráce a pod.

Som presvedčený, že spolupráca medzi ukrajinskými a slovenskými historikmi naďalej bude pokračovať v nových formách a prispeje k rozvoju historickej vedy i k prehĺbeniu vzájomného porozumenia a zbližovania dvoch susedných národov.

Marian Gajdoš: Ako v kontexte diania vnímate slovenskú historickú vedu po roku 1990? V čom vidíte jej pozitíva a naopak, ktoré témy by si, podľa Vášho názoru, zaslúžili väčšiu pozornosť?

Stepan Vidňanskýj: Podľa môjho názoru slovenskí historici začiatkom 90. rokov minulého storočia čelili rovnakým problémom a výzvam ako ukrajinskí historici. Koniec koncov, objavenie sa nového zvrchovaného štátu – Slovenskej republiky – na politických mapách sveta v roku 1993 vyžadoval od historikov objasniť historické zákonitosti i špecifiká týchto udalostí a poskytnúť nový pohľad na historický vývoj Slovenska a jeho obyvateľov, ako aj formovanie ideí a realizáciu krokov smerujúcich k slovenskej štátnosti.

Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že, po prvé, slovenská historiografia v súčasnej etape už definitívne vyriešila problém revízie marxistického hodnotenia dejín Slovenska, najmä obdobia 20. storočia, a záruku slobody historického bádania.

Po druhé, v 90. rokoch a čiastočne v rokoch 2007 – 2015 prebiehali medzi predstaviteľmi nacionálnej a občianskej koncepcie ostré diskusie o interpretácii viacerých problémov, vrátane ranostredovekých dejín, obdobia slovenského štátu (prvá Slovenská republika), česko-slovenských vzťahov a pod., ktoré v súčasnosti na Slovensku postupne utíchajú. Nadnárodný prístup sa stal dominantným, zatiaľ čo skupina historikov orientovaná prevažne nacionálne, je marginalizovaná. Stojí za zmienku, že situácia na Ukrajine je trochu iná. Napr. niektoré historické práce, ktorých autorami sú pracovníci Ústavu dejín Ukrajiny NAN Ukrajiny, sú často, kvôli nacionalizmu, kritizované stúpecami modernistických prístupov, ktorí sa prezentujú ako nositelia novej pravdy a usilujú o dominantné postavenie v ukrajinskej historiografii. Po tretie, v súčasnosti dochádza v slovenskej historiografii k rozširovaniu metodologického rozsahu výskumu, k aktívnej integrácii slovenských dejín do jednotného priestoru historickej pamäte strednej a východnej Európy, riešeniu problémov každodennosti vo všetkých historických etapách, výraznému využívaniu zahraničných archívov pri príprave vedecko-výskumných prác, rozvoju „orálnej histórie“ a „nových sociálnych dejín“, ako aj dôrazu na historicko-filozofické chápanie dejinného procesu.

Súčasne, podobne ako v ukrajinskej historickej vede, dôležitou úlohou slovenskej historiografie je zbaviť sa „vidieckeho“ syndrómu a aktívne rozvíjať nielen otázky národných dejín či príbehy súvisiace s dejinami iných krajín, ale tvoriť komplexný národný príbeh v medzinárodnom kontexte. V tejto súvislosti by som chcel upriamiť pozornosť na skutočnosť, že v ukrajinskej historiografii existuje niekoľko zo všeobecňujúcich prác o dejinách Slovenska (osobitne spomeniem Ľвовského vedca M. Kríľa, charkovského historika E. Puhača), ktorí namiesto slovensko-jazyčných Dejín Ukrajiny pripravujú Dejiny Slovenska ako zatiaľ nerealizovanú úlohu slovenských kolegov.

Marian Gajdoš: *Pán profesor, ste medzinárodne uznávaný historik a zároveň pedagóg s bohatými skúsenosťami. Ako vnímate dnešných študentov a mladých historikov v porovnaní s predchádzajúcimi generáciami (spred r. 1991)? V čom vidíte ich prednosti, resp. slabé stránky?*

Stepan Vidňanskýj: Dnešní študenti sa samozrejme veľmi líšia od predchádzajúcej generácie študentov z čias sovietskej éry, ku ktorej tiež patrí. A musím priznať, že vzhľadom na moje skúsenosti s pedagogickým pôsobením na viacerých ukrajinských vysokých školách a tiež s prácou predsedu štátnych skúšobných komisií – väčšinou k lepšiemu. Znalosti o najnovších informačných technológiách, ovládanie cudzích jazykov, široké možnosti vrátane medzinárodnej komunikácie a mobility, formovanie moderného otvoreného svetonázoru na problémy globalizovaného sveta, slobodný výber tém pre vedeckovýskumnú prácu, demokratickejšie vzťahy počas štúdia medzi študentmi a pedagógmi, atď. – to všetko odlišuje súčasných študentov od predchádzajúcich generácií a otvára pred nimi úžasný život vrátane vedeckých perspektív. Možno jediným odporúčaním pre súčasných študentov, osobitne budúcich historikov a špecialistov orientujúcich sa na dejiny medzinárodných

vzťahov, je, aby okrem informácií na internete viac využívali aj knihy a iné originálne pramene, bez ktorých sa skutočný bádateľ nezaobíde.

Marian Gajdoš: Asi pred 40 rokmi sme sa zo žartu navzájom prekárali, kde leží stred Európy, či na strednom Slovensku (v obci Kremnické Bane) alebo v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny (v obci Dilove). Nebudeme pokračovať v tejto debate, keďže je všeobecne známe, že tých geografických stredov Európy sa vypočítalo niekoľko. Avšak vzhľadom na Vaše multikultúrne zázemie a aj rodinné väzby môžete povedať, ktorý región Európy je Vám osobitne blízky a prečo?

Stepan Vidňanskýj: Zaujímavá otázka, ale v podstate som na ňu odpovedal skôr. Narodil som sa v strede Európy, no dobre, v jednom z geografických centier Európy, v multikultúrnej rodine, kde hovorili rôznymi jazykmi – maďarsky, slovensky, ukrajinsky, rumunsky, nemecky, rusky. Študoval som na ruskej škole a zároveň som poznal a rešpektoval národné tradície týchto národov. Sám seba som považoval a považujem nielen za Zakarpatca, ale aj za Európana, presnejšie za súčasť obyvateľov strednej Európy s ich úžasnými zvykmi, jedinečnou pohraničnou mentalitou a pod. Preto mi je tento európsky región historicky, kultúrne, civilizačne a ako objekt vedeckého výskumu najbližší. Nie je náhodou, že som bol na Ukrajine spoluautorom prvej učebnice pre študentov historických a humanitných fakúlt *Dejiny strednej a východnej Európy*⁵ (Ľvov, 2001. 660 s.). Rovnako ako v mojich vedeckých prácach a verejných vystúpeniach propagujem históriu a skúsenosti krajín Vyšehradskej skupiny o úspešnej postsocialistickej transformácii a plnoprávnom členstve v Európskej únii a v NATO. Tomuto je podriadená aj činnosť vedeckej školy *Ukrajinské historické európske štúdie* vytvorená na našom pracovisku, ktorej metodologické princípy vychádzajú z kultúrno-civilizačných, systémových a komparatívnych prístupov k štúdiu a hodnoteniu udalostí a javov európskych dejín. Škola sa zameriava na riešenie vedecko-teoretických, pramenných a historiografických problémov miesta Ukrajiny v európskom historickom procese a prejavov jej európskej prítomnosti od 19. po začiatok 21. storočia, rozpracováva základné vedecké princípy národných, ukrajinských dejín v kontexte európskych dejín a definuje perspektívy rozvoja vedeckých výskumov v tomto zameraní.

Marian Gajdoš: Za tie roky, čo sa poznáme si Vás vždy pamätám ako činorodého človeka, plného elánu, stále riešiaceho úlohy v oblasti vedeckého výskumu, pedagogickej praxe, ale i zadaní z decíznej sféry. Môžete povedať, ako pri tak náročnej práci relaxujete a ako si dobíjate zdroje energie?

Stepan Vidňanskýj: Asi patrím k tzv. vorkoholikom, a preto mi je ťažké na túto otázku odpovedať, pretože i v čase voľna, cez víkendy a sviatky ma neopúšťajú myšlienky na problémy histórie, prácu oddelenia. Avšak komunikácia s rodinou a mnohými priateľmi, práca na chate neďaleko Kyjeva, rybolov, prechádzky v lese i zber húb a v zime – návšteva rodných Karpát a lyžovanie – to všetko mi pomáha relaxovať a načerpať pozitívnu energiu.

5 Історія Центрально-Східної Європи (Львів, 2001. 660 с.).

Marian Gajdoš: Aké máte plány vo vedeckovýskumnej práci na najbližšie obdobie? Sú témy, ktoré Vám, tak povediac, nedajú spávať?

Stepan Vidňanskýj: V súvislosti s vašou otázkou som si spomenul na interview Václava Havla, ktoré poskytol v lete 2003 počas otvorenia svetového niekoľkodňového literárneho maratónu v Prahe na počesť jeho tvorby. Bývalý prezident ČSFR a Českej republiky a významný dramatik a spisovateľ vtedy povedal, že ak by sa niekedy uskutočnil ďalší podobný maratón, tak by na ňom možno mohli byť prečítané ešte nenapísané diela. Ale 67-ročný Havel s jemu vrozeným humorom dodal: „Nič nesľubujem. Ved' v mojom veku človek má právo už nič nepísať.“ No a ja tento rok mám 70 rokov, takže asi mám tiež právo nič nenapísať.

Avšak vážne, stále mám veľa nerealizovaných kreatívnych nápadov. Napríklad by som chcel v kontexte ukrajinských národných a európskych dejín napísať históriu Zakarpatska – multikultúrneho regiónu, ktorý je jedinečným priestorom interakcie charakteristických sociálno-kultúrnych javov, centra osobitnej prihraničnej hodnoty, mentality zameranej na dialóg a porozumenie. Napokon, ako napísal začiatkom 19. storočia. prominentný Zakarpatčan, známy lekár, pedagóg a spisovateľ Ivan Orlay, „zločinom je, ak sa niekto nesnaží odhaliť minulosť svojej domoviny, keď by to mohol urobiť“. Doposiaľ ostali nerealizované aj plány napísať pre ukrajinského čitateľa krátke populárno-vedecké dejiny našich susedov – Slovenska a Maďarska a vydať učebnicu z kurzu prednášok *Zahraničná politika Ukrajiny: formovanie, hlavné problémy a nerealizované príležitosti*, ktorý som prednášal študentom v rokoch 2003 – 2017 na Diplomatickej akadémii Ukrajiny pri Ministerstve zahraničných vecí Ukrajiny. Konečne, moje tvorivé plány zahŕňajú napísanie vedeckej monografie *Stredná a východná Európa a ukrajinská otázka v medzinárodných vzťahoch 20. storočia*. No či budem schopný tieto zámery realizovať je, ako sa vraví, Božia vôľa!

Pán profesor, v mene redakcie internetového časopisu Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove *Dejiny* vám ďakujem za rozhovor a prajem ešte veľa tvorivých úspechov.

Stepan Vidňanskýj: Tiež som vám úprimne vďačný, vážený pán Marian, ako aj redakčnej rade významného historického časopisu a tiež mojím slovenským kolegom a priateľom za prejavenu pozornosť a zaujímavé otázky.

S Dr. h. c. prof. Stepanom Vidňanským, DrSc., sa zhováral Marian Gajdoš

PREDSTAVUJEME

*Skanzen ľudovej architektúry v Užhorode.
Foto: Peter Švorc*

ŽIVÁ VEDA A TECHNIKA V SLOVENSKOM TECHNICKOM MÚZEU

Ivan BALÁŽ

Abstract: *Living science and technology in the Slovak Technical Museum.*

The Slovak Technical Museum is a nationwide memory fund institution specializing in the documentation of the history of science, production and technology. It manages a rich collection fund, which is presented in the branches and expositions briefly described in the mentioned article. Visiting the expositions of the Slovak Technical Museum does not only mean traveling in time, but discovering new horizons of science and technology.

Key words: Slovak Technical Museum. STM-Museum of Aviation. STM-Museum of Transport. STM-Museum Solivar. Manor House in Budimír. Museum of Cinematography of the Schuster Family. Museum of J. M. Petzval. Collection items. Expositions. Branches

Slovenské technické múzeum (STM) je pamäťovou fondovou inštitúciou, špecializujúcou sa na dokumentáciu dejín vedy, výroby a techniky. Spravuje bohatý zbierkový fond, iniciuje starostlivosť o vybrané technické pamiatky in situ na území celého Slovenska. Poskytuje odbornú pomoc pri ich záchrane, obnove a sprístupňovaní. Dokumentuje podiel Slovenska a jeho osobností na rozvoji svetovej vedy a techniky. Expozície a výstavy STM môžete navštíviť v pobočkách v Košiciach, Prešove, Budimíre, v Medzeve, v Spišskej Belej a v Bratislave.

Budova STN. Foto: archív STM

1. Expozície v sídelnej budove

V sídelnej budove na Hlavnej ulici č. 88 v Košiciach prezentujeme unikátne technické zbierkové predmety vo viacerých expozíciách:

V expozícií *hutníctva* objavíte počiatky metalurgie medi, farebných kovov a železa. Zaujme vás tradičné zvonolejárstvo, ale najmä hámmornícka výroba, silne spojená s regiónom Slovenska. Môžete sa dotknúť vzácných bronzových dverí z roku 1580. V jednotlivých tematických celkoch expozície sú zdôraznené epochálne objavy v železiarstve, kovohutníctve, zlievarenstve a v tvárnení kovov v historickom kontexte. (Obr. 1)

Metalurgia v 19. a 20. storočí vás ohromí historicko-priemyselným kontextom. Spoznáte rody a osobnosti spojené s industrializáciou súčasného Slovenska v oblasti hutníctva železa, od priemyselnej revolúcie po súčasnosť. Ozrejmíte si fungovanie vysokej pece prostredníctvom jej unikátneho modelu. Na elektronickom modeli spoznáte výrobný program hutníckeho kombinátu. (Obr. 2)

Úžitkové a ozdobné predmety z kovov ponúkajú bohatú kolekciu pamiatok na remeselnú zručnosť a umenie majstrov kovospracujúcich remesiel. Prezentované sú liatinové kachle, šijacie stroje, žehličky, váhy a závažia, truhlice, mlynčeky, zvonce... Zdokumentovaná je činnosť umeleckého zámočníka, kováča a zvonolejára. Zaujme vás i unikátny kovaný hodinový stroj z veže Dómu sv. Alžbety v Košiciach.

Umelecké kováctvo prináša kované predmety úžitkového i umeleckého charakteru. Oceníte vzácné kované gotické dvere zo 14. storočia, dvere s renesančným ornamentom a pôvodným zámkom, kované štylizované výjavy z prelomu 16. a 17. storočia, i súbor dvadsiatich secesných kovaných ornamentov. (Obr. 3)

Oznamovacia elektrotechnika prezentuje svetoznámy Morseov rýcý telegraf, prvý Hughesov telegraf či modely Murgašových patentov. K unikátom patria prototypy Bellových telefónnych prístrojov, elektrónkové rádiá Standard a Philips. Zaujímú vás jedinečné Edisonove fonografy, gramofón značky Polyphone i drôtofón značky Webster a množstvo ďalších exponátov. (Obr. 4)

V expozícií *Z dejín fyziky na Slovensku* získate prehľad o slovenských i svetových osobnostiach fyziky, ako aj o fyzikálnych demonštračných a meračích prístrojoch. Vašu pozornosť pritiahnú i prístroje z pozostalosti M. R. Štefánika. Veľkí i malí fyzici si môžu vo fyzikálnom hracom kabine interaktívne vyskúšať rad retro-fyzikálnych pokusov z oblasti optiky. (Obr. 5)

Písacie stroje prinášajú v našom kultúrnom okruhu unikátnu obsiahlu zbierku svetových i domácich značiek. K svetovým unikátom patrí najvzácnejší písací stroj značky Remington, model 1 z roku 1876, ale i jeden z prvých uhorských písacích strojov značky Pannonia. Priamo v expozícii si môže vyskúšať na písacom stroji napísať svoj prvý list. (Obr. 6)

V expozícií *zubnej techniky Pravdivo o nepravých zuboch* vstúpíte prostredníctvom diorám do ordinácie prvého slovenského dentistu Františka Kusku i na pracovisko zubného technika. Expozícia prezentuje prístroje, nástroje, pomôcky, vybavenie, stomatologické materiály, historickú literatúru i kuriozity. Pomocou interaktívneho tabletu a dokumentárneho filmu sa návštevník dozvie veľa zaujímavostí. Vekovo mladší návštevníci si môžu vyskúšať správnu starostlivosť o chrup, tých starších upúta unikátna šliapacia Morissonova vrtačka z roku 1850. (Obr. 7)

Obr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Foto: archív STM

Vývoj geodetickej techniky a kartografie predstavuje nevšedné geodetické prístroje, astroláby, sextanty, buzoly a teodolity. Unikátnou je i replika Dioptry Heróna z Alexandrie (1. storočie p. n. l.), najstaršieho meracieho prístroja používaného v zememeračstve. Vystavené sú i predmety vyhotovené významným slovenským železničným geodetom Karolom Hynie (1903 – 1964), ktorý bol zároveň i odborným pracovníkom STM.

Expozícia *baníctva* v podzemí múzea je dielom akademického sochára Arpáda Račka. Je unikátne konštruovaná z ťažených hornín. Návštevníkov zaujmú reálne vystužené štôlne s diorámami čelieb. Skutočným prekvapením sú najmä banské stroje: lyžicový nakladač NL 12 z roku 1958, vŕtací voz Manda, funkčný škrabákový vrátok, jednoramenný vŕtací stroj výrobcu Salzgitter Maschinen AG z roku 1957 i banské vozíky. Návštevníci v podzemí zažijú i pracovný hluk hrabľového dopravníka z roku 1957. (Obr. 8)

Energetické oddelenie Aurela Stodolu očarí technickou dokonalosťou modelov parných vodných i spaľovacích motorov, plynových, parných i vodných turbín. Dynamicky v pohybe sa predvádzajú funkčné modely parných strojov poháňaných stlačeným vzduchom. Uvidíte model Wattovho parného stroja, dynamický model parnej lokomotívy, Lenoirov spaľovací motor, či unikátny rez pohyblivou Kaplanovou turbínou. (Obr. 9)

V interaktívnej *Sieni elektrických výbojov* sa stanete vodiacim článkom elektrostatiky. Prostredníctvom svetelných dynamických ukážok a elektrostatických poku-

Obr. 9, 10, 11, 12. Foto: archív STM

Obr. 13, 14, 15. Foto: archív STM

V tejto časti múzea je dotýkanie sa exponátov nevyhnutnosťou. Nájdete tu optické klamy, 3D a 2D ilúzie, hlavolamy, akustické a elektrické zariadenia, meranie postrehu... Vedu, techniku a prírodné vedy tu popularizujeme hrou, pútavou a živou formou. (Obr. 13) (Obr. 14) (Obr. 15)

2. STM – Múzeum letectva v Košiciach

Prvé Múzeum letectva na Slovensku (2002). Na ploche 4 615 m² prezentuje takmer 400 unikátnych exponátov, ktoré nevšedným spôsobom približujú históriu letectva, vývoja lietadiel, leteckých motorov a prístrojovej techniky, od počiatkov lietania až po nedávnu minulosť. Múzeum ponúka pre návštevníka aj zaujímavý pohľad do histórie cestnej dopravy. Vzácné zbierky sú vystavené v osobitnej expozícii. Múzeum letectva prezentuje návštevníkom päť expozícií:

sov sa aktívne zoznámite s ochranou pred nebezpečným napätím z reálnych transformátorov, induktorov a generátorov. Objavíte ako prebieha zásah bleskom v podobe Lichtenbergových obrazcov a v reálnej Faradayovej kletke zažijete nefalšovaný výboj z Teslovho transformátora. (Obr. 10)

Priamo v expozícii astronómie si môžete interaktívne vyskúšať rad ďalekohľadov a pozorovať veže a objekty mesta. Prezriete si ďalekohľad z pozostalosti M. R. Štefánika, množstvo prístrojovej techniky a tiež unikátny kontajner na prepeličie vajcia, používaný pri pokusoch SAV počas pobytu Ivana Bellu na vesmírnej stanici Mir. (Obr. 11)

Na excelentnom pracovisku *planetária*, vybavenom projekčným planetáriom od spoločnosti Zeiss Jena, sa vydáte na dobrodružnú cestu vesmírom. Objavíte fungovanie slnečnej sústavy. V interakcii s lektorom sa dozviete zaujímavosti o planétach a galaxiách. Spoznáte mytologické príbehy hviezd zimnej i letnej oblohy. (Obr. 12)

Vo Vedecko-technickom centre pre deti a mládež sa interaktívnym, hravým a zábavným spôsobom oboznámite s fyzikálnymi, mechanickými, optickými a elektrotechnickými javmi.

Základom expozície *Počiatky letectva do roku 1945* je excelentná zbierka piestových motorov a modely ôsmich lietadiel charakteristických pre obdobie do roku 1945, začiatky *letectva, prvú a druhú svetovú vojnu*.

Letectvo po roku 1945 reprezentuje nástup unikátnych prúdových motorov a vrtuľníkov.

Letecká prístrojová technika je prezentovaná prístrojovou technikou a palubnými systémami, jej súčasťou je aj letecká meteorológia.

Letecké konštrukcie ponúkajú pohľad na vývoj leteckých technológií. Súčasťou expozície je odkrytá štandardná konštrukcia lietadiel a vrtuľníkov.

V Galérii prezidentských lietadiel je vystavená spravidla vojenská letecká technika. Galéria má pôvod v daroch štátov Európy, Severnej Ameriky a Ázie. (Obr. 16)

3. STM – Múzeum Solivar v Prešove

Múzeum Solivar v Prešove je národnou kultúrnou pamiatkou. Areál historického panvového solivaru patrí medzi najvýznamnejšie technické pamiatky na Slovensku. Je jediným zachovaným nadzemným komplexom technicko-technologických a historických objektov na čerpanie a varenie soli zo soľanky na našom území.

K objektom historického solivaru patrí najmä *šachta Leopold* s európsky unikátnym **gáplom** (1674). Četerne, ohromné drevené rezervoáre soľanky z roku 1815, pôvodne konštruované bez jediného klinca. *Varňa František* (huta) s veľkými panvami, kde prebiehalo varenie soli. Návštevník sa tu oboznámi i s výrobou svetoznámej soľnobanskej čipky. Rekonštruovaný *sklad soli* (komore) s „Kráľovskou komorou“, kde sa soľ skladovala a odkiaľ sa distribuovala. *Mašinhauz*, predstavujúci prvú elektrárňu na území mesta. *Klopačka* (Turňa) nad Soľnou Baňou, ktorá oznamovala pracovný

Obr. 16. Foto: archív STM

Obr. 17, 18, 19. Foto: archív STM

čas baníkov. *Kováčske dielne, mindžala* (nádrž na vodu kruhového pôdorysu) a ďalšie. STM – Múzeum Solivar v Prešove ponúka návštevníkom dva prehliadkové okruhy:

Prehliadku areálu historického solivaru (veľký okruh) prebieha v štyroch objektoch (gápel so šachtou Leopold, četerne, varňa František, sklad soli) a trvá 90 minút. Dozviete sa tu všetko od dobývania, cez spracovanie po distribúciu soli.

Kondične nenáročná je *prehliadka skladu soli* (malý okruh) v budove rekonštruovaného skladu soli v trvaní 30 minút. Tu sa v skratke dozviete o histórii ťažby soli v Soľnej Bani, uvidíte drevené modely jednotlivých objektov areálu. Prezriete si unikátnu stavbu skladu soli i Kráľovskú komoru. Dozviete sa princípy skladovania a distribúcie soli v jednotlivých historických obdobiach. (Obr. 17), (Obr. 18), (Obr. 19)

4. Kaštieľ v Budimíre

V klasicisticko-tereziánskom objekte kaštieľa v Budimíre prezentuje STM expozíciu *historických hodín*. Vystavené sú historické nástenné, rámové i stolné hodiny, jedinečné vreckové hodinky zo 17. a 18. storočia i vežové hodinové stroje.

Unikátni expozície sú francúzske hodiny, tzv. *boulle*, z roku 1720, mosadzné nástenné hodiny z roku 1760 z dielne košického hodinára Lehnera, najstaršie vreckové hodinky, tzv. *no-rimberské vajce*, z roku 1630 alebo legendárne hodiny vyrobené z meissenského porcelánu. Zberateľov i znalcov potešia hodiny a mechanizmy značiek Omega, Cartier, Breguet á Paris, Vaucher á Paris. V expozícii historických hodín získate nielen informácie o vystavených exponátoch, o histórii merania času, ale i zaujímavosti o minulosti a prítomnosti kaštieľa. Jeho atraktívne prostredie, interiéry i francúzsky park, ale najmä aktuálne expozično-výstavné podujatia STM, sú dobrým predpokladom pre kultúrne vyžitie i oddych počas jeho návštevy. (Obr. 20)

Obr. 20. Foto: archív STM

5. Múzeum kinematografie rodiny Schusterovej v Medzeve

Toto múzeum patrí vďaka rôznorodosti zbierkových predmetov technického zamerania medzi ojedinelé múzeá na Slovensku. Návštevník v múzeu nazrie do sveta strieborného plátna *objektívom kamier* značiek Pathé, Ertel-Werke, Bagley, Williamson, Eumig (koniec 19. storočia), a taktiež prostredníctvom prvého prístroja bratov Lumiérovcov *Cinématographe camera* (1895).

Zoznámate sa s unikátnymi *projekčnými prístrojmi* rôznorodých konštrukčných typov, lampovými skriňami, laternou magikou i s *fotografickými prístrojmi*. Cenné aparáty svetových značiek Unger & Hoffman, Edison Home Kinetoscope, Keystone, Zeiss, Eumig, Voigtländer, Goldwein, Estman Kodak, Yashika, Keystone, Ernemann, Agfa ai. ponúkajú návštevníkovi ucelený pohľad na *vývoj projekčnej a snímacej techniky* od prvých pokusov a objavov po súčasnosť. (Obr. 21)

Okrem fotografickej a kinematografickej techniky sa v exteriéri múzea nachádza funkčný vodný hámor s uzavretým kolobehom vody, kováčka vyhňa s dúchadlom, hámorníckymi kladivami a kováckym náradím.

6. Hámor v Medzeve

Hámor v Medzeve je unikátnou živou technickou pamiatkou, múzejným dokladom *konštrukcie, stavby a technológie kovania železa*. Predstavuje typ jednokladivového dvojjohniskového hámra z druhej polovice 19. storočia. V interiéri návštevník nájde nielen samotné technické súčasti hámra zabezpečujúce jeho prevádzku, ale i pracovné nástroje hámorníkov zo zbierkového fondu STM.

Zachovaný prívod vody na koleso dokladá jeho historický charakter. Hámor a jeho technické vybavenie je národnou kultúrnou pamiatkou a príležitostne je predvádzaný. (Obr. 22), (Obr. 23)

Obr. 21. Foto: archív STM

Obr. 22, 23. Foto: archív STM

7. Múzeum Jozefa Maximiliána Petzvala, Spišská Belá

Múzeum Jozefa Maximiliána Petzvala (1807 – 1891), významného matematika, fyzika, inžiniera, univerzitného profesora, vynálezcu a priekopníka v oblasti fotografickej optiky, je sprístupnené v jeho rodnom dome v Spišskej Belej od roku 1964.

V rámci expozície *Fotografická a kinematografická technika* sú návštevníkom prezentované život a dielo J. M. Petzvala i jeho brata O. B. Petzvala. Získajú informácie

o *kinematografickej technike* od camery obscury po prvú fotografiu (1826). Oboznámia sa s vývojom fotografickej optiky a techniky. Prehľad dejín kinematografie umocní rad prezentovaných *snímacích a projekčných prístrojov*. (Obr. 24)

Obr. 24. Foto: archív STM

Návštevníkom je sprístupnená unikátna celokovová replika *daguerrotypického prístroja* firmy Voigtländer & Sohn s portrétovým objektívom, ktorý J. M. Petzval v roku 1840 prepočítal ako prvý na svete. Jeho objav bol predznamenáním obrovského rozvoja fotografickej

techniky. Návštevníkov zaujmú vystavené daguerrotypie, ambotypie a ferotypie, jedinečné *súbory fotografických prístrojov*. Exponáty prezentujú renomovaných európskych, amerických a japonských výrobcov, ktorí priniesli významné inovácie v oblasti analógovej a digitálnej fotografickej techniky.

Unikátna Krügenerova detektívna komora v podobe knihy či panorámy dobového fotoateliéru zo začiatku 20. storočia a fotokomory zo 70. rokov 20. storočia efektne dopĺňajú exkluzívnu expozíciu.

8. STM – Múzeum dopravy v Bratislave

Múzeum dopravy v Bratislave je špecializovaným múzeom, ktoré komplexne dokumentuje históriu dopravy na území Slovenska. Verejnosti bolo sprístupnené v roku 1999. V dvoch výstavných halách a na priľahlých vonkajších plochách prezentuje historický vývoj cestnej a železničnej dopravy na území Slovenska. Vystavuje približne 50 historických automobilov, 30 motocyklov, ako aj nepreberné množstvo rozličných bezmotorových dopravných prostriedkov, modelov a dobových technických doplnkov. K atraktivite expozícií významnou mierou prispeli Železnice SR, Veterán klub Bratislava, Združenie zberateľov historických vozidiel SR a množstvo súkromných nadšencov zapožičaním exponátov. Múzeum dopravy v Bratislave prezentuje a odborne spravuje zbierkové predmety dopravných prostriedkov cestnej, železničnej a (pripravovanej) vodnej dopravy v jednotlivých expozíciách:

V expozícii *Zlatý vek dopravy na cestách i koľajniciach* upúta rozsiahla zbierka dopravných prostriedkov od vozidiel ťahaných koňmi a prvých motorových samohybov cez motocykle a trojkolky až po osobné a nákladné automobily medzivojnového

obdobia. Vystavené sú historické bicykle a velocipédy, vrátane unikátneho dreveného bicykla z roku 1922, historické koče, pozoruhodná hasičská technika z konca 19. storočia, ako aj motorové dopravné prostriedky domácich i zahraničných značiek, medzi ktoré patria automobily Tatra, Praga, Škoda, Mercedes-Benz či americký Buick, motocykle Böhmerland, Ogar, Indian, Harley-Davidson a ďalšie. Návštevnícky oceňovaným unikátom je jeden z najväčších a najdrahších automobilov československej medzivojnovnej výroby – šesťvalcová Praga Golden z roku 1937. (Obr. 25)

Železničnú dopravu zastupujú motorové rušne 571.132 a 771.001, elektrické rušne 240.040 a 210.012, nákladné vozne 21 56 157 5 602 – 4 Gbgs, 31 56 08 11 110 – 2 Taes, 60 56 93 – 04 101 – 0 Daa-k a unikátny nákladný vozeň z Viedenskej električky. Ďalej je to motorová drezina Tatra a historická šliapacia drezina. (Obr. 26)

Dioráma dopravnej kancelárie uvedie návštevníka do tajomného sveta železničnej, oznamovacej a zabezpečovacej techniky. Prezentovaná je zbierka návestných pomôcok, unikátne dištančné návestidlo z konca 19. storočia, signalizačné telefónne zariadenia, dobové osvetľovacie telesá, plynové lampy, rádioprijímače, figuríny v historických železničarských uniformách. Súčasťou tejto expozície je aj funkčná ukážka systému centrálne riadených elektrických hodín bežne využívaných nielen na železnici, ale i v mnohých ďalších odvetviach.

Milníky slovenského motorizmu v 2. polovici 20. storočia predstavujú popri takmer kompletnom vývojovom rade československých osobných automobilov značky Škoda i typickí predstavitelia zahraničných automobilov tzv. východného bloku. Zaujímú najmä vozidlá, ktoré zhotovili pracovníci vývoja motorových vozidiel v Bratislave. Popri výrobkoch dnes už neexistujúcich Bratislavských automobilových závodov (BAZ) z 80. rokov 20. storočia, medzi ktoré patria napríklad prototypy

Obr. 25, 26, 27. Foto: archív STM

malých úžitkových automobilov, osobný automobil Škoda Garde či inovácia tohto kupé s názvom Locusta, je unikátom tejto expozície predovšetkým mikrobús značky Tatra, zhotovený s využitím motorového agregátu luxusnej limuzíny známej pod označením Tatra 603.

Od roku 2013 sa začala akvizičná politika múzea zaoberať aj dokumentáciou vodnej dopravy na Slovensku získavaním jednotlivých artefaktov z lodí a prezentáciou modelov. Prvým dôležitým exponátom, ktorý získalo múzeum do svojich zbierok, je historické plavidlo a národná kultúrna pamiatka – vlečný *remorkér Šturec* (pôvodne Štúr), postavený v roku 1937 v komárňanských lodeniciach. Remorkér je umiestnený v Zimnom prístave. V súčasnosti prebieha jeho postupná renovácia. Zámerom je jeho prezentácia ako sídla *Múzea vodnej dopravy*. V súčasnosti je remorkér pre verejnosť prístupný dvakrát ročne pri príležitosti podujatí Slnovrat na Dunaji (jún) a Dni európskeho kultúrneho dedičstva (september). (Obr. 27)

Informácie o otváracích hodinách, vstupoch a vstupnom nájdete na webovom sídle www.stm-ke.sk a sociálnych sieťach. Tešíme sa na Vašu návštevu.

PRIPOMÍNAME SI

Socha národovca Antona Bernoláka od akademického sochára Juraja Brišáka bola na rovnomennej ulici v Žiline odhalená v októbri 2002. Foto: Nadežda Jurčišinová

PRED 190 ROKMI VYPUKLO VÝCHODOSLOVENSKÉ ROĽNÍCKE POVSTANIE¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Sprievodným javom celého historického vývoja ľudstva boli aj rôzne choroby rozšírené v masovom meradle, známe ako epidémie a pandémie, ktoré si vyžiadali množstvo ľudských životov a neraz ich ako dôsledok sprevádzali nepokoje a vzbury. Takým bolo aj Východoslovenské roľnícke povstanie v roku 1831, ktoré svojim rozsahom patrí k najväčším protifeudálnym roľníckym povstaniam v Uhorsku. Vo viac ako 150 obciach sa vzbúrilo poddanské obyvateľstvo a celkový počet povstalcov sa odhaduje na 40 000 osôb. Zúčastnili sa ho roľníci slovenskej, rusínskej a maďarskej národnosti a v niektorých miestach aj baníci a mestská chudoba spoločne, bez rozdielu národnosti.

Bezprostredným impulzom k výbuchu povstania bolo výskyt cholery a preventívne opatrenia, ktoré sa proti jej šíreniu uskutočnili. Cholerová epidémia, ktorú z južného Ruska prenieslo do Haliče ruské vojsko v čase poľského povstania, vyburcovala rakúsku vládu a uhorské úrady, aby urobili protiopatrenia, ktoré by zabránili jej šíreniu v Uhorsku. V decembri 1830 sa na hraniciach s Haličou vytvoril kordón, ktorý strážilo vojsko. Prechod bol povolený len s osobitnými pasmi. Zriaďovali sa proticholery komisie a boli vymenovaní proticholery komisári. Napriek tomu už v máji 1831 zasiahla Uhorsko epidémia cholery.

Po prvých prejavoch nákazy začali úrady robiť v obciach rozličné sanitárne opatrenia, čím sa snažili vzniknutú situáciu riešiť. Aby zabránili šíreniu epidémie, zakázali pohyb obyvateľstva. Toto opatrenie v čase začínajúcich letných prác znemožnilo tisíckam chudobného roľníctva a bezzemkom odísť na žatevné práce do bližších i vzdialenejších krajov a zabezpečiť si tak prostriedky na celoročnú obživu. Zákaz trhov a jarmokov, a najmä dovozu obilia situáciu ľudu ešte zhoršovali. Rôzne akcie, ako bolo chlórovanie studní, rozdávanie práškov, kopanie spoločných hrobov a pod., ktoré sa robili alebo nariaďovali v mnohých obciach ešte pred výskytom cholery, a to zaužívaným feudálno-vrchnostenským komandovaním a bez primeraného vysvetlenia obyvateľstvu, mysle ľudí ešte viac rozbúrili. Keď napriek takýmto sanitárnym opatreniam sa epidémia cholery naďalej šírila, zomrelo približne 20 000 ľudí, medzi ohrozeným obyvateľstvom sa šírila fáma, že cholera neexistuje a šľachta úmyselne trávi ľudí. Toto podozrenie v masách poddaných ešte viac utvrdila skutočnosť, že epidémia plienila najmä chudobné, zbedačené a vyhladované obyvateľstvo a panské sídla obchádzala.

Za podobných okolností sa začala medzi ľuďom šíriť i fáma, že do Uhorska má vtrhnúť ruské vojsko, ktoré podobne ako v Poľsku oslobodí poddaných od nadvlády zemepánov. Preto podľa jeho predstáv sa uhorskí páni stavali na stranu poľskej šľachty a vojensky obsadili hranice, aby zabránili príchodu Rusov. Kombinácia od-

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*

poru proti úradným nariadeniam a stupňujúcim sociálnym napätím napokon vyústila do vzbury.

Hlavné príčiny Východoslovenského roľníckeho povstania totiž vyplývali z celkového nahromadenia hospodárskeho a sociálneho útlaku poddaných, čo vo zvýšenej miere zhoršilo životné pomery roľníkov najmä na východnom Slovensku. Mimoriadne tvrdo do tejto oblasti zasiahlo zaberanie pôdy pomocou nových komasácií a regulácie pozemkov, zvlášť zaberanie kopaníc znamenalo pre poddaných v niektorých prípadoch úplné zbadačenie, ktoré bolo navyše sprevádzané najhorším zneužívaním moci zemepánov – palicovaním a žalárováním. Situáciu zhoršovala nesprávna kvalifikácia akosti pôdy a s ňou spojené nespravodlivé zvyšovanie robôt až na trojnásobok, prechmaty panskej súdnej stolice, ťažké robotné povinnosti v prospech stolíc a na druhej strane záhaľčivý život šľachty a úradníkov. So silnejúcim zbadačovaním roľníctva, ktoré na východnom Slovensku dosiahlo kritické rozmery, mimoriadne vzrastala aj jeho nespokojnosť a nenávisť voči vrchnosti a jej pomáhačom. Celkové zhoršenie sociálnych pomerov a postavenia poddaných spôsobila aj neúroda v roku 1830, v dôsledku ktorej mnohé východoslovenské obce už v zimnom období postihol hlad. Povstanie malo teda svoje sociálne pozadie a príčiny. Cholera bola ako iskra, ktorá zapálila požiar vyúsťujúci do veľkého sociálneho protifeudálneho vystúpenia ľudu.

Prvé nepokoje vypukli na východe Slovenska 19. júla 1831 v Košiciach, kde sa ľudia vzbúрили proti násilnému podávaniu liekov. Správa o košických nepokojoch sa rýchlo rozšírila po okolí a nepokoje sa rýchlo rozšírili po území celého východného Slovenska.

Masový charakter začalo nadobúdať povstanie v Zemplínskej stolici po vypuknutí vzbury 31. júla v Nižnom Žipove, neďaleko Trebišova. Na jej čele stál viackrát zvolený richtár obce Michal Pavúk. Bol ústrednou osobnosťou povstania nielen v tejto obci, ale aj v širokom okolí. Zo Žipova sa riadil spoločný postup viacerých obcí proti pánom a zásluhou uvedeného starostu tunajšie ľudové pohyby dostali cieľavedomejší protifeudálny charakter.

V roku 1938 bol postavený pri Haniske pri Prešove na kopci Furča pomník východoslovenského roľníckeho povstania. Tu sa odohrala jedna z najväčších zrážok povstalcov s vojskom. Foto: Stanislav Kurimai

Povstalci mali silné zázemie i v okolí Vranova, kde sa do povstania zapojilo okolo 30 obcí. Povstanie tu dokonca malo najprudší charakter z celej Zemplínskej stolice, vyznačovalo sa masovosťou a spoločným postupom viacerých obcí. Potlačiť sa ho podarilo až 12. augusta silou niekoľkých stotín vojska. Tým sa zabránilo jeho väčšiemu rozšíreniu do Šarišskej stolice, kde tiež vrela protipanská nálada ľudu. Nepokoje vypukli v Solivare, ale vyslaná jednotka vojakov ich ďalší vývoj znemožnila.

Iskra povstania sa však zo Zemplínskej stolice preniesla na územie susednej Spišskej stolice. Tu na strane roľníkov bojovalo i miestne banské robotníctvo a mestská chudoba. Povstanie v Zemplíne a na Spiši malo veľký ohlas. K prejavom nespokojnosti a k vzburám v menšom rozsahu došlo aj v susediacich stolicách – spomínanej Šarišskej, ale i Abovskej, Gemerskej a iných. Rozšíreniu povstania na celé Slovensko a možno aj na celé Uhorsko zabránilo to, že samo povstanie na východnom Slovensku prebiehalo živelne. Povstalci nemali jednotné vedenie a ani koordináciu. Na ich čelo sa postavili miestni vodcovia – richtári Michal Pavúk z Nižného Žipova, Ján Gajdoš z Markoviec, Michal Štefanov z Falkušoviec, Ľudovít Hanza z Jastrabia a iní, alebo chudobní zemanovia Peter Tašnády z Malých Raškoviec, Ladislav Kováč z Budkoviec, Ján Vali z Kopčian. Zemanovia sa zrejme usilovali využiť nespokojnosť poddaných v rámci vlastnej povstaleckej akcie.

Povstalci konali skôr živelne než s premysleným zámerom. Húfne prepadávali šľachtické sídla a fary, pričom vyše 20 osôb pripravili o život a majetok, trestali nielen šľachticov, ale aj panských úradníkov, krčmárov a kňazov, ktorým sa vyčítalo, že nadržávajú pánom. Vzbúrenci odmietali vykonávať poddanské povinnosti, odovzdávať zemepanský deviatok a cirkevný desiatok, vyhánali zemepánov z ich sídiel, páľili urbáre a chceli rozdeliť zemepanskú pôdu.

Z nepripravenosti a živelnosti tiež vyplynulo, že povstanie nevypuklo naraz na celom území, ale prehnelo sa cez obce ako požiar. Takto asi za mesiac od vypuknutia povstania boli zlomené aj posledné pokusy odporu. Na potlačenie povstania panovník František I. povolal vojsko, ktoré v priebehu augusta a septembra povstanie potlačilo. Do povstaleckých stolíc vládla i panovník sústredili vojsko, vyhlásili štatárium. Do 8. novembra 1831, keď panovník vydal zákaz ďalšieho trestania smrťou, popravili obesením na šibenici 119 povstalcov. Okolo 40 000 poddaných, medzi nimi aj mnohé ženy a deti odsúdili za účasť v povstaní sčasti do žalárov, prevažne však na dereš. Okrem toho roľníci povstaleckých obcí museli uhradiť pánom škody vzniknuté povstaním, vydržiavať vojsko.

Udalosť vyvolala u reformne orientovanej šľachty a inteligencie presvedčenie o nutnosti zrušenia poddanstva. Povstanie ukázalo neodkladnosť riešenia roľníckej otázky, ktorá sa potom pevne zakotvila v programe reformného hnutia vedomého strednou šľachtou. Pod tlakom povstania uhorský snem prijal v rokoch 1832 – 1836 niekoľko opatrení zmierňujúcich niektoré služobnosti poddaných a v roku 1840 schválil prvýkrát zákon o možnosti vykúpenia sa poddaných z poddanskej závislosti so súhlasom zemepána. Jednu z najvýznamnejších revolučných zmien v Uhorsku, a to zrušenie urbárskych povinností roľníctva, panskej súdnej stolice, cirkevného desiatku, zemepanského deviatku, aviticity zemepanskej pôdy a vyhlásili všeobecné zdanenie a i., priniesli tzv. marcové zákony prijaté uhorským stavovským snemom na jar 1848.

Použitá literatúra:

- TAJTÁK, Ladislav. Východoslovenské roľnícke povstanie, jeho príčiny, priebeh a dôsledky. In *Roľnícke povstanie 1831. Zborník príspevkov prednesených na konferencii Roľnícke povstanie na východnom Slovensku v roku 1831 a jeho miesto v triednych bojoch poddaného ľudu*. Košice 15. – 16. 10. 1981. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1984, s. 11 – 27.
- Roľnícke povstanie roku 1831. In *Dejiny Vranova nad Topľou*. Zost. Imrich Michnovič. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1992, s. 117 – 120. ISBN 80-85174-65-0.
- Dejiny Slovenska II*. Bratislava : Veda, 1987, s. 512 – 515.
- Kronika Slovenska I*. Dušan Kováč a kol. Bratislava : Fortuna Print & Adox, 1998, s. 415. ISBN 80-7153-174-X
- RAPANT, Daniel. *Roľnícke povstanie na východnom Slovensku roku 1831*. 1. 2. (Dejiny a dokumenty). Bratislava : 1953.
- BALÁŽ, Vojtech. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku r. 1831*. Košice : Nová brázda, 1948. 38 s.

PRED 155 ROKMI ZOMREL PREDSEDA UHORSKEJ AKADÉMIE VIED EMIL DESSEWFFY

Patrik DERFIŇÁK

Emil Dessewffy

Medzi zaujímavé, no v slovenskom prostredí dnes už málo známe osobnosti môžeme zaradiť aj grófa Emila Dessewffyho, ktorého 155. výročie úmrtia si pripomínáme. Narodil sa v Prešove 24. februára 1814, ako v poradí tretí potomok manželov z dvoch starobylých šľachtických rodín, ktoré zohrávali aj v dejinách dnešného východného Slovenska dôležitú úlohu. Matka, grófka Eleonóra Sztárayová pochádzala z rodu, ktorý vlastnil rozsiahle majetky najmä na Zemplíne. Otec gróf Jozef Dessewffy, rodák zo šarišských Krivian (okres Sabinov) bol nielen zámožným statkárom, ale tiež tabulárnym sudcom, spisovateľom a zástupcom viacerých stolíc na krajinských snemoch.

I keď sa Emil Dessewffy narodil v Prešove, celá rodina sa neskôr presťahovala do Košíc. Tu aj študoval, pričom vynikal hneď vo viacerých smeroch. Veľký talent prejavil napríklad pri štúdiu latinčiny, keď už ako trinásťročný

úspešne prekladal práce Cicera do maďarčiny a verejne recitoval latinské verše. K jeho obľúbeným predmetom patrila aj „štátoveda“. K rozvíjaniu širokých záujmov mladého muža nepochybne prispela tiež skutočnosť, že košické sídlo jeho rodičov často navštevovali významní predstavitelia uhorského politického a kultúrneho života. Po skončení štúdia práva sa nevenoval advokácii či úradníckej kariére, ale, tak ako bolo zvykom v prostredí zámožnej šľachty, precestoval viacero európskych krajín. Po návrate do vlasti sa usadil na jednom z otcových majetkov. Statok v Bűdszentmihály na území Szabolcskej stolice nevynikal kvalitou pôdy ani svojím rozsahom. Veľkú časť z neho dokonca tvorili mokryny. Napriek tomu sa ho grófovi Emilovi Dessewffymu po 16 rokoch usilovnej práce podarilo postupne premeniť na prosperujúci majetok.

Popri hospodárení sa však zaujímal aj o politický a hospodársky život nielen v regióne kde pôsobil, ale i celom stredoeurópskom priestore. Bolo teda celkom prirodzené, že sa postupne zapájal do viacerých spoločenských aktivít a organizácií. V roku 1835 sa tak napríklad stal členom riadiaceho výboru vznikajúceho Uhorského hospodárskeho spolku (Magyar Gazdasági Egyesület). O rok neskôr sa oženil s barónkou Paulou Wenckheimovou. Išlo o zaujímavú a vplyvnú rodinu. Paulin brat sa neskôr stal nielen ministrom, ale dokonca aj uhorským ministerským predsedom. Po svadbe sa manželia presťahovali do hlavného mesta, kde sa Emil Dessewffy popri aktivitách v rámci politického života začal venovať aj žurnalistike.

Postupne dokázal oba svoje záujmy spojiť. Od roku 1844 totiž prevzal redakciu novín Budapešti Híradó, v tom čase najdôležitejšieho periodika konzervatívnej strany, ktoré viedol až takmer do konca roku 1847.

Patril k vodcom konzervatívnej strany a jej názory prezentoval na regionálnej i celouhorskej úrovni. V spolupráci s budínskou vládou plánoval postupnú modernizáciu krajiny. Jeho aktivity, ktoré mali podporiť ekonomické záujmy Uhorska smerovali predovšetkým k zrušeniu roboty či podpore zakladania bánk a úverných ústavov. Do revolúcie rokov 1848/1849 sa na rozdiel od niektorých svojich príbuzných aktívne nezapojil. To mu umožnilo po jej potlačení komunikovať s viedenským dvorom a vládou. Napríklad po vyhlásení marcovej ústavy z roku 1849 predložil viedenskej vláde memorandum, v ktorom vysvetľoval, že v Uhorsku je tento dokument nerealizovateľný. Odporúčal, aby po skončení bojov dostalo Uhorsko samostatnú ústavu. V máji roku 1850 predložil cisárovi Františkovi Jozefovi I. ďalšie memorandum, ktoré podpísalo aj 23 jeho priateľov, proti začleneniu Uhorska do Rakúska. Všetky tieto snahy a pokusy však v praxi zlyhali. Po tomto neúspechu sa preto vrátil na svoj vidiecky statok a opäť sa venoval predovšetkým poľnohospodárskej činnosti. Rozhodnutie stiahnuť sa do ústrania však nevydržalo dlho. V roku 1851 sa podieľal na znovu vytvorení Uhorského hospodárskeho spolku. Stal sa členom vedenia a jeho záujmy zastupoval napríklad pri rokovaníach o budúcej colnej politike štátu.

Významného ocenenia sa mu dostalo v roku 1855, keď ho zvolili za predsedu Uhorskej akadémie vied. Už jeho otec mal v tejto inštitúcii významné postavenie. On sám sa stal jej členom korešpondentom v roku 1843. Práve tu sa prejavila jeho mimoriadna schopnosť získavať pozornosť i dôveru verejnosti, no v neposlednom rade tiež finančné zdroje. Vďaka tomu sa mohol vo funkcii predsedu Akadémie vied obrátiť nielen na vládu, ale tiež osloviť širokú verejnosť pri zbierke na vybudovanie jej dôstojného sídla. Táto inštitúcia založená už v roku 1825 totiž, i napriek značným ambíciám, ktoré mala v rámci rôznych vedných oblastí, sídlila niekoľko desaťročí iba v prenajatých priestoroch. I keď dlhodobo existoval zámer vybudovať pre jej členov, ale i stále sa rozrastajúce zbierky a knižnicu vlastné primerané priestory, politické pomery, ale tiež nedostatok finančných prostriedkov tomu bránili. Preto keď v roku 1859 gróf Emil Dessewffy vyhlasoval ako predseda Akadémie verejnú zbierku, s cieľom získať prostriedky na vybudovanie dôstojného sídla pre túto inštitúciu, nedávali mu spolupracovníci veľké nádeje na úspech. Napriek tomu sa pokúsil zapojiť naozaj každého, kto mohol pomôcť. Oslovil verejnosť, všetky inštitúcie a významnejšie osobnosti osobne alebo listom požiadal o podporu. Situáciu však komplikoval zákaz vlády organizovať na podporu Akadémie plesy a koncerty, i keď to boli v tom čase bežné a osvedčené prostriedky na získavanie peňazí. Navyše mnohí to vnímali tak, že aj priama finančná podpora Uhorskej akadémie vied je zakázaná, alebo nežiadúca. No nakoniec napriek všetkým ťažkostiam sa podarilo grófovi Emilovi Dessewffymu a jeho spolupracovníkom zaznamenať až nečakaný úspech. Už v apríli roku 1860 sa vyzbieralo 235 381 zlatých na základinu Akadémie, z ktorej sa mala financovať jej činnosť a ďalších 269 844 zlatých na vybudovanie jej sídla. Koncom roku 1861 sa na výstavbu budovy vyzbieralo už 528 728 zlatých, k čomu pridalo aj mesto Pešť cenný príspevok v podobe hodnotného pozemku priamo na brehu Dunaja. V Budapešti tak do polovice 60. rokov mohol vzniknúť veľmi dôstojný komplex, v ktorom táto inštitúcia sídli dodnes.

I napriek tomu, že tento náročný projekt stál grófa Emila Dessewffyho veľa času a síl, nestrácal zo zreteľa ani hlavnú oblasť svojho záujmu, ktorou bolo hospodárske povznesenie Uhorska. Vypracoval rôzne state, dokumenty a plány, ktoré mali pomôcť rozvoju priemyslu i poľnohospodárstva. Viaceré z nich však aj prakticky realizoval. Od roku 1857 bol napríklad predsedom dolnoszabolčskej spoločnosti na reguláciu rieky Tisy. Vďaka opatrnému postupu sa mu nielen podarilo realizovať plánované práce a ochrániť, resp. zúročniť rozsiahle územia poľnohospodárskej pôdy, ale tiež ochrániť ľudské obydľia pred povodňami. Skúsenosti a premyslené kroky, ktoré realizoval zabezpečili aj to, že ním vedená spoločnosť, na rozdiel od viacerých iných regulačných spoločností, nemala výraznejšie dlhy.

V roku 1857 sa podieľal na príprave memoranda, ktoré bolo pri príležitosti druhej cesty cisára Františka Jozefa I. po Uhorsku odovzdané priamo panovníkovi. I keď v tomto prípade išlo predovšetkým o snahu konzervatívnej strany dostať sa z izolácie, k tejto aktivite sa pridali aj niektorí liberálni politici. Napriek tomu, že v nej odsúdili revolúciu a vyslovili sa za plnú lojalitu s dynastiou, protestovali proti germanizácii, vysokým daniam a žiadali obnovu starej historickej ústavy Uhorska, v súlade s požiadavkami doby. Cisár síce nakoniec neprijal tento dokument, konzervatívna strana však vďaka nej získala sympatie časti verejnosti.

Po nešťastnom talianskom vojenskom ťažení, v ktorom Rakúske cisárstvo prehralo vojnu so Sardínsko-piemontským kráľovstvom a jeho spojencami roku 1859, gróf Emil Dessewffy vypracoval plán, v ktorom nielen zdôraznil potrebu modernizácie monarchie. Načrtol aj viaceré konkrétne cesty, ktoré by k tomu mohli viesť. Okrem iného žiadal odstránenie A. Bacha, podporil zrušenie poddanstva, všeobecné zdanenie a vojenskú povinnosť. Predpokladal však reorganizáciu štátnej správy, vznik spoločného ministerstva vojny, financií a zahraničia, pričom ostatné úlohy mali riešiť miestodržiteľstvá a kancelárie. V Uhorsku mala nemčinu nahradiť maďarčina atď. Časť jeho návrhov využili neskôr pri sformulovaní Októbrového diplomu, ktorý okrem oficiálneho ukončenia neoabsolutizmu mal znamenať návrat k štátoprávnemu usporiadaniu pred revolúciou 1848/1849. Okrem prisľubu obnovy zastupiteľských zákonodarných orgánov malo dôjsť tiež k obnove ústavnosti a historických práv Uhorska.

V roku 1861 zastupoval v obnovenom uhorskom sneme Bratislavu. On sám stále patril k najvýznamnejším predstaviteľom konzervatívnej strany. Tá však mala v Uhorsku, ako sa ukázalo práve začiatkom 60. rokov, už len malý vplyv. Keďže nakoniec samotné uhorské mocenské kruhy tento Októbrový diplom odmietli práve prostredníctvom snemu, došlo k jeho rozpusteniu. Ani táto situácia však nezabránila grófovi Emilovi Dessewffymu pokračovať v úsilí nielen kultúrne, ale najmä hospodársky povzniesť krajinu. Intenzívne sa venoval prípravám na založenie finančného ústavu, ktorý by poskytoval prostriedky na nehnuteľnosti, poľnohospodársku činnosť a celkovú modernizáciu poľnohospodárskej výroby. O rozsahu jeho záujmov a aktivít svedčí množstvo prác, ktoré publikoval v priebehu 40., 50. a prvej polovice 60. rokov 19. storočia. Spomenúť možno aspoň niektoré, napríklad *A magyar vám és kereskedési ügy és annak végeligazítási módja*. Pest : Landerer és Heckenast, 1847, *Fizessünk ! : Mennyit becsülettél elbírunk, magunknak, magunkért*. Pest : Landerer és Heckenast, 1847, *Ueber die schwebenden österreichischen Finanzfragen*. Pest, Wien u. Leipzig, 1856. Zomrel nečakane, iba ako 51-ročný, 28. januára 1866 v Bratislave.

Použitá literatúra:

- CHROMEKOVÁ, Valéria. *Politické strany Uhorska*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979. 215 s.
- KEMÉNY, Mária. *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*. Budapest : Osiris Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 272 s. ISBN 978-963-276-246-7.
- KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Uhorska*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014. 798 s. ISBN 978-80-555-0921-1.
- <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/d-8025B/dessewffy-emil-cserneki-es-tarkoi-grof-80EEA/>

PRED 150 ROKMI ZOMREL WILHELM VON TEGETTHOFF

Patrik DERFIŇÁK

Wilhelm von Tegetthoff

Rakúske cisárstvo, ani neskoršie Rakúsko-Uhorsko nepatrilo medzi námorné mocnosti. Napriek sa postupne i medzi jeho predstaviteľmi objavilo v tejto oblasti viacero zaujímavých osobností, ktoré sa zapísali do dejín stredoeurópskeho priestoru. Medzi nich patrili Wilhelm von Tegetthoff, jeden z najvýraznejších veliteľov v celej histórii rakúskeho námorníctva a spolu s poľným maršalom Radetzky aj na bojiskách reálne úspešný vojak. Narodil sa 23. decembra 1827 v Maribore (dnes Slovinsko). Už od trinástich rokov sa začal pripravovať na povolanie námorného dôstojníka. Habsburská monarchia mala pomerne obmedzený prístup k moru. Disponovala však vhodným vzdelávacím zariadením pre lodných dôstojníkov. Wilhelm von Tegetthoff sa tak stal študentom ško-

ly pre námorných kadetov v Benátkach. Úspešne ju ukončil v roku 1845 a následne prechádzal klasickým služobným postupom v rôznych dôstojníckych hodnostiach na viacerých plavidlách. V roku 1854 získal vlastnú loď, keď ho menovali kapitánom na lodi Elisabeth. O tom, že jeho schopnosti využívali nadriadení vo viacerých smeroch, svedčí napríklad poverenie viesť výskumnú výpravu skúmajúcu niektoré oblasti Egypta. Hlavným cieľom tohto podujatia bolo získavanie informácií spojených s budovaním Suezského prieplavu a mapovaní situácie na pobreží Červeného mora. Habsburská monarchia mala záujem na vybudovaní prieplavu a z jej územia pochádzali aj viacerí investori, ktorí podporili projekt finančne. Išlo o veľmi exponovaný priestor, kde sa stretali najmä záujmy Anglicka a Francúzska, preto sa s výpravou vedenou Wilhelmom von Tegetthoffom následne spájalo podozrenie zo špionáže.

Celkový význam rakúskeho vojenského námorníctva nebol z pohľadu európskych mocností veľký. Napriek tomu sa do bojov zapojilo napríklad v priebehu druhej šlezvickej vojny, ktorá sa odohrávala v roku 1864 ako stret Pruska a Rakúska, členov Nemeckého spolku s Dánskom o Šlezvicko. Vojna bola vyprovokovaná pokusom Dánska o včlenenie Šlezvicka do dánskeho štátu. V konečnom dôsledku išlo o neúspešnú snahu. Do bojov s Dánskom sa zapojila aj malá rakúska flotila, ktorá pod velením Wilhelma von Tegetthoffa operovala v Severnom mori. V poslednej fáze vojny došlo k stretu s dánskymi plavidlami. V bitke pri Helgolande sa dve rakúske zastarané fregaty, sprevádzané menšími pruskými plavidlami stretli s podstatne modernejšími a lepšie vyzbrojenými nepriateľskými loďami. Dánske lode blokovali prístup k nemeckým mestám Hamburg a Brémy. Útok rakúskej flotily mal za cieľ túto blokádu prelomiť. Napriek značnej nevýhode sa Wilhelmovi von Tegetthoffovi

odvážnym útokom a rýchlym priblížením podarilo do istej miery eliminovať väčšiu palebnú silu súpera. V konečnom dôsledku i napriek poškodeniu vlastných lodí dosiahol v bitke nerozhodný výsledok, keď protivník nakoniec ustúpil k dánskemu pobrežiu. Súčasne tak dosiahol aj hlavný cieľ operácie, teda prelomenie námornej blokády nemeckých miest. Za tento úspešný boj mu bola udelená hodnosť kontraadmirála, ktorú získal ako jeden z najmladších v histórii.

Ešte výraznejší úspech dosiahol počas prusko-rakúskej vojny v roku 1866. V rámci zápasu s Talianskom, ktoré vystupovalo ako pruský spojenec, o kontrolu nad Jadranským morom, sa v bitke pri ostrove Vis (dnes Chorvátsko) stretol s početne silnejšou a technicky podstatne vyspelejšou talianskou flotilou. Táto bitka bola zaujímavá z viacerých dôvodov. Tým najvýraznejším však zostala skutočnosť, že v nej taliansky veliteľ Persano stratil tri lode, z toho dva moderné obrnené krížniky, pričom zastaraná a celkovo výrazne slabšia rakúska flotila nestratila ani jednu loď.

Opis tejto bitky priniesli noviny v celej monarchii, ako doklad hrdinstva rakúskych námorníkov a vojakov. Ako zaznamenali: „18. júla v prístave Pola (dnes Pula, Chorvátsko) kotviace rakúske lode pod velením kontraadmirála Tegetthoffa dostali správu, že talianska flotila opustila Anconu a zaútočila na Liss na dalmátskom pobreží. Na druhý deň, 19. júla 1866 opustil Tegetthoff kotvisko. Jeho vojnová flotila pozostávala z nasledujúcich lodí: dvoch veľkých, troch stredných a dvoch malých krížnikov, jednej radovej vojrovej lode, šiestich fregát, siedmich delových člnov, dvoch väčších kolesových parníkov a dvoch parných člnov slúžiacich na doručovanie správ. Nasledujúci deň ráno dorazila flotila k Lissu. Okolo desiatej hodiny stáli dve nepriateľské flotily oproti sebe. Talianska flotila sa skladala z lodí: 12 ťažkých krížnikov (medzi nimi aj v Amerike postavený „Affondatore“, z ktorého dvoch silných delových veží mohli strieľať až 300 funtové gule), ďalej to boli tri ľahké pancierové krížniky, osem fregát, šesť parníkov a tri dopravné lode. Spolu 32 talianskych lodí proti 25 rakúskym. Menšia flotila na základe rýchleho rozhodnutia vyrazila proti silnejšej pričom rozkaz rakúskeho veliteľa bol jasný: „Nepriateľské lode dobehnúť a potopiť“.“

Wilhelm von Tegetthoff v tejto bitke využil veľmi starý, ešte zo staroveku známy spôsob boja, keď úmyselne narazil svojimi plavidlami do nepriateľských lodí a tak prerazili ich trup. V tomto prípade túto taktiku však uplatnil predovšetkým ako východisko z núdze. Zastarané delá na lodiach jeho flotily nemali taký dostrel ako tie talianske. Navyše kvôli menšiemu kalibru neboli z väčšej vzdialenosti ani schopné preraziť pancier nepriateľských lodí. V každom prípade k senzačnému víťazstvu rakúskeho veliteľa prispela aj neschopnosť talianskeho admirála. Dobové záznamy ďalej uvádzali: „Z talianskej strany začala paľbu loď „Principe di Carignano“, na ktorej velil viceadmirál Vacca, pričom vzápätí začali strieľať všetky lode. Talianske krížniky zaútočili na rakúske, no bez väčšieho úspechu. Najviac sa sústredili na rakúsku radovú vojnovú loď „Kaiser“, predpokladali totiž, že to je nepriateľská veliaca loď. Tá sa však vyhla útoku, poškodila dva nepriateľské krížniky a iba s malými škodami našla útočisko v prístave na Lisse. Zatiaľ však skutočná veliaca loď „Ferdinand Max“, na palube ktorej bol Wilhelm von Tegetthoff, postupne vyradila z boja tri talianske krížniky a potopila pancierovú fregatu „Ré d'Italia“. Tento okamih opisovali ako otrasný. Rakúska admirálska loď prerazila jej trup a krásna loď sa rýchlo začala potápať. Približne 600 námorníkov a vojakov, ktorí boli na jej palube v panike sčasti poskakalo do mora, sčasti sa držalo lán a plachiet, no nikto im v prebiehajúcom boji nemohol pomôcť. Ďalší taliansky krížnik začal horieť a celá loď vybuchla. Slávna „Affondatore“, od ktorej sa v jej prvej bojovej akcii čakali zázraky, sa nijako nevy-

znamenal. Po strate jednej z bojových veží musela z boja ustúpiť. Na tejto lodi bol taliansky veliteľ admirál Persano. Tomu sa pri ústupe podarilo zachrániť iba malú časť námorníkov z „Ré d'Italia“. Za to, i za stratu lodí a bitky bol admirál v Taliansku postavený pred vojenský súd. Ten ho síce oslobodil, no jeho kariéra sa skončila.“

Nečakané víťazstvo prinieslo Wilhelmovi von Tegetthoffovi ďalšie povýšenie, tentokrát do hodnosti viceadmirála a viaceré vysoké vyznamenania. Uznanie mu umožnilo začať pracovať na celkovom vylepšení a potrebnej modernizácii rakúskeho námorníctva. Aby získal potrebné poznatky podnikol aj študijnú cestu po krajinách Európy a do USA. Popri tom bol súčasne poverený aj neľahkou úlohou dopraviť telo popraveného mexického cisára Maximiliána späť do vlasti. V rokoch 1867 – 1870 zastával funkciu hlavného veliteľa rakúsko-uhorského vojnového loďstva. Na toto miesto a celkovo realizáciu náročnej modernizácie flotily však musel zo zdravotných dôvodov rezignovať, pričom 7. apríla 1871 vo Viedni zomrel. Nečakaný odchod v tom čase iba 43-ročného talentovaného taktika a veľmi vynaliezavého veliteľa mal výrazne negatívny vplyv na ďalší proces budovania rakúsko-uhorského vojnového námorníctva. Jeho meno sa zachovalo, keď po ňom neskôr pomenovali celú triedu rakúsko-uhorských vojnových lodí. Jednou z nich bola aj bitevná loď Tegetthoff. Postavili ju v lodeniciach v Terste (Triest, Taliansko) a na voľu spustili tesne pred prvou svetovou vojnou roku 1912. Počas nej sa loď zúčastnila na viacerých operáciách, napríklad v máji roku 1915 útoku na taliansky prístav Ancona. V roku 1918 sa podieľala táto 152 metrov dlhá loď vyzbrojená 46 delami s 1087 námorníkmi na neúspešnom pokuse o prerazenie blokády v Otrantskej úžine. Po vojne túto loď prevzalo Taliansko, no v rokoch 1924 – 1925 bola zošrotovaná a spolu s ňou sa z aktívnej služby vytratilo aj meno admirála Wilhelma von Tegetthoffa.

Použitá literatúra:

A lissai tengeri csata. In *Vasárnapi ujság*, roč.13, 1866, č. 34, s. 443 – 444.

NEUHOLD, Helmut. *Österreichs Helden zur See*. Styria Verlag Wien – Graz – Klagenfurt : Styria Verlag, 2010, s. 108 – 139. ISBN 978-3-222-13306-0

SCHÖNDORFER, Ulrich. *Wilhelm von Tegetthoff*. Wien : Bergland Verlag, 1958. 71 s.

PRIATEĽ A SPOLUPRACOVNÍK SLOVÁKOV V 19. STOROČÍ RUSÍN ADOLF IVANOVIČ DOBRIANSKY (120 rokov od úmrtia)¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Adolf Ivanovič Dobriansky

Blízkym spolupracovníkom Slovákov v 19. storočí bol popredný rusínsky národno-politický buditel Adolf Ivanovič Dobriansky. Jeho život a pôsobenie boli vo viacerých súvislostiach späté so Slovenskom a Slovákmi. Jednak medzi nimi býval, udržiaval s viacerými slovenskými národnými činiteľmi priateľské kontakty a v 60. rokoch, keď ako vysoký vládny činiteľ a poslanec uhorského snemu bránil slovenské žiadosti, presadzoval rovnosť národov a národnostných menšín a zasadzoval sa za spravodlivé riešenie jazykovej i národnostnej otázky v Uhorsku.

Adolf I. Dobriansky sa narodil 18. decembra 1817 na východnom Slovensku v obci Rudlov neďaleko Vranova nad Topľou. Pochádzal zo starého šľachtického rodu. Jeho otec Ivan I. Dobriansky bol gréckokatolíckym kňazom, ako aj jeho dedo. Matka Šarlota, rodená Sepešháziová, bola dcérou levočského mešťanostu. Obaja rodičia boli vzdelaní ľudia, matka hovorila nemecky,

maďarsky, francúzsky, ovládala latinčinu a sčasti vedela i rusínsky. V roku 1823 rodinu Dobrianskych preložili na gréckokatolícku farnosť Závadka na Spiši. Tu mladý Adolf ukončil rusínsku ľudovú školu. V roku 1827 pokračoval v štúdiu na gymnáziu v Levoči, kde býval u svojej babky Barbory Sepešháziovej, ktorá ho naučila dobre po nemecky. Keďže štúdium zvládol bez problémov, na žiadosť matky ho po absolvovaní dvoch ročníkov preložili do Rožňavy, kde sa naučil maďarsky. Ďalšie ročníky gymnaziálneho štúdia absolvoval v Miškovci a ukončil ho opäť v Levoči. Vyššie vzdelanie nadobudol v Košiciach (1834) na filozofickej a v Jágri (1836) na právnickej fakulte. V tom čase sa formoval jeho svetonázor, duchovné a sociálno-politické názory.

Po krátkej právnej praxi nastúpil na Banícku a lesnícku akadémiu v Banskej Štiavnici, kde sa štyri roky venoval štúdiu banskej správy a lesníctvu a získal titul banský inžinier. V podstate skoro celé gymnaziálne a vysokoškolské štúdium ab-

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*

solver v školách nachádzajúcich sa na slovenskom území. V rokoch 1840 – 1842 sa na banskoštiavnickej akadémii ako banský úradník – praktikant venoval štúdiu racionalizácie procesov baníctva. Vtedy spolu s Andrejom Radlinským a Samuelom Ormisom založili v tomto banskom mestečku Ženský spolok, Slovanskú besedu a Meštianske slovenské divadlo. Do ich činnosti zapojili aj slovenských študentov banskoštiavnického lýcea, združených v slovenskej študentskej spoločnosti. Po štyroch rokoch ho za vynikajúcu službu odmenili a najprv poslali do Viedne a potom v roku 1847 do Čiech, kde dal do prevádzky kamenno-uholné bane. Počas pôsobenia v Čechách sa zoznámil s poprednými českými národnými činiteľmi – Václavom Hankom, Karlom Havlíčkom Borovským, Františkom Palackým, Františkom Ladislavom Riegrom a ďalšími. Na jar 1848 sa vrátil do Uhorska a hneď v máji 1848 ho predstavili ministrovi financií uhorskej vlády Ludovítovi Košutovi. Následne odcestoval do Banskej Štiavnice, kde žila jeho manželka Eleonóra, rodená Milviusová, s deťmi. Tunajší Slováci ho s nadšením prijali, čo dokladuje aj skutočnosť, že ho slovenskí obyvatelia vo Vindšachte zvolili do uhorského snemu. Mandátový výbor však jeho kandidatúru neprijal pre jeho slavianofilské a rusofilské presvedčenie. V septembri 1848 počas revolúcie mu hrozilo, že bude uväznený a postavený pred vojenský poľný súd, ale podarilo sa mu tajne Banskú Štiavnicu opustiť. V apríli 1849 došiel do Viedne, kde sa stal vládny poradcom a komisárom pri štábe ruských intervenčných vojsk. Totiž 19. mája 1849 bol Dobriansky menovaný za civilného komisára pri ruskej armáde, ktorej poslaním bolo pomôcť rakúskym vojskám potlačiť maďarskú revolúciu. Dobrianskeho prácu na tomto poste ocenil vyznamenaniami gróf, ruský generál Ivan Paskievič rádom sv. Vladimíra 4. stupňa a rádom sv. Anny 3. stupňa. Po revolúcii pracoval Dobriansky na viacerých miestach (Užhorod, Košice, Pešť, Veľký Varadín) a vo viacerých funkciách.

Od roku 1860 Dobriansky pôsobil v Pešť-Budíne spočiatku ako ministerský radca a od roku 1861 ako poradca Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady. Práve počas pešťbudínskeho pôsobenia bola Dobrianskeho spolupráca so Slováckmi najintenzívnejšia. Nadviazal kontakty s poprednými predstaviteľmi slovenského národného života, najmä s Jánom Franciscim, Viliamom Paulíny-Tóthom, Jánom Palárikom, Michalom Miloslavom Hodžom a inými. Prejavom tejto spolupráce bol vznik Pešťbudínskych vedomostí v marci 1861, ktoré mali byť pôvodne určené pre potreby severných Slovanov v Uhorsku. Pešťbudínske vedomosti sa stali novinami aj pre Rusínov. Na ich stránkach začiatkom apríla 1861 bol publikovaný prvý konkrétny návrh programu národných požiadaviek, ktorý predložil Ján Francisci v článku *Severoslovania v Uhrách, t. j. Slováci a Rusíni a krajinský snem uhorský*. Išlo o návrh spoločného riešenia národného postavenia Slovákov a uhorských Rusínov. Určený bol najmä slovenskej a rusínskej verejnosti, resp. jej predstaviteľom na kolektívne vyjadrenie. Jeho vydaním sa zintenzívnili aj snahy o sformovanie definitívneho slovenského národného programu. V tomto smere poskytol Dobriansky významnú pomoc Jánovi Franciscimu pri koncipovaní Memoranda národa slovenského zo 6. a 7. júna 1861, adresovaného uhorskému snemu. Keďže Slováci nemali v uhorskom sneme po voľbách v marci 1861 žiadne zastúpenie, rozhodli sa takouto formou predostrieť svoje požiadavky. Práve týchto volieb sa zúčastnil A. Dobriansky a dosiahol volebné víťazstvo na východnom Slovensku, v Šariši, no maďarskí politici sa postarali o anulovanie volieb. Zvolený bol aj v opakovaných voľbách, ale aj tie boli anulované.

Keď sa spory medzi Viedňou a nespokojnou maďarskou šľachtou v Uhorsku v polovici augusta 1861 vyostrili, panovník sa rozhodol 22. augusta 1861 rozpustiť uhorský snem a zrušiť samosprávu žúp a miest v Uhorsku, nastalo obdobie provizória. Počas neho podnikla od jesene 1861 Uhorská miestodržiteľská rada viacero akcií, aby sa maďarčina stala aj hlavnou vyučovacou rečou v stredných školách v Uhorsku, alebo sa vyučovala na území národností v takom rozsahu, aby ju žiaci dokonale ovládali. Úsilie o zavádzanie maďarčiny vyvolalo nespokojnosť medzi slovenskými národovcami. Tí s prihliadnutím na tieto skutočnosti prepracovali memorandové požiadavky a predostreli ich novému adresátovi Františkovi Jozefovi I. Na koncipovaní návrhov programových dokumentov, v ktorých sa mali panovníkovi tlmočiť slovenské národné požiadavky sa podieľal najmä Adolf I. Dobriansky, ktorý v tom čase pôsobil ako radca pri uhorskom miestodržiteľstve v Budíne. Toto tzv. Viedenské memorandum predložila panovníkovi slovenská delegácia 12. decembra 1861.

Najväčším úspechom slovenského národného hnutia a memorandových akcií bolo založenie prvej oficiálne povolenej celonárodnej kultúrnej ustanovizne Slovákov *Matice slovenskej* začiatkom augusta 1863. A. I. Dobriansky svojou autoritou a funkčným postavením prispel k získaniu povolenia na ustanovenie Matice slovenskej, ktorej sa stal zakladajúcim členom a členom výboru. V roku 1864 bol Dobriansky cisárskym dekrétom menovaný za poradcu uhorskej dvornej kancelárie vo Viedni (do roku 1867 bola kancelária najvyšším vládnym organom Uhorska).

V roku 1865 sa opäť konali voľby do uhorského snemu. V slovenských volebných okrskoch kandidovalo 25 národovcov. Do snemu však nebol zvolený ani jeden. Poslanecké kreslo sa za slovensko-rusínskej spolupráce podarilo získať jedine A. I. Dobrianskemu. Ako poslanec uhorského snemu pracoval do roku 1868 a to nielen ako politik, ale aj ako ekonóm a hovorca, ktorý predkladal návrhy na rozvoj miestnej samosprávy, na daňové reformy a národné sebaurčenie. V apríli 1866 na uhorskom sneme ustanovili 30-členný výbor pre národnostnú otázku. Z poslancov národností mali zastúpenie vojvodinskí Srbi Svetozárom Miletičom, uhorskí Rumuni Alexandrom Mocionim a Rusíni A. I. Dobrianskym. Výbor mal pripraviť návrh národnostného zákona. Slováci nemali na sneme ani vo výbore jediného zástupcu. Požiadavky svojho národného programu zakotvené v Memorande národa slovenského z roku 1861 boli nútení presadzovať len prostredníctvom poslancov ostatných slovanských národností. V tomto smere sa najviac angažovali Svetozár Miletič a Adolf I. Dobriansky. V čase príprav národnostného zákona v mene slovenského národa predkladali uhorskému snemu petície obcí, miest, rozličných združení i jednotlivcov. Jednou z nich bola petícia 25 liptovských obcí, v ktorej jej osnovatelia žiadali zákonné zakotvenie rovnoprávnosti národov žijúcich v Uhorsku, ohraničenie žúp podľa národnosti obyvateľstva a uplatnenie slovenského jazyka vo verejnom živote, v administratíve a školstve. Popri politickom účinkovaní podporoval Dobriansky slovanskú mládež – Slovákov, Rusínov, Srbov i Chorvátov. V priateľskom písomnom kontakte bol so Svetozárom Hurbanom Vajanským, Jánom Nepomukom Bobulom, Jánom Hroboňom, Petrom Makovickým, Štefanom Moyzesom a inými.

A. I. Dobriansky sa spolu s Alexandrom V. Duchnovičom podieľal na organizovaní a založení Spolku Sv. Jána Krstiteľa v Prešove a v roku 1864 v Užhorode literárnej Spoločnosti Sv. Vasilija Veľkého pre šírenie duchovnej a kultúrno-osvetovej literatúry. Ako popredný činiteľ Spoločnosti Sv. Vasilija Veľkého, podporoval zakarpatskú,

haličskú aj slovenskú tlač, veľkú pozornosť venoval cirkevným otázkam. Rozpracoval program, podľa ktorého sa mala vyvíjať uhorsko-ruská cirkev. V roku 1868 ho ohlásil spolu s ďalšími dvomi poslancami snemu. Pre maďarských činiteľov bol tento plán neprijateľný, začali presadzovať autonómiu celej uhorskej katolíckej cirkvi, namiesto autonómie uhorsko-ruskej uniatskej cirkvi. Na synode v roku 1869, kde Dobriansky prišiel ako zástupca Zemplínskej župy, navrhol potrebu voľby členov špeciálnej Rady uhorsko-ruskej cirkvi, ale tu prítomná maďarská väčšina, ku ktorej sa pridala aj mukačevský episkop Pankovič, prijala iba autonómiu uhorskej katolíckej cirkvi. Na protest Dobriansky opustil radu a spísal protestnú nótu, v ktorej vyjadril svoj nesúhlas s postojmi jej účastníkov. Podporilo ho veľa osobností uhorsko-ruskej a rumunskej cirkvi, a tak výsledky rokovania rady neboli realizované. Dobriansky si tak však urobil nových nepriateľov, ku ktorým sa pridalo maďarské kňazstvo. V roku 1871 naňho maďarskí nacionalisti v Užhorode spáchali atentát. Obeťou sa stal jeho syn Miroslav, ktorý utrpel vážne zranenia.

Už dva roky predtým, v roku 1869, sa Adolf I. Dobriansky utiahol do súkromia. Žil a literárne pracoval na svojom majetku v Čertižnom (neďaleko Medzilaboriec na východnom Slovensku). Na jeseň 1881 Adolf I. Dobriansky na žiadosť osobností haličsko-ruského hnutia odcestoval zo svojho majetku v Čertižnom do Lvova a potom sa presťahoval do Viedne. Odtiaľ v roku 1887 odišiel ku svojej dcére Alexis Gerovskej do Innsbrucku, kde žil až do konca života. Zomrel 6. (19.) marca 1901 po dlhodobej chorobe. Pochovali ho v Čertižnom 13. (26.) marca za veľkého zhromaždenia ľudu. Smútočný pohrebný obrad slúžilo 12 kňazov.

A. I. Dobriansky bol skvelý rečník a hlboko veriaci človek. Učil ľudí obrábať pôdu, sadiť a štepiť stromy, včeláriť. Staral sa o školské vzdelávanie detí roľníkov. Jeho články boli publikované v Moskve, Paríži, Budapešti, vo Viedni a iných mestách. V testamente poručil, aby bol jeho majetok rozdelený rovnakým dielom medzi obyvateľov Čertižného.

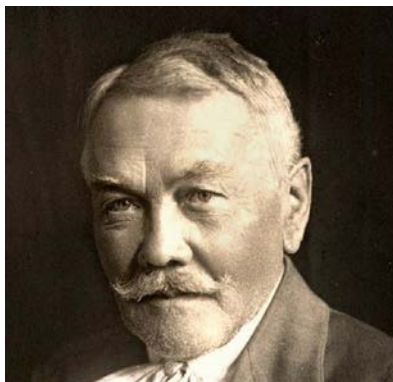
Vzťah Adolfa I. Dobrianskeho k Slovákom bol úprimný, prispieval ku konštruktívnemu riešeniu slovenských problémov. Predstavitelia slovenského národného života si jeho činnosť veľmi vážili. Slovenský spisovateľ, neskorší predseda Slovenskej národnej strany a poslanec uhorského snemu Viliam Paulíny-Tóth o vlastnostiach a činnosti Dobrianskeho napísal: „Čo sa týka jeho charakteru, je dobrá duša, čestná, slovenská, je pravdivý kresťan, ktorý verne dodržiava všetky predpisy svojej gréckokatolíckej cirkvi. Je nebojácný duchom, bystrý a veselý, rád a neúnavne pracuje, nebojí sa ťažkostí a nebezpečenstiev... V jeho dome žije láska a pokoj, tam on je v kruhu jeho rodiny najšťastnejším a najblaznenejším... Ochráňuj ho, Bože, nech sa dožije realizácie túžob a prianí svojho života.“

Použitá literatúra:

- SEDLÁK, Imrich. *V čierťažiacich búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 293 – 297. ISBN 80-7090-593-X.
- JASIK, Milan. *Adolf Dobriansky, významný predstaviteľ Rusínov 19. storočia*. Svidník : Tlačiareň svidnícka, s. r. o., 2017. ISBN 978-80-972606-6-8
- Slovenský biografický slovník, zväzok I*. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 479 – 480. Heslo Dobriansky Adolf.
- ZAPLETAL, Florián. *A. I. Dobrjanskij a naši Rusíni*. Praha : Vlastním nákladem, 1927.

KŇAZ ČI JURISTA? ŠTUDENT EVANJELICKÉHO KOLÉGIA V PREŠOVE PAVOL ORSZÁGH HVIEZDOSLAV¹ (Sto rokov od úmrtia)

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Pavol Országh Hviezdoslav

Medzi popredné osobnosti slovenského národného života, ktoré študovali na Prešovskom evanjelickom kolégiu, patrí spisovateľ, básnik, dramatik, prozaik, prekladateľ a právnik Pavol Országh Hviezdoslav. Kolégium sa svojimi výchovnými a vzdelávacími výsledkami i vedeckou prácou profesorov postupne stalo fenoménom v dejinách školstva na Slovensku. V značnej miere sa podieľalo na rozvoji slovenského i maďarského spoločenského, národného, kultúrneho, literárneho a vedeckého života v samotnom Prešove v 17. – 20. storočí.² Jedným zo študentov dvojročného právnického kurzu na kolégiu v rokoch 1870 – 1872 bol oravský rodák P. O. Hviezdoslav.

Narodil sa 2. februára 1849 vo Vyšnom Kubíne, bol evanjelik, hlásil sa k materinskému slovenskému jazyku. Ľudovú školu navštevoval vo Vyšnom Kubíne, Jasenovej a Leštínach, následne študoval na gymnáziu v Miškovci. Po maturite na evanjelickom lýceu v Kežmarku, kde študoval v rokoch 1865 – 1870, sa v jeseni 1870 zapísal na štúdium práva na Prešovskom evanjelickom kolégiu. Nebolo to preňho jednoduché rozhodnutie, pretože zvažoval dať sa aj na dráhu farára, k čomu ho predurčila rodinná výchova a ako gymnazista sa pre toto povolanie rozhodol. V roku 1869 prežíval vnútornú krízu, začal sa vážne zamýšľať nad svojím budúcim povolaním, zmocnila sa ho náboženská skepsa, v dôsledku čoho sa vzdal pôvodného plánu študovať teológiu a rozhodol sa pre štúdium práva. Argumentoval to stručne a jasne: „Nechal som teológiu, však tá veľmi biedne žije. A zriem: svetu menej treba boha a viac justície.“ Aj po tomto rozhodnutí ešte nejaký čas zvädzal vnútorný boj, či sa rozhodol správne. Hoci upustil od plánu stať sa služobníkom cirkvi, neznamenal to však, že by sa zriekol svojho náboženského presvedčenia, práve naopak, to uňho kritickým

- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0651/19. *Pramene k cirkevným a duchovným dejinám východného Slovenska.*
- 2 V rokoch 1804 – 1918 bola škola v správe Potiského dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku. Podľa zmluvy medzi Potiským dištriktom a kolégiom v roku 1892 bol názov školy Prešovské kolégium Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. V tom čase ho tvorilo osemtriedne gymnázium, štvorročná teologická akadémia, trojročný učiteľský ústav a štvorročná právnická akadémia, ktorá však do roku 1878 bola len dvojročným právnickým kurzom. V čase štúdia P. O. Hviezdoslava bol rektorom kolégia Tomáš Vécsey.

pohľadom zduchovnelo. Vážnou príčinou, prečo sa tak rozhodol bola poézia, keďže ukazovateľom jeho životnej cesty sa stala viera v básnické poslanie. To rozhodlo, že pri zvažovaní si zvolil také povolanie, ktoré by mu umožňovalo plne sa básnicky realizovať. Túto možnosť nevidel v kňazskom povolaní, vhodnejšie sa mu pozdávalo právnické, ktoré by ho uživilo spolu s básnickou tvorbou.

V čase štúdia P. O. Hviezdoslava v Prešove žilo mesto čulým kultúrnym životom. Študenti rôznych národností a z takmer celého bývalého Uhorska tu mali príležitosť, popri venovaní sa školským povinnostiam, romanticky prežiť študentské roky. Idylické ľúbosti, krčmičky tvorili zvyčajný kolorit veselého študentského života. Slovenskí študenti kolégia pochádzali zväčša zo stredných meštianskych rodín, neraz boli odkázaní na štipendium. Dostával ho aj P. O. Hviezdoslav vo výške 42 zlatých zo štipendiálnej základiny Johany Rothovej Telekiovej.

Študenti žili skromne, ale čulým národným a literárnym životom. V roku 1869 založili na kolégiu slovenský samovzdelávací literárny krúžok Kolo, ktorý nadviazal na tradície Slovenskej spoločnosti (z rokov 1860 – 1869). Pracoval pod predsedníctvom Michala Hlaváčka, dekana teologickej akadémie, ktorý vyučoval slovenských študentov nepovinnej slovenčine a dozeral na činnosť krúžku. V tom čase mal 12 členov, ktorí tvorili akúsi rodinu, panoval v ňom priateľský duch a cit spolupatričnosti. Kolonisti si radi zaspievali, mali svoj menší spevokol, organizovali vychádzky do blízkeho okolia, navštívili aj Šarišský hrad, na prešovských lúkach (Šarišské Lúky – dedina pri Prešove) mali priateľské schôdzky. Členovia krúžku žili národným životom, mali vlastnú čítareň (založenú ešte Jonášom Záborským), združenie Kolo sa stalo aj príčinou Hviezdoslava členom Matice slovenskej. Keďže išlo o samovzdelávací krúžok, jeho členovia sa na hodinách (sedeniciach) cvičili v slovenčine, recitovali básne, prednášali vlastné literárne výtvary a pod. P. O. Hviezdoslav stál spolu s Kolomanom Banšellom pri zrode združenia. Bol mimoriadne činným v rámci študentskej záujmovej činnosti. Aktívne sa podieľal na činnosti združenia (spolku) Kolo istý čas ako zapisovateľ, na rôznych podujatiach krúžku recitoval básne a prezentoval sa aj ako literárny kritik, keď posudzoval práce svojho dobrého kamaráta Kolomana Banšella Šuhaj ako z iskri a Rozpomienka na Zemplín. Bral vážne nielen štúdium, ale aj poéziu. Tá nebola preňho ničím vedľajším, práve naopak, báseň sa mu stávala životnou nutnosťou, pomáhala mu prekonať ťažkosti a nedorozumenia. Básnickej tvorbe sa venoval už počas gymnaziálneho štúdia v Miškovci a Kežmarku. Jeho prvotiny boli v maďarčine a nemčine. Pod vplyvom dolnooravských národovcov a hlavne svojho učiteľa Adolfa Medzihradského začal od jesene 1867 písať po slovensky. Svojou literárnou tvorbou sa napokon zaradil k najvýznamnejším osobnostiam slovenskej literatúry na sklonku 19. a začiatkom 20. storočia.

V Prešove s K. Banšellom zorganizoval a redigoval literárny almanach Napred, ako výraz nových generačných úsílí v slovenskej literatúre. Uverejnil tu 14 básní, ktoré predstavujú umelecky zrelší a ideovo priebornejší celok, ako aj drámu o troch dejstvách Otčím. Prispieval aj do rukopisného zábavníka študentov kolégia nazvaného Pokrok.

Počas štúdia v Prešove zavítal do Stropkova, kde pravdepodobne hľadal stopy svojich predkov. Išlo o Helenu Országhovú, vdovu po Gabrielovi Perínskom, ktorý zomrel v roku 1567. Počas pobytu v Stropkove napísal o ňom báseň Stropkov.

Zmieňuje sa o nej v jednom z listov svojmu učiteľovi Adolfovi Medzihradskému z 13. februára 1871: „V Stropkove budem pokračovať. Trošku to ja prekrúcam. Tu ale všade mi vravia, že zámku pri meste Stropkov nikdy nebolo.“ Štúdium právnických vied v Prešove ukončil v školskom roku 1871/1872 po tom, ako dňa 8. júna 1872 vykonal pred štátnou skúšobnou komisiou pre sudcov na prešovskom kolégiu sudcovskú teoretickú skúšku vo všetkých predmetoch s vyznamenaním.³

P. O. Hviezdoslav zomrel 8. novembra 1921 v Dolnom Kubíne. O rok na to 5. júna 1922 mu bola pri príležitosti I. zjazdu osvetových pracovníkov na Slovensku v Prešove odhalená na budove Evanjelického kolégia pamätná tabuľa s textom: „Na pamäť študijných liet básnika Pavla Országha Hviezdoslava 1870 – 1872.“ V roku 2006 bola v stropkovskom mestskom parku odhalená jeho bronzová busta.

Použitá literatúra:

- VASILOVÁ, Darina. *Prešovské kolégium Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. (1850 – 1918). (Teologická akadémia a právnická akadémia)*. Prešov : Universum, 2008, 357 – 359. ISBN 978-80-89046-52-2.
- VASILOVÁ, Darina. Pavol Országh-Hviezdoslav a prešovské evanjelické kolégium (študent právnickej akadémie a člen spolku Kolo, s. 157 – 181. In *Osobnosti prešovského školstva z radov študentov v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia*. I. Zborník elektronických verzií príspevkov na CD-ROM. Zost. Darina Vasilová.
- LAZAR, Ervín. Pavol Országh Hviezdoslav pred storočím v Prešove. In *Nové obzory* 12. Ed. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 295 – 324.
- Slovenský biografický slovník II. zv.* Martin : Matica slovenská, 1987, s. 499 – 501. Heslo Hviezdoslav.

3 Po odchode z Prešova pôsobil dva roky ako koncipient v Dolnom Kubíne, v roku 1872 v Turčianskom Sv. Martine. V roku 1873 prijal miesto na okresnom súde v Dolnom Kubíne, roky 1874 – 1875 strávil u Štefana Fajnora v Senici. V roku 1875 zložil P. O. Hviezdoslav advokátske skúšky v Budapešti. Potom pôsobil ako samostatný advokát v Námesťove, v rokoch 1876 – 1879 vykonával úrad podsudcu okresného súdu v Dolnom Kubíne a v rokoch 1899 – 1902 pôsobil ako advokát vo vlastnej kancelárii v Dolnom Kubíne. V roku 1904 zastával post vedúceho filiálky Tatra banky v Dolnom Kubíne a od toho roku sa venoval literárnej tvorbe. V roku 1876 sa oženil s Ilonou Novákovou.

SLOVENSKÍ BISKUPI V ČESKOSLOVENSKU VYSVÄTENÍ V ROKU 1921 I.¹

Marcela DOMENOVÁ

V roku 2021, konkrétne 13. februára si pripomíname 100 rokov od vysviacky tzv. slovenských rímskokatolíckych biskupov – Karola Kmeťka (1875 – 1948), Mariána Blahu (1869 – 1949) a Jána Vojtaššáka (1877 – 1965). Chceme sa preto v krátkom exkurze venovať ich osobnostiam a dobovým udalostiam.

Po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku Československej republiky (ČSR) sa z viacerých dôvodov zmenila celková situácia cirkevnej správy, územnej jurisdikcie, resp. administratívnej štruktúry rímskokatolíckej cirkvi a personálneho obsadenia biskupských stolcov. Niektoré biskupstvá (diecézy) sa ocitli na území viacerých štátov. Väčšia časť súdobého Ostrihomského arcibiskupstva (arcidiecézy) sa napríklad dostala do novovzniknutej ČSR. Ján Černoch (János Csernoch, pseud. Skaličan, 1852 – 1927) – ostrihomský arcibiskup a knieža – prímás Uhorska (od roku 1913, od roku 1914 kardinál) slovenského pôvodu ostal po roku 1918 prívržencom integrity Uhorska a zdržiaval sa už v maďarskom Ostrihome.

Dôležitý bol aj postoj Vatikánu, resp. pápeža Benedikta XV. (Giacomo Giambattista della Chiesa, 1854 – 1922, pápež 1914 – 1922), ktorý prejavil kladný pomer k ČSR pozdravným listom T. G. Masarykovi (február 1918). Uznal nový štát, čo naznačovalo snahu vyriešiť otázku územnej jurisdikcie, keďže Ostrihom i Jäger boli súčasťou Maďarska. Následne boli nadviazané aj diplomatické styky (október 1919).² Po konsolidovaní pomerov a postupnom ustálení hraníc nových štátov Svätá (Sv.) stolica v roku 1920 napokon vymenovala nových biskupov pre slovenské územie.

Diecézy Nitra a Banská Bystrica ostali bez územných zmien, Spišské biskupstvo stratilo časť územia v prospech Poľskej republiky. Po trianonskej mierovej zmluve časť farností pripadla Maďarsku. V tomto kontexte sú naše cirkevné dejiny a usporiadanie pomerov v rímskokatolíckej cirkvi spojené s cirkevnými hodnosťami – tzv. prvými slovenskými biskupmi v období prvej ČSR. Čo tomu však prechádzalo? Jedným z faktorov bola povojnová kríza, zmeny možno sledovať nielen v politike, ale aj v kontexte vnímania pozície, resp. vplyvu cirkvi. Na Slovensku bolo pevnejšie katolícke zázemie ako v českých krajinách. V istom zmysle bola cirkevná hierarchia vnímaná ako mienkotvorná a súčasne aj ako faktor, ktorý by mohol ohroziť štátne záujmy. Vzniesli sa požiadavky na odstúpenie biskupov pôsobiacich na Slovensku, a to tých, ktorí boli promaďarsky orientovaní. Niektorí biskupi boli z ČSR vyhnaní, resp. vyhodení.³ Príkladom tohto postupu bol Viliam Baťán (Vilmos Batthyány, 1870 – 1923, od 1920 titulárny arcibiskup cyrrhenský) – nitriansky biskup, pričom

- 1 Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionálnosť a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.
- 2 VNUK, František. *Náčrt dejín katolíckej cirkvi s osobitným zreteľom na dejiny katolicizmu na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava : Cyrilo-metodská bohoslovecká fakulta UK, 1995, s. 89.
- 3 Pre porovnanie – v Čechách sa výmena biskupov zrealizovala v dvoch prípadoch (Pražské arcibiskupstvo 1919, Olomoucké arcibiskupstvo 1920).

správou diecézy bol poverený generálny vikár Alojz Jesenský (Alajos Jeszenszky, 1849 – 1921).⁴ Banskobystrický diecézny biskup Wolfgang Radnai (Radnai Farkas; pôv. Wolfgang Rillhammer, 1848 – 1935) bol pre svoje postoje krátko internovaný a následne vykázaný do Maďarska.⁵ Vtedajší spišský biskup Alexander Párvy (1848 – 1919) po vojne odišiel do Budapešti, kde aj zomrel.⁶ Počas „sede vacante“ zastával kňaz, vlastivedný pracovník a historik Štefan Mišík (Missik, 1843 – 1919) post kapitulného vikára v Spišskej Kapitule (1919). Po jeho smrti sa stal biskupom Marián Blaha, o ktorom bude ešte zmienka. Rožňavský sídelný biskup Ľudovít Baláš (Lajos Balás, Sipeki, 1855 – 1920) čoskoro zomrel (1920), no jeho smrti predchádzalo v období existencie Slovenskej republiky rád väznenie v Spišskej Novej Vsi a život v ústraní.⁷ Zvažovalo sa i vypovedanie Augustína Fischera-Colbrieho (Augustín Július Karol Fischer, pseud. Halász Ágost, 1863 – 1925) – t. j. vtedajšieho košického biskupa (od roku 1907), no nestalo sa tak.⁸ Pozíciu si udržal a Sv. stolicou bol navyše ustanovený ako delegát pre usporiadanie cirkevných pomerov na Slovensku.

Z cirkevných dejín je známe, že slovenské duchovenstvo sa organizovalo v Kňazskej rade (1918), s ktorou bol spojený napríklad aj Andrej Hlinka. Doložené je zasadnutie Kňazskej rady v Žiline (január 1919), vypracovanie Návrhu na dočasné ustanovenia pre rímskokatolícku cirkev na Slovensku. Zástupcovia cirkvi predložili aj mená niekoľkých kandidátov na post biskupov. Na Slovensku boli pre vtedajšiu vládu z nich akceptovateľní Karol Kmeťko a Ján Vojtaššák. Marián Blaha bol navrhovaný zo strany vlády. Bolo to možno aj vďaka jeho predošlým skúsenostiam a znalostiam v oblasti riešenia medzinárodných otázok (napríklad pri mierovej konferencii v Paríži) a možno aj pre jeho postoje k československej štátnej jednote,⁹ resp. vďaka vhodnému spoločenskému vystupovaniu.

Koncom roka 1920 mohol začať kánonický proces menovania. Sv. stolica dňa 16. októbra 1920 vymenovala nových biskupov pre tie diecézy, ktoré boli v rámci územia Slovenska celistvé a zároveň pre tie, v ktorých boli biskupské stolce uprázdnené.¹⁰

4 Viac aj MEDVECKÝ, Karol Anton. Z mojich rozpomienok k šesťdesiatinám. Dostupné z: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1702/Medvecky_Z-mojich-rozpomienok-k-sestdesiatinam/4 [cit. 2021-05-07].

5 *Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1990. I. zväzok, A – D.* Martin : Matica slovenská, 1986, s. 19.

6 *Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1990. IV. zväzok, M – Q.* Martin : Matica slovenská, 1990, s. 400.

7 Pozitívne privítal príchod maďarskej Červenej armády, nestotožnil sa s Maďarskou republikou rád. *Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1990. I. zväzok, A – D.* Martin : Matica slovenská, 1986, s. 114.a

8 V r. 1918 bol obhajcom integrity Uhorska. *Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1990. II. zväzok, E – J.* Martin: Matica slovenská, 1987, s. 93. PAŠTEKA, Július a kol. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska.* Bratislava : Lúč, 2000, s. 345.

9 Bližšie: BUGALOVÁ, Edita. Biskupskú vysviacku sprevádzal bohatý umelecký program. In *Katolícke noviny*. 20. 3. 2021. Dostupné z: <https://www.katolickenoviny.sk/kultura/category/kultura/article/biskupsku-vysviacku-sprevadzal-bohaty-umelecky-program.xhtml> [cit. 2021-05-06].

10 VNUK, František. *Náčrt dejín katolíckej cirkvi s osobitným zreteľom na dejiny katolicizmu na Slovensku v 20. storočí.* Bratislava : Cyrilo-metodská bohoslovecká fakulta UK, 1995, s. 89.

Podľa iného zdroja 13. novembra 1920 pápež na zasadaní tajného konzistória oznámil vymenovanie troch biskupov.¹¹ Šlo o Karola Kmeťka – bol vymenovaný za nitrianskeho biskupa, Mariána Blahu – za bystrického biskupa a napokon z nich pre naše dejiny najznámejšieho Jána Vojtaššáka – za spišského biskupa.

Ich vysviacka sa konala v Nitre, v nedeľu 13. februára 1921, v Kostole sv. Ladislava (piaristický kostol). Vysvätil ich rímskokatolícky titulárny arcibiskup, kardinál Mons. Clemente Micara (1879 – 1965), ktorý bol zároveň prvým apoštolským nunciom (veľvyslanec Sv. stolice) v ČSR (v rokoch 1920 – 1923).¹² Z uvedenej slávnosti sa zachoval aj program,¹³ informácie o nej máme aj z osobitnej tlačenej brožúry, ktorú vydal Spolok sv. Vojtecha v Trnave v roku 1921.¹⁴

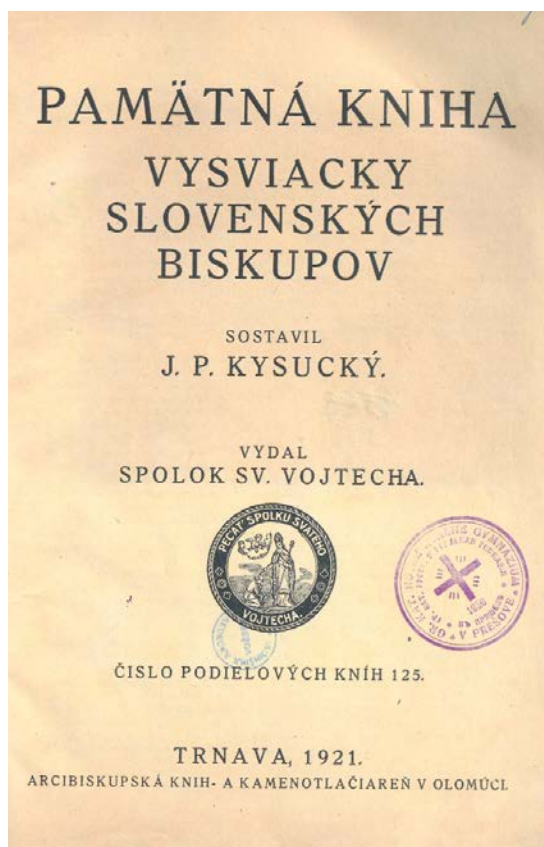
Ukážka z vysviacky – pochodňový sprievod v Nitre (J. Rek).¹⁵

- 11 ŠKVARNA, Dušan a kol. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1999, s. 139.
- 12 Od mája 1923 bol menovaný za apoštolského nuncia pre Belgicko a Luxembursko.
- 13 Bližšie: BUGALOVÁ, Edita. Biskupskú vysviacku sprevádzal bohatý umelecký program. In *Katolícke noviny*. 20. 3. 2021. Dostupné z: <https://www.katolickenoviny.sk/kultura/category/kultura/article/biskupsku-vysviacku-sprevadzal-bohaty-umelecky-program.xhtml> [cit. 2021-05-06].
- 14 *Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov*. Sostavil J. P. Kysucký. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1921. 111 s.
- 15 Zdroj: *Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov*. Sostavil J. P. Kysucký. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1921. 111 s.

Keďže veľká časť Ostrihomskej arcidiecézy bola na území Slovenska, počas 20. rokov 20. storočia bolo potrebné, aby došlo aj k ďalším zmenám. Zriadený bol vikariát v Trnave, bola ustanovená apoštolská administratúra (1922), ako aj administrátor Trnavskej apoštolskej administratúry Pavol Jantausch (1870 – 1947), ktorý bol následne i protonotárom (1923). V roku 1925 bol v Trnave vysvätený za biskupa.¹⁶ V tom istom čase bol vysvätený aj Jozef Čársky (1886 – 1962) za rožňavského biskupa (od 1925) a za košického administrátora. Po smrti A. J. Fischera-Colbrieho bol vysvätený za košického biskupa. Michal Bubnič (Bubnics, 1877 – 1945) sa stal apoštolským administrátorom Rožňavského biskupstva (sídelným biskupom sa stal až v roku 1939). Samostatnou otázkou ostávajú diplomatické vzťahy s Vatikánom (1925 – 1927). Išlo jednak o vyslancov a nunciiov, pomery nastolené novými vládnymi zákonmi (ako napr. Zákon o svätých a pamätných dňoch republiky Československej, 1925 a i.), otázky cirkevného školstva, vymedzenia nových diecéz atď.¹⁷

Vráťme sa však k problematike vymenovania troch nových biskupov, menovite jedného z nich – verejného činiteľa a cirkevného hodnostára Mons. **Mariána Blahu** (1869 – 1949), ktorý bol v čase vysviacky najstarší, mal 52 rokov.

Marián Blaha (pôvodným menom Jakub Marián Blcha, priezvisko zmenené v roku 1915) sa narodil v Liptovskom Hrádku v roku 1869 v rodine obuvníka. Študoval na východnom Slovensku, a to na levočskom gymnáziu a teológiu v Spišskej Kapitule. Jeho vysviacka sa konala v roku 1892 a jeho svätiteľom bol spišský biskup Pavol Smrečáni. Následne ako duchovný pôsobil na viacerých miestach – ako kaplán napr. v Žiari nad Hronom (1892), Nižných Ružbachoch (1893 – 1895),

Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov – titulný list.¹⁸

- 16 PAŠTEKA, Július a kol. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000, s. 595-597.
- 17 Bližšie: CORANIČ, Jaroslav. *Náboženská situácia na Slovensku I.: stručný prehľad histórie, správy, štatistiky a učenia registrovaných cirkví a náboženských spoločností na Slovensku*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 60-61, 117, 127, 138.
- 18 Zdroj: *Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov*. Sostavil J. P. Kysucký. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1921. 111 s.

v obci Čimhová (od 1901), Hubová (1903), Spišských Vlachoch (1907) a ako katechéta v Kežmarku (od 1895). Medzitým v istom období pôsobil striedavo ako vychovávateľ v rodinne Zamojských (v Starej Ľubovni/Krakove),¹⁹ čo mu umožnilo aj cestovať či zdokonaľiť sa v jazykoch.

V období utvárania sa prvej ČSR a jej počiatkoch je potrebné spomenúť, že bol členom čl. delegácie na mierovej konferencii v Paríži (1919), členom medzinárodnej plebiscitnej komisie (pri čl. ministerstve vnútra) v československo-poľskom spore o územie severnej časti Oravy a Spiša – pôsobil v nej ako vládny komisár alebo i komisie na urovnanie sporu medzi Tureckom a s ním susediacimi balkánskymi štátmi. Angažoval sa najprv sčasti v slovenskom národnom hnutí, patrila medzi spolupracovníkov rímskokatolíckeho kňaza, národovca a politika Andreja Hlinku (1864 – 1938), katolíckeho kňaza, klerikálneho politika a publicistu Ferdinanda Jurigu (1874 – 1950), či teológa, publicistu a pedagóga Františka Skyčáka (1899 – 1945). Bol podporovateľom SLS, neskôr HSLS.²⁰

Je známy aj ako kultúrny dejateľ. V prvej polovici 20. storočia sa angažoval aj v oblasti kultúry, umenia a pri vedeckých a popularizačných aktivitách vo viacerých inštitúciách, ktoré navzájom spolupracovali. Bol predsedom (od 1921) Spolku slovenských umelcov (1920 – 1939), spolupredsedom Matice slovenskej (1926²¹ – 1943). Nachádzame ho aj v rámci Sboru pre výskum Slovenska a Podkarpatskej Rusi pri Slovanskom ústave (v istom období pôsobil ako predseda).²² Okrem toho sa angažoval v Spolku sv. Vojtecha v Trnave (SSV, v rokoch 1913 – 1919, hlavný tajomník), v určitom období predsedal jeho literárnovednému odboru.

Z pohľadu „kariérneho postupu“ v rámci rímskokatolíckej hierarchie možno uviesť, že pôsobil ako kapitulárny vikár Spišského biskupstva²³ (1919 – 1920), a to po smrti už spišského biskupa Alexandra Párvyho. Banskobystrická diecéza, s ktorou sa spája, bola pôvodne erigovaná v roku 1776 v rámci Ostrihomského arcibiskupstva. Blaha bol v poradí 12. diecéznym banskobystrickým biskupom a jedným z troch slovenských biskupov, ktorých pápež Benedikt XV. v tajnom konzistóriu v novembri 1920 vymenoval. Podľa programu vysviacky z 13. februára 1921 bol v Nitre vysvätený ako prvý, keďže bol vekovo najstarší. Podľa údajov mohlo vy-

19 *Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1990. I. zväzok, A – D.* Martin : Matica slovenská, 1986, s. 258; MAŤOVČÍK, Augustín a kol. *Reprezentatívny biografický lexikón Slovenska.* Martin : Matica slovenská, 1999, s. 37; VEVERKA, Marek. *Život a biskupská služba Msgr. Mariána Blahu (1869 – 1943).* Badín : Kňazský seminár sv. Františka Xaverského, 2007, s. 31.

20 *Biografický lexikón Slovenska. 1, A-B.* Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, s. 435.

21 Inde aj r. 1925.

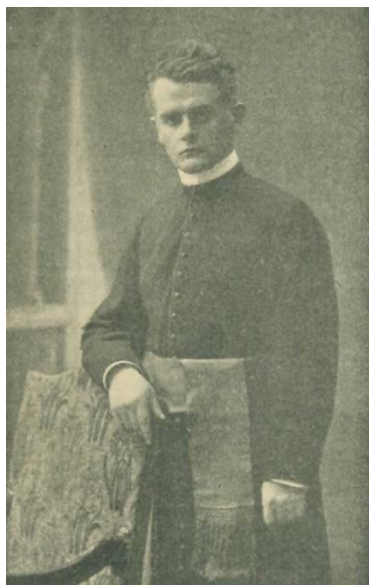
22 ZELENKOVÁ, Anna. *Slovakistika v Slovanskom ústave v medzivojnovom období.* In https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/133235/BrnenskeTextySlovakistice_001-1998-1_15.pdf?sequence=1. *Encyclopaedia Beliana: slovenská všeobecná encyklopédia v dvanástich zväzkoch. 2. zväzok, Bell – Czy.* [Bratislava: Veda], 2001, s. 146.

23 MAŤOVČÍK, Augustín a kol. *Reprezentatívny biografický lexikón Slovenska.* Martin : Matica slovenská, 1999, s. 37.

sviacku vidieť približne 20 000 veriacich, asi 12 000 príslušníkov bolo z mladej generácie (v zástupe) či 250 členov za SSV.²⁴

Jemu zverená diecéza po vojne vykazovala nízky počet duchovenstva, niektoré cirkevné či sakrálné stavby boli v zlom stave. Došlo však postupne k navýšeniu počtu veriacich, usporiadaniu dekanátov, k aktívnemu pôsobeniu rehoľníkov, k navýšeniu počtu diecéznych kňazov. Blaha sa venoval i charitatívnej činnosti. V období jeho pôsobenia došlo napríklad k obnoveniu výučby na kňazskom seminári (v Badíne) i vydávaniu náboženského a spoločenského týždenníka *Náš priateľ* (Zvolen, 1928 – 1945).

Jeho biskupské heslo znelo *Mites possidebunt terram* (Tichí budú vládnuť zemi). Sv. stolica mu udelila vyznamenanie Veliteľ rytierov Božieho hrobu.²⁶ Z verejného života sa postupne stiahol zo zdravotných dôvodov. Zomrel v roku 1943 a bol pochovaný v biskupskej krypte v Žiari nad Hronom, kde sa pred smrťou zdržiaval. Miesto na biskupskom stolci v Banskej Bystrici po ňom zaujal Andrej Škrábik (1882 – 1950, ako biskup 1943 – 1950),²⁷ ktorý sa v blízkosti M. Blahu zdržiaval od roku 1941, keď ho pápež ustanovil za biskupa koadjútora s právom nástupníctva.

M. Blaha.²⁵

Použitá literatúra:

- Biografický lexikón Slovenska. 1, A – B.* Martin : Slovenská národná knižnica, 2002. 638 s. ISBN 80-89023-16-9, ISBN 80-89023-15-0.
- CORANIČ, Jaroslav. *Náboženská situácia na Slovensku I.: stručný prehľad histórie, správy, štatistiky a učenia registrovaných cirkví a náboženských spoločností na Slovensku.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017. 234 s. ISBN 978-80-555-1850-3.
- Encyclopaedia Beliana: slovenská všeobecná encyklopédia v dvanástich zväzkoch. 2. zväzok,* Bell – Czy. [Bratislava: Veda], 2001. 686 s. ISBN 80-224-0671-6.
- KYSUCKÝ, J. P. Úvodom. In *Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov.* Sostavil J. P. Kysucký. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1921, s. 1-2.

- 24 KYSUCKÝ, J. P. Úvodom. In *Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov.* Sostavil J. P. Kysucký. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1921, s. 1-2.
- 25 Zdroj: *Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov.* Sostavil J. P. Kysucký. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1921. 111 s.
- 26 PAŠTEKA, Július a kol. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska.* Bratislava : Lúč, 2000, stl. 115-116.
- 27 *Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1990. V. zväzok, R – Š.* Martin : Matica slovenská, 1992, s. 470.

- MAŤOVČÍK, Augustín a kol. *Reprezentačný biografický lexikón Slovenska*. Martin : Matica slovenská, 1999. 384 s. ISBN 80-7090-537-9.
- Pamätná kniha vysviacky Slovenských biskupov*. Sostavil J. P. Kysucký. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1921. 111 s.
- PAŠTEKA, Július a kol. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : Lúč, 2000. 852 s. ISBN 80-7114-300-6.
- Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1990. I. – VI. zväzok*. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.
- ŠKVARNA, Dušan a kol. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1999. 381 s. ISBN 80-08-02977-3.
- VEVERKA, Marek. *Život a biskupská služba Msgr. Mariána Blahu (1869 – 1943)*. Badín : Kňazský seminár sv. Františka Xaverského, 2007. 98 s. ISBN 978-80-88937-23-4.
- VNUK, František. *Náčrt dejín katolíckej cirkvi s osobitným zreteľom na dejiny katolicizmu na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava : Cyrilo-metodská bohoslovecká fakulta UK, 1995. 196 s. ISBN 80-88696-10-0.

On-line zdroje

- BUGALOVÁ, Edita. Biskupskú vysviacku sprevádzal bohatý umelecký program. In *Katolícke noviny*. 20. 3. 2021. Dostupné z: <https://www.katolickenoviny.sk/kultura/category/kultura/article/biskupsku-vysviacku-sprevadzal-bohaty-umelecky-program.xhtml> [cit. 2021-05-06].
- MEDVECKÝ, Karol Anton. Z mojich rozpomienok k šesťdesiatinám. Dostupné z: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1702/Medvecky_Z-mojich-rozpomienok-k-sestdesiatinam/4 [cit. 2021-05-07].

PREŠOVSKÝ KNIHOVNÍK A KRONIKÁR BELO KLEIN-TESNOSKALSKÝ (80 rokov od úmrtia)¹

Peter KOVAL

Belo Jozef Emil Klein

Belo Jozef Emil Klein sa narodil 17. marca 1853 v Hybiach na Liptove do úradníckej rodiny poslovenčených Nemcov. Jeho starý otec Samuel Klein žil pôvodne na Spiši, no priženil sa do Hýb do rodiny evanjelického učiteľa J. Trnkócyho, kde sa aj poslovenčil. Tesnoskalského otec Ľudovít Anton Klein bol hybským notárom a úradníkom, aktívne sa zapájajúcim do akcií slovenských obrodencov počas revolučných rokov 1848/49.

Belo Klein-Tesnoscalský vychodil základnú školu vo svojom rodisku, vyššie triedy potom v Liptovskom Hrádku na tzv. Deutsche Hauptschule, vtedy považovanej za najlepšiu školu na hornom Liptove. Navyše na tejto škole mal možnosť sa zdokonaľiť v nemčine, v tom čase popri maďarčine druhom najpoužívanejšom jazyku

v úradnom styku. Fakt, že v tom čase stále u neho pretrvávalo a prehlbovalo sa slovenské národné cítenie, dokazuje jeho rozhodnutie začať stredoškolské štúdiá na slovenskom evanjelickom gymnáziu vo Veľkej Revúcej. Materiálne dôvody, pragmatickosť a predstava o budúcej advokátskej kariére však boli dôležitým faktorom pri rozhodnutí o pokračovaní v štúdiu na gymnáziu v Spišskej Novej Vsi, kde mal možnosť zlepšovať sa aj v maďarčine. Po úspešnej maturite v roku 1872 nastúpil na štúdium práv na budapeštiansku univerzitu. Existenčné problémy mu však nedovolili ukončiť toto štúdium (mal uzavreté len tri semestre). V roku 1874 mu tragicky pri poľovačke zahynul otec Ľudovít Klein a rodina ho už ďalej nemohla finančne podporovať.

Po návrate domov v tom istom roku nastúpil na vojenskú službu, ako tzv. jednoročný dobrovoľník. V armáde sa postupne prepracoval až na hodnosť poručíka. Narukoval k 67. pešiemu pluku so sídlom v Prešove, kde sa dostal do kontaktu so svojím budúcim dlhoročným pôsobiskom. Po preložení do Bratislavy zvažoval aj myšlienku na teologické štúdium, avšak vtedajší bratislavský superintendent Ľudovít Geduly mu to nedovolil s odôvodnením, že nemožno byť vojakom a študovať teológiu súčasne.

Po skončení vojenčiny v roku 1876 nastúpil do štátnych služieb na profesijnú dráhu úradníka. Ako súdny úradník pracoval v Liptovskom Sv. Mikuláši, Ružom-

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*

berku, Dolnom Kubíne a Trenčíne. Ako vedúci pozemkovej knihy pôsobil v rokoch 1889 – 1897 v Banskej Bystrici a v rokoch 1897 – 1922 v Prešove. Sám svoju kariéru zhodnotil slovami: „*Obišiel som, počas môjho 46 ročného úradovania, celé Slovensko do vôkol.*“ Posledné roky svojho života prežil v Prešove, kde ešte na dôchodku vykonával funkciu mestského kronikára a funkciu knihovníka mesta Prešov (v roku 1925 sa pričínal o založenie mestskej knižnice v Prešove). Belo Klein-Tesnoscalský bol počas svojho života dvakrát ženatý. S prvou manželkou Elenou Meškovou mal tri deti Leonarda, Kamilu a Eugena. Po jej smrti v roku 1919 si vzal za ženu Evu Lavothovu, s ktorou mal jedného syna Vladimíra. Zomrel 23. decembra 1941.²

Tesnoscalský sa zameriaval aj na literárnu činnosť. Sklon k nej sa v ňom prebudil už počas jeho štúdia v Revúcej, kde začal veršovať. V Spišskej Novej Vsi básnil už v maďarčine. Prvé básne mu vyšli v časopise Orol a v almanachu Tábor v roku 1870. Okrem básní napísal aj eseje či fejtóny uverejnené v zábavníku mladej generácie Dunaj, ktorý v roku 1874 aj sám redigoval. Belo Klein svoje básne a články podpísal pseudonymami Tesnoscalský.³

Jeho „úradnícke obdobie“ do roku 1919 v literárnej tvorbe často literárni historici označujú ako maďarské. Ako Mikrosz Béla vydal v roku 1897 veršovaný román *Lidércfény* (Bludičky), ako Dianthus vydal maďarský preklad Hviezdoslavových sonetov v Árвамеgyi Almanachu. Do maďarčiny prekladal Vajanského básne. Tesnoscalský charakterizoval toto „maďarské“ obdobie takto: „*V tej miere ako sa maďarizácia na Slovensku šírila, vpadal som i ja do cudzích kružov; deti sa v školách nabraly maďarským duchom, maďarčina vtiahla skrz ne i do mojej domácnosti; v úrade som výroky maďarsky koncipoval; v spoločnosti maďarsky konverzoval, v tomto nesvojskom prostredí bol som už sám národu odpoly odcudzený.*“

Vznik Československa znamenal aj pre Tesnoscalského nové obdobie jeho literárnej činnosti. Začal opätovne písať po slovensky a zameral sa skôr na redaktorstvo či publicistiku. Napísal aj svoje najznámejšie historické diela. Knižne mu v tomto čase vyšli práce: *Zemianstvo Liptova a jeho slovenskosť* (Martin 1924, práca vyšla ako odtlačok zo Slovenských pohľadov); *Obrazy z dejín prešovských evanjelikov* (Liptovský Mikuláš 1933); *Oppidum Hybbe* (Liptovský Mikuláš 1942). V prvej sa venuje histórii svojho rodného kraja, dokazuje slovenský pôvod jeho obyvateľov. Druhá práca je stručným, ale výstižným pohľadom na vývin obce, neskôr mestečka, Hybe od najstarších čias (doby bronzovej) po autorovu súčasnosť (30. roky 20. stor.). Tesnoscalský nebol profesionálnym historikom, a preto pri porovnaní s najnovšími poznatkami v práci možno nájsť viacero historických nezrovnalostí. *Obrazy z dejín prešovských evanjelikov* venoval autor svojmu domovu mestu Prešov, kde strávil 44 rokov svojho života. Sústredil pozornosť na to najpodstatnejšie z dejín prešovského evanjelictva (od stavovských protihabsburských povstaní až po rok 1930). Okrem knižných prác mu bolo uverejnených viacero článkov či štúdií v dobových periodikách Šariš, Slovenský východ, Slovenský svet, Prúdy, Slovenské pohľady. V rukopisnej pozoro-

2 Pochovaný je na mestskom cintoríne v Prešove a jeho hrob bol v roku 1995 Ministerstvom kultúry SR vyhlásený za kultúrnu pamiatku.

3 Pseudonym Tesnoscalský si zvolil podľa jedného prírodného útvaru Tesnie skaly v jeho rodisku. Využíval aj pseudonymy Abellino et Comp., Béla Mikrosz, Dianthus či Tatránsky.

stalosti zostali obsiahlejšie práce Tesnoskalského *Kronika mesta Prešova* (tri zväzky), *Pamäti veľkej vojny, Šarišská kronika vojny a štátnej zmeny* (1914 – 1919) a *Nástin dejín Šariša*.⁴

Osobnosť Bela Kleina-Tenoskalského je zaujímavá nielen pre jeho bohatú literárnu tvorbu – básnickú, beletristickú či historickú, ale aj pre vývin jeho osudov v čase veľkých politicko-spoločenských zmien. Tesnoskalský vyrastal v rodinných pomeroch, kde prevládalo slovenské národné povedomie. Počas stredoškolských a vysokoškolských štúdií sa však intenzívnejšie dostával do kontaktu aj s nemeckým a hlavne maďarským elementom, čo sa pretavilo do jeho tzv. „maďarského obdobia“, keď sa sám považoval za pomadžarčeného – Slovensku odcudzeného. Po príchode do Prešova v roku 1897 už žil život slovenského intelektuála žijúceho na prelome 19. a 20. storočia v pomadžarčenom multietnickom meste. Ako štátny úradník vstúpil najprv do miestnej pobočky Széchenyiho kruhu, neskôr bol prijatý aj za člena miestneho Kasína (miestny „Spoločenský spolok“ vyhradený pre mužov z „lepšej spoločnosti“), angažoval sa ako hráč a organizátor šachových akcií. V pomadžarčenom prostredí sa podieľal na odbornom a kultúrnom živote mesta, do politiky sa nemiešal. Koniec roka 1918 a nastolenie nových pomerov ho prebudili k ďalším aktivitám a k akémusi prinavráteniu k slovenským koreňom. Začal sa s novou energiou venovať rozvíjaniu kultúrneho a spoločenského života v novom slovenskom (československom) duchu. Stal sa členom a v roku 1924-25 aj predsedom Miestneho odboru Matice slovenskej. Už v dôchodkovom veku pracoval ako knihovník obecnej knižnice v Prešove a bol poverený vedením kroniky mesta, resp. Pamätnej knihy mesta Prešova. Aj vo vysokom veku neustále študoval, písal, skúmal, korešpondoval, napr. so Štefanom Krčmárom, s Jozefom Škultéty, s Rudom Brtňanom. Tí ho aj v 30. rokoch 20. storočia často navštevovali. Belo Klein-Tenoskalský žil a tvoril v neľahkej dobe. Bol považovaný za nestora prešovských literárnych autorov a patrí k významným osobnostiam národného a kultúrneho života (a to nielen mesta Prešov).

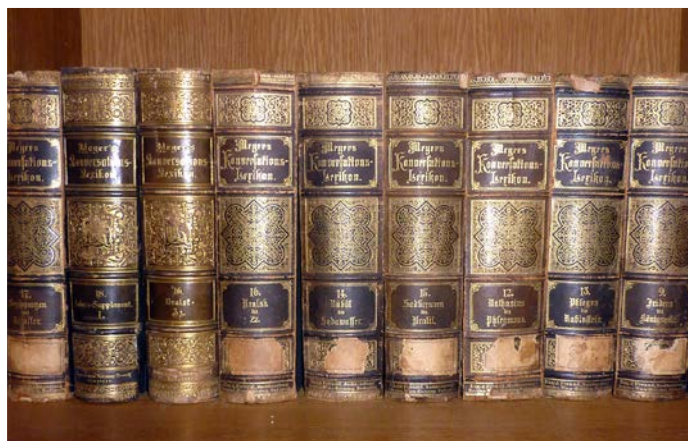
Použitá literatúra:

- Belo Klein-Tenoskalský o svojej celoživotnej tvorbe. (Rozhovor s 80-ročným jubilantom.) In *Slovenský východ*, roč. 15, 1933, č. 78, s. 5.
- DERFIŇÁK, Patrik – DOMENOVÁ, Marcela. K životu a dielu Bela Kleina-Tenoskalského (1853 – 1941). In *Pamätná kniha mesta Prešova. Diel II. (1701 – 1919)*. Ed. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2012, s. XIII – XXXVI.
- FRANKOVÁ, Libuša. Belo Klein-Tenoskalský a kultúrny život mesta Prešov (V kontexte zlomových udalostí roka 1918). In *Dejiny*, roč. 5, 2010, č. 2, s. 118 – 131. http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_2_2010.pdf
- KLEIN-TENOSKALSKÝ, Belo. K mojej osemdesiatke. In *Šariš*, roč. 4, 1933, č. 14, s. 2 – 3.

4 Rukopis troch dielov Kroniky mesta Prešova bol v roku 2012 vydaný ako *Pamätná kniha mesta Prešov. Diel II. (1701 – 1919)*. S úvodnými štúdiami súčasných historikov Patrika Derfiňáka a Marcely Domenovej.

- KOVAL, Peter. Belo Klein-Tesnoskalský: šarišská kronika vojny a štátnej zmeny. In *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska IV*. Ed. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2013, s. 123 – 133.
- KRČMÉRY, Štefan. Spomienky. Za Belom Kleinom-Tesnoskalským. In *Slovenské pohľady*, roč. 58, 1942, č. 2, s. 118 – 121.
- LAZAR, Ervín. Belo Klein-Tesnoskalský. In *Sborník Filozofickej fakulty Vysokej školy pedagogickej v Prešove. 2. časť. Slovenský jazyk a literatúra*. Ed. Štefan Tóbbik. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1958, s. 51 – 76.
- SEDLÁK, Imrich. *Svitane na východe. Národno-politické, kultúrno-spoločenské a literárne integračné procesy na východnom Slovensku 1918 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2008, 366 s.
- ŠVORC, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2012. 251 s.

ENCYKLOPÉDIA DEJÍN

ŠARIŠSKÉ HLASY (1919 – 1920) (ÚRADNÝ TÝŽDENNÍK PREŠOVSKÉHO ŽUPANA)¹

Ján DŽUJKO

Šarišské hlasy boli jedným z deviatich periodík, ktoré začali vychádzať v roku 1919 na východnom Slovensku a zároveň priekopníkom po slovensky písanej tlače vydávanej v Prešove po roku 1918. Prvýkrát vyšli 6. apríla 1919 s podtitulom *Týždenný časopis pre hospodárske a kultúrne povznesenie obyvateľstva župy Šarišskej. Úradný orgán župana v Prešove*. Vychádzali s týždennou periodicitou vždy v nedeľu vo formáte 41 x 59 cm.

Tlačili sa na 4 až 16 stranách v Kníhtlačiarni Arpáda Kóscha, následne v Kníhtlačiarni Sv. Mikuláša v Prešove. Noviny boli cenovo dostupné a patrili k najlacnejším periodikám na Slovensku. Neskôr však bola redakcia nútená zvýšiť ich cenu z 20 na 40 hal. Vydavateľom novín bol Župný úrad v Prešove a po ňom Emanuel Pohl. S výnimkou niekoľkých listov čitateľov uverejnených v šarištine bol tento týždenník písaný v slovenskom jazyku. Vo vedení redakcie sa postupne vystriedali Emanuel Pohl, Vladimír Gallay a Ľudovít Kühn. V Šarišských hlasoch sa po určitom čase ustálili tieto rubriky: *Besednica, Divadlo, Dopisy našich čitateľov, Chýrnik, Hospodárstvo, Písomníctvo, Politický prehľad, Sociálny zvestník, Školské zprávy, Školstvo*. Mali tiež nesamostatnú prílohu *Zábavná príloha Šarišských Hlasov – Rozprávky*, v ktorej uverejňovali na pokračovanie diela Jozefa Gregora Tajovského, Svezozára Hurbana Vajanského a Ľudovíta Kühna. Dvakrát vyšli vo zvláštnom vydaní, a to v súvislosti s predvolebnou kampanou v roku 1920. Noviny sa zo začiatku rozširovali aj vďaka tomu, že boli úradným orgánom prešovského župana. Postupne si však získali širší okruh čitateľov a svojich abonentov mali nielen na východnom Slovensku či v Československu, ale aj v zahraničí. Šarišské hlasy vyšli poslednýkrát 25.

- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.

júla 1920. Následne noviny prevzala Slovenská roľnícka jednota v Bratislave a začala ich vydávať s novým názvom *Gazdovské noviny* (1920 – 1938).

Šarišské hlasy boli adresované najmä šarišským roľníkom, ale okrajovo oslovovali aj miestnu inteligenciu. Redaktori a dopisovatelia sa na stránkach týždenníka snažili prinášať informácie predovšetkým z politického, hospodárskeho a kultúrneho diania v regióne. Tie boli doplnené dôležitými správami celoslovenského či celorepublikového významu, pričom zahraničné správy sa v Šarišských hlasoch vyskytovali len sporadicky. Aj keď z obsahového hľadiska novín v programovom článku, ako i samotnom podtitule týždenníka deklarovali redaktori predovšetkým snahu prispieť ku kultúrnemu a hos-

podárskemu povzneseniu obyvateľov východného Slovenska, resp. Šariša, zvýšenú pozornosť venovali napokon aj šíreniu národného a občianskeho povedomia a v neposlednom rade, v predvolebnej kampani prvých parlamentných volieb v Československej republike, aj prezentovaniu politiky Slovenskej národnej a roľníckej strany. Na periférii ich záujmu však neostali ani informácie z politického, hospodárskeho a spoločenského života vo východoslovenskom regióne.

Napriek tomu však periodikum majúce priekopnícky charakter splnilo svoje poslanie a pod vplyvom Agrárnej strany sa so zmeneným názvom stalo jedným z najúspešnejších týždenníkov vydávaných na východe Slovenska v medzivojnovom období.

Použitá literatúra:

- DŽUJKO, Ján. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici Presovienses*. roč. 8, 2008. s. 138 – 154.
- DŽUJKO, Ján. Šarišské hlasy (1919-1920): priekopník slovenskej tlače v Prešove. In *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska I.*; Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, s. 182 – 197.
- Gazdovské noviny* (1919 – 1920)
- KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.
- Šarišské hlasy (1919 – 1920)

NIMROD (1923 – 1931) (DVOJJAZYČNÝ ODBORNÝ ČASOPIS)¹

Ján DŽUJKO

V medzivojnovom období sa na východnom Slovensku rozvinul okrem politických a hospodárskych periodík aj okruh záujmovej tlače. V rámci neho mali početnejšie zastúpenie odborné časopisy. Jedným z nich bol Nimrod (1923 – 1931).

Nimrod začal vychádzať v Prešove 15. júna 1923 s podtitulom Odborný časopis lovecký, rybársky, kynologický a zbraňo-technický. Bol úradným tlačovým orgánom Loveckého ochranného spolku pre Slovensko. Tlačil sa dvakrát mesačne v tlačiarňi Minerva, neskôr v Kníhtlačiarňi Arpáda Kóscha. Jeho hlavným zodpovedným redakto-

rom bol ornitológ, redaktor a úradník Stanislav Ľudovít Bohrandt a hlavnými spolupracovníkmi Alexander Orosz a Eugen Lamparter. Redakcia a administrácia periodika sídlila na Masarykovej ulici v Prešove. Celoročné predplatné časopisu činilo 60 Kč. Časopis bol písaný v slovenskom i maďarskom jazyku.

Nimrod vznikol ako tlačový orgán Loveckého ochranného spolku v Bratislave. Tomu napriek päť-ročnej existencii a intenzívnej aktivite chýbalo periodikum, ktoré by zastrešovalo všetkých lovcov a rybárov. Samotný Nimrod mal pomôcť zvýšiť odborné vzdelanie lovcov a rybárov a prispieť k výchove nových šlachetných športovcov, bojovať proti pytliakom a sviatočným lovcom. Vydavateľ časopisu ním chcel tiež prispieť k zveladeniu stavu zveri a rýb. V neposlednom rade byť poradcom pre čitateľov. K realizovaniu týchto cieľov mali pomôcť kvalitné odborné príspevky, publikované na stránkach časopisu. Periodikum tiež obsahovalo aj reklamu a inzerciu, ktorá sa nachádzala prevažne na jeho posledných stranách.

V Nimrode sa postupne sformovalo aj niekoľko pravidelných rubriík. Tie sa s malými obmenami vyvíjali, pretože počas svojej existencie sa stal časopis neskôr tlačovým orgánom aj rozličných ďalších podobne zameraných spolkov, akými boli Lovecký ochranný spolok pre Podkarpatskú Rus v Užhorode,

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*

Zves dochovávateľov norových psov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v Košiciach, Krajský kynologický zves pre Slovensko a Podkarpatskú Rus v Košiciach. Medzi prvé rubriky, ktoré naznačujú obsahové zameranie periodika tak patrili: Besednica, Chov psov, Chýrnik, Lov a šport, Nabídky a poptávky, Oznamy psincov, Poštová schránka, Rybárstvo,

Strelba, zbraň, prach, náboje, ďalekohľad, Úradné správy, Zvedy a odpovede.

Časopis Nimrod bol úspešným pravidelne vychádzajúcim odborným periodikom, ktoré však v roku 1931 zaniklo. Napriek tomu patrilo medzi formálne i obsahovo k najkvalitnejším časopisom svojho zamerania, ktoré vychádzali na Slovensku v rokoch 1918 – 1939.

Použitá literatúra:

DŽUJKO, Ján. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici presovienses*, roč. 8, 2008, s. 138 – 154. ISSN 1336-7528.

KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.

Nimrod (1923 – 1931)

KOŠICKÉ NOVINY (1926 – 1928)

(ČESKÉ NOVINY ZE SLOVENSKA A PODKARPATSKÉ RUSI)¹

Ján DŽUJKO

V medzivojnovom období vychádzalo na východnom Slovensku mnoho zaujímavých periodík adresovaných rôznym skupinám čitateľov, ktorí boli rozličnej politickej, konfesionalnej či národnostnej orientácie.

Dňa 6. apríla 1926 vyšli v Košiciach Košické noviny (1926 – 1928) ako orgán politicky reformného hnutia československej inteligencie. Boli písané v slovenskom a českom jazyku. Tlačili sa týždenne v Slovenskej kníhtlačiarňi

na 4 – 8 stranách. Výtlačok novín stál 80 hal. a ročné predplatné bolo 30 Kč. Zodpovedným redaktorom, majiteľom i vydavateľom bol stavebný inžinier Bedřich Minař. Pôsobil v meste ako majiteľ technickej kancelárie, ťažby štrkov, travertínových lomov a závodu na opracovanie travertínu a mramoru. Nielen vo vlastných novinách, ale i v ďalších periodikách preto publikoval príspevky zaoberajúce sa problematikou stavebného rozvoja Košíc.

Noviny v úvodnom čísle naznačili svoje poslanie. Pripomenuli, že Česi na Slovensku po roku 1918 pomáhali Slovákom na východe krajiny brániť ich národné záujmy a šíriť ideu československej štátnosti. Rozvíjajúci sa politický život, množstvo politických strán však prispeli k tomu, že sa na túto pomoc zabudlo. Zároveň poukázali na negatívnu stránku politiky, v rámci ktorej dominovala túžba po moci, bez ohľadu na potreby spoločnosti. Zdôraznili, že nebudú periodikom podporovaným vládou a odsúdili tiež politické straníctvo a šovinizmus. Už v decembri 1926 si však týždenník zmenil názov z pôvodného Košické noviny na České noviny ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Dôvodom tejto zmeny bola podľa redakcie skutočnosť, že jej snaha objektívne písať o slovenských politických

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.

a národnostných problémoch sa stretla s nepochopením zo strany verejnosti. Preto sa rozhodla, že so zmeneným názvom chce prispieť k riešeniu vzájomného pomeru Čechov a Slovákov. Osloviť chcela predovšetkým slovenských čitateľov, ktorých však medzi abonentmi periodika bolo veľmi málo. K tomu, že vydávala české noviny sa priznala hrdo a otvorene. Chcela prispieť k riešeniu československej vzájomnosti, brániť slovenské záujmy a bojovať voči slovenským a českým separatistickým snahám. Na periférii jej záujmu neostávali ani kultúrne, hospodárske a sociálne problémy, ktoré sa týkali východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi.

Obsah periodika naznačovali rubriky, ktoré sa postupne v časopise sformovali: Divadlo, Drobníčky, Kulturní, Kultura, Malý oznamovateľ, Politický prehľad, Podkarpatská Rus, Poslední správy, Rozmanitosti, Sokolská hlídka, Sportovní správy a Turistika. Časopis mal aj nesamostatnú prílohu s názvom Literární a kulturní příloha.

České noviny ze Slovenska a Podkarpatské Rusi prestali vychádzať 21. decembra 1928. V článku na rozlúčku sa poďakovali svojim čitateľom, poukázali na svoju nezištnú prácu a dúfali, že čoskoro vyjde nové, podobne zamerané periodikum, ktoré si budú môcť abonenti predplatiť.

Použitá literatúra:

- DŽUJKO, Ján. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici presovienses*, roč. 8, 2008, s. 138 – 154. ISSN 1336-7528.
- KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.
- Košické noviny, České noviny ze Slovenska a Podkarpatské Rusi (1926 – 1928) *Slovenský biografický slovník IV. M – Q*. Martin : Matica slovenská, 1990. 562 s.

ZÁSTAVA (1927)

(ĽUDOVÝCHOVNÝ ČASOPIS PRE VÝCHODOSLOVENSKÝ ĽUD)¹

Ján DŽUJKO

Zástava začala vychádzať v Prešove 30. januára 1927 s podtitulom Ľudovýchovný časopis s obrázkami pre východoslovenský ľud. Tlačila sa týždenne na 12 – 26 stranách v Kníhtlačiarňi Pallas. Písaná bola v šarišskom nárečí, neskôr po slovensky. Zodpovednými redaktormi novín sa postupne stali Alois Hyacint Ďurica, František Kuchár, P. Topolský i Belo Klein Tesnoskalský. Vydavateľom novín bol Jozef Gerda, majiteľom František Kuchár no krátku dobu

aj Alois Hyacint Ďurica, od ktorého sa však redakcia napokon dištancovala, dokonca hodlala naňho podať trestné oznámenie. Redakcia i administrácia periodika bola v Prešove na Masarykovej ulici, neskôr na Svätoplukovej ulici a nakoniec na Hornej okružnej ceste. Zo začiatku vychádzala v náklade 3 000 exemplárov, avšak počet abonentov bol nízky, len 384. Cieľom Zástavy malo byť mravne vychovávať ľud a pôsobiť na čitateľov aj v oblasti kultúry a hospodárstva. Oslovila tiež farárov učiteľov i notárov a to s dvojakým zámerom – odporučiť periodikum širšej verejnosti, ale i predplatiť a spoločne pracovať pre dobro východoslovenského ľudu. O príspevky žiadali aj čitateľov. Ak poslali redakcii východoslovenské pesničky, poviedky, ľudové rozprávky, povesti či príslovia mohli byť odmenení knihou alebo aj finančnou odmenou.

Z obsahovej stránky sa periodikum venovalo predovšetkým roľníkom a roľníckemu dorastu, resp. roľníckej mládeži. Svoju pozornosť adresovalo aj roľníckym vzájomným pokladniciam, Roľníckemu družstvu veľžupy Košickej v Prešove. Redakcia časopisu sa snažila upevňovať aj slovenské národné povedomie a v období tzv. Rothermerovej akcie aj obrane československej štátnosti.

Už v prvom čísle vysvetlil košický župan Juraj Slávik, že názov novín

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*

a jazyk, v akom sú písané, v žiadnom prípade nenaznačujú to, žeby sa noviny stali pokračovateľom smutne preslávenej Našej zastavy, vychádzajúcej v rokoch 1907 – 1918 v Prešove, podporovanej maďarskými vládnucimi kruhmi s cieľom šíriť prouhorské vlastenecké myšlienky medzi východoslovenským ľudom. Naopak zámerom novín bolo podľa redakcie presadzovať silnú slaviansku výchovu na podklade kresťansko-morálnom. Napriek týmto vysvetleniam, a to nielen medzi prešovskou verejnosťou, ale aj v tlači, prevládali názory, že periodikum je pokračovateľom predprevratovej Našej Zastavy. Rozsiahljším príspevkom reagoval z východoslovenských periodík Východný Slovák. Nový týždenník vnímal ako zbytočné pripomínanie si myšlienok separatizmu a podporovanie ich, poukazovanie na nejednotnosť slovenského národa. Samotným vydávaním periodika sa tak začalo zaoberať aj Policajné komisárstvo v Prešove. Podľa jeho zistenia jadrom celého nedorozumenia bol Aloisom Hyacintom Ďuricom zle zvolený názov periodika, ktorý, nielen v prešovskej verejnosti, pripomínal promaďarskú Našu zastavu vydávanú do roku 1918. Uvedenú skutočnosť sa

snažili využiť ostatné politické strany a ich periodiká usilujúce sa o zastavenie vydávania tohto časopisu spájaného s Republikánskou stranou zemeľského a maloroľníckeho ľudu. Okresného náčelníka v Prešove oslovil listom za Maticu slovenskú dokonca aj Štefan Krčméry, ktorý požadoval vysvetlenie, prečo v Prešove vychádza časopis v šarišskom dialekte a nie v spisovnej slovenčine. Zástava však nebola vnímaná ako periodikum píšuce protištátnu, čo napokon vyplýva aj z obsahu jej čísel. 22. júna 1927 si zmenila názov na Slovenská zástava a začala vychádzať s podtitulom Ľudovýchovní, osvetový a hospodársky časopis. Nový zodpovedný redaktor Belo Klein Tesnoskalský uviedol, že jeho cieľom bude prostredníctvom časopisu pestovať a šíriť národného ducha, osvetu a národohospodárske vedomosti medzi východoslovenským ľudom. Čitateľov ubezpečil, že periodikum nebude propagovať idey žiadnej politickej strany, pretože politické straníctvo bránilo konsolidácii pomerov v republike. Napriek tomu existencia periodika bola veľmi krátka. Agrárna strana pravdepodobne prestala podporovať neúspešné periodikum a to následne zaniklo.

Použitá literatúra:

- DŽUJKO, Ján. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici Presovienses*. roč. 8, 2008. s. 138 – 154.
- DŽUJKO, Ján. Zástava, Slovenská zástava (1927) In *Annales historici Presovienses*, roč. 17, 2017, č. 1, s. 61 – 70.
- KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.
- Slovenská zástava (1927)
- Zástava (1927)

RECENZIE ANOTÁCIE

Vyhliadková veža Balažka (608 m n. m.), nová historicko-turistická atrakcia nad mestom Lipany v okrese Sabinov. Foto: Nadežda Jurčišinová

- *Vyhliadková veža Švabľovka na kopci Šanec pri Sabinove (465 m n. m.), výška veže je 11 metrov a môžete si vychutnať pohľad na Šarišský hrad, Slanské vrchy, Čergovské pohorie či Jakubovanskú priehradu. Foto: Stanislav Kurimai*

KOVAĽ, Peter. *Dejiny zdravotníctva v Prešove v medzivojnovom období*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2020. 122 s. ISBN 978-80-555-2542-6.

Napriek tomu, že regionálne dejiny v súčasných hodnotiacich kritériách nie vždy zaznamenávajú uznanie, ktoré by si zaslúžili, našťastie počet bádateľov, ktorí sa im venujú neustále narastá, rovnako ako ich produkcia. Medzi publikácie, ktoré si nepochybne zaslúžia pozornosť možno zaradiť aj prácu dr. P. Kovaľa nazvanú *Dejiny zdravotníctva v Prešove v medzivojnovom období*. I napriek tomu, že autor sleduje relatívne úzko ohraničenú tému, navyše v pomerne časovo obmedzenom úseku, uvedená publikácia dopĺňa nielen pohľad na históriu jedného veľkého slovenského mesta, ale má predpoklad nájsť si dôstojné miesto v rámci syntézy venovanej vývoju zdravotníctva na celom Slovensku.

Doktor Kovaľ totiž už v úvode načrtáva problematiku zdravotníctva a zdravotných pomerov na území celého Slovenska, pričom následne ďalšie tri kapitoly vyhradil jednak zdravotno-hygienickým pomerom, jednak nemocničnej starostlivosti v samotnom Prešove. Čo je zaujímavé a práve v rámci regionálne zameraných publikácií aj cenné, zvýšenú pozornosť venuje aj osobám, ktoré v zdravotníctve pracovali. Osobitne osožné v tomto smere sú údaje najmä o lekároch. Tí rozhodujúcim spôsobom, spolu so zdravotnými sestrami či ošetrovateľmi, zabezpečovali nielen základnú zdravotnú starostlivosť pre obyvateľov mesta i celého Šariša. Súčasne tiež, najmä v závislosti na prostredí, v ktorom študovali, prinášali do tohto prostredia nové odborné poznatky a liečebné postupy. Poslednú piatu kapitolu autor venoval pôsobeniu miestneho spolku Červeného kríža. Z tohto pohľadu publikácia svojím usporiadaním pôsobí logicky a premyslene.

Využitie množstva archívnych prameňov, informácií z dobovej tlače i odkazov na priebežne publikované autorove kratšie práce svedčí o tom, že problematike zdravotníctva sa venuje dlhodobo a v širšom kontexte. Potvrdzuje to tiež skutočnosť, že i napriek názvu publikácie odkazujúcemu na mesto Prešov, doktor Kovaľ vo viacerých smeroch sleduje územie celého prešovského okresu. Tu okrem konkrétnych lekárov, ktorých zachované a publikované zoznamy tvoria dôležitú súčasť práce, analyzuje tiež vývoj zdravotnej starostlivosti a celkového zdravotného stavu obyvateľstva v obciach a mestách tohto okresu. Celkom prirodzene značnú pozornosť venuje autor výstavbe a začatiu prevádzky novej nemocnice začiatkom 30. rokov 20. storočia. Tá na toto obdobie predstavovala pomerne modernú inštitúciu, ktorá aspoň dočasne zmiernila problém nedostatku zdravotníckych kapacít v rýchlo rastúcom meste i širšom okolí.

Čo je osobitne cenné, v celej publikácii okrem oficiálnych štatistických údajov a správ, ktoré sú nepochybne základnou a nosnou časťou každej vedeckej monografie, nachádzame aj zaujímavé pohľady na každodenný život, resp. problémy obyvateľov Prešova i jeho širšieho okolia. Vzhľadom na zameranie textu ide väčšinou o choroby, reálne ťažkosti, ktoré museli tunajší zdravotníci prekonávať a rôzne zaujímavosti, v každom prípade však umožňujúce lepšie spoznať život ľudí v medzivojnovom období. Ten komplikovali veľmi rozšírené a zo zdravotného hľadiska

mimoriadne nebezpečné choroby ako napríklad tuberkulóza. Rozšírené a svojím spôsobom rovnako nebezpečné boli aj rôzne pohlavné choroby. V tomto smere možno súhlasiť s autorom v tom zmysle, že túto publikáciu, ale i celkovo problematiku zdravotníctva, zdravotnej starostlivosti či sociálnej práce je možné v prípade Prešova ďalej dopĺňať tak, aby pokrývala celé časové obdobie existencie mesta. Zameraním sa na krátky, i keď mimoriadne zaujímavý časový úsek, sa totiž stratila napríklad možnosť venovať sa rozsiahlym a ničivým epidémiám, ktoré tunajších obyvateľov postihovali počas stredoveku i novoveku. Absentuje tiež príležitosť viac priestoru vyčleniť napríklad vojnovým udalostiam, keď priamo v meste pôsobili vojenské nemocnice či kúpeľnému životu, ktorý sa v Prešove a jeho okolí rozvíjal od 18. do prvej polovice 20. storočia.

I keď autor sám konštatuje, že „*Prešovské zdravotníctvo v medzivojnovom období prešlo vývojom kopírujúcim celoslovenský vývoj*“ (s. 106), v publikácii súčasne uvádza množstvo špecifických črt a udalostí, ktoré názorne dokumentuje význam skúmania a prezentovania regionálnych dejín. Graficky kvalitne spracovaná a množstvom obrazového materiálu doplnená publikácia si tak nepochybne získa dôstojné miesto a využitie v rámci výskumu a prezentácie bohatej minulosti aktuálne tretieho najväčšieho slovenského mesta.

Patrik Derfiňák

RYCHLÍK, Jan. Československo v období socialismu 1945 – 1989. Praha : Vyšehrad, 2020. 416 s. ISBN 978-80-7601-334-6.

Dejiny československého vývoja po druhej svetovej vojne až do zlomového roku 1989 stále patria medzi najmladšie a zároveň, resp. možno práve preto, medzi najinterpretovanejšie moderné dejiny. Sú preplnené udalosťami spoločensko-politického, hospodárskeho či kultúrneho diania, ponúkajú osudy skupín obyvateľstva či jednotlivcov, ktorých doba spájaná s komunistickou diktatúrou výraznou mierou poznačila. Oslobodenie Československa v rozhodujúcej miere Sovietskou armádou, začlenenie krajiny do sovietskej sféry vplyvu, rovnako ako výrazný posun českej spoločnosti doľava v období bezprostredne po druhej svetovej vojne spôsobil, že sa u nás takmer na polstoročie upevnil systém

najskôr označovaný ako ľudová demokracia, potom ako socializmus.

Český historik Jan Rychlík je známy svojím dlhoročným záujmom o československé dejiny 20. storočia prejavovým v desiatkach vedeckých štúdií a vo viacerých monografiách. Skúsenosti a výsledky svojich výskumov odovzdáva už dlhšiu dobu ako univerzitný profesor aj na akademickej pôde. Jeho ostatné knižné dielo vychádza vlastne z jeho prednášok pre študentov histórie na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Pre napísanie práce autor využil viacero primárnych archívnych prameňov a dobovú literatúru. V dôsledku obmedzenia výskumu po nástupe celosvetovej pandémie v roku 2020 však musel niektoré závery napriek pôvodnému plánu čerpať aj z odbornej literatúry. Výsledkom je však vydarená kniž-

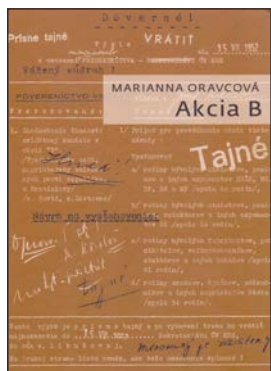
ná publikácia väčšieho rozsahu zahrňujúca v sebe najdôležitejšie medzníky vývoja v obnovenom Československu po druhej svetovej vojne. Pri takto syntetizujúcom diele a pri charaktere Rychlíkových prác je prirodzené upriamenie nielen na politický vývoj, ale aj na zakomponovanie najdôležitejších momentov z hospodárskej, sociálnej či kultúrnej oblasti.

Práca je členená na sedem kapitol a pomerne rozsiahly úvod tvoriaci vstup do problematiky prostredníctvom analýzy historického výskumu – najdôležitejších prác historikov marxistickej i ponovembrovej historiografie. Jednotlivé časti zohľadňujú jednotlivé fázy boja Komunistickej strany Československa o moc. Prvá kapitola je zameraná na obdobie tzv. tretej republiky, autor predstavuje, v akom rozsahu boli krátko po skončení svetového konfliktu prijímané myšlienky socializmu medzi väčšinou obyvateľstva. Pokračovaním tohto obdobia bola tzv. ľudová demokracia (či stalinizmus) charakteristická až prítvrdým ustanovovaním komunistického panstva. Vývoj v polovici 50. rokov charakterizoval autor ako „tání“, ktoré vystriedal pomerne rýchlo režim A. Novotného a jeho neostalinistická politika. Šesťdesiate roky inak nazvané aj ako „zlaté roky“ boli ukončené zlomovým rokom 1968. Venuje mu samostatnú kapitolu, kde zhrnul proces pokusu o reformu politického systému a následné vytriezvenie v podobe invázie vojsk Varšavskej zmluvy a nástup normalizácie. Posledné dve kapitoly mapujú vývoj v Československu v období normalizácie a pád komunistického režimu. Práca je ukončená udalosťami okolo voľby Václava Havla za ponovembrového prezidenta ako završenie spoločensko-politických procesov v Československu.

Monografická práca Jana Rychlíka je prehľadná. Každá z kapitol (pre väčšiu popularizáciu začínajúca dobovou fotografiou) v sebe zahrňuje samostatnú charakteristiku či základné rysy príslušného obdobia, za ktorými nasleduje vykreslenie ďalších zlomových udalostí politického, hospodárskeho aj kultúrneho života. Autor nezabúda na rôzne uhly pohľadu, dáva priestor aj tzv. slovenskej otázke, resp. nezabúda aj na vývoj v slovenskej časti štátu, ktorý bol v porovnaní s tou českou často špecifický. Česko-slovenská perspektíva je však v prácach Jana Rychlíka typická. K prehľadnosti textu dopomáha menný register či zoznam použitých prameňov a literatúry.

Musíme súhlasiť s autorom, že jeho práca neredukuje štyridsať rokov komunistického režimu na obyčajný popis represálií a odporu obyvateľstva voči režimu, ale je tam zreteľný vyvázenejší pohľad. Autor sa skôr naozaj pokúsil o popis skúmaného obdobia ako neúspešného sociálneho experimentu a hľadá aj príčiny toho neúspechu. Z nášho pohľadu sa mu podarilo naplniť jeden zo základných cieľov, komplexný pohľad na obdobie socializmu v Československu. Robí to pre širšie čitateľské publikum prijateľne zrozumiteľnou formou.

Peter Koval'

Komunistický prevrat vo februári 1948 nastolil panstvo samonominovanej predstaviteľky záujmov proletariátu a „pracujúceho roľníctva“ ako spojenca robotníckej triedy v Československu. Komunistická strana Československa od tej chvíle už nič nenechala na náhodu pri preberaní moci v krajine, v ktorej i napriek viac ako 6-ročnej existencii totalitného slovenského štátu či Protektorátu Čechy a Morava, stále rezonovali medzi obyvateľstvom všetkých spoločenských vrstiev tradície demokratizmu. Tie však pri budovaní tzv. ľudovodemokratického štátu boli pre novú mocenskú silu len na prekážku a už vôbec nezapadali do predstáv a plánov nového mocenského faktora v strednej

Európe, a teda i v Československu – Zväzu sovietskych socialistických republík. Preto jednou z úloh, ktoré mali definitívne zabezpečiť monopol moci komunistickej strany bolo čo najskôr sa vysporiadať s akoukoľvek i potencionálnou opozičnou silou. Cesty a metódy, ktoré k tomu viedli, boli vskutku veľmi rozmanité a nemilosrdné. Jednou z foriem ako sa zbaviť takéhoto „nebezpečenstva“ bola akcia s krycím názvom Akcia B. Tá znamenala deložovanie „nepriateľov“ ľudovodemokratického zriadenia a pracujúceho ľudu z ich bytov a presídlenie do iných, menej lukratívnych častí krajiny. Akcia, ako sa ukázalo, postihovala veľký počet ľudí, rodín, ktoré sa z jedného dňa na druhý stali bezdomovcami, navyše spoločensky ohrdnutými i odvrhnutými.

Téma, ktorá v slovenskej historiografickej spisbe stála na okraji hlbšieho výskumu, zaujala Mariannu Oravcovú (1950), vedeckú pracovníčku Ústavu filozofie a sociológie SAV od roku 1993 pôsobiacu v diplomatických službách Slovenskej republiky, s vysokým odborným a morálnym kreditom.

Svoju knihu rozčlenila na päť kapitol pričom štvrtá s názvom *Akcia B – B ako byty* je nosnou kapitolou celej knihy a aj najobsiahlejšou. Autorka skôr ako sa dostala k jadru svojej práce vovádza čitateľa do širších súvislostí povojnového vývoja nielen v Československu, ale v strednej a južnej Európe, alebo presnejšie – v krajinách, ktoré pripadli do sovietskej sféry vplyvu a stali sa súčasťou formujúceho sa sovietskeho bloku. Tento široký rámec má svoj zmysel, pretože ukazuje uplatňovanie sovietskeho modelu v krajinách, ktoré do vojny patrili viac či menej k demokratickým krajinám s tradíciami demokratickej spoločnosti a ktoré neboli mentálne pripravené na to, čo s nimi nová komunistická moc domáceho i zahraničného (sovietskeho) charakteru po vojne urobila. Čitateľ prostredníctvom prvej kapitoly *Cez ľudovú demokraciu k diktatúre proletariátu* oveľa lepšie pochopí obľudnosť komunistického systému, z ktorého sa nedalo reálne vymaniť pokiaľ ľudia neemigrovali za utvárajúcu sa železnú oponu, keď to ešte ako tak bolo možné.

Druhá kapitola *Zákonné nepráv* analyzuje zmeny v právnom systéme Československa po prevzatí moci komunistickou stranou pod taktovkou Moskvy. Autorka ukázala, že sa tieto zmeny začali uskutočňovať takmer hneď po skončení vojny, keď bola československá spoločnosť náchylná k radikálnemu vysporiadaniu sa s expo-

nentmi bývalého režimu slovenského štátu, resp. aj Protektorátu Čechy a Morava. Svoju pozornosť však sústreďuje na Slovensko a aplikáciu týchto zmien na jeho území. Po ich zavedení začali zisťovať aj ľudia, ktorí s predchádzajúcim režimom nekolaborovali, ba vo veľkej časti patrili k prenasledovaným, väzneným v domácich väzeniach i koncentračných táboroch, z ktorých sa vrátili s podlomeným zdravím, no dôverou v obnovené Československo, že táto ich odbojová minulosť ich neochráni pred spustenou mašinériou boja s „triednym nepriateľom“. Tú spúšťali ľudia, ktorí zakrátko sami na vlastnej koži pocítili dôsledky tohto likvidačného mechanizmu, dolaďovaného sovietskymi inštruktormi k takmer absolútnej dokonalosti.

Tretia kapitola *Mimosúdne perzekúcie* má tri podkapitoly. V nich M. Oravcová venovala pozornosť tzv. očiste verejného života od „reakcie“ a sústredila sa na aktivity, ktoré viedli k spomínanej Akcii B – teda vyvlastňovaniu a deložovaniu vytypovaných ľudí, ktorých dobová komunistická propaganda označila ako „záškodníkov“, „rozvratníkov“, „sily národu a štátu nepriateľské“ a pod. Títo ľudia neboli vystavení súdnemu konaniu, ktoré by teoreticky mohlo posúdiť ich vinu či nevinu, boli len označení ako nepriatelia a škodcovia ľudovodemokratického štátu, ktorých pracujúci ľud nestrpí, aby žili na výslní, vo veľkých mestách a po zásluhe nebudovali novú spoločnosť. Cenné je, že M. Oravcová neopisuje tvoriaci sa mechanizmus Akcie B všeobecne bez uvedenia mien tých funkcionárov strany, Štátnej bezpečnosti, národných výborov, SNR, revolučného odborového hnutia a pod., ktorí sa svojím dielom podpísali pod túto akciu. Ako príklad môžeme uviesť literáta a právnik Daniela Okáliho, ktorý mal nemalý podiel na „očiste mesta Bratislavy“. Ten bol v roku 1951 zatknutý a v roku 1954 vo vykonštruovanom tzv. procese s rozvratnou skupinou buržoáznych nacionalistov na Slovensku odsúdený k trestu odňatia slobody na 18 rokov. Autorka venovala Danielovi Okálimu a jeho činnosti v príprave Akcie B značnú, no primeranú pozornosť. V tejto i v ostatných kapitolách podrobne popisuje rozhodnutia konkrétnych funkcionárov o „zostrovaní triedneho boja“ a likvidácii „nepriateľa ľudu“.

Štvrtá kapitola priam detailne popisuje odštartovanie a priebeh Akcie B. Tá sa prioritne týkala Bratislavy, ako najväčšieho mesta s mnohými ústrednými politickými i vládnyimi orgánmi, inštitúciami, redakciami, priemyselnými podnikmi, ktoré potrebovali pracovné sily rôzneho charakteru a zamerania, no zároveň s podmienkou vernosti ľudovodemokratickému štátu. Boli to členovia komunistickej strany, robotníci a robotnícke kádre, príslušníci armády, Zboru národnej bezpečnosti, Štátnej bezpečnosti a iných zložiek, ktorí do Bratislavy za prácou prichádzali z celého Slovenska, ale pre ktorých ešte len sa obnovujúca povojnová Bratislava nemala dostatok bytov. Východisko núkala Akcia B, teda vysídlenie tých obyvateľov Bratislavy, o ktorých z rôznych dôvodov predstavitelia režimu rozhodli, že sú tými nepriateľskými živlami, ktorých sa treba v meste zbaviť. Marianna Oravcová v tejto kapitole podrobne opisuje sofistikovanú prípravu a realizáciu celej akcie. Je to čítanie ťažké, a to nielen pre uvádzanie zákonov, nariadení, ich doplnkov a modifikácií, ktoré mali dať akcii zákonnú podobu, ale pre fakt, že sa tieto nezákonnosti uskutocňovali na ľuďoch, ktorí s nepriateľstvom voči ľudu a národu nemali nič spoločné. Ukázala, čo spôsobil tlak najvyšších straníckych a štátnych predstaviteľov na nižšie výkonné zložky, aby plnili dané úlohy, ako to postihovalo vytypované rodiny nielen v zmysle vysťahovania sa z vlastného bytu a bez možnosti vziať si všetok inven-

tár so sebou, ale aj v zmysle nájdenia nového bývania, ktoré vo väčšine nespĺňalo ani najnižšie štandardy na bývanie, a to ešte v úplne cudzom prostredí a zároveň s nutnosťou nájsť si prácu, zamestnať sa s biľagom „triedneho nepriateľa“, teda podozrivého živlu, pri ktorom zamestnávateľovi vždy hrozili komplikácie.

V tomto procese „vyčisťovania veľkých miest od reakcie“ zohrávali úlohu aj tie najnižšie ľudské pudy, keď susedia udávali susedov len preto, že mali záľusk na ich byt, alebo sa chceli pomstiť.

Podobné čistky sa diali aj v iných slovenských mestách, hoci nie v takom rozsahu ako v Bratislave, čo zodpovedalo významu toho-ktorého mesta. Autorka na str. 205 konštatuje, že menej informácií z priebehu Akcie B v mimobratislavskom prostredí je príčinou, že sa dnes tento proces ťažšie rekonštruje a možno aj navodzuje dojem, že to až také tvrdé, ako v Bratislave, v týchto mestách nebolo.

V kapitolách venovaných Akcii B sa vinie ako červená niť aj problém neplnenia zadaných úloh a dôvodov prečo sa to nedarilo. Prílišná revolučná netrepezlivosť iniciátorov tohto projektu do teoretickej podoby ich plánu zakomponovala istý matematický model realizácie akcie, ale realita, ktorá bola odlišná od revolučných predstáv korigovala časový harmonogram realizácie Akcie B. Autorka v tejto súvislosti podčiarkla smutný fakt, že na veci to aj tak nič nezmenilo, len niektoré rodiny boli vysídlené o čosi neskôr a stále do rovnako zlých podmienok.

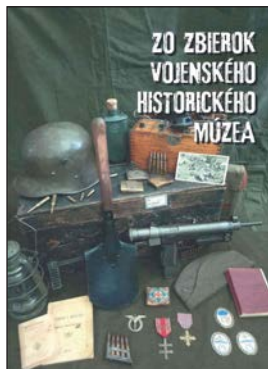
V podkapitole *Sociologická sonda* autorka urobila analýzu vysídlených, ich sociálnu, konfesijnú príslušnosť a dopady nielen na živiteľov rodín, ale aj na samotné rodiny, na deti, ktoré boli limitované možnosťami ďalšieho štúdia a uplatnenia sa v totalitnej spoločnosti.

V piatej kapitole *Ponovembrový postoj k perzekúciám z 50. rokov* ukázala prístup ponovembrovej (1989) spoločnosti k obetiam Akcie B i očakávania týchto postihnutých ľudí, že sa krivda na nich spáchaná odčiní. Nestalo sa tak nielen pre nezaujím spoločnosti zaoberať sa uvedenými krivdami, ale aj pre nezaujím súdov SR, ktoré k tomuto problému, súdnym podnetom a pod. pristupovali veľmi vlažne.

Monografická práca Marianny Oravcovej podáva svedectvo o zlovôli komunistického režimu vo vzťahu k občanom štátu, o aktivitách, ktoré režim dobovo prekryl masívnou propagandou boja proti triednemu nepriateľovi a veľkorysosti voči ľuďom, ktorých si „kupoval“ napr. aj prideľovaním cudzích bytov. Autorka hĺbkovou analýzou celej problematiky presvedčivo ukázala ako sa líšia „spodné, neviditeľné prúdy“ od pozorovateľného „toku“ a ako a čím sú „spodné prúdy“ tým hlavným hýbateľom prebiehajúcich udalostí. Kniha Marianny Oravcovej rozhodne stojí za prečítanie, pretože silou faktov presvedčí, že spomienkový optimizmus časti staršej generácie na obdobie socializmu a jeho budovanie nemá reálne a pevné základy.

Peter Švorc

JURKOVÁ, Viera a kol. *Zo zbierok Vojenského historického múzea. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2020. 280 s. ISBN 978-80-89523-69-6.*

Rýchly rozvoj moderných technológií prináša celý rad nových možností aj v rámci tradičných organizácií, medzi ktoré zaraďujeme tiež múzeá. Tieto inštitúcie napríklad čoraz častejšie prostredníctvom digitalizácie celých expozícií i jednotlivých predmetov vychádzajú v ústrety návštevníkom. Tí si tak rovno z pohodlia domova môžu vytvoriť lepšiu predstavu o niektorom z historických období či využití rôznych artefaktov pri ľudskej činnosti. Množstvo úloh, s ktorými sú pri svojej každodennej činnosti konfrontované tieto vedecké, ale tiež súčasne kultúrne a vzdelávacie inštitúcie, je pritom veľmi pestré a rozsiahle. O to viac, že sa k nim nutne pripája aj prezentačná a publikačná činnosť.

Práve posledné dve uvedené oblasti sú názorne predstavené autorským kolektívom vedeným Vierou Jurkovou v reprezentatívnej publikácii nazvanej *Zo zbierok Vojenského historického múzea*.

Po úvodnom vstupe venovanom priblíženiu špecializovanej činnosti Vojenského historického múzea a niektorým oblastiam vedeckej a publikačnej aktivity jeho pracovníkov, predstavila vedúca autorského kolektívu zámer pripraviť a vydať osobitú publikáciu. Takú, ktorá by čitateľom umožnila aspoň čiastočný pohľad do depozitárov, resp. predstavila niektoré predmety s podrobnejším popisom.

V rámci osobitnej kapitoly *Vojenské historické múzeum v premenách času 1994 – 2020* je predstavenie činnosti tejto inštitúcie, jej postupných zmien a úloh, ktoré zabezpečuje jednak vo vzťahu k verejnosti, jednak vo vzťahu k vedeckej či odbornej činnosti, ako integrálna súčasť Vojenského historického ústavu. Vďaka tomu môže svoju činnosť rozvíjať ako jediné rezortné špecializované múzeum zamerané na vojenské dejiny Slovenska. V tomto smere prostredníctvom viacerých stálych expozícií (Piešťany, Svidník, Dukla) i príležitostných výstav sprostredkováva verejnosti i odborníkom desiatky tisíc zbierkových predmetov.

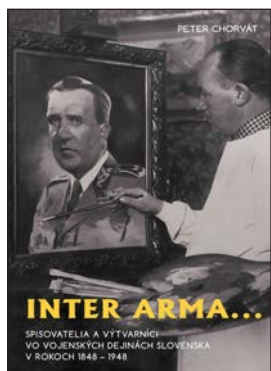
Najväčšiu časť publikácie tvorí prezentácia vybraných zbierkových predmetov, ktoré kolektív autorov doplnil podrobným popisom. Vybraných 200 predstavených artefaktov tak ponúka čitateľom pohľad na slovenské vojenské dejiny 20. storočia. Samozrejme, že sa tu okrem snahy o vyvážené zastúpenie „veľkých“ a „malých“ zbierkových predmetov prejavilo aj odborné zameranie jednotlivých spoluautorov na niektorú z oblastí sledovaného obdobia. Či už v tomto prípade ide o technický popis zbraní alebo charakteristiku obdobia prípadne okolností, za ktorých jednotlivé artefakty vznikli, uvedené texty predstavujú veľmi cennú informačnú bázu. Tá v prvom rade pomáha čitateľovi lepšie pochopiť a predstaviť si rôzne obdobia a oblasti vojenského života. Zvolený formát, kvalitné prevedenie, celkové grafické spracovanie i anglické resumé v závere iba umocňujú dobrý dojem, ktorý publikácia vyvoláva v čitateľovi. Jednou z mála problematických záležitostí je orientácia v rámci prezentovaných predmetov. V konečnom dôsledku nie je dôsledne chronologická ani tematická. Jednotlivé zbierkové predmety sú zoradené bez ohľadu na obdobie, štátnu príslušnosť či funkciu. Tento problém by v konečnom dôsledku bolo možné

vyriešiť napríklad zoznamom prezentovaných artefaktov. Tak by si čitateľ mohol vybrať tie, ktoré ho osobitne zaujímajú, či už z hľadiska sledovaného obdobia, alebo oblasti (zbrane, uniforma, výstroj a pod.). Rovnako možno stálo za úvahu zaradenie krátkych medailónov jednotlivých spoluautorov.

Publikácia v každom prípade splnila ciele, ktoré si autori hneď v úvode vytýčili. Prináša množstvo dokladov toho, že vojenská história Slovenska v sledovanom 20. storočí je mimoriadne bohatá. Dôvodom sú nielen viaceré zmeny štátnych zriadení, ktoré na tomto území prebehli. Rovnako dôležité sú v tomto smere i dve svetové vojny, ktoré si vyžiadali množstvo ľudských a materiálnych obetí. Prejavili sa nielen na zdokonaľovaní vojenskej techniky, výzbroje a výstroje, ale poznačili životy jednotlivcov i celých národov žijúcich na území dnešného Slovenska. Z tohto dôvodu je výsledný súbor odbornou publikáciou prinášajúcou zaujímavé informácie pre odborníkov, ale môže byť vďaka svojej názornosti dobre využitá aj vo výchovno-vzdelávacom procese na rôznych stupňoch škôl.

Patrik Derfiňák

CHORVÁT, Peter. *Inter arma... Spisovatelia a výtvarníci vo vojenských dejinách Slovenska v rokoch 1848 – 1948*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2019. 318 s. ISBN 978-80-89523-58-0.

Vedenie vojny, najmä tej víťaznej, býva niekedy označované za umenie. Súčasne však umelci už od staroveku nielen zaznamenávali, ale zobrazovali udalosti a osobnosti spojené s bojom či armádou. Aj v minulosti sa na území dnešného Slovenska objavuje množstvo zaujímavých osobností z oblasti literatúry a umenia, ktorí sa stali súčasťou armády. Vo väčšine prípadov síce nevynikli priamo na bojovom poli. Napriek tomu nám však o svojom pôsobení i dôsledkoch vojny zanechali aj svoj svedectvo. Sám autor hneď v úvode konštatuje, že predstavený súbor je iba zlomkom z celkového počtu umelcov, ktorí sa dobrovoľne alebo pri vykonávaní povinnej vojenskej služby stali súčasťou ar-

mány. Hlavným kritériom výberu bol okrem dostupnosti základných informačných zdrojov tiež vzťah k územiu Slovenska. Celkovo dvadsaťpäť osobností tak aspoň v základných rysoch načrtáva sledovanú problematiku počas jedného, mimoriadne búrlivého storočného obdobia ohraničeného rokmi 1848 – 1948.

Už v úvode sa autor, i keď sa vo veľmi stručnej forme, usiloval naznačiť východiská, ale tiež možnosti, ktoré táto – v našom prostredí stále málo preskúmaná – téma poskytuje. Vybraní spisovatelia a výtvarníci mali pritom k armáde i vojne rôzny vzťah. Niektorí sa priamo zúčastnili vojnových operácií a strávili v uniforme dlhší čas. Iní obmedzili svoje účinkovanie v armáde na absolvovanie povinnej vojenskej služby. Časť výtvarníkov a spisovateľov však bola ovplyvnená aj inými dôsledkami vojny, napríklad keď v nej stratila svojich rodičov, najmä otcov, čo sa neskôr prejavovalo na ich názoroch, životných postojoch i tvorbe.

Spomedzi autorom vybraných osobností možno spomenúť aspoň niektoré, ktoré názorne ukazujú aké možnosti poskytuje vybraná problematika. Napríklad Janko Jesenský (s. 66 – 72) má vo vojenských, no najmä literárnych dejinách Slovenska veľmi významné miesto. Jeho osudy sú v mnohých smeroch zaujímavé. Od roku 1898 sa stal ako jednoročný dobrovoľník príslušníkom 72. pluku v Bratislava. Aj keď dôstojnícke skúšky neabsolvoval, zúčastnil sa viacerých cvičení a prakticky hneď po vypuknutí prvej svetovej vojny narukoval. V uniforme nakoniec strávil päť rokov. I keď sa počas nich venoval aj novinárskej činnosti a literárnej tvorbe, zanechalo na ňom toto obdobie výraznú stopu.

V prvej svetovej vojne i napriek zlému zdravotnému stavu bojoval tiež maliar Peter Kern (s. 56 – 61). Spočiatku nebol ani odvedený. Až dodatočné odvody už počas prebiehajúcej prvej svetovej vojny ho, aj keď s istými obmedzeniami, zaradili do honvédskeho pluku v Spišskej Novej Vsi. Neskôr sa zúčastnil bojov s Rumunskom, pričom získal poddôstojnícku hodnosť. S pôsobením v armáde sa pritom spája časť jeho umeleckej tvorby. S dielami venovanými vojnovnej tematike sa zúčastnil aj výstav v roku 1918.

Ani Rudolf Adolf Dilong (s. 142 – 148), jeden z najvýznamnejších predstaviteľov tzv. katolíckej moderny, sa ani napriek tomu, že bol príslušníkom františkánskeho rádu, nevyhol armáde. Po prezenčnej službe do zálohy odišiel ako poručík pomocného zdravotníctva. Po vypuknutí druhej svetovej vojny sa vrátil do armády. Dokonca sa ako vojenský duchovný dostal v roku 1941 na východný front. V bojoch bol nasadený až do roku 1944. Napriek povinnostiam vyplývajúcim z jeho funkcie i pôsobenia medzi obyvateľstvom, neprestal sa zaujímať o literatúru a venoval sa aj básnickej tvorbe. Práve tá sa mu stala dôležitou oporou v ťažkých životných situáciách.

Značnú, v podstate väčšiu časť publikácie tvoria rôzne obrazové a dokumentárne prílohy s množstvom zaujímavých dokumentov, fotografií a umeleckých diel. Preto i napriek tomu, že autor publikácie vybral iba niektorých z množstva spisovateľov a výtvarníkov, ktorí boli spojení s územím dnešného Slovenska, pripravil zaujímavú a inšpiratívnu publikáciu. Do budúcnosti môže predstavovať dobré východisko pre ďalšie bádanie v tejto oblasti.

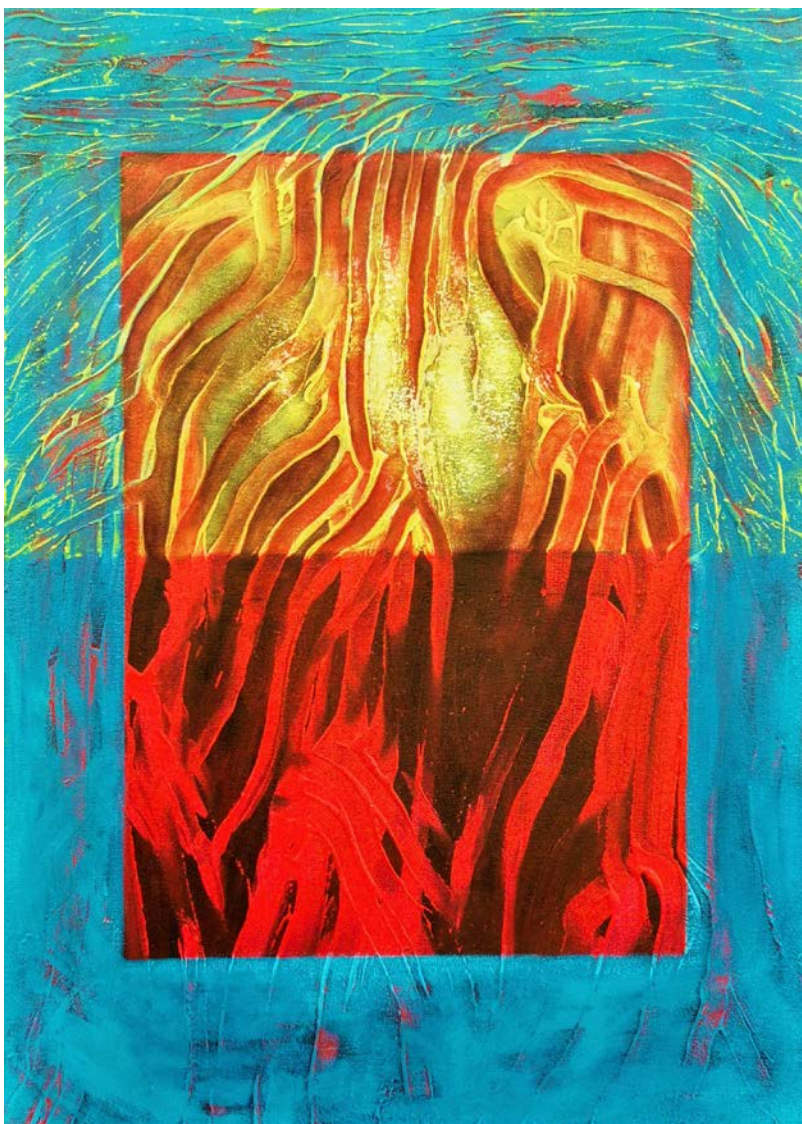
Patrik Derfiňák

Predstavujeme slovenskú výtvarníčku:

Ivana Pančáková (*17. 02. 1971, Prešov, Slovensko)

Stretnutie s dielom výtvarníčky Ivany Pančákovovej prináša vzájomnú úctivú, rešpektujúcu komunikáciu. Diela svojím obsahom, ale i formou, nechávajú divákovi priestor na vlastné úvahy, asociácie, kladú otázky, ponúkajú odpovede.

Ivana Pančáková sa svojimi maľbami dotýka univerzálnych veľkých tém, ale necháva vo farbe zaznieť i tie subtilnejšie, hlboko osobné impulzy. Pri zobrazení

Korene srdca, 2020, akryl, plátno

ich energie si výtvarníčka pomáha gestickou podmaľbou, ktorá tvorí príznačnú štruktúru, až textúru jej malieb. Častokrát výrazná živá farebnosť a hlavne dôraz na zachytenie svetla, sú charakteristické črty tvorby Ivany Pančákovej. Svetlo – nielen v zmysle zobrazenia objemu – ale svetlo akejsi vnútornej vibrácie, svetlo ako esenciálny základ objektu či javu.

Ivana Pančáková nadobudla výtvarné vzdelanie štúdiom na Prešovskej univerzite v Prešove, kde neskôr absolvovala i rigorózne štúdium (PaedDr.). Istý čas pracovala ako odborný pracovník v Šarišskej galérii v Prešove a od roku 1999 svoje odborné znalosti a skúsenosti odovzdáva ďalším ako výtvarný pedagóg v Základnej umeleckej škole v Prešove. Zúčastnila sa viacerých skupinových i individuálnych výstav doma i zahraničí (Nemecko, Česko, Poľsko, Maďarsko a i.). Okrem ťažiskovej maľby sa venuje fotografii, objektu či ilustrácii, prevažne detskej literatúry (V. Šefčík: Kniha na vydaj, T. Repčiak: Robte cirkus! a i.)

Zvláštne postavenie majú v diele Ivany Pančákovej jej maľby s arteterapeutickým potenciálom. Sú to diela so snovou atmosférou, intuíciou, iniciujúcim symbolom a otvoreným obsahom. Práve otvorenosť príbehu jej malieb podnecuje pri arteterapeutickej praxi klienta k premietaniu vlastných vnútorných obsahov. Tieto subjektívne interpretácie klienta sú následne predmetom hlbšej analýzy v terapii. Arteterapiu vyštudovala Ivana Pančáková na Masarykovej univerzite v Brne a od roku 2010 sa jej aktívne venuje.

séria arteterapeutických obrazov

O AUTOROCH

BALÁŽ, Ivan, Mgr., PhD. (ivan.balaz@stm-ke.sk)

Vedúci oddelenia marketingu a prezentácie Slovenského technického múzea

BARTUNEK, Anton, RNDr. PhD. (esenciapresov09@gmail.com)

Univerzita veterinárskeho lekárstva a farmácie, Košice

DERFIŇÁK, Patrik, doc., PaedDr., PhD. (patrik.derfinak@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín, riaditeľ Inštitútu histórie

DOMENOVÁ, Marcela, doc., Mgr., PhD. (marcela.domenova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra archívnictva a pomocných vied historických

DŽUJKO, Ján, PhDr., PhD. (jan.dzujko@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

GAJDOŠ, Marian, PaedDr., CSc. (gajdosm@saske.sk)

Emeritný vedecký pracovník. Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav Bratislava

HUBENÝ, David, Mgr., PhD. (david.hubeny@nacr.cz)

Archivár v Národnom archíve Praha

ILLÁŠ, Martin, Mgr. (martin.illas2@gmail.com)

Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka Slovenskej republiky

JURČIŠINOVÁ, Nadežda, doc., PhDr., PhD. (nadezda.jurcisinova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KASARDA, Juraj (jurajkasarda@gmail.com)

Veľvyslanectvo SR v Severnom Macedónsku

KOTRUSOVÁ, Júlia, Mgr., PhD. (julia.kotrusova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra archívnictva a pomocných vied historických

KOVAI, Peter, PhDr., PhD. (peter.koval@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

MIŠČANYN, Vasyl, Doktor historických vied, PhD. (vasyl.mistchanyn@uzhnu.edu.ua) docent na Katedre moderných dejín Ukrajiny a zahraničia, Užhorodská národná univerzita, Užhorod, Ukrajina.

ŠVORC, Peter, prof., PhDr., CSc. (peter.svorc@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

Informácie pre autorov

Časopis *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove* vychádza od roku 2006 dvakrát ročne. Je evidovaný v najväčšej špeciálnej elektronickej databáze EZB OPAC riadenej Staatsbibliothek Berlin, na serveri Deutsche Nationalbibliothek a stránkach Universitätsbibliothek Regensburg, ako aj v databáze Dalhousie Libraries v jednej z popredných kanadských univerzít Dalhousie University v Halifaxe (Nové Škótsko, Kanada) a v celom rade ďalších univerzitných databáz na celom svete; má ISSN.

Príspevky v rubrikách *Štúdie, Ludia a doba, Študijné materiály* sú recenzované, pre knižnice na Slovensku uvádzané v kategórii ADF – Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch.

V prípade záujmu publikovať v jednom z čísel časopisu, v niektorej z uvedených rubriík, Vás prosíme poslať príspevky predsedovi redakčnej rady periodika prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc. (psvorc@unipo.sk), vždy do **20. 3.**, resp. **20. 9.** v uvedenom roku s dvadsaťriadkovým resumé v slovenskom, resp. v anglickom jazyku.

Pri spracovaní príspevkov žiadame uvádzať **poznámkový aparát pod čiarou** a poznámky spracovať podľa platnej bibliografickej normy, zodpovedajúcej medzinárodnému štandardu pre publikovanie dokumentov STN ISO 690 (priezvisko, plné meno, miesto vydania, vydavateľstvo, rok, strany; pri zborníku aj zostavovateľov; pri časopise ročník, rok, číslo, strany). Príspevok poslať v elektronickej podobe, prípadné fotografie, mapy, ilustrácie a pod. materiály preskenované (formát jpg; 300 dpi).

Information for contributors

Dejiny, an e-journal of the Institute of History of the Faculty of Arts of the University of Prešov in Prešov is issued twice per a year since 2006. It is registered in the biggest special electronic database EZB OPAC managed by Staatsbibliothek Berlin, on server of Deutsche Nationalbibliothek and on pages of Universitätsbibliothek Regensburg, as well as in database of Dalhousie Libraries in one of the most significant Canadian universities Dalhousie University in Halifax (Now Scotia, Canada); has ISSN.

The papers in sections *Scientific articles, People and time, Study materials* are reviewed; for libraries in Slovakia are in category ADF – Scientific papers in the Slovak non– current contents journals.

If you are interested in publication in our journal, in one of the above mentioned sections, please send your contributions to the chairman of the Editorial board, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), until **March, 20**, or **September, 20** of the current year, with the 20-line resume in Slovak or English language.

At elaboration of the contributions, **the footnotes** and notes shall be specified in accordance with a valid bibliographic standard, corresponding with the international standard for documents publication STN ISO 690 (surname, full name, place of publication, publisher, year of publication, pages; while quoting the proceedings, the name of editor has to be given; in case of the journal, specify volume, year, number, pages). The contribution shall be sent in e-form; eventual photos, maps and illustrations and other materials shall be scanned (jpg format; 300 dpi).

Informationen für die Autoren

Die Zeitschrift *Dejiny. Internetzeitschrift des Instituts für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität Prešov* erscheint seit dem Jahre 2006 zweimal jährlich. Sie wird in der grössten speziellen elektronischen Databasis **EZB OPAC** evidiert, die von der **Staatsbibliothek Berlin** geleitet wird, am Server **Deutsche Nationalbibliothek** und auf den Seiten der **Universitätsbibliothek Regensburg**, sowie auch in der Databasis **Dalhousie Libraries** in einer der führenden Universitäten in Kanada **Dalhousie University in Halifax** (Neues Schottland, Kanada); sie besitzt ISSN.

Die Beiträge in den Rubriken *Studien, Leute und Zeit, Studienmaterialien* werden rezensiert, für die Bibliotheken in der Slowakei in der Kategorie ADF-Wissenschaftliche Aufsätze in den einheimischen nichtcurrentierten Zeitschriften..

Im Falle des Interesses für die Veröffentlichung in einer der Nummern der Zeitschrift, in einer der angeführten Rubriken bitten wir Sie, die Beiträge dem Vorsitzenden des Redaktionsrats des Periodikums Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), immer bis zum **20. März**, bzw. **20. September** in dem angeführten Jahre mit der Zusammenfassung von 20 Zeilen in der slowakischen bzw. in der englischen Sprache zu versenden.

Bei der Verarbeitung der Beiträge verlangen wir **die Fussnoten** anzuführen und die Verarbeitung der Bemerkungen laut der gültigen bibliographischen Norm, entsprechend dem internationalen Standard fürs Publizieren der Dokumente STN ISO 690 (Vorname, vollständiger Name, Ort der Herausgabe, Verlag, Jahr, Seiten, beim Sammelband auch die Editoren, bei der Zeitschrift Jahrgang, Jahr, Nummer, Seiten). Der Beitrag ist in der elektronischen Form zu versenden, eventuell die Photographien, Karten, Illustrationen und ähnliche scannende Materialien (Format jpg, 300 dpi).

DEJINY

1/2021

Ročník / Volume XVI

internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
[http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12021.html](http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-12021.html)

Sadzba / Typesetting
Ing. Stanislav Kurimai

Grafická úprava / Graphical layout
UNIVERSUM-EU, spol. s r. o.

© Vydáva
Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove,
vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov

© Issued by
Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov,
publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

ISSN 1337-0707

